

**PolíSz**  

---

**sorozat**

**VARGA CSABA**  
**VÁLASZÚTON**  
**- HÚSZ ÉV**  
**MŰLTÁN**



VARGA CSABA  
VÁLASZÚTON – HÚSZ ÉV MÚLTÁN

Vitában jogunk alapjairól és céljairól

# PO LISZ SOROZAT KÖTETEI

MAGÁNTÖRTÉNELEM

Hungarológiai-kultúrtörténeti antológia

VÁCZI GÁBOR:

A VÍZ ÉS AZ EMBER

Esszériport a PoLíSz folyóirat

*Bölcsőhelyünk körül – Tájházak sorozatából*

KÁRPÁT-MEDENCEI KERESZTKÖTŐDÉSEK

Egy konferenciasorozat tükrében

AZ ÉLŐ ISTEN HEGYE

*Világbeszéd antológia*

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN:

NÉPBEN, NEMZETBEN

VARGA CSABA:

JOGÁLLAMI? ÁTMENETÜNK?

CSABA VARGA:

TRANSITION? TO RULE OF LAW?

VARGA CSABA Pécsen született, érettségizett és végezte egyetemi tanulmányait. „Kizsákmányoló” bélyegétől megszabadulandó, egy évnél tovább mélyszinti bányacsillésként dolgozott. Az ifjúsági pasztorizáció állambiztonsági megtorlása-kor maga is büntető intézkedés alá került, s ez már egyetemistaként lehetetlenítette pécsi kibontakozását. Szükségből mégis szerencse kovácsolódott, amikor friss végzettként a fővárosba, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetébe kerülhetett. Kandidátus, a jogtudományok doktora, jelenleg tudományos tanácsadó. Egyetemi tanár az Eötvös Loránd Tudományegyetemen lett, megalakulása óta pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Kiválósági hely” címet is elnyert jogbölcseleti intézetének alapító vezetője. A mai politikai elit egyik tanára az egykori Bibó-kollégiumban; az első szabadon választott kormányban pedig főtanácsos, a Miniszterelnöki Tanácsadó Bizottság tagja.

Jelen művének előzménye két kritikus hangvételű átfogó szerzői gyűjteménye – *Jogállami átmenetünk* (1998), majd *Jogállami? Átmenetünk?* (2007) –, valamint két szerkesztett kötete – *Igazságtétel jogállamban* (1995/2006), majd *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben* (1998). Nagyszámú munkája – beleértve idegen nyelvű monográfiáit és gyűjteményes köteteit is — hozzáférhető a <<http://drcsabavarga.wordpress.com>> honlapján.

**VARGA CSABA**

**VÁLASZÚTON  
– HÚSZ ÉV MÚLTÁN**

**Vitában jogunk alapjairól  
és céljairól**



Pomáz, 2011

A kötet megjelenését támogatta



Polgári  
Magyarországért  
Alapítvány

A borítón  
az *Aranybulla* pecsétje látható

© Varga Csaba, 2011  
© Kráter Műhely Egyesület, 2011

ISBN 978-963-298-052-2  
ISSN 1589-3405

Felelős kiadó *Turcsány Péter*  
Felelős szerkesztő *Kovács Attila Zoltán*  
Műszaki vezető *Stark Gergely*  
Könyvtervező tipográfus *Kotsis Sándor*  
Szöveggondozó *Várvédy Zoltán*

Kiadja a Kráter Műhely Egyesület  
2013 Pomáz, Búzavirág u. 2.  
*www.krater.hu*  
Telefon/fax: 06-26-328-491  
*info@krater.hu*

*A kiadó az 1795-ben alapított  
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja*

Nyomdai előkészítés *Dertako Bt.*  
Nyomdai munkák *mondAe Kft.*  
Felelős vezető *Nagy László*

# **KÜLVILÁGUNK – BELVILÁGUNK**



## SZÉP ÚJ VILÁGUNK?\*

Szép új világunk? Gyorsabban köszöntött be, mint várhattuk volna. És főként ellenállhatatlanul, erőszakosan, tolakodó harsánysággal és kíméletlenül eluralkodott magabiztossággal – anélkül, hogy saját hitvallásához a legcsekélyebb mértékben is ragaszkodva legalább a magános menekülőnek bármiféle kibúvót biztosíthatott volna. Az egyre inkább irányt vesztett s ezért zavaros, a tülekedő leleplezések és világmegváltások kavalkádjából összeálló – a botrányokozás önmegvalósításán kívül hitelességgel aligha rendelkező – társadalomtudományi profetizálások nemigen adnak magyarázatot arra, amit globális faluként üdvözölt mai világunkban posztmodernitásnak szoktak nevezni; távlattal még kevésbé kecsegtetnek. Ezért magunk sem botorkálhatunk másban, mint jelenségekben. Amennyiben viszont a jelenség is a lényegről szól, úgy az, amit tapasztalunk, aligha építő vagy lelkesítő. Soha ennyi ember – országok és népek, egész kontinensek, sőt egész civilizációk, és láss csodát: éppen ott, ahol a gazdasági, politikai és katonai erő összpontosul, amit tehát a perifériának nevezett, s ezért igazodásra kényszerített maradék világgal szemben központnak neveznek – nem élt ekkora jólétben, háborítatlanságban, biztonságban, bármiféle kényszerűségtől és fenyegetettségtől mentesen. Mi pedig csak később jövünk majd rá, hogy elsőként éppen ők fognak kihasználni, és ha már belejöttek, úgy ki is rabolni bennünket.

\*

---

\* Kéziratrövidékekből egybeszerkesztett és megújított szöveg, melynek egyes elemei egy Edinburghban 1997. szeptember 11-én megkezdett dolgozatból, a *Magyar Szemle* folyóiratának körkérdésére 1992. november 11-én papírra vetett részválaszból, 'Marxizmusok és a hiteles tudás' címen 1989. október 25-én elgondolt okfejtésből, az első FIDESZ-kormányzás idején a közelmúltra adandó válasz 2000. május 8-án kelt első fogalmazványából, illetőleg az MDF által hasonlóképpen feltett kérdésre 2002. december 18-án kezdett válaszból tevődik össze.



Miben látom az ország legégetőbb gondját? Közhelygyanús lenne úgy válaszolnom, hogy az utóbbi közel fél évszázad történéseiben. Mégis: leginkább ezek makacs szellemi hatásában s a túlélés kényszerétől diktált egykori erkölcsi válaszaink megroggyantságában.

A társadalom mindig bonyolultabb, mint az élet csupaszbio-lógiai ténye. Közösségi létezésünkhöz nem elégséges a merő vegetáció. Kultúra is szükséges lenne, ahhoz pedig hagyomány, amit brutális külső erők nem rázkódtatnak meg.

Közel fél évszázad telt el – s a sajátos elzárttság, valamint a szellemi környezet mindenkibe óhatatlanul, még esetleges legjobb szándéka ellenére is beléivódott. Hihette bárki, aki hitte, hogy szellemileg ellenáll; és joggal vélhette úgy, hogy valóban ellenállt, noha ez – tudjuk – már önmagában is kockázatos volt. Mégis: ugyanúgy, ahogyan ellenállásával nem változtathatott környezetet, ezzel szellemi környezetében sem változott. Ha nem akkor, úgy utólag – ma vagy éppen nyugatiakkal való beszélgetésekből – kiderülhetett, hogy az, amivel szembeszállt, az egyetlen nem választható környezet lévén fokról fokra és ellenállhatatlanul eluralkodott azon, amivel egyáltalán ellenállhatott. Nos, így a legkiválóbb és legfüggetlenebb elmék gondolkodása is évtizedek múltán egyre inkább ellenfilozófiává változott. Ezzel pedig – külső szemmel ítélve – a legjobbak is végső soron betagozódtak abba a rendbe, ami ellen pedig minden érzékük lázadott.

A legbeszédesebb példát minderre – számomra élményszerűen – társadalomtudományi gondolkodásunk adja. A gondolkodásnak nem csupán keretére, tételhalmazokként összefoglalható mondanivalójára, de módjára, maga a gondolkodás ethoszára is a MARXizmus mint meghatározó világkép nyomta rá bélyegét.

E világképben korántsem egyszerűen az volt rossz, hogy hamis, bizonyítatlan s bizonyíthatatlan, gyakran emberellenes, civilizációs értékeket tagadó tételekben jutott kifejeződésre. Hiszen bármely tétel visszavonható, megtagadható, újakkal felváltható, de ettől az ember, aki velük vívódva gondolkodik, aki felismeréseit ezek összefüggésében fogalmazza meg, még nem változott.

A MARXizmus egész világképe – a MARXizmussal mint tannal együtt – a XIX. század első és második harmadában formálódott. Amennyiben a mai kor társadalmi tudását meghatározó

tudományos tárgyakat és irányokat – az antropológiát és benne mindenekelőtt a kultúrantropológiát, az etnológiát, a lélektan és szociológia tudományát, vagy éppen az információ és kommunikáció, bennük pedig a nyelv és elemei (jelentés, jelhasználat és így tovább) tudományait és filozófiáját tekintjük – a mi korunkból visszatekintve végül is a MARXizmus tudomány előtti korban született, s e körülmény, a javíthatatlan koraszülöttség óhatatlanul rányomja bélyegét. Az imént felsorolt, mára meghatározóvá váló általános tudományos irányok és megfontolások hozták létre a századfordulón és a korai XX. századelőn azt a paradigmátikus váltást, amely korunknak nemcsak gondolkodását, de ennek előfeltevéseit is megszabta. A modern tudomány- és nyelvfilozófia előfeltevéseire gondolok; olyan kérdésekre, hogy például mi a valóság? Mit jelent az, hogy felőle gondolkodunk? Gondolkodásunkkal alakítjuk-e, mintázzuk vagy éppen reprodukáljuk ezt a valóságot? Mit jelent a megismerés a társadalomról szólván? Lehet-e ez „külső” valóság részünkről, „objektív”, a természet mintájára „leírható”? És mit jelent a leírás? Fogalmi nyelvünk maga is a valóság darabja-e, ami leíró rendjében maga is tükrözi, reprodukálja a valóságot? Van-e rend egyáltalán a valóságban? Vagy megszakítottság, folytonosság, másság és más állapotra változás csupán? Avagy: mit teszünk gondolkodásunkban és mit cselekszünk fogalmainkkal akkor, amikor a megszakítottság, folytonosság, másság és más állapotra változás állapotait a valóság állapotaiként megállapítjuk?

\*

A szocialisztikus tanok történetében a MARXizmus eredendő újdonsága a „tudományos szocializmus” megjelenése és igénybejelentése volt. Nem más ez, mint egy hiedelemrendszer, a jövőbe vetített utópia tudományos mezbe öltöztetése, olyan tanként állítása, mint ami állítólag tetszésunktől, szándékunktól, voltaképpeni részvételunktől is függetlenül, magából a tudományos törvényszerűségből személytelenül következik. ENGELS nem tévedett, amikor ebben saját filozofálásuk számára mérföldkövet látott. Világméretű sikereit a MARXizmus valóban tudományra hivatkozásának, elmélet-szerű szerveződésének köszönhetően érte el. Ennek során a jöven-

dőre irányuló eszményeit olyan következtetéseként vezette le, mint amik egyszerűen a társadalom természettörvényeiként fakadnak a múltból. Ezért hirdethette: az ember nem abban szabad, hogy bármikor is kikerülhetné ezeket, hanem annyiban szabad, hogy legfeljebb – szükségképpeniségüket felismerve – elébe mehet e törvényszerűségeknek, amelyek minden körülmények között utat törve maguknak érvényesülnek. Elégséges csupán a magukat MARXistáknak vallóknak a XIX. század végi, ENGELS kései leveleinek utalásaiban is leírt terebélyesedő bokrára gondolnunk. Már ez is arról tanúskodik, milyen ellenállhatatlan az egyetlen és egységes tudományként fellépő tan hatása, mely egyelvű magyarázatával könnyű megoldásra csábít a komplex tudományos megközelítések összetettsége, viszonylagossága s főként feltételekkel övezettsége helyett; mely egy könnyen elsajátítható végső tan demokratizmusával bárkit bármikor tetszőleges idő alatt a történelem értőjévé és egyszerűsmind formálójává avathat; mely világtörténelmi kitekintésével és világteremtő elhivatottságával egyúttal távlatot is ad – bennünk az intellektuális, a cselekvő, valamint a morális lényt egyidejűleg megcélozva és – hívei körében – beteljesüléshez segítve.

Igénybejelentés-e mindez, vagy egyenesen tudás áll emögött, amelyet egészében hitelesként ismerhetünk el? Ha akárcsak közel-múltunkra visszatekintünk, a heves igenlések már maga a kérdés megfogalmazásán is méltatlankodnak. Ha pedig mai leleplezésekre tekintünk, a határozott nemek a válaszoknak magába a kérdésfeltevésbe burkolásán háborognak. Mit jelent ez? Legalábbis a rendszeren belüliek és a kívülállók összebékíthetetlen ellentétét, a hit és a valódi tudás másságát, valamint a kétféle pozíciót összemosó kérdésfeltevés prejudikáltságát. Hiszen a hívó tudni vél, mert eleve hisz. A kívülálló számára viszont egy ilyen hit idegen, mert semmiféle tudástól nem megalapozott. Tudás nincs is hát mögötte; kizárólag hit és általa támogatott tudat. Ez az, amit ideológiának nevezünk. Márpedig ez az ideológia az, ami hatásának megnövelése s idegen területekre kiterjesztése érdekében tudásként tetszeleg, azaz többnek és másnak nyilvánítja magát, mint ami valójában. Ennek pedig hamis tudat a neve. Nem véletlen hát, hogy a MARXizmus nagy korszakai egybeestek a spontán vagy kikényszerített hitek nagy korszakaival. Ez pedig vagy a társadalmi katakliz-

mák ideje (ilyen volt a munkásmozgalom klasszikus szerveződése a XIX. századvégen, a tragikus választás dilemmája és a demokrácia eszményeiből kiábrándultság a két világháború között, avagy az 1968-as diáklázadások időszaka Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban) vagy a hatalomra jutott kommunisták zsarnokian kikényszerített, atavisztikus államvallásáé.

Ez utóbbi ellen a védekezés – a külső vagy belső emigráció határeseteit leszámítva – hosszú időn keresztül aligha volt lehetséges; nem véletlen hát, ha egészében roppant erővel hatott és rombolt. Sötétebb időkben európai létünk emléke, a helyi hagyományok ténye, a vallási kitekintés vagy éppen a megsemmisítőnek vélt primitív címkézésen felülemelkedő bíráló emlékeztetett csupán arra, hogy valaha valami más, valami eltérő is gondolható volt, tehát talán – ha másoktól művelten bár – ma is gondolható. A mához közeledve a kommunisták ritka sikerű és hasznú tette, jelesül önpusztítása sodrában egyre nyíltabban fogalmazódott meg a teljes szemléleti megújulás szükségé, a tagadás elvi rögzítése; a mozgalmárok kedvenc patronja, eszméiknek a tudományosság ígézetében történő oltalma azonban ma is makacsul megfogalmazódik, mint egy, a tudomány iránti hűséggel védhető álláspont. Úgy vélem, magában annak mezítelen tényében, hogy ez – és itt s most nem lényegre érintő, hogy egykori pozícióját a MARXizmus időközben esetleg átruházta valami másra, ez idő szerint talán az ún. liberalizmus *mainstream* doktrínájára – egyáltalán vállalhatónak tetszik, az eddigi berendezkedés szocializációs hatása rejlik. Megszoktuk. Jelenlétével megtanultunk együtt élni, lett volt légyen ez bármennyire is viszolyogtató.

\*

Társadalomtudomány, humán gondolkodás területén a kormányváltás honunkban semmiféle számottevő előrelépést nem eredményezett. Nincs fóruma, ösztönzése, pénzügyi mögöttese – publicitása, műhelye, orgánuma, sorozata, bibliográfiája, dokumentumtára, klasszikus és fontos *opusa*iban fordítása, nemzetközi vitáiban nyomon követése – annak a világszerte számottevő (és éppen évtizedek óta határozottan többlet-teret nyelő) gondolkodási iránynak,

amit érték-elkötelezettség, közösségben elhelyeződés, jövőnket is szem előtt tartó társadalmi felelősségvállalás, múltunk hagyományai iránti figyelem, keresztény gyökereink tudatossága, nemzeti érzékenység jellemez.

Akadémián, egyetemeken, könyv- és folyóirat-kiadásban változatlanul nyomasztóan egyoldalúan, megtévesztő és elbátortalanító módon kizárólag egy meghatározott szellemiségnek a jelenléte érvényesül – azé, amit a SOROS-féle egykori és mai alapítványi világ röviden *open society* néven ismer. A kommunista egykönyvűségből egy legalább ennyire durva másik egykönyvűségbe estünk, s ezt mintha egyetlen kormányzatunk sem érzékelné. Pedig Moszkvától Zágrábig és Szófiától Tallinnig mindenütt, ahol – úgymond – „nyitott társadalom” létrejöttén bábáskodnak, ugyanazok a szerzők, címek és irányzatok ömlenek könyvekben s folyóiratok hasábjain. Miközben egy efféle globalizált egység sugallata – a másik oldalról persze: a jámbor és tudatlan belenyugvás is mindebbe – nem pusztán a világban ténylegesen érvényesülő trendek összetettségének és sokszínűségének a mérő meghamisítása, egy tudományosan hazug agymosás (filozófiától történettudományig, közgazdaságtól jogtudományig, szociológiától politikatudományig, teológiától irodalomtudományig), de egyúttal hiba is. Több tehát, mint mérő vétek. Nemzetstratégiaként és tudománypolitikaként egyaránt önlefejező lemondás ez egy kiegyensúlyozott jövőképről, vagyis aligha más, mint egy rossz vákuumnak a megokolatlan teremtése, ami nemcsak kormányzati előrelátást és tervezést vezet tévútra, de a jövőndő magyarságaként a felelősen gondolkodó polgár helyett egyenesen valamiféle bábként manipulálható tömegnek készíti elő a terepet.

Társadalomtudomány, humán gondolkodás területén kormányzati koncepció alig érződik. Hiteles jelenlétet, vezető szerepet a kormányzat egyébként is legfeljebb természettudósok személyében biztosít magának, s a fenti gondok tanácsadói szinten sem képviseltek. A „tudomány” fenséges függetlensége s feltétlen egysége mintha elmosta volna, hogy társadalomtudományunknak végre történelmi tapasztalatunk rendezett kifejezésévé kellene válnia, kibontva magát egykori, szolgálónak mondott ideológiai szerepéből.

Jelentős költségvetési finanszírozás ellenére társadalomtudományunkban, humán gondolkodásunkban még úgyszólván meg sem jelentek azok a kutatások, amelyek a Nyugat globalizálóan univerzalizált rutinválaszainak a majmolása helyett az átmenet sziszifuszi gondjaival valóban alkotóan néznének szembe. Jövő kutatás gazdasági, politikai, népességi tekintetben egyaránt; civilizációk esélye és sorsa; globalizáció; a gazdálkodás emberi dimenziói; nemzetek és nemzetállamok jövője; a jog visszarendelése a társadalom szolgálatára, szembenézés a múlttal – csupán néhány téma, melynek kormányzati támogatás révén abszolút prioritással kellene rendelkeznie, miközben társadalomtudományunk, humán gondolkodásunk évtizedek óta változatlanul köszönő viszonyban sincs az ország előtt álló legvalósabb és leg súlyosabb feladatokkal.

A magyarságtudományokban korábban kíméletlenül kikényszerített tabusítások változatlanul diszkvalifikálhatnak bármiféle más megközelítéseket, irányzatokat, témákat – legcsekélyebb további vizsgálódások igényét sem felvetve.

Egy egykori kollégám<sup>1</sup> kedves kifejezésével élve, NÉMETH LÁSZLÓ talán ma is változatlanul inkább orvosnak állna, hiszen azok a gondok, amik a magyarság legnagyobb gondolkodóit, így őt is a XX. század delén mindvégig foglalkoztatták, ma sem kerültek akadémiai vagy egyetemi művelésre.

Mindenképpen szembeszökő egyfajta szellemi *mainstream* lehangoló s terméketlen kizárólagossága, minden egyébnek a perifériára szorításával vagy éppen megsértettségbe, s ezzel valamiféle szélsőségbe taszításával. Ami a népi mozgalmak ígéretét adta egykor, alternatív történelemlátással, szociográfiával, emberközpontúsággal, ősiségünk tágabb keresésével, mára kihunyván már úgyszólván hiányérzetet sem kelt.

Ennek felel meg az intézmények s az intézményes keretek alapvető változatlansága is. Hiszen az Akadémia régi kezekben régi programokat futtató intézményeivel önvezérlő maradt, a fenti gondokról látszólag tudomással sem bírva. A rendelkezésre álló tudományos pályázati keretek meg sem kísérlik szembenézni a fentiekkel, pedig preferenciák tűzése, alprogramok hirdetése bizonyára a

---

<sup>1</sup> HERCZEGH GÉZA, aki szerint ha demokratikus alternatíva valósult volna meg Magyarországon a II. világháború után, NÉMETH LÁSZLÓ az iskolaorvosságban megbúvás helyett a Harmadik Út egyetemi tanárságát vállalta volna.

mindenkori kormányzat lehetőségében áll. A *Collegium Budapest* változatlanul szelektíve egyoldalú, tematikus érdeklődésben s a magyar tudományosságban kiépített kapcsolatrendszerében egyaránt, noha már ősidők óta belépett a kormányzati felelősség, hiszen állami költségvetés kezdte el felvállalni finanszírozását. Pedig – egyéb statútumszerű alapfeladatok mellett – ez nagyszerű lehetőséget kínálhatna arra, hogy a külhoni s a magyar tudományosság műhelyei és alkotói közt kétirányú közlekedésre alkalmas utak épüljenek, a tudományfejlődésben lehetségesen mérföldkő szerepét játszó dilemmák, paradigmaticus problémák s módszertani lehetőségek interdiszciplináris megközelítése kezdeményeztessék, és hogy Magyarországon itt és most létfontosságúnak tetsző megválaszolatlan kérdések körében nemzetközi megvitatást ösztönözzön. Röviden tehát: közös megvitatásra, szellemi egymásra hatásra, találkozássra nyújthatna esélyt. E lehetőségekkel szemben valójában inkább ezoterikusan kívülálló, valóságos környezete iránt nem érdeklődő és nem is tájékozódó elefántcsonttorony épült; megismerhetetlen és áthatolhatatlan, mely a magyar tudományosság részéről legfeljebb valakik privilégiuma lett. Ami pedig egykor Láthatatlan Kollégiumként működött, átláthatatlannak bizonyult a be nem avatottak számára; belső vitái sem rendítették meg mindenkori önbezárulkozását. Integráló gondolat és hatás végül nem volt várható az új alapításoktól (pl. a XX. vagy XXI. Századi Intézetől) vagy a Károlyi-palota funkcióinak kultúra-kutató kiterjesztésétől) sem, hiszen sem feladattűzésük, sem személyi felépülésük nem a fenti ethosz jegyében történt.

\*

Bármennyire nem eshetett jól előre látni, a kormányzati bukás már úgyszólván előzetesen programozott, törvényszerű volt. Nagy ívű teljesítmények Európa nyugati felén is gyakran régmúlt császárságok árnyékában, forradalmak ívén vagy éppen (a két háború közötti) diktatúrák vonzásában jöttek, jöhettek csak létre. Napjainkban a parlamentáris demokráciák politikai és gazdasági programja már eleve önkorlátozással fogalmazódik meg, hiszen ami egy kormányzati ciklus futamidejére nem tervezhető, az ezekben nem is gondol-

ható. Még a politikától látszatra oly távol eső nagy európai polgári törvénykönyvek is ritkán tudtak csak megfogalmazódni parlamenti váltógazdálkodás feltételei közt; és bizonyára nem véletlen, hogy a kiegyensúlyozott parlamenti demokrácia ősi honában, Angliában mindennek a tudatában már hozzá sem fogtak például joguk kodifikálásához.

Tudtuk, hogy a feladat nagyobb, átfogóbb, vállalhatatlanabb, mint akár a második világégés veszteseiként földre tiport országokban. Németországban és Japánban csakúgy, mint Spanyolországban, Portugáliában vagy Görögországban csakis pacifikálódni kellett: intellektuálisan, politikailag és erkölcsileg újraépülni; de még a romokból való újjáépülésnek sem kellett egyszersmind felvállalnia a teljes gazdasági váltást.

Példátlan a feladat; példátlanok a kilengések, a kudarcélmények is.



## **DÉL KERESZTJE ALATT** **(Úti tűnődés sorsunkról** **– a közös múltról s jövőről)\***

Magyarország sorsa sejlik fel Dél-Amerika mai elvágyódásában. Több százmilliónyi tömegek, máig jóformán csupán kudarcélménnyel – egyes kiválasztott helyein (bár önmagában kontinensnyi területen) a szubtropikus évszakkéltűség, vagyis a folyvást bő termés ígéretének kivételével. Egynémely keveseken túl csakis szegénység: beállottan, s századok óta bárminő reménysugár leghalványabb jele nélkül. Kapitalizmusuk idézte ezt elő, tehát csakis elvethetik. Minden jobbra törődés, áldozatos gyámolító helyi munkálkodás ellenére egyházukat s főként annak hierarchikusan felsőbb szintjeit a népi érzékelés hajlamos a járadékos színében feltüntetni, amennyiben végső soron mindazonáltal a fennállóhoz kötődöttnek ítéli. Márpedig ha nincs más sikerélmény, úgy mozgékonyabbjaik az ősegyházi kohókban is formálódott régi-új eszményhez, a génjeinkben aranykorként még megélt paradicsomi boldogságeszménynek az emberi jövőbe vetített eszményéhez, tehát a számukra valósággá lett történelmi tagadás megtagadásához, a kommunizmus álomképéhez, gondolati vágyásához fordulnak.

Brazíliában eszméik hevületében munkálkodó, saját területükön fáradhatatlanul kutató egyetemi tanárok sem tudták megmondani, hogy nemzeti köreikben sok tucatnyi kutatót s félezernyi

---

\* 2009. augusztus 22-én a Brazíliából visszafelé tartó hosszú repülőúton kezdtem el megfogalmazni, hogy mit is tanultam itt az országból egy nemzetközi konferencián, ahol magam több száz résztvevő számára tarthattam záróelőadást „Contemporaneity of Lukács’ Idea to Modern Social Theoretical Thought (The *Ontology of Social Being* in Social Science Reconstructions – with Regards to Constructs like Law)” címmel. Első változatában – lényeges rövidítéssel – megjelent in *Hitel* XXII (2009) 12, 69–76. o. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20100106-40344.pdf>>. Műsorként elhangzott a Magyar Katolikus Rádió Zimányi Ágnes vezette *Magvetés* csaknem félórás műsorblokkjában, 2010. május 10-én 20:00 órakor.

búvárkodásba menekülő egyetemistát megmozgató, zászlajukra LUKÁCS GYÖRGY nevét író s általam most valamelyest megismert társulásuk mellett mennyi LENIN, TROCKIJ, BUHARIN, ZINOVJEV, avagy ADORNO, SARTRE, RICOUER, POULANTZAS, vagy éppen az Angliába menekült egykori LUKÁCS-tanítvány, MÉSZÁROS ISTVÁN,<sup>1</sup> a brazíliai születésűből franciává lett, de magyarországi délvidéki családi gyökerei okán magát a LUKÁCS-ösökkel közös vérből fogantnak remélő MICHAEL LÖWY,<sup>2</sup> netán a portugáliai Coimbrában működő régi kolléga, BOAVENTURA DE SOUSA-SANTOS tanítását<sup>3</sup> szent könyv módjára évtizedeken át ízlelgető és boncolgató marxista és/vagy szocialista/kommunista csoportosulás lehet, ahol – leginkább hetente visszatérő egyetemi óráikon lázas érdeklődéssel – vitatják meg KUN BÉLA hősünkkel folytatott valamelyik polémiáját vagy leginkább s éppen az illegalításban álnévet hordozó LUKÁCStól összeállított ún. *Blum-tézis* egyes elemeit.<sup>4</sup>

Az ősegyházbeliek szeretetreméltó, boldog kommuniója látszik ragyogni arcukon, amikor osztálytársadalomról és ősellenségként a kapitalizmusról szólanak, egymást mély barátságban, viszonzott figyelemmel és közös élményű várakozásban elvtársnak szólítják, vagy ünnepi alkalmakkor Internacionálét énekelnek<sup>5</sup> – és mind e közben dolgoznak: fáradhatatlanul, komolyan, konokul, egymással egyébként ádáz vitákat folytatva a MARXizmusnak brazil tapasztalatokon nyugvó továbbmunkálásán mint – egyéb térségbeli filozófiai tradíció híján – a filozófia majdani brazíliai hagyományán. São Paulo katolikus egyetemének szociális szolgálat tanszékét vezető professzor asszonya DICKENStől érlelődött MARX-tanulmányai nyomán LUKÁCS posztumusz művéből ihletődik tárgya ontoló-

---

1 Vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/István\\_Mészáros\\_\(professor\)](http://en.wikipedia.org/wiki/István_Mészáros_(professor))>, <<http://www.marxists.org/archive/meszaros/index.htm>> és <<http://www.lausti.com/articles/meszaroscont.html>>.

2 Vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/Michael\\_Löwy](http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Löwy)>.

3 Vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/Boaventura\\_de\\_Sousa\\_Santos](http://en.wikipedia.org/wiki/Boaventura_de_Sousa_Santos)> és <<http://www.boaventuradesousasantos.pt/pages/en/homepage.php>>.

4 Kirschner Béla *A Blum-tézisek* A KMP stratégiai vonalának alakulása, 1928–1930 (Budapest: Kossuth 1988) 213 o. és Sipos Péter 'Viták az emigrációban' in <<http://www.tan-konyvtar.hu/historia-1986-01/historia-1986-01-vitak>>.

5 Megjegyezve annak dilemmáját, hogy máig ismert eredeti portugál fordítása anarchista felhangokkal terhes, egy új fordítás azonban – mint elárulták: félelmük vagy legalábbis óvatosságuk szerint – egyszersmind saját hagyományuknak is valamelyest megtörését jelenthetné.

giájának megfogalmazásához.<sup>6</sup> Egy kiválóan olvasott, irodalmilag több nyelven tájékozódó gyönyörű fekete ifjú hölgy, éppen doktorhallgató szociális munkás, ugyanebből kiindulva próbálja meg rekonstruálni LUKÁCS meg nem írt, de tűzoltó munkájukhoz alapnak remélt Etikáját.<sup>7</sup> A közgazdaságtan Fluminense szövetségi egyetemén munkálkodó teoretikusa nemzetközi háttérrel MARX nyomán ugyancsak a posztumusz LUKÁCSI ontológiából merít, hogy a mai gazdasági realitás magyarázatához lételméleti alappal szolgáljon.<sup>8</sup> Jogászaik pedig egyenesen egykori magyar jogfilozófiai feldolgozásokból merítenek, hogy a Brazíliában is befogadott angol–amerikai analitikai üresjáratok helyett érdemben szólhassanak a jogról.<sup>9</sup>

Amerre jártam, a kétszeres magyarországnyi lakosságú São Paulo régi belvárosi építményein s több elsuhanó város egy-egy tornyán túl alig vonzotta a szemet templomtorony; Marília új alapítá-

6 Saját korábbi munkája – Maria Lucia Silva Barroco *Ética y servicio social* Fundamentos ontológicos [2001] (São Paulo: Cortez Editora 2004) 248 o. [Biblioteca Latinoamericana de Servicio Social] – alapvetései nyomán.

7 Vö. ehhez Nicolae Tertulian 'O Grande Projeto da Ética' in *Ensaio Ad Hominem* [Santo André: Estudos e Edições Ad Hominem], I (1999) 1.

8 Mário Duayer & João Leonardo Medeiros 'Under-labouring' for Ethics: Lukács's Critical Ontology' in  
<<http://docs.google.com/gview?a=v&q=cache:67h96legpUAJ:www.ucm.es/info/ec/jec10/ponencias/902duayer.pdf+%22mario+duayer%22&hl=hu&gl=hu>> és 'Lukács' Critical Ontology and Critical Realism' *Journal of Critical Realism* 4 (2005) 2, 395–425. o. & in  
<<http://www.equinoxjournals.com/ojs/index.php/JCR/article/view/1412/882>>.

9 Thiago Calheiros – a konferencián megvitattott 'Por ume teoria impura do direito: Um estudo sobre a Teoria Pura do Direito, de Hans Kelsen' még diák szerzője – hazai idegen nyelvű munkáimat fordítva portugálra, hogy majd ezek értékeléséből írja meg doktori értekezését. Tudvalévő ugyanis, hogy LUKÁCS társadalomontológiai műve két monografikus – már csak származásuk okán is akkoriban osztályellenségként kezelt (s történetesen egyaránt pécsi háterű) szerző – társadalomelméleti feldolgozásában jelent meg, terminológiája ihlető erejével arra alkalmasan, hogy trójai falóként lehetővé tegye tárgyának a MARXizmuson túlmutató korszerűségű és az akkori kényszerek közt mégis védhető filozófiai összegezését; s ez egyfelől a jogbölcselet, másfelől a drámaelmélet volt. Lásd Varga Csaba *A jog helye Lukács György világképében* (Budapest: Magvető 1981) 287 o. [Gyorsuló Idő] {és *The Place of Law in Lukács' World Concept* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1985 [reprint 1998]) 193 o.} egyfelől és Bécsy Tamás *A színjáték lételméletéről* (Pécs: Dialóg Campus 1997) 265 o. [Dialóg Campus szakkönyvek] {és *Drama as a Genre and its Kinds* (Budapest: International Theatre Institute 1986) 87 o. & *Ontológia drámy* (Bratislava: Tatran 1989) 533 o. [Okno]} másfelől. Szintén tudvalévő, hogy a jogbölcseletben PESCHKA VILMOS támaszkodott még erőteljesen LUKÁCS művére – ő egy ortodox teoretikus rekonstrukció keretében s főként Lukács *Estétikájából* merítve, a MARXizmus fogalmiságának analitikus kibontását célozva [vö. Varga Csaba 'Vilmos Peschka (1929–2006)' *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 93 (2007) 2, 253–255. o.], amire CALHEIROS figyelme szintén kiterjed.

sú és számos egyetemmel bíró negyedmillió településén pedig egyetlen hodályszerű templomcsarnokra bukkanhattam – úgy érezttem hát, hogy a világ legnagyobb katolikus közösségében<sup>10</sup> (amire oly szeretettel emlékezett vissza egykori missziós látogatásáról viszszatérve számomra címadó könyvében BANGHA BÉLA<sup>11</sup>) sokszorosan kevesebbre, mint nemrégiben Taipeien, a jóval ősibb, és legmélyebb gyökereiben is eltérő gondolati hagyományon szerveződött kínai kultúra taiwani fővárosában. Persze, ott nem az Egyház akkori leghívebb szolgája, Portugália gyarmatosított, sőt, misszionáriusainak sem a hatalommal való együttélésben, sem bárminemű közös kufárkodásban nem lehetett jártassága.

Az a félezres egyetemi tömeg tehát, amely Maríliában a *Lukács és az emberi emancipáció* konferenciájára<sup>12</sup> összejött (számos csoport busszal akár háromezer kilométernyi távolságból!), hogy most, immár a LUKÁCSI posztumusz társadalomontológia nyo-

---

10 Vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/Religion\\_in\\_Brazil](http://en.wikipedia.org/wiki/Religion_in_Brazil)>.

Amint ez Penny Lernoux *The Catholic Church's Quiet Revolution in Latin America* (1976) in <<http://www.aliciapatterson.org/APF001976/Lernoux/Lernoux01/Lernoux01.html>> adatokban gazdag s igényes áttekintésből kitetszik, az új egyházi – és a fejleményekre, köztük aMARXizáló ún. felszabadítás teológiájára is reaktív – szándék már „a nép kiszabadítása az elnyomás bármely formájából [...], hogy új tudatosság születhessen, melyben a fatalizmust öntudat váltja fel.” [„liberate the people from all forms of oppression {for that...} a new consciousness can be born that will replace fatalism with self-awareness.”] Ezért indult papok és szerzetesek részéről egyfajta régóta várt *exodus* a korábban általuk túlnyomóan benépesített gazdag középosztálybeli püspökségekről a legszegényebb és legelhagyottabb vidékekre – egy olyan hatalmas országban, ahol az egyesült államokbeli aránynál hétszer több, vagyis ötezer megkeresztelt katolikust gondolhat csupán egy pap. Ezért értek be ott oly korán a II. Vatikáni Zsinat gyümölcsei, annak tudatában persze, hogy „A papok s a nővérek olyanok, mint egy csónak evezősei, akik nélkül a püspöknek nincs hová eveznie” [„Priests and nuns are like the oars of a boat; without them a bishop cannot row”]. S amint egykor a Jézus és Mária Szent Szíve Kongregációjának hetedik generálisa, a generálisok uniójának római főtitkára, SS.CC. ENRIQUE SYSTEMANS – vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/John\\_M\\_Systemans](http://en.wikipedia.org/wiki/John_M_Systemans)> – megjegyezte, „az európaiak rendkívül óvatosak minden ilyesmivel szemben, ámde azért, mert másfajta történelmi tapasztalatra rendelkeznek. Hiszen meglehet, hogy a dél-amerikaiak szükségletének leginkább a szocializmus felel meg.” [„The Europeans are extremely wary of this sort of thinking... But that is because they have had a different historical experience. It may be that socialism would fit the Latin Americans' needs.”]

11 BANGHA Béla *Dél kereszte alatt* Feljegyzések egy délamerikai missziós körútról (Budapest: Pázmány Péter Irodalmi Társaság 1934) 244 o.

12 Előkészítő anyagként lásd *György Lukács e a emancipação humana* Coletânea de textos do III Seminário Científico: Teoria política do socialismo, coord. Marcos Del Roio (Marília: Oficina Universitária Unesp 2009) [DVD: ISSN 2175-4039]; programja pedig in <<http://www.marilia.unesp.br/index.php?CodigoMenu=4019&CodigoOpcao=4022>>.

mán próbáljon meg építkezni annak tudatában, hogy a XIX. századvégtől született lételméletek közül LUKÁCSÉ<sup>13</sup> a legkifejelettebb s egyúttal a leginkább operacionábilis,<sup>14</sup> remél, álmodik, facsarja az értelem reményében a történelmet,<sup>15</sup> mert MARX óta tudni véli: az ember nembeli lényege [*Gattungswesen*] történelmi produktum, amiként csakis rosszul megélhető társadalmi formációjuk is történelmi képződmény; keresi hát az utakat, hogy ránk oktrojált idegen logikaként immár ne a tőke formálja az embert a maga képére és hasonlatosságára, tehát egy már régen kórossá deformálódott gazdaság igényei szerint; ne is alacsonyíttathassék hát többé az ember egyszerű tárggyá, merő mennyiséggé, csupasz statisztikai számbavétellé és manipulációs célközzé. Emberlétünk – mint vallják – a történelemben zajlik, s ebben legszembetűnőbben a változás az, ami örök. A változásban pedig éppen nem törvényszerű, hogy keve-

13 Pl. Sergio Lessa tollából – a korábbi *A Ontologia del Lukács* (Maceió: EDUFAL 1996) & <[http://209.85.129.132/search?q=cache:sgvsJxDPHnoJ:www.geocities.com/srglessa/Onto\\_de\\_Lukacs.pdf+%22Csaba+varga%22+luk%C3%A1cs+brasil&cd=20&hl=hu&ct=clnk&gl=hu](http://209.85.129.132/search?q=cache:sgvsJxDPHnoJ:www.geocities.com/srglessa/Onto_de_Lukacs.pdf+%22Csaba+varga%22+luk%C3%A1cs+brasil&cd=20&hl=hu&ct=clnk&gl=hu)> nyomán – *Para compreender a ontologia de Lukács* 3. ed. rev. e ampl. (Juú, R.S.: UNIJUÍ 2007) 231 o. [Filosofia 19] {önösszegzés gyanánt pedig még <<http://br.monografias.com/trabalhos914/compreender-ontologia-lukacs/compreender-ontologia-lukacs2.shtml>>} és „Lukács’ Ontology: A Return to Medieval Ontology?” [2003] 19 o. in [http://www.sergiolessa.com/no\\_published/whyontosecxe.pdf](http://www.sergiolessa.com/no_published/whyontosecxe.pdf)>, valamint Ester Vaisman „A obra tardia de Lukács e os revezes de seu itinerário intelectual” *Trans/Form/Ação* [São Paulo] 30 (2007) 2, 247–259. o. & <<http://www.scielo.br/pdf/trans/v30n2/a16v30n2.pdf>>.

Megjegyzendő, hogy hatalmas mérvű fordításirodalmuk úgyszólván teljességgel felöleli az egykori LUKÁCSista ún. budapesti iskola munkásságának körét; és többekkel találkozhattam, akik nálunk is folytatott LUKÁCS-tanulmányaik jegyében kiválóan megtanultak magyarul. A Magyar Tudományos Akadémia által változatlanul fenntartott Lukács Archivum és Könyvtár fogadókészségéről, irántuk tanúsított érdeklődéséről, releváns műveik akár ajándékként gyűjtéséről, sőt már tudott s látott LUKÁCS-dokumentumok mai azonosíthatóságának megbízhatatlanságáról és kutathatatlanságáról azonban egyöntetűen keserű kiábrándultsággal számoltak be; többen feltevésszerűen olyan következtetést is megfogalmazva, hogy magyar politikai szűkség lehetett talán kultuszhelyi intézményként létrehozatala, de szovjet megbízásból vagy retrógrád megfontolású titkosszolgálati eszközökkel úgy kiviteleztek ezt, hogy éppen akadályozza az életmű esetleges kisugárzásának megújító nemzetközi érjesztő erővé válását. Ezért közösségünkben kitudomásúan Magyarország kiesett már a meglátogatóndó tanulmányi célpontok köréből.

14 Lásd pld. Nicolae Tertulian tollából „La rinascita dell’ ontologia: Hartmann, Heidegger e Lukács” *Critica Marxista* (1984), 125–150. o. és „Nicolai Hartmann et Georg Lukács: Une alliance féconde” *Archives de Philosophie* 46 (2003), 663–698. o.

15 Egészen a teljes emberi történelmünk ilyen szellemű birtokbavételéig, lásd pl. Antonio Carlos Mazzeo *A voo de Minerva A construção de política, do igualitarismo e da democracia no ocidente antigo* (São Paulo: Boitempo & Marília: Oficina Universitária UNESP 2009) 175 o.

sek kényére a többség mindig megnyomoríttathassék. Ámde pontosan azért, hogy tehessen sorsáért, közvetlen feladatuknak az ember emancipálódásának kiharcolását látják. Paradox, egyenesen fájdalmas volt látnom, hogy ennek jegyében így ez az embertípus most már a kereszténység hagyományáról is leoldozza magát, hiszen megélni kényszerült világában csakis azt tapasztalhatta, hogy a számára itt és most legfontosabban, léte alakításában nem (vagy nem elégséges határozottsággal) támogatta. További paradoxonként kellett megélnem, hogy e szándék hordozóiként nem dühös elszántságú, keserűségben felőrlődött egysíkúvá lett lényeket (mint a mi közép-európai tájainkon) s nem is a *homo sovieticus* számunkra már a múltban oly sokszorosan megtapasztaltan visszatartó primitívumát, hanem boldog embereket láttam, akik magukban s magukból szenvedtek ki küldetést – mégpedig munkával, fáradsággal, vagyis – egyetlen szóval – tanulással. Felrémlt ekkor előttem a fennmaradt filmdokumentációkból a bolsevik forradalom vagy az 1933-as nemzetiszocialista hatalomátvétel utáni lelkes ujjongók tömege, arcukon hordozva annak tudását, hogy nincsen számukra visszaút, mert az a megaláztatás volt, tehát magukban, tömeggé emelt szerveződésükben kellett felmutatniuk erőt, hogy kimozdíthassák a világot sarkaiból. És valóban: mintává is lettek – előbbieket (nem csekély számukban még 1956 leverése, sőt SZTÁLINnak a HRUSCSOV-i titkos beszédben történő leleplezését követően változatlanul) a saját berendezkedettségük tehetetlenségéből kiábrándult nyugati értelmiség számára, utóbbiak pedig mint az újraépülés rövidségében és mélységében, az átfogó gazdasági-ipari rekonstrukció, a pénzügyi önszerveződés csodájában demokratikus republikák és monarchiák számosában is számosaktól irigyeltek.<sup>16</sup>

Nos, a braziliaiak ártatlannak mutatták magukat mindabban, amiért mozgalmiasodásuk hívószavai a mi számunkra csakis oly vészes és pusztító közelmúltbéli emlékeket idézhetnek fel. Őszintén sajnálkoztak rajta, és döbbenettel, megvetéssel vették tudomá-

---

16 Vö. pl. Felix Kersten *The Memoirs of Doctor...* ed. Herma Briffault, trans. Ernst Morwitz (Garden City, N.Y.: Doubleday 1947) xlviii + 300 o. {*Totenkopf und Treue* Heinrich Himmler ohne Uniform: aus dem Tagebuchblättern des finnischen Medizinalrats (Hamburg: R. Mölich 1952) 407 o.} és Lynn Picknett, Clive Prince & Stephen Prior *Kettős mérce* Alternatívák a Rudolf Hess-rejtély megoldására, ford. H. Prikler Renáta (Pécs: Alexandra) 567 o. {*Double Standards The Rudolf Hess Cover-up* (London: Little, Brown 2001) xiii + 589 o.}

sul a moszkovita világforradalmi imperializmus egykori harcosainak, ezeknek az ügynöki (vagyis a saját haza elárulásával más hazát szolgáló) szerepet játszott haszonélvezőknek nálunk a globalizmus mai kozmopolitizmusába történt belesimulását. Nem is eszméik megvalósultságát, hanem kizárólag pervertáltságot láttak a „valóságosan létező szocializmus” bűneiben – csaknem úgy és olyan távolságtartással, mint amikor mi az egyháztörténetben bizonyos egykor voltként kimutatott elfajulásokról értekezünk. Elutasítják hát, végzetesnek is tartják, miközben persze – hiszen tanulmányaik összességéből kihagyhatatlan – megpróbálják történetileg okadatolni, értelmezni.

Saját útkeresésükben mintaszerű, csakis vágyódható hát jövőbe vetett reményük, közösségi felelősségvállalásuk. Nem is maguk akarnak betolulni e földi létünkben újra megteremtendő paradicsomba, hanem ivadékaiknak, utókoruknak, hazáiknak szánnak jobb sorsot. Bűnben fogantak-e? Erényekkel bizonyosan élnek. Megrázó volt érzékelnem, hogy mindennapi létük ügyeiben mennyire erkölcsi minőségek: mintakövetők, úgyszólván példaszerű, mert egyszersmind teljes és felelős családi életet élő kispolgárok. Miközben mégis többek, úttörők, kifejezetten elitminőségek, mint ha valamiféle elpogányosodott, kényszeredetten elkereszténytelenedett újkereszténység hordozói és megvalósítói lennének. Mindenki másnál többek, mert másokért élnek.

Úgy éreztem, saját dogmáink mantrájába szédülnénk, ha nagyszerűségeiket pusztán valaminő saját mértékeinktől eltérésre lealacsonyítottan értékelnénk. Válságtermékek ők, amiben a megtestesült válság magunk vagyunk. Langymelegünk, mely már-már mintha annak érzékelésére is ernyedni kezdne, hogy talán már rég kiköpött bennünket szájából az Úr. Számunkra és a világ számára egyenesen tragédia, jobb ügyhöz méltatlanként sajnálatraméltó, hogy a világjobbítás szándéka s hozzá az emberi emancipáció kiküzdése náluk a transzcendentalitás teljes levetkezésével jött létre. Ámde kevés lenne a merő sajnálkozás vagy a reflexszerű vizsgálatastítás, hiszen van ezen elgondolkodni való a mi térfelünkön is. Hiszen magunk is megtapasztalhattuk, hogy a kegyesség gyakran magánlétünkbe, úgyszólván személyes lelki életünkbe szorul (mintha teljességgel magáért való is lehetne), és hogy a bűn pusz-

ta kerülésére való törekvést önmagában sem a szeretet belőlünk áradásaként (Szent ÁGOSTON sugallata módjára), sem a közösségért fáradozó lét erényeként még nem tisztelhetjük. Ma már arra sem gondolhatunk, hogy külső hatalom tüzelné a latin-amerikaiakat, amikor létükben az emberi lényeg megrövidítését látják, hanem éppen jóságuk, tettekrezségük. Ez pedig már önmagában erény, még ha az ilyesemben mutatkozó renyheséget MÓZES nem is láthatja kőtábláján, ráadásul az első sorában az embernek szóló parancsok közt.

Nyilván nem veszélytelen a világra, ha újra elpogányosodik Dél-Amerika. Népe jámbor, tűrő, kevéssel is beéri. Ideje nem drága, hiszen bőséges napja alatt bízvást beérik a beérendő. A tömeges nyomor, mely az elitig felérő igénytelenséggel párosul, valóban elképesztő:<sup>17</sup> magyarországnyi népek élve halódnak magukra hagyott *favelákban*, amikbe közösségi gondoskodás, államiság, jog soha nem hatol.<sup>18</sup> Közép-európai népek napjai múlnak munkátlanul s eseménytelenül városszéleken, bodegák soha nem gondozott, egymásra akaszkodó tömegében, tisztaságigény és bármiféle rendszerszerűség nélkül, sivárság és véletlenszerűség olyan tömegében, amit magunk soha nem tapasztaltunk, de ami északi vagy délkeleti szomszédságunk cigányputri-táborainak viszonylagos rendezettségéhez és belső esztétikumához sem fogható. Isten szabad teremtményeinek tűnnek ők, akik mégsem boldogtalanok. Amiként egy futó pillantás egyáltalán érzékelhette, mégsem elkese-

---

17 A konferencia rokszenyvkörében született munkák közül lásd pl. Edlene Pimentel *Ume „Nova Questão Social”?* Raízes materiaise humano-sociais do pauperismo de ontem e de hoje (Maceió: UFAL 2007) 184 o.

18 Pl. M. P. de Oliveira 'A favela e a utopia do direito à cidade no Rio de Janeiro' *Revista Electrónica de Geografia e Ciencias Sociales* XI (2007), No. 245 (34) in <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-24534.htm>>; jogi mentalitásbeli lehetőséghez Keith S. Rosenn tollából 'The Jeito: Brazil's Institutional Bypass of the Formal Legal System and its Developmental Implications' *The American Journal of Comparative Law* 19 (1971) 3, 514–549. o. {reprint in *Comparative Legal Cultures* ed. Csaba Varga (Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney: Dartmouth & New York: The New York University Press 1992) xxiv + 614 o. [The International Library of Essays in Law & Legal Theory, Legal Cultures 1], 573–608. o.} és 'Brasil's Legal Culture: The Jeito Revisited' *Florida International Law Journal* 1 (1984–1986) 1, 1–44. o.; szigorúan jogi megközelítésben pedig Danilo Dara 'O Estado de direito no Brasil é uma ficção' *Brasil de Fato* (2008 17–23 julho), No. 281 in <<http://web-direito.blogspot.com/2009/05/criatividade-da-favela-e-omissao.html>> és Márcia Dias 'A Criatividade da Favela e a Omissão Jurídica' (2009. 05. 03.) in <<http://web-direito.blogspot.com/2009/05/criatividade-da-favela-e-omissao.html>>.



redettek. Hiszen úgy tűnt, számukra a járdán ülni is öröm, a számba magukban felidézésével hihetetlen kecsességgel mozdulni is öröm; az éppen adatott élet megélése pedig egyszerűen maga az öröm.

Ebben az elitben, úgy éreztem, csak jó emberekkel találkozhattam: nyitottakkal, segítőkészekkel, kitárulkozókka, a remény hordozóival. Hiszen volt mire biztosnak lenniök magukban: máris közösséget alkottak, jövőjükben pedig bizonyosak voltak. Ugyanúgy, ahogyan felvilágosodás nélkül aligha beszélhetünk Európáról, de racionalizmusának a felszabadító hatása a XIX. század végétől mégis a társadalmi elnyomatás erejévé, az alávetés eszközévé változott, nos, az időközben magasra törését s változatait egyaránt bemutató kapitalizmus először szintén meghódította és a maga módján felépítette, ámde ugyanilyen biztonsággal s szabályszerűséggel utóbb tönkre is tette a világot. Ezért láttam bennük közös elköteleződést, hogy az ember alávetése és merő kvantifikálása, tehát tárgyként kezelése gyanújával szemléljék a mai nyugati (pozitivistikus gyökerével azonosított) társadalomelméleteket, és hevesen bírálják azokat, akiknek tudományos kiütkeresésében az irracionalizmus jegyeit vélték felfedezhetni.<sup>19</sup> Abban viszont, ami számukra ma a legfontosabb, jelesül, hogy legyen erejük ezt a világot leküzdhetni, valóban biztosak voltak.<sup>20</sup> Mert ha minden változik, világunk pedig maga a történelemmé jegecesedő folyvást alakulás, úgy csakis a rossz juthat-e mindig uralomra? Ráadásul annak ellenére, hogy tesznek – hatékonyan, sokan, kutatástól érlelt gondolatokkal – ellene?

Hiszen boldogabbak vagyunk-e mi a saját itt és most megélhető világunkkal, ahol a múlt századközép ránk szakadt gyalázatát, a bolsevik forradalomból abortált világforradalom helyébe lépő szovjet imperializmus pusztítását mára még nagyobb, még végzetesebb, ellenállhatatlanságában még totálisabban mindent elsőprő gyalázat váltotta máris fel? Ráadásul egy fáradt, úgyszólván önnön petyhüdttségébe beleszokott nép és e beleszokást tovább sulykoló

---

19 Hátborzongatóan Lukács György *Az ész trónfosztása* (1954) számunkra kifejezetten taszítóan rossz emlékü fejtegetéseit is érvényesítve ebben.

20 Az alkalmi könyvvásár a művek és kiadók mérhetetlen tömegével lenyűgöző volt csakúgy, mint az ilyen irányokban elkötelezett folyóiratok sora, leginkább egyetemi vagy éppen katolikus egyetemi háttérrel, hacsak nem egyenesen kutatóközponti gondozásban.

elit és intézményrendszere közrehatásával? Mert a korábbi gyalázat legalább katonai megszállás erőszakátételével esett meg, ami ellen – dicsőségben, hatalmas véráldozattal s szörnyű utólagos megtorlástól kísértén – fel is keltünk. De most? A legkülönfélébb rétegekre kiterjedő asszisztenciával, csaknem koordináltan sütögetik pártok a maguk pecsenyéjét. Hatalomvéde bensőségben véghezvitt önmegvalósításból a lelkiismeret hagyományosan hivatásossá lett őrizői is kiveszik részüket. *Ecclesia, academia, universitas, mass media* – mindannyiunknak csakis napi ügyei és dolgai vannak: résztöpiák, akár MÓZES kőtáblái, akár a demokratikus joguralom s a szabad piaci gazdálkodás fenséges hívószavai felidézésével, elvont fogalmiságokba (azaz szakzsargonban megjelölt, ámde gyönyörű és boldogként megelégedő jövőnk eléréséhez elengedhetetlenül szükségként feltüntetett, mert úgymond feltétlenül megvalósítandó s kiteljesítendő gondolati virtualitások zsákbamacskájába) burkoltan. Szorgalmatosságunk mindeme területeken dicsérendő, ámde mintha kizárólag saját önnön fácskáinkon munkálkodván olykor nem is látnánk már az erdőt, amely pedig elnyeléssel fenyeget bennünket. Mintha csak mindig esendő magunkat kellene óvnunk, amihez nem embertársaink, közösségeink, mindenkori mindannyiunk üdvén keresztül vezetne az út.

Hiszen mire jutottunk? Dél-Amerikában az ott talált népesség pusztításától, majd maradékának gyarmati leigázásától, sőt utóbb az egykori gyarmatosítók ivadékainak az előbbieket ketrecébe bezárásától századokon keresztül szakadatlan volt az alávetés. Errefelé viszont aligha lehet másként éreznünk, mint hogy mi röpket két évtized alatt magunk helyezettük a nyakunkat hurokba. Először, több évtizeden át, gazdasági, pénzügyi, intézményi újrastrukturálások bátor nekifogásai s tervezett változtatásai követték egymást a reformkommunizmus égisze alatt; majd az *ancien régime* összeomlásával szinte neofita elszánással és purizmussal véghezvittük jogállamépítésünket, garanciákkal tűzdeltén, az öröklött struktúrák lebontásával, az állami felelősségvállalás leépítésével, egy elvileg s az intézményiség szintjén teljességgel Nyugat-konform felépülés elérésével, aminek nyomán – szabad piacként – immár fél évtizede az Európai Unió tagságában is részesedhetünk. És mi lett mára az eredmény? A közhasznót nézve semmiért kiárúsított ország;

szélsőséges szakadék a haszonélvezők és az ennek prédájául szolgáló (s immár középrétegeiben is eltűnedező) leszakadó óriási többség között; külső kölcsönökből vegetálás az államcsőd keményen visszatérő rémével; a bennünk megtestesülő kisembert megnyomorító megszorítások kavalkádja csupán néhányak változatlanul zavartalan fosztogatásától kísértén; intézményesedett morális válság, szétfelaprózva államiságot, nemzetet egyaránt; a mindannyiunk léte számára keretet adó közösségi értékek, szolidaritás, felelősségvállalás felbomlása; jövődőbe vethető reménységek, egyáltalán a perspektíva eltűnedezése; úgyszólván egy *bellum omnium contra omnes* állapota<sup>21</sup> állandósult rosszkedvvel és a napról napra élés értelemnélküliségébe bezáróttan – amiben már semmi sem az, ami egykor volt, hiszen már a társadalmi lét legkisebb (ámde történelmileg legerősebb, s az egyedet és szabad kibontakozását leginkább hathatósan és bensőségesen oltalmazó) sejtje, a családként való létezés is fenyegetetté lett, mert mesterséges bomlasztása nap mint nap zajlik.

Az, ami a történelmi materializmus kézikönyveiben nemrégiben még az embernek ember által való kizsákmányolása s ezáltal a pária-lét osztálytársadalmi méretűvé vált nyomora példázataként szolgált, vagyis Dél-Amerika mint a kilátástalanság hona – mindez immár magunk vagyunk. Hőseit, aktorait, kiárúsítóinkat, a rajtunk haszonélvezőket – persze ki-ki a maga hozott rokonszenvének megfelelő párt, csoportosulás vagy jelszavakban tobzódás körében – egész közbeszédünkkel s sajtónkkal, méltatlan hangoskodás és önsorsrontó vakság közepette makacsul, változatlanul ünnepeljük.

Erdély földjét már kiárúsítottuk Trianon utáni majdani meg szállóinak – még jóval az első világháború előtt. A doktriner, mert történetesen éppen nemzeti sorskérdéseink iránt érzéketlen állítólagos liberalizmus mint mai vezérlő áramlat, mert politikailag úgy mond kizárólagosan korrekt *mainstream*, a nemzeti örökségünkre ácsingózó arctalan, ám egyformán viselkedő és globáltőkének álcázott merő külső érdek számára és túlnyomó hasznára ugyanezt

21 HOBBS allegorikus kifejezésével: „mindenki harca mindenki ellen”. Vö. Thomas Hobbes *De Cive* (1642), Praefatio, 14. szakasz, ill. *Leviathan* (1651), 13. feje., melyben – előbbiben latinul, utóbbiban angolul – a „természeti állapot” [*status naturae / state of nature*] leírását adja, amennyiben „polgári társadalom” [*extra societatem civilem / civil society*] még nem váltotta fel.

teszi. Jobbak vagyunk-e hát, mint a népemlékezet KUN BÉLÁja, aki egy bajor ószeressel már a Szent Korona eladásáról alkudozott? Ezeréves anyaföldünk, ivóvízkincsünk, verejtékkel épített monumentumaink, közhasznú intézményeink, szellemi teljesítményünkben s művészeti alkotásainkban megtestesülő kulturális hagyatékunk és maga a mindezeket tápláló nyelvünk vajon nem ugyanúgy a Szent Korona megvédendő értékei? S ha így állunk, úgy származott-e haszon a közre e nagy kótyavetyéből?

Amióta pedig legjobbjaink, a kommunizmus bukása után mára beveződő átalakulásunk vezető szellemei kiokosítottak bennünket arról, hogy erkölcsnek a joghoz köze nincs, de bármiféle kötelességnek, valóságos közösségi felelősségvállalásnak sem ahhoz, hogy mégis – úgymond – jogokkal élhessenek azok, akik tudnak, s szoktak is erre hivatkozva követelőzni, alappal már nem is panaszkodhatunk. Hiszen a magyarság Istenét egyszer már kilökték a kommunizmussal, aminek a szellemvasútjába kellően bele is ragadtunk. Ám most pontosan a jogállamiság jelszavának történetesen éppen bennünket nem védő, miközben rontó érdekeket gátlástalanul kiszolgáló imádata váltotta fel a régi úr helyét. Néki, a benne megtestesülő absztraktnak napjainkban minden hivatalban oltárt emelünk, hogy néki – s persze a mögüle kilesekedők érdekhajszolásának – feltétlenül, tehát ezredéves örökségünk, nemzeti létünk feladása árán is behódoljunk. Jobbak vagyunk-e hát, felelősebbek-e, mint ama jámborok?

Még templomaink is javarészt ügyszólván üresek, mert Nyugat korhadását ebben is híven követtük. Aligha van hát mire dicsekednünk; inkább tanulnunk kellene és dolgoznunk, a kiúton munkálkodnunk.

Mert azon világ elhivatottjai, akikkel a Dél csillagzata alatt találkozhattam, igencsak munkásan élik mindennapjaikat. Tudni vélik, hogy – már említett hazánkfiával szólva – eljön a kapitalizmuson túli világ is;<sup>22</sup> ámde egyáltalán nem mindegy, hogy vannak-

---

22 Mészáros István *A tőkén túl* Közelítés az átmenet elméletéhez, I: Az ellenőrizhetetlenség árnya; II: A szocialista kritika történelmi öröksége; III: A tőkerendszer strukturális válsága; IV: Tanulmányok, ford. Csala Károly (Budapest: L'Harmattan / Eszmélet Alapítvány 2008–2010) 401 + 326 + 476 + 174 o. [Eszmélet könyvtár] {*Beyond Capitalism* Towards a Theory of Transition (London: Merlin Press & New York: Monthly Review Press 1995) xxv + 994 o.}, mely ma a dél-amerikai vitáknak és teoretikus törekvéseknek szintén homlokterében áll.

e még és már gondolataink, a világ mikénti alakulásába vetett s azt akár valamelyest befolyásolni képes saját szempontjaink.

Eddigi európai uniós részvételünkben szellemileg elmaradtunk, erkölcsi érzékenységekben, nemzeti kiállásban tompultnak bizonyultunk.<sup>23</sup> Az egykori trianoni aláíró (utód)államiságok időközbeni megszűnésére s felbomlására nem is rezzentünk. Megcsonkíttatásunkat oktalan előzékenységeinkkel hovatovább öncsonkítássá véglegesítettük. Pártjaink sürögnek, de az ország ügye helyett nem ritkán csupán markukkal, kiszemelt húsosfazekak körül. És hogy szellemi eltunyultságukat leplezzék, a napjainkig még ki sem formálódott polgári társadalmat s benne a részvételre készeket, a szellemiségükben újító erő felmutatására képeseket, valamennyiünket a gondolati érlelés, a viták, a kutatás s egyáltalán, az emberi mivolt legnagyobb és Isten adta formáló teljesítményének, a munkának a szükségéről,<sup>24</sup> bármínemű erőfeszítésről is lebeszélni igyekezzenek. Társadalmi kihívás – politikai válasz: szinte megjósolhatjuk, hogy azon javaslatok hangzanak majd el úgyszólván bármelyik erő részéről, amelyek nem igényelnek előzetes komoly fáradságot, tüzetes előkészítést. Mintha végtelen kifinomultságunkban odáig korcsosultunk volna, hogy a valóságosan megküzdendőt jópofasággal, más ostobaságához mért szójátékkal, *bon mot*-győzelemmel helyettesítjük.

Nem túlzás hát, ha erre is gondolva úgy érezzük, hogy politikai életünk egésze aligha más, mint egyetlen hatalmas banánültetvény, ahol a gyümölcs magától potyog, s ami leesik, részesei rögvest magukévá is teszik. Összevissza eregetett vádakkal játszadoznak a köztér hangadói, izmusok, anti-izmusok és anti anti-izmusok a

---

23 Vö. a szerzőtől *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat 2009) 282 o. [Az uniós tagság következményei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra / Jogfilozófiák], *passim*, összefoglalóan X. fejr.: »Tanulások: Saját jövő saját áldozattal, saját munka árán«, 214–219. o.

24 Amely nemcsak ARISZTOTELÉSZ és MARX számára volt ember mivoltunk kritériumszabója, de II. JÁNOS PÁL pápának a *Rerum Novarum* 90. évfordulójára kiadott *Laborem Exercense* (1981. szeptember 14.) szerint egyenesen „az ember földi életének alapvető tényezője” (12), amelyben „Az ember mint személy a munka alanya” (23) (bővebben vö. <<http://lexikon.katolikus.hu/L/Laborem%20exercens.html>>); s amint XVI. BENEDEK pápa a *Caritas in veritate* friss enciklikájában (2009. június 29.) (lásd <[http://www.vatican.va/holy\\_father/benedict\\_xvi/encyclicals/documents/hf\\_ben-xvi\\_enc\\_20090629\\_caritas-in-veritate\\_en.html](http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_en.html)>) ezt megerősíti, ilyenként nem kevesebb, mint Isten teremő művének a folytatása

főszereplők, s miközben tehetetlenül a színpadra révedünk, a nézőtér, az egész színház elvész alólunk és körülöttünk. Mert minden pártunk alávalóan populistá, amennyiben az ország javát szolgáló s fáradságosan kiküzdendő gondolat helyett leginkább a közvéleményt firtatja, annak még kihasítandó részét édesgeti magához, vagyis egyszerre prostituáltan és prostituálón élőködik.

Állapotfelmérés, javaslatoknak értő, felelős megvitatása, vagyis a nemzet sorsának saját fáradozással s a *responsabilitas* és *participatio*, azaz az önnön közreműködésünkkel és felelősségünkkel saját kincsévé tétele sehol sem látható. Mindezt túl gyakran is a klasszikus *gangek* terület- és haszonfelosztásaira emlékeztető úgynevezett politikai egyeztetések (röviden: alkuk) helyettesítik. Olybá tetszünk hát, mint egy leromlott bordély, amiben csupán aggszűzek szolgálnak immár: erre is, arra is alkalmatlanok. Olykor már-már vágódva tekinthetünk vissza szocializmusunknak utolsó évtizedeire, amikor a „tudományos szocializmus” akarnokságától s zsarnokságától megszabadulva a jogpolitika, a felelős jogászság szerte a szocialista világrendben többnyire búvzavakkal élve szóban, de nálunk tényleges szándékkal és tudományos vétezzettel övezetten már kivítva,<sup>25</sup> hogy bármiféle törvényhozásnak immár jogi előfeltétele legyen az elmélyült hatástanulmány, annak legszélesebb körű akadémiai s egyetemi megvitatása, majd a törvénytervezetnek össznépi vitára bocsátása s végül a részletes kormányzati beszámoló ennek beépült eredményeiről és további megfontolásra érdemes elgondolásairól. Homokba dughattuk fejünket, hiszen ennek vívmányától az átkos örökség elparentálása jegyében formálisan is,<sup>26</sup> s így gyakorlatunkban többé nem igényelten – a demokrácia és a néprészvétel nagyobb dicsőségére – szintén sikerrel megszabadultunk.

---

25 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról, melynek 33–36. §-ai a társadalmi vitáról már a rendszerváltásnak nevezett átalakulás kezdetén hatályon kívül helyezettek – lásd <[http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy\\_doc.cgi?docid=98700011.TV](http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=98700011.TV)> –, mert e viták, úgy mond, komolytalanságukkal szükségtelenné lettek abban a nagyszerűségben, amit – biztosítottak bennünket hnunk atyái – új és teljességgel jogállami berendezkedésünk garatál számunkra.

26 Az 1990. évi XXXI. törvény 1. §-ában kimondottan (1990. május 16-tól induló hatállyal), amiről ismét rendelkezett a 2003. évi VIII. törvény 1. §-a (2003. március 7-től induló hatállyal).

Felébredünk-e valaha e mesterséges kábulatból? Merthogy közismert, legalábbis kicsiny hazánk immár őrizetlen határain túl, hogy a világ válaszút – egyenesen többszörös választak – előtt áll, hiszen a régi formák már túlnőtték magukat. Azok pedig, amikkel újként ezeket helyettesítettük, mindent felzabáló rákos daganatnak bizonyultak. De eddig mintha csak arról szereztünk volna tudomást, hogy az elmúlt században újként harsogott utak, a szocializmus nemzeti és internacionális megkísérlései egyaránt leszerepeltek az emberiség szégyeneként. Múltunkról így hát van határozott benyomásunk. Jelenünk megítéléséhez s a jövőnk előkészítéséhez viszont ez éppen és túlságosan kevés.

A kérdések pedig, amik egyre többekben felötlenek, változatlanul a régiek: érdemes lett-e – ezért – emberré lennünk? Megvalósíthatta-e az ember eddigi történelmében önmagát? Ember mivolta – szelleme, erkölcsi érzéke – többre tette-e vadonban élő előképénél, akiről pedig ma már tudjuk, hogy – a mára kitermelt embertípussal szemben – környezettudatos volt, aki saját jövőjét nem zabálta fel, vagyis a dzsungel lakójánál?<sup>27</sup> Alázatra van hát leginkább szükségünk, s arra, ami a paradicsomból kiűzetésünk után büntetésül szántan ugyan, de emberi nemesedésünk legnagyobb eszközévé lett: fáradhatatlan, mert fáradtsággal, eredménye bízásában végzett munkára.

---

27 Vö. pl. Rudyard Kipling *A dzsungel könyve* [*The Jungle Book*, 1894] mint ideáltípus elemzése nyomán J. L. Mackie 'The Law of the Jungle: Moral Alternatives and Principles of Evolution' *Philosophy* 53 (October 1978), No. 206, 455–464. o.

## HALÁLA VAGY EGYETLEN ESÉLYE-E A TETTNEK AZ OKOSKODÁS?\*

„Hát hagyjatok fel az okoskodással,  
Minden dolognak oly sok színe van,  
Hogy aki mindazt végigészleli,  
Kevesbet tud, mint első pillanatra,  
S határozatra jőni rá nem ér.  
A tett halála az okoskodás.”

(Madách Imre *Az ember tragédiája* II. szín)

Vajon Pató Pál úr tért vissza honunkba? Vagy az elmúlt évek történéseit átélve egykori szocializmusunkba álmotduk vissza magunkat, újraépítve magunkban az akkoriban elsajátított – mert 1956 drámai bevégezésében inverz módon még akár igaza bizonyosságát megerősítőnek hitt – készítéseket? Mert színtereinken manapság (közbeszédben, társasági összejöveteleken, médiában, politikai s irodalmi fórumokon egyaránt) mintha leginkább érzelmi kondicionálás aktorai és céltárgyai lennénk: ama sugallat elmélyítői, hogy változás kell; ennek záloga a régi-új csapat hatalomra kerülése; s ha választói támogatásának mértéke a jog által minősítettnek mondott szintet eléri, úgy e változás majd a gombok újrakombolásával – vagyis egyszerre az adósságcsapdába kergetett, belső erőforrásaiból kiüresített, a nemzetközi pénzügyi válság örvén most kölcsönadó külhatalmak jármába belekényszerített ország tekintélyének s tehetőségének visszaállítással és a tényekben totális csődhöz vezetett ún. rendszerváltás egész folyamatának az újra bejárásával – úgyszólván automatikusan, hiszen magától értetődően bekövetkezik. Nos, ha *A magyar nemes* PETŐFITől leírt prototípusa valóban nemzeti hagyományunkban rejtőző átok lenne

---

\* Első változatában megjelent in *Hitel* XXIII (2010) 2: »Elveszett bennünk Európa?«, 168–176. o. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20100301-33914.pdf>>.



(változatlanul a tettől s még inkább az alapozó gondolkodástól ódzkodásban mérítve ki a nemzet energiáit), úgy a csodavárás legalább lélektanilag tényleg magyarázható lenne. Ha pedig egy hatalmi tömbök közti őrlődésben arra kell központosítanunk erőinket, hogy a nemzet akarata ellenére ránk kényszerített és végzetesen pusztító *status quo* fennmaradását bármi áron megrendessük, úgy magatartásunk lehet bizony okszerű, hiszen – a maga idejére hagyva a később sorra kerülő feladatok tüzetesítését – csupán előbbre sorolta a változás feltételeinek megteremtését. Ámde tényleg erről, csakis erről van-e szó?

Hadd kezdjem fejtegetésemet egy emlék felidézésével. Az ANTALL-kormány idején, amikor pedig tartalék nélkülinek tudtuk a szocializmusból ránk rogyott önemésztő gazdaságot, az államháztartás napi finanszírozhatásának kényszerlépéseit pedig taxis lázadás puccskísérletébe fojtották a „tudjuk, merjük, tesszük” gátlásssággal aligha vádolható emberei, arra kellett rádöbbennem (egész társadalomtudományi gondolkodásomat azóta átalakító módon), hogy bármely kormányzat igazi stratégiai gondja éppen nem a pénzhiány, hanem a koncepciótlanság. Mert – akkori magunkra is érve – nem anyagiak felhalmozott bősége szül érdeemesítő gondolatot, hanem ellenkezőleg: amennyiben egy kegyelmi pillanatban megfogalmazódik s el is ismerteti magát egy élhető terv, úgy önnön részeként az már létrehozza a szükséges anyagiakat is – hiszen kitörési lehetőség mindig adott. Tehát nehéz időkből s normalitásunkban is a jó kormányzást az különbözteti meg az alkalmatlantól, hogy miként tudja a társadalomban jelen lévő erőket működtetni, az ország ügyét előmozdító feladatokban közreműködésre megszervezni. Az energiák koncentrálása helyett azonban azt kellett keservesen tapasztalnunk, hogy jogi vitáktól harsog az ország, s talárosok diktátumára bódul a politikum. A népünkben rejlő energiák pedig közben fecseklődtek, hiszen vagy lebénultak, vagy – egy tanulságban nem folytatódó<sup>1</sup> régi recept szerint – a közhaszon nélküli magánlétbe vonultak vissza.

<sup>1</sup> Nemeskürty István könyveinek – különösen *A köztű ember unokái* A kiegyezés utáni első nemzedék, 1867–1896 (Budapest: Magvető 1987) 287 o. – felrázó tanúságára gondolok, különösen arra, hogy egész generációk élete miként hullhat csaknem pocsékba a perspektívatlanság, az önépítés nemzeti hasztalansága megtapasztalásakor. Ezt aktualizálta számomra az egyébként „bizalmas” minősítésű, ámbar akadémiai kutatóintézeteinkben már az 1960-as évek közepétől hozzáférhetővé tett *Cikkek a nemzetközi sajtóból* MTI-kiadványának nyu-

Pedig akár saját és szüleink jó fél évszázaddal ezelőtti élete során nemcsak a második világháborús rombolást, majd utána a nagyhatalmi harácsolást követő újjáépítkezés sikere (és magándevianciákat, emberi gyengeségeket is visszaszorító ereje) lett legenda emlék, de annak nemzetteremtő hatása is, ahogyan – túlnyomóan egyetlen státus-férfiú tettekérségének (s persze egymás utáni kormányzatok következetességének és a nemzet áldozatvállalásának) köszönhetően – modern oktatás- és tudományügyünket felépítve elődeink az országot új pályára állították.<sup>2</sup> Nos, mennyi idő is állt kommunistáinktól arcátlanul lepocskondiázott ezen nemzetépítők rendelkezésére? Trianon – gazdasági világválság – s egy évtized múltán már győri kormányprogram, egymilliárdos fejlesztési költsége felében maradandó ipari és mezőgazdasági beruházások tömegével – íme, háborúba lépésünk kényszeréig nem több idő során, mint amennyi kommunizmusunk önengedményezése, a kerekasztal-tárgyalások óta mindösszességében lezajlott honunkban. Jogos hát a kérdés: történt-e bármi feljegyzendő ezen idő óta, ami elődeink nemzetépítéséhez lenne fogható? Megfogalmazódott-e gondolat, mely hasonlítható történelmi ívvel s maradandó hatással megvalósult volna?

Ez pedig újra rákérdez előbbi felvetésünkre is: elődeink sikere vajon kupacban már ott felhalmozott anyagiak ügyes adminisztrálgatásának volt köszönhető? Avagy gondolatnak kellett előbb megfogannia, hogy tetté legyen? És csakis azért, mert nagyívűnek találtatott, már úgy szervezhette maga körül a politikumot, hogy az ország energiáit pontosan erre koncentrálja, menet közben hozva létre önnön anyagi és intézményi szubsztrátumát?

Ha a gondolat fontosságáról szólnak, egyszersmind valamiféle kiválóságot is hangsúlyozunk. Nos, a jog elméleti művelőjeként

---

gati közlése nem sokkal a prágai tavasz vérbe fojtását követően, miszerint a mozdulatlanságba fagyasztott nemzeti lét a városkörnyéki vityillók kultúrájának gyors felvirágzását, a hétközi lárvavarú vegetálás után a hétvégi magánlétbe menekülés tömegességét vonta maga után az akkori Csehszlovákiában.

2 Legújabbban Miklós Péter *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter* Klebelsberg Kuno kora és munkássága (Szeged: Belvedere Meridionale 2008) 255 o. Vö. Klebelsberg Kuno *Tudomány, kultúra, politika* Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917–1932, szerk. Glatz Ferenc (Budapest: Európa 1990) 585 o. Hasonlóképp példaértékűnek látom a Magyar Rádió, a Magyar Távirati Iroda és hasonlók korszerű felépítésében az egykori felkelő, KOZMA MIKLÓS teljesítményét is. Vö. Ormos Mária *Egy magyar médiavezér* Pokoljárás a médiában és a politikában, 1919–1941 (Budapest: PolgART 2000) 843 o.

évtizedek bűvárkodása hozta meg számomra az időt, hogy saját jogbölcséleti világképemet kialakítsam. Csodálkozással kellett száraz tudományosságú, mert történelmi adatokkal s fogalmi elvonatkoztatásokkal operáló társadalomkutatóként rájönnöm arra, hogy mindennek kútfeje az emberi minőség. Pontosabban: szellemi kondicionáltságunk, mindenkor elért bölcsességünk – hiszen még létünk anyagi tényezői is (amiket a MARXizmus bűvös meghatározóvá emelt) kizárólag emberi reflektáltatásukkal válnak társadalmi mozgatókká. Legmélyebb felismeréseink utolérhetetlen korpuszai pedig az emberiség nagy mítoszai, köztük (s számunkra legfontosabbként) a *Biblia*.<sup>3</sup> Márpedig ilyen örökérvényű tanulság annak időtlen tapasztalata, hogy (a történelmi összegző amerikai TOYNBEE kifejezésével élve) változó kihívások és megejtett válaszok mentén alakul az emberiség sorsa. Hogy ezek feldolgozásában kritikák és lebontások, majd a régeből a beváltat visszaépítve szintetizáló újraszerveződések követik egymást (aminek a perspektívájában pedig – újkori mágikus szavunkkal élve – a liberalizmus az, ami de-konstruál, hogy a konzervativizmus majd re-konstruálhaszon). Annak a felismerése, hogy emberi esendőségünkben korántsem kizárólag értelmünk fénye s jóra irányuló törekvésünk uralkodik, társadalomszervezésünk így aligha hagyatkozhat csupán ezek spontaneitására. Következésképpen nem építhető rend sem anélkül, hogy jelképes korbács ne állana mindig ott a mézesmadzag mellett. És főként: édenből kiűzetésünk örök emberi kondíciót takar. Eszerint pedig létünk és jósorsunk kizárólag abból adódhat, amit fáradságos munkával kivívtunk magunknak.<sup>4</sup>

Nos, honunkban már két évtizede összeomlott a kommunizmus, s mi egyre inkább csupán válságunkról értekezünk. Egyáltalán elindultunk már? Vagyunk-e valahol? Legjobb talán mentegetőzésben vagyunk; ilyenkor pedig politikai átmenetre, gaz-

---

3 Sir James George Frazer *The Collected Works I-XXVIII* (Richmond, Surrey: Curzon Press & Tokyo: Hon-no-Tomosha 1994), ezek sorában *Az Aranyág* ford. Bodrogi Tibor és Bónis György (Budapest: Gondolat 1965) 440 o.

4 Aligha tudom magamtól elhessegetni a gondolatot, hogy ilyesfajta felismerés történelmi tanulságba ágyazásából formálódhatott a politikai konzervativizmus alapvetése is, miszerint – EDMUND BURKE megfogalmazásában – az ember joga és szabadsága tényleges megharcoltságunkból adódik, nem pedig merő elvont-egyetemes kinyilatkoztatásból, amelynek immár távolról sem alanya, legfeljebb csupán tárgya, merő vonatkoztatási pontja lehet az ember.

dasági átalakulásra, jogállami felépülésre szoktak inkább rétorságban gyakorlottaink utalni. Ámde mindezek éppen okozói a válságnak. Ráadásul elődeink sosem hivatkoztak ilyen általánosságokra. Minden ilyesmi legfeljebb magától értetődő keret volt számukra ahhoz, hogy a nemzetépítés műve egyáltalán megindulhasson. Milyen gondolatból induljon hát most az építkezés? Születtek-e egyáltalán gondolatok? S melyikről mondhatnánk el két évtized múltán, hogy megharcoltunk érte, hogy igazát kiharcoltuk?

Hősi időkben – amikről tudtuk, hogy majdani jövőnk kereteit fogják megszabni – a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben egyebek közt azon igyekeztünk, hogy egy amerikai mintát átplántáljunk. Alapítványi hálózatot álmodtunk a parlamenti pártok mögé azért, hogy *think-tank* módján nemzetstratégiákon munkálkodhasanak és munkáltathassanak, de azért is, hogy méltó környezetbe visszavonultan kormányzati felelősségtől mentes időszakokban szellemileg újraépülhessenek programadásra képes politikusaik. Bő évtized múltán egy sommásra sikeredett törvény is született,<sup>5</sup> s azóta mintegy hatmilliárd forintot biztosított pártalapítványokra amúgy egyre zsugorodó költségvetésünk. Nos, számoljunk csak! Ha ennek felhasználásával monografikusan kidolgozott szakértői munkák születhettek volna a legelhivatottabbak részéről, úgy mára különféle értékrendeket képviselő mintegy 3000 kötetes könyvtárban megtestesülő jövőkép-változatokat forgatva indulhatnánk neki a holnapnak (ráadásul úgy, hogy legkiemelkedőbb tizedük idegen nyelven szintén publikálva<sup>6</sup> már nemzetközi megméréstetesen is áteshetett volna). Ámde született-e akár egyetlen ilyen mű is? Vagy csupán ficánnaknak pártjaink az ingyenpénzből?<sup>7</sup>

---

5 2003. évi XLVII. törvény a pártok működését segítő tudományos, ismeretterjesztő, kutatási, oktatási tevékenységet végző alapítványokról, ami elvileg biztosította e nemes cél megközelítését, valójában azonban a mai napig egyetlen párt sem eszménye szerint hasznosította annak bőséges forrásait.

6 Tudományos berkekben ma legcsábítóbb honoráriummal s kötetenként három külföldi tanulmányúttal számoltam, ma kurrens fordítói árszabással és nyomdaköltséggel, kiadványonként tíz ív terjedelemben. Megjegyzendő, végfinanszírozásában mindez fajlagosan aligha több mint legfeljebb egyetlen százaléka/ezreléke a kormányzati „tanácsadói” megbízatásokként feltüntetett pénzkiáramoltatásoknak!

7 Könnyített számadással, gyakorlatilag tetszőleges felhasználást lehetővé téve alkották meg önnön szabályzatukat a pártok. Amit tudni lehet eredményeikről, csupán annyi, a társadalomilag hasznos közszférában ismeretlen az ilyen, gyakorlatilag teljesítmény és hozadék nélküli pénzszórás.

Értelmiségünk ég a vágytól, hogy a közjó jegyében hasznosíthassa magát s saját szakértelmével jövőképünkhöz hozzájárulhasson. Kap-e ehhez bátorítást, vagy kiharcolhat legalább fórumot? Konzervatívnak nevezett oldalunk mára már több televíziós csatornával és napilappal, hetilapok s folyóiratok sorával rendelkezik. Bulvársajtós tobzódásukban csakis unalmat kiváltó híryanagok helyett már évekkal ezelőtt konstruktív vitákat indíthattak volna nemzeti ügyeinkről: egészségügy, vízügy, kultúrafinanszírozás, régészet és a többi kívánatos újraépítéséről. Ehelyett leginkább panaszáradattal találkozunk; sosem olyasmivel, ami a megvalósítandóhoz szolgáltatna mintákat. Nem jövőt épít hát, legfeljebb közösséget – tagadásból indító érzelmi kondicionálással. Toborzó erőt gyakorol, napi hatással. Kiválóságaink tollából egyetlen retorikai sóhaj született,<sup>8</sup> s általánossága okán hamar porba is hullt. Részletekkel a „Találjuk ki Magyarországot! Találjuk ki Közép-Európát!” mozgalma kecsegtetett volna,<sup>9</sup> ám az egyszemélyi felhívás gyermetege rögvest elutasítást korbácsol: miért is akar-nánk, hogy egy élveteg úr vagy bárki más kitalálja számunkra az ezredéve fennállót?

Közmédiában kiharcolt fórumaink a néhány kiválasztott ügyeletes nemzetfélttől unalmasak, s hozadékkal tömegességükben sem igen szolgálnak. Televíziós vitaműsoraink sirámai, keservvel elegy röhíncsélései ügyefogyottak, hiszen sehonnan sehová sem vezetnek. Miért nincs egyetlen napilapunkban sem rovat vagy melléklet jövőnk elképzelések taglalására? Nem kellene-e vajon tervezések birtokpolitikáról, az élelmiszerminőség biztosításának szükséges reformjáról, a falusi turizmus élénkítéséről, a helyben megtermelt értékek közvetlen értékesíthetőségéről? Nem kellene-e felülvizsgálnunk mindazt, amit más tagállamoktól eltérően s oktanul magunk tagloltunk le – uniós csatakiáltással kísért lélektelen szervilizmussal s megdöbbenő tudatlansággal? Annyira minden rendben lenne nálunk, hogy már beszélünk sem érdemes az oktatásügy újraépítéséről, a demográfiai végveszély elhárításának

---

8 [Professzorok Batthyány Köre] *Szent István-terv* Gondolatok a nemzet felemelkedéséről, szerk. Lovas Rezső, Náray-Szabó Gábor és Pálkás József (Budapest: Magyar Szemle Könyvek 2005) vii + 155 o. & in <<http://www.bla.hu/professzorok/dl/szit-jun-18.pdf>>.

9 Vö. <<http://www.talaljuk-ki.hu/>>.

lehetséges útjairól? Ha egyetlen lapnyi terjedelmet szentelt volna naponta újra megjelenő sajtónk jövőnk tervezgetésére, az ellenzékben töltött idő eredményeként közel 5000 hosszabb-rövidebb írásban búvárkodhatnának már a programkészítők. Állandó rovat, melléklet biztosítása esetén vitacikkek, versengő változatok is születettek volna. Sőt, számos ügyben ma már nemzeti konszenzust érezhetnénk az értelmiség részéről. A koncepcióformálás java részén tehát – amire a cselekvés kényszerében majd aligha jut idő – mára túl lehetnénk. Ráadásul mindez semmiféle költséggel nem járt volna.

Tömött táskával, avagy nyeszlett tasakkal indul-e majd kormányzásnak a két utolsó (s számunkra legkeservesebb) cikluson keresztül pihengető, az eltelt két évtized négyötödében semmiféle felelősségtől meg nem viselt erő? Nyolc év erőgyűjtés után majd hirtelen most fogják kitalálni Magyarországot – az ország népe, értelmisége helyett? Egy olyan szűk (s elsődlegesen nem is tehetőségelvű kiválasztásban, hanem politikai szocializációjában, azaz karrier-váramozásaiban összenőtt) csapat részéről, amely kormányrúdnál, a körülmények szorításában aligha lehet majd képes többre és másra, mint legfeljebb improvizálásra? Nem a *déjà vu* érzését kelti ez a helyzet? Nem elégszer találkoztunk már „döntés + cselekvés” logikájával – ami legfeljebb kész helyzet előállítására képes, s amin már bírálat sem változtathat? Ez az álmunk a demokráciáról? A magyarok közösségiségéről? És pusztán csak azért, mert ellenzéki nyugalomban kellemesebb tücsökként hegedülni, mintsem hangya szorgalmatosságával túléléshez szükséges javakat összerakosgatni?

Egykori tanítványokból állt az a kormányzó erő, amelynek hatalma teljén megfogalmaztam egy olyan spontán közreműködést lehetővé tevő, mégis rendszerszerűként önmagát megszervező politikai tervezés és koncepcionálás lehetséges körvonalait, amelyben teljes az előrelátás, a köz és elitjei demokráciája; költséget nem igényel; ámde jövőképeknek s részletekbe hatoló technikai megoldásoknak versenyterepéül szolgálhatna.<sup>10</sup> Egyfelől olyasmikre gon-

---

10 A Professzorok Batthyány Köre ülésének előkészülete gyanánt vázoltam – úgyszólván kizárólag kérdések százából álló vitaindító megfogalmazások közt – az akkori kormány igazságügy-miniszterének. Vö. a szerzőtől – rövidítve – „Jog és erkölcs harmóniája: otthon a tár-

doltam, hogy nyílt megvitatás szükségeltetik a kiegyensúlyozottsághoz. A közben mindig aktualizálható spontaneitás gyakran több bölcsességről tanúskodik, mint az alkalmi megbízatások fásult professzionalizmusa. Építőköveink felhalmozása és közszemlére tétele önmagában jó lépés, mert rendszerszerűségében láttatja magát, miközben a kívülállókat közreműködésre ösztönzi. Az emberi tapasztalat sokágú, és mert nem tanulható, pótolhatatlan is. Ezért szükséges, hogy a döntéshozó s mögöttes elitje egyaránt nyitott lélekkel tudja megszólítani a társadalmat. Másfelől azt is gyanítom, hogy programcsinálásunk, amennyiben adott időre és alkalomra szól, kínos feladat kipipálása lesz csupán: sem nem értékes, sem nem őszinte, s gyakorlati haszonnal sem járul a nemzet javaihoz. Mert gondoljuk csak meg: ha egy közösség gondolatok generálására egyáltalán képes, úgy miért kizárólag vezényszóra kellene ezt tennie? Egyetlenegy alkalommal – nyolc év, azaz háromezer enélkül eltelt nap után? Ha nemzeti építkezésünket szellemi munkával kell megalapoznunk, úgy nem szüntelenül ezen kellene-e fáradoznunk – úgy, hogy ki-ki a maga gyümölcsét közös kosárba teszi; a közösség e kosarat megőrzi; másoknak vitára felkínálva hozzáférhetővé teszi; pártoknak szintén lehetővé téve akár véleményezését, akár azonosulásuk kifejezését? Avagy ehelyett pártként, szellemi tulajdonom gyanánt kéne a megismerhetetlenségbe zárnom országépítő terveimet, hogy ameddig – mintha kreativitásom pusztá exhibicionizmusáról lenne szó – szimfóniám vagy regényem bemutatója el nem érkezik, ne orozhassák el? Ha egyszer a köz részeként járok el, úgy nem akkor kellene-e a legboldogabbnak lennem, ha meg sem várva csapatom színrelépését, ellenfelem máris felfedezi, sőt gyakorlatba is ülteti annak elgondolásait? Harmadfelől pedig tudatában lehetünk annak, hogy életünk, boldogulásunk, sikerünk korántsem kizárólag nagyrendszerek programozásától függ, még kevésbé olyan adathalmazoktól, amik csak kormányzati pozíció birtokában megismerhetők. Azok a technikák és eljárások például, amelyekkel azon károkat mérsékelhetnők, amiket saját bűnös hiva-

---

sadalomban' *Napi Magyarország* IV (2000. március 1. szombat), 21. o. és – teljes terjedelmében – 'Megvalósulatlanul megvalósult vagy megvalósultan megvalósulatlan jogállam? A közjő becsülete' *Ítélet* [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara Hallgatói Önkormányzatának lapja] III (2000. március 24.) 3, 10–13. o., valamint *Magyar Nemzet* LXIII (2000. április 8. szombat) 83, 8. o.

talnokaink okoztak a falusi vágóhidak megszüntetésével vagy a megművelhető földterület szabad tőkévé minősítésével, miért ne lennének akár tegnap vagy ma is kidolgozhatók?

Életünk súlyos költségű banalitásokból tevődik össze. Egyszerre napi hír például a kormányzati autópark benzintendere, aminek botrányos végkifejlete a későbbi hazudozások előtt még 100 milliós előnyről szólt (s amelyben a járulékos veszteség feltehetőleg a nyereség többszörösét teszi ki), valamint a nehézárművek úthasználati díjszabásának magyarországi elszabotálása, amit az Unióban utolsónak maradvá rögvess meg kell oldanunk; azzal viszont, hogy mára a bennünket megelőző Szlovákiához képest lemaradtunk, közel félszáz milliárdnyi járulékos kárt szenvedünk el majd évente azért, merthogy a forgalom mostantól, ameddig csak megéri, a fizetendő szomszédot nálunk átjárva fogja kikerülni. Ugyanakkor létünk berendezéséről szól az is, vajon miért makacs *hungaricum* a kerékpárok sötétbeni kivilágítatlansága nálunk, avagy miért kell eltűnnünk két évtizede már lefolytatott viták ellenére is, hogy a kereskedelem okkal utált multinacionális pióciái visszatérően beborítsák levélszekrényünket jobbára senkinek sem kellő szóróanyagokkal? Még esélyromlást sem látnék abban, ha egy párt gondolná a közgondolkodás ilyen honlapját, mint ahogy abban sem, ha időnként egy épp kormányzó erő meg is valósítana ebből egyet s mást. Vagy éppen azért nem rokonszenves sokaknál egy ilyen elgondolás, mert hidakat emelhetne? Mert hiány érzetét kelthetné a társadalomban a kormányra kerülő párttal szemben, ha érzéketlen maradna egy olyan kihívásra, amely amúgy könnyen megválaszolható lenne?<sup>11</sup>

11 Hadd álljon itt csupán két példa.

Magyar vonatkozású alapműveket utánnnyomató s a fontos könyvtárak felé terjesztő amerikai öregserkészeinktől érkezett még miniszterelnöki tanácsadó koromban a kíváncsagom, hogy gyűjtsük egyetlen adattároló lemezre mindazon könyveket és tanulmányokat, amelyek magyar történelemről, politikáról, kultúráról, teljesítményről angol nyelven szólnak. Digitalizálásuk volt az egyetlen költségvonzat, s e *CD-ROM Hungary* egy dollár alatti önköltséggel a tervezett nemzetközi vásár belépőjegyének kísérő ajándéka, majd lassan a világ minden valamirevaló könyvtárának egyik fontos tétele lehetett volna, mintegy ezernyi Hóman–Szekfü *Magyar történet* I–V szövegszerű terjedelmében. A magyarság ismertségét politikai, sajtó- és tudományos berkekben hallatlanul megnövelhette volna; s amíg társországaink a régióban el nem készülnek ilyesmivel, országunkat, mint adat- és példatárát, Közép-Európa reprezentánsává tehetné. Az Országos Széchényi Könyvtár már elkészítette tartalomjegyzék-bibliográfiáját, ANTALL miniszterelnök pedig biztosította kormányhatározattal a megvalósításához akkor szükségesnek becsült tízmillió forintot. Ámde a kormányon belüli



Hiszen miből is áll egy társadalom? Az utóbbi fél évezredben leginkább kíváncsian: polgárokból. A polgár azonban nem párt-kreatúra, hiszen éppen fordítva áll a dolog: értékei jegyében a polgár az, aki időlegesen létrehozhat vagy támogathat különféle szer-

ostoba rokoni akadékoskodás folytán megkezdése nemcsak késlekedett, de ráadásul felelősség szerencsétlen módon végül PUNGOR ERNŐ minisztert kérte fel a miniszterelnök. Ő viszont sajnos operativitásra képtelenül bizottságosdiba fojtva elvitatkoztatta az időt, s költségalapunk eredmény nélkül került vissza a bukásunkkal hatalomra kerülő HORN GYULA kormányzati kasszájába. Javukra írandó, hogy akkori főtanácsadójának – szakmai barátomnak, RÉVÉSZ TAMÁS jogtörténésznek – hála, az új miniszterelnökség legalább érdeklődött az elgondolás iránt. Többre azonban ők sem jutottak. A számunkra szavakban baráti ezutáni kormány millenáris programjába illett volna ugyan, nekik viszont sem fülik, sem intézményes csatornájuk nem volt a nem önnön ifjjeiktől ihletett lehetőségek meghallására. Most, másfél évtized múltán, az érdektelenség kudarcélménye birtokában előállana-e hivatalnoki bárki is, hogy ilyen vagy hasonló gondolatok közreadásáért ostromolja valamelyik napilapunkat?

Még neuralgikusabb és valóban kiérlelt koncepciót igénylő gond a magyarságról külföldön alkotott kép intézményes gondozása, együtt a külhoni magyar intézetek profiljának, rendeltetésének újragondolásával. Tudnunk kell erről, hogy a *Kulturdiplomatie* eredetileg német lelemény volt, s mint egykori szótárszerkesztőnk tanúskodik róla, a franciák például (éppen a német romantikus gyökerzetű „kultúra” szóval nem tudván kibékülni) megnevezhetetlensége okán hátrányba is kerültek a németekkel szemben a XIX. század végén. A majdan születendő kisanant gondosan tervezett külföldi sajtójával szemben viszont jelentősen befolyásolta Magyarország trianoni végzetét új államiságunk tértelensége abban, hogy a rólunk szóló nyugati közvélekedést alakítsa. Nos, mindezekre ellenhatásként magasodott ki a két háború közti időkben BALOGH JÓZSEF lenyűgöző munkássága. Szocializmusunkban persze ez az igény is tiszthatalmú lett, amíg BOLDIZSÁR IVÁN a nemzetpropaganda kultuszát valamelyik újra nem élesztette. Ámde egymást váltó szabad kormányaink bűnös hallgatása folytán azóta ismét felelőtlen tuncyáságba zuhantunk vissza. Mi lesz majd végül a megoldás? Ismét rögtönzött ötletelés, majd néhány éretlen ifjonec általi gyors megvalósítás? Csakis azért, mert társadalmunkban építő erő nem működik, de nem is ösztönöztetik? Vö. a francia előzményhez Aurélien Sauvageot *Magyarországi életutam* (Budapest: Európa 1988) 393 o. [Emlékezések]; az utóállamokkal szembeni hátramaradáshoz Jeszenszky Géza *Az elveszett presztíz* Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918 (Budapest: Magvető 1986) 368 o., Tibor Glant *Through the Prism of the Habsburg Monarchy Hungary in American Diplomacy and Public Opinion during World War I* (Boulder, Colorado: Social Science Monographs & Highland Lakes, New Jersey: Atlantic Research and Publications 1998) xx + 372 o. [East European Monographs], *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie* hrsg. Márta Fata (Stuttgart: Steiner 2004) 334 o. [Schriftenreihe des Instituts für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde] és Glant Tibor *Kettős tükörben* Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó 2008) 307 o. [Amerika tegnap és ma]; a két világháború közti időkhöz pedig Balogh József „A nemzet híre és a nemzeti önismeret” *Magyar Csillag* (1944. március) in <<http://vmek.oszk.hu/05000/05095/html/gmbik0005.html>> egyfelől, s egyszerre felemelő és tragikus emléke megidézéséhez Hubay Miklós in *A háborúnak vége lett* szerk. Kabdebó Lóránt (Budapest: Kosmosz 1983) in <<http://mek.oszk.hu/07200/07206/07206.htm#2>> és Cs. Szabó László „Balogh József – művelődéstörténetünk elfelejtett személyisége” in *Elvesztett otthonok* szerk. Kabdebó Lóránt (Debrecen: Csokonai 2003) in <<http://mek.oszk.hu/05600/05636/05636.htm#4>> másfelől.

veződéseket. Nálunk viszont mintha eleve fordított lenne az ülésrend a lovon. Egyfelől máig alig alakult polgári társadalmunk, másfelől pedig kezdettől párthasadások mentén szerveződött az, ami egyáltalán létrejött.<sup>12</sup> Mert ha lenne polgári társadalmunk, úgy formálódhatna nálunk is nemzeti ügyek sora: az egészségre, oktatásra, turizmusra és így tovább; és ennek az irányait követve hozhatna létre saját szerveződéseket, köthetne időleges paktumokat pártokkal a megvalósításukra (mint ahogyan ez Franciaországban manapság történik). Ennek persze előfeltétele, hogy a nemzeti ügyeket hozzáértők ne csak képviseljék, de mindenekelőtt átgondolják s kellően dokumentálják, biztosítva mindehhez a nyilvános hozzáférést is.

Nem véletlen hát, hogy egy tudástár – *βιβλιοθήκη* – már létrejött Alexandriában. Azért, hogy mindent, amit emberi felismerésként rögzítettek, összegyűjtsenek, és ez az ember üdvére felhasználható legyen. Nem véletlen hát az sem, hogy el is pusztították ezt a társadalmi szakadás erői. Mottójuk jól ismert: amennyiben a szent könyvvel megegyeznek, úgy fölöslegesek; amennyiben pedig ellentétesek, úgy károsak is...<sup>13</sup> Nos, hasonló szellemiségű *bibliothèque* nyolc év polgári s tizenkét év egyéb kormányzata után még ma sincs Magyarországon. Pedig szócsöveink az unalomig tudástársadalomról harsognak.

Szégyenteljes hozzátennem, hogy nyomelemekben bizony jelen volt ilyesmi nálunk, mert megvalósult a SZTÁLINizmus sötét napjaiban. Egy olyan korban ugyanis, amikor mindent államasítottak, és az írástechnika akkori szintjén csattogó írógépekbe fűzött használt indigókkal verték néhány példányban a titkárnők a készülő írásokat, akadémiai állam- és jogtudományi intézetünk lett országos dokumentációs központja a tárgykörben bárhol bármi célból született fordításoknak. És közel fél évszázadon keresztül negyed kilométernyi polchosszon őrizték bármely intézmény megrendelte fordítások köteles példányait, akár szovjetrendszerrel pro-

---

12 Pld. Bill Lomax 'The Strange Death of »Civil Society« in Post-communist Hungary' *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 13 (1997) 1, 41–63. o.

13 Bernard Lewis 'The Vanished Library' *The New York Review of Books* 37 (September 27, 1990) 14 in <<http://www.nybooks.com/articles/3517>> oszlatja Luciano Canfora *The Vanished Library* [La biblioteca scomparsa] trans. Martin Ryle (London: Hutchinson Radius 1989) ix + 205 o. nyomán UMAR kalifa fenti mondásának a mítoszát.

pagáltak, akár verőkézikönyvekként fordítottak államvédelmi megrendelésre, angol vagy francia katonai kihallgatástechnikákból kiindulva. Ami pedig az eredeti szakértői anyagokat illeti, kormányzati időnk vége felé Washingtonból magam hoztam haza felügyelő államtitkáruktól előkészített hatalmas dokumentációt, hogy az amerikai elnöki könyvtárak üdvös mintájára<sup>14</sup> nálunk is megszervezhető legyen az egymást váltó kormányzatok munkaanyagaiban megtestesült nemzeti tudáshalmaz szervezett megőrzése s szabad felhasználása.

Nos, született-e már az ANTALL-kormányzat irathagyatékán alapuló feldolgozás, hogy okulhassunk erőfeszítései sikeréből, kudarcából is? Tudja-e egyáltalán bárki a voltaképpen illetéktelen családon s néhány alapítványi munkatárson kívül, hogy megvan-e még, hol, és mennyire sértetlenül? Mert hány papírtonnányi értékes szellemi termék születhet egy kormányzati ciklus alatt? Hány évenként fordíthatták le például a változó főhivatalnokok a külföldi földnyilvántartási törvényeket a visszatérő földhivatali botrányokra válaszul? És ha akadna lelkes fiatal, aki feldolgozásba bonyolódna, hol találhatná meg ezen adóforintjainkon készített fordításokat, javaslatokat, a megbízásból adóforintjaink terhelésével született szakértői anyagokat?

Talán igénytelenek is vagyunk. De az, hogy országunkat máig nem rendeztük be, nem szegénységünkkel, de politikai elitünk tehetetlen kisszerűségével, előrelátásra képtelenségével magyarázható. Tényleg polgárosodott országokban pontosan ilyen anyagok szoktak gyűlni egy nemzeti tudásközpontban, hogy hivatali és magánfelhasználás során a nemzet épülésére szolgáljanak.<sup>15</sup>

---

<sup>14</sup> Angliában akkor került a kínos szabályozatlanságra fény, amikor CHURCHILL elagott RANDOLPH fia épp állami levéltárunknak kínálta eladásra apja családilag megőrzött iratanyagát. Vö. Rodney Brazier „Who Owns State Papers?” *Cambridge Law Journal* 55 (March 1996) 1, 65–88. o.

<sup>15</sup> Az amerikai *Congressional Research Service* [[http://en.wikipedia.org/wiki/Congressional\\_Research\\_Service](http://en.wikipedia.org/wiki/Congressional_Research_Service)] például a *Library of Congress* mint nemzeti könyvtár részeként kongresszuson belüli megrendelésre bizalmasan kutat, ám eredményeinek az általánosításait évenként ezres nagyságrendben nyilvánosan is hozzáférhetővé teszi [<http://www.llrx.com/features/crsreports.htm>]. Franciaországban a *La documentation française* [[http://fr.wikipedia.org/wiki/La\\_Documentation\\_francaise](http://fr.wikipedia.org/wiki/La_Documentation_francaise)] szolgál mint gyűjtőpont, kiadó- és könyvesboltlátozat egyidejűleg, mára mintegy tízezer publikált kötettel és további tízezer elektronikus hozzáférésű nyilvános anyaggal gazdálkodva [<http://www.ladocumentation-francaise.fr/>>].

A tett tehát nem állhat önmagában. Inflálódhat, értéktelenedhet, helyettesítőként hamis pótlékká is válhat. Nem is hordozhat ezért értéket önmagában. Mi előlegezzük ezt számára, mi ruházzuk fel ezzel. Elgondolásaink szánják meghatározott célra eszközül; és ezek formálásában bárki közreműködhet. Mert ahol tetszhalott a társadalom, ott a kormányzás sem lehet sikeres. Ahol elég csak ujjonganunk a holnap csapatának láttán, ott fényes jövő éppen nem ránk vár. Tűnődjünk hát formákon és közvetítéseken, amik elősegíthetik, hogy okoskodás jöjjön előbb, s tett csak tervezett szándék valóra váltásaként következzen.

# KOMMUNIZMUS UTÁN?

## Kényszerek és esetlegességek – nemzetközi ellenszélben\*

### Kis országok magányossága – nagyhatalmak árnyékában

Az első és drámaiként megélt időkben, mint a rendszerváltoztatás első kormányában ANTALL JÓZSEF miniszterelnök szűk körű tanácsadó testületének egyik tagja, számos alkalommal beszélgethettem formálisan s nem formálisan egyaránt kormányzati tisztségviselőkkel, diplomatákkal, a szakértői háttér képviselőivel itthon és külföldön. Nos, ha valaki előéletében akadémiai kutatóként vagy egyetemi oktatóként könyvekből merítkezve tölti élete javát, erőteljes késztetése fejlődhet ki a vitára. Kormányzati háttérpozícióban viszont aligha szakmai kollégákkal találkozik, inkább döntéshozókkal s befolyást gyakorlókkal. Nos, e közegben mozognom érdekes intellektuális kihívásnak s élettapasztalatnak bizonyult, miközben jellegzetesen régióbeli nyomorúságunkra is példázatul szolgálhatott. Hiszen láthatóvá tette, kik azok, akik tanácsot adnak egy szuverén államnak, s milyen tudással, háttérrel, alkalmasint ijesztő egyoldalúsággal és korlátozottsággal teszik ezt.

Elsődleges tanulságként adódott számomra, hogy amennyiben van saját gondunk, úgy azért elsődlegesen magunk hordozunk

---

\* Első változatában megjelent mint „Rendszerváltoztatásunk – nemzetközi erőterben” *Hitel* XXI (2008) 8, 11–25. o. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20080829-19510.pdf>>, majd lényeges bővítéssel mint „Kényszerek és esetlegességek – nemzetközi ellenszélben [A jog lehetőségei eidegenedés és az emberszolgálat között]” *PoLiSz* (2009. nyár), No. 125, 4–25. o. & <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&p=19774>>, a *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben* szerk. Varga Csaba (Budapest: [AKAPrint] 1998) 122 o. [A Windsor Klub könyvei II] című gyűjtemény akkori Pázmány-pódiumi bemutatóján [Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1998. április 28.] KAHLER FRIGYES vélem folytatott beszélgetése sokszoros átdolgozása nyomán.

felelősséget: megoldást nekünk kell találnunk, hisz' e feladatot senki tőlünk át nem veheti. Jogállami átmenetünk kulcsfontosságú – jogi s olykor egyenesen jogbölcseleti – háttérkérdései kapcsán pedig azt kellett érzékelnem mindenekelőtt, hogy belső problémáink nemzetköziesíthetősége (vagyis nemzetközi támogatás reményében külső fórumon, problémáinkat át nem éltekkel tanácskoznunk ilyesmikről) hallatlanul korlátozott, miközben legfeljebb reménytelenül kései, ráadásul csekély eredményt ígér. Már maga a dolog természetéből adódó kényszerű fogalmi betagolás is – hogy úgyszólván dadogva, mert egy másik (a mai *mainstream* nyugat-európai és atlanti) kultúra szótárának és élettapasztalatának nyelvén kell kifejeznünk magunkat – eleve pejorál és hátrányos helyzetbe hoz, hiszen egy eltérő történelmi tapasztalat és fogalmiság közegébe viszi át problémáinkat, amely viszont érzéketlen s egyben érdektelen is ezek iránt, hiszen eleve gyanúval övezi szándékunkat, miszerint valami általuk nem értett ismeretlenre kívánnánk rábírni. Ha történetesen itt, Közép-Európában s archaikus, mert a tradíciók őrzését még tisztelettel övező közegünkben egy óceánon túlra történelemről és hagyományról, ezek folyamatosságáról és kötőerejéről értekezünk, úgy az első benyomás, amit benne kelthetünk, bizonyosan az lesz, hogy e nehezen kiismerhető balkáni periférián mi deterministák s ezzel a *global village* fenséges, mert az ő világukat univerzalizáló gondolatához eleve értetlen, méltatlan lények vagyunk: egy náluk atavisztikus előtörténetként immár hátrahagyott, mert földhöztapadt történelemfilozófia rabjai. Ha ráadásul az is kiderül, hogy ezekhez még ragaszkodunk is – tehát nem gondoljuk vitán felülinek, hogy az ő nyugat-európai és atlanti entellektüel-mentalitásaiknak kellene érvényre jutnia nálunk is (amiket persze átvehetünk, de jobb, ha tudjuk, hogy ezzel csak egy másik, az ő közegükben kifejlesztett partikularitáshoz igazodtunk, vagyis valamiféle vágyott egyetemességhez közelebb egy jottányival sem érteztünk) –, nos, már maga a felvetés is antiliberalis tendenciát sejtet számukra, hiszen csakis azt érezhetik ki ebből, hogy az állítólagos (mert saját napi rutinjukból imperializáló általánosítással kivetített) univerzalizmusuk alapját képező *multi*-kultuszt tagadjuk. Tolarencia, minden virág féltő szeretete rejlik vajon emögött? Nos, hadd emlékezzem egyetlen emlékre csupán: másfél évti-

zede, külön-külön alkalmakkor, őfelsége brit külügyi szakértőinek, francia politikusnak meg egy Amerika nyugati partjához kötődő szenátornak annak hallatán, hogy utódállamokbeli véreink meg-  
óvására kollektív jogok biztosítására törekszünk, saját kért/kéretlen polgártársaikként rögvest szikhek, arabok és „spanyolok”,<sup>1</sup> avagy éppen kaliforniai leszibikusok jutottak eszükbe, akik – mint veszélyes közlésünkre reagáló első felháborodásukban rögtön el is mondták – azonnal külön államot követelnének maguknak, mihelyst e felforgató eszme utat törhetne náluk. Az ő félelmük falát semmiféle történelmi érveléssel vagy a történetesen éppen általuk reánk oktrojált békeszerződések szomorú és méltánytalan következményeire történő hivatkozással nem tudtuk áttörni. Utólag persze fájdalmasan mulatságosként érzékelhetünk egy ily fokú empátiahiányt és lényegileg eltérő történelmi helyzetek ilyen primitív egybe-  
mosását, a tanulság mégis az, hogy maga a *‘collective rights’* kifejezése pejorálta annak kulturális átfordíthatóságát, ennek következtében pedig az ezzel érvelő az ő szemükben eleve védhetetlen konnotációs közegbe került. Mi hát az adódó következtetés? Képtelen feladat arra kényszeríteni egy saját rutinjához s ennek a külvilág számára történő diktálásához szokott nagyhatalmat, hogy egy elad-  
dig számára ismeretlen tapasztalattal nézzen szembe. Nem véletlen ezért, hogy kizárólag német és kanadai beszélgetőtársaink bizonyultak ezekben a drámai időkben empatikusnak, készen arra, hogy némi megértés igényével őszintén érdeklődjenek – valóban: *érdeklődjenek*, azaz némi igazi kíváncsisággal viseltessenek – sajátos problémáink iránt.

A hosszabb távon közvélekedésünket is formáló tudományos irodalom elsődlegesen nyilvánvalóan a sajátként felvetődő kérdéseire fókuszál. Így hát különös, de korántsem véletlen, hogy arról, aminek számunkra az egész átalakulási folyamat el ő k é r d é s é n e k kellett volna lennie – miként térjünk a jogállamiság útjára úgy, hogy ne egyszerűen régi megnyomorítottasunk folytatásához biztosítsunk újralegitimáló keretet, hanem valóban esélyt adjunk egy új és demokratikus kibontakozás számára –, a hozzáférhető teljes könyvtárnyi irodalom hallgatásba burkolózott: egyszerűen nem volt

---

<sup>1</sup> Mint *‘spaniards’*, *‘hispanics’* vagy *‘latino’*, származást jelző közhasznú amerikai elnevezés-ként mind az egykori (s főként a nyugati part mentén letelepedett), mind pedig a (főként Mexikóból s gyakran illegálisan beözönlő) újabb bevándorlókra alkalmazottan.

erre szabott üzenete. Sőt, ez természetes is lehetett a kiműveltségében mintaadó nyugat-európai s angol–amerikai teoretizálás részéről, hiszen miért is lehetett volna több vagy más a feladata, mint hogy a saját mindennapjai és nagyban-egészséiben kiegyensúlyozott társadalmi feltételei közepette felmerülő önnön kérdéseire próbáljon válasszal szolgálni. Dilemmaként tehát mi vetettük fel, mert-hogy nálunk vetődött fel először; ezért hát nekünk is kellett volna ezt megválaszolni.

Amikor élő államszervezési gondolatként – mint a joguralom atlanti bűvszava – a *rule of law* első alkalommal érkezett Magyarországra<sup>2</sup> (éppen az első szabad választások előtt, egy a Bibó Szakkollégium által szervezett rendezvényen, a Kossuth Klubban, számos angol–amerikai professzor meghívásával), nos, e rendkívüli, úgyszólván történelmi alkalomkor egyedül Oxford katolikus természetjogásza, JOHN FINNIS állott elénk egy specifikusan nekünk címzett gondolattal. Ti. egyetlen mondatot idézett saját művéből olyanként, mint ami a *rule of law* irodalmából, ebből az egyébként hatalmas könyvtömegből egyedül vonatkozik Közép-Európára, s benne a magyarok mai kényes helyzetére. És eltagolta ünnepélyesen számunkra, hogy jól értsük: „a jogállamiság nem kollektív öngyilkossági paktum”. Ma már – annyi felhalmozódott tapasztalattal – komolyan vehetjük szavát, miszerint egyetlen szerző mindössze tőmondatnyi utalása látta előre e hatalmas angol nyelvű civilizációban annak lehetőségét, hogy bekövetkezhetnek előre látatlan vagy határhelyzetek, amelyekre a *rule of law* náluk és általuk kifejlesztett elvei nem tartogatnak adekvát választ. Kollégánknak e rövidre zárt tagadó üzenetéből pedig az hántható ki, hogy a jogállamiság maga sem más, mint egy meghatározott történelmi kultúra feltételei közepette és kihívásaira önnön szolgáltatásban formálódott civilizációs ethosz – s ez nem befejezett, nem is kívánja senki romlását, hiszen egyetlen célja a benne elfogadott értékek közti kiegyensúlyozó közvetítés. Ebből persze magunknak sem afféle következtetést kell levonnunk, hogy a kommunizmus

---

<sup>2</sup> Eltekintve sporadikus szocialista bírálataitól, mint pl. Péteri Zoltán „A Rule of Law fogalmának kérdéséhez” *Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője* III (1960), 202–232. o. és Sztodolnik László „A jogállam eszméjének színváltásai” in *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről* szerk. Szabó Imre (Budapest: Akadémiai Kiadó 1963), 447–475. o.



összeomlásával mi – tízmillióan itt, szűkebb s tágabb térségünkben viszont száz/ötszáz milliónyian – határhelyzetben vagyunk, vagy lehetetlenségben leledzünk, hanem csupán annyit, hogy eredendő erkölcsi üzenetét saját gondjainkkal szembesítetten – azok tükrében és azokra válaszolva hát – magunknak kell újragondolnunk. Nos, ez ismét egy olyan szituáció, amelyről igencsak nehéz egy atlanti közegeben az ő nyelvükön meggyőzően kommunikálni.

Hogy mennyire eltérő nemzeti tapasztalatok s érdekek torzító foglyává lehet még annak egyértelműsége is, hogy akár a bolsevizmusról miképpen vélekedhetünk, jól mutatja egy akkoriban *Tiltott történelem* címmel napvilágot látott könyv, mely francia történész tollából Párizsban jelent meg,<sup>3</sup> ám csakis Brüsszelben tudtam megvenni (hiszen hiába uralg állítólag szólásszabadság Franciaországban, láthatóan sok mindent nem terjesztenek, persze csak önnön mediatikusan koordinált elviségükből fakadóan). Nos, e mű hosszan taglalja, hogy a francia értelmiséget mennyire egy diktatórikus baloldali erőfölény hatja át, s az ott túlnyomóan uralkodó ideológiai összképből egy éppen kevésbé toleráns nemzeti magatartás kerekedik ki. Visszatérőben pedig a repülön a *Magyar Hírlap*ból olvashattam HABSBURG OTTÓ nyilatkozatát egy másik könyv kapcsán, mely *Le livre noire du communisme* cím alatt adott végre számot arról, hogy *quatre-vingt cinq million de victimes*, vagyis nyolcvanötmillió áldozat volt e bennünket sem kímélő „szociális kísérlet” emberéletekben kifejezett ára.<sup>4</sup> Tudvalévő, hogy Franciaországban ez volt az első mű, mely a bolsevizmust a nemzetiszocializmus borzalmaira emlékeztető negatív színben tüntette fel. HABSBURG OTTÓ megnyilatkozása pedig afelett érzett felháborodását kürtölte világgá, hogy amikor a francia nemzetgyűlésben feltették ennek nyomán a kérdést, vajon miképpen lehetnek egy ilyen hitvallói miniszterek egy itt és akkor zavartalanul regnáló kormányban, az érintettek kikérték maguknak az inszINUÁCIÓT. Mintha egyenesen törvényszerűként kellene fogadnunk, hogy napjaink nyugat-európai társadalmában még kevesebb a választási lehetőség, mint nálunk: valaki *vagy* haladóan rózsaszínű, s akkor rendben van,

3 Thierry Wolton *L'histoire interdite* (Paris: France loisirs 1998) 221 o.

4 Stéphane Courtois [et al.] *A kommunizmus fekete könyve* Bűntény, terror, megtorlás [*Le livre noir du communisme Crimes, terreur et répression* (Paris: Laffont 1998)] ford. Benyhe Gábor (Budapest: Nagyvilág 2000) 855 p.

vagy óhatatlanul a túlparton foglal helyet, ám akkor csaknem fasisztoid-gyanús – s *tertium non datur*. Elképesztően erőteljes tehát a baloldaliságra nehezedő tényeket negligálni igyekvő nyomás világszerte. Így hát ha a világ olyan térfelén adatott meg élnünk, ahol a kommunizmust áldozatként éltük meg, akkor már eleve menthetetlen pozícióban vagyunk, hiszen az ettől megkímélteknél (akik a történelmi szerencse folytán nem annyira boldogabbak, mint amennyire korlátozottabbak lettek csupán) évtizedek során sziklaszilárdságúvá emelt falakat kellene még túlmunkában ledöntenünk.

A mai nyugati elme – akár jólétben habzsolva tv-paneleket újrakérődző átlagemberről, akár (leginkább valami öncélúságban rafinált) értelmiségéről legyen is szó – hallatlanul ellustult, s tunyasága persze folyvást önigazolásra készíti. Mintha egy, a Bibliából is kitűnő emberi *condition humaine* változatlanságáról lenne itt szó. Egykor megdöbbenett olyan, egykor még Kelet-Németországból menekült kollégákkal Nyugat-Berlinben találkoznom, akik új feltételeikkel olyannyira azonosultak, hogy úgy vélték: az amerikai légihíddal megmentetésüket ők már kiérdemelték, következésképpen hallani sem akartak a szerencse forgandóságáról, s még kevésbé arról, hogy a rosszabb sorsúak némi megértésre joggal tarthatnak igényt. Általánosítsunk hát: a jellegzetesen *western mind* mindmáig nem túlzottan érzékeny vagy kreatív térségünknek a sajátos problémái iránt. Nemcsak Magyarország, de az egykori Szovjetunió, tehát egy háromszázmilliós tömeg irányában sem. Egyébkénti ernyedtsége, tespedtsége, szellemi renyhültsége alól csupán egyetlen a kivétel: az, ha önnön bőrét véve a vásárra saját kockázatára kell(ene) cselekednie. Mert ha arra kényszerül, hogy emberéletem a sajátjai köréből kockáztasson és/vagy anyagiakat áldozzon (mint a szövetséges haderő Németországban vagy Japánban a II. világháború után), úgy kitalál valamit. Jót vagy rosszat, de mindenképpen ki fog lépni mindennapi rutinjából, mint ahogyan a nürnbergi és tokiói bíraskodással is tette. Számunkra viszont csakis napi rutinját tartogatja, mert itt és most – vagyis nálunk – haszonélvezővé válhat egy kibic szerepkörében is.

Ebből viszont egy óhatatlanul megrázó felismerés adódik. Nem is nemzeti érzésre vagy bárhol is a honosság érzetére gondo-

lok, hanem arra, hogy függetlenül attól, vajon identitásában felsőbb- vagy alsóbbrendűség gyanúja gyötri-e (már ha egyáltalán törődik ilyen idejétmúlt gondokkal), létezik egy Dél-kelet-Ázsiától Latin-Amerikáig erőteljesen súlykolt világkép, amelynek jegyében – kivéve azon fejlett térséget, amit IMMANUEL WALLENSTEIN s utána az egész világgazdaságtan *center*nek nevez – mi csupán a világgazdasági periféria maradéka vagyunk. Vagyis azon tény erejénél fogva, hogy általuk kimutatott s kétségtelenül fennálló trendektől minősítve mi – úgymond – a szélen vagyunk, nekünk csakis tanulnunk kell tőlük, minthogy ebben az alapvetően inferioritást sugalló s így bennünket mintakövetető szerepkörbe taszító eszmében ez váratik el a világgazdasági centrumtól. Nos, valami ilyesfélélt érezhettem az 1980-as évek vége felé a *Yale Law School* professzori elitjénél is, amikor a Szovjetunió jövőjéről rendezett vitán kiderült, hogy a világ kiváltképpen okos emberfői a térséget illető bármiféle jövőkép híján arról cseveghetnek csupán, vajon miképpen maradunk az idők végezetéig mindannyian a Lajtán túl keletre egészen a Csendes-óceánig merőben Coca-Cola-fogyasztók a Nyugat izzadágszagú bejáratában, Amerika perifériáján. Vagyis megingathatatlanul győztes, ám lehangolóan primitív és igénytelen világképük középpontjában egyfelől az ő felsőbbrendű normalitásukból adódó mintaadásra képességük, másfelől egy pusztá mintaátvételtre predestinált hatalmas periféria képzete áll, amely utóbbinak mindig s legfeljebb egy általuk kínált portéka – általunk persze jól megfizetendő – fogyasztása jut: cukros buborékok, s ráadásul a jogból sem több, mint kizárólag a napi amerikai rutin.<sup>5</sup>

Nyilvánvalóan az a kérdés bújik meg a háttérben, vajon saját fájdalunk – bármelyikünké Ázsiától s Afrikától Albániáig, megélt benyomásainkkal, emberi tapasztalatunkkal, szenvedésünk özőnével – összemérhető-e egyáltalán egyenértékűként az amerikaival? Mert ha nem, úgy alapvető bajok vannak az emberről alkotott felfo-

---

<sup>5</sup> Regénybe illő annak kiábrándító volta, ahogy az imperialista mohóságnak nemcsak más hagyományokban elmélyedéssel, de önértéssel sem párosul – s ezért saját gyakorlatában sem képesen lényeg- és visszaélészerű esetlegesség megkülönböztetésére – egész dél-amerikai modernizációs programja csúfos kudarcá változott. Vö. esetmonográfiaként James A. Gardner *Legal Imperialism American Lawyers and Foreign Aid in Latin America* (Madison: University of Wisconsin Press 1980) xii + 401 o., feldolgozásában pedig a szerzőtől „Jogkölcsonzés egy globalizálódó világban” *Társadalomkutatás* 24 (2006) 1, 33–60. o. & <<http://akademiai.hu/content/1787602k25135871/fulltext.pdf>>.

gással, társadalomtudományos gondolkodásunk alapjaival. Ám ha igen, úgy ennek nyomot kellene hagynia tudományművelésben, gyakorlati cselekvésben egyaránt. Legalább annak tisztázottságában, hogy a *societas* teóriája nem épülhet másra, mint emberi tapasztalatra, ami pedig csakis lokális, csakis történelmi időben fogant, azaz kizárólag partikuláris lehet – bármely tapasztalás egyenlőként bármely más tapasztalással. Nincs alapja tehát annak, hogy bárki a magáéra hivatkozva fölébünk kerekedjék. Kinek-kinek a magáéból kell kiindulnia, és csak azután tud a máséra ügyelni – úgy, hogy egyeztet, azaz általánosít. A magunkéval tehát nekünk kell a legelsőbbben is foglalkoznunk. Ám ha magunk nem vállaljuk saját gondjaink tisztázását, fölösleges mások önzésére panaszkodnunk: elveszünk saját történelem híján, de csakis saját tétovaságunk okán.

Akkor viszont, ha nem utolérhetetlenül egyedi tapasztalatot testesítünk meg e glóbuszon, hanem hatalmas térségünkben mindannyian hasonló megoldatlanságokkal vívódunk, úgy miért nem fogunk össze? Hiszen immár második évtizede összefogás nélkül, külön-külön vajúdik e tucatnyi közép- és kelet-európai ország – igazságtétellel, magánosítással s egyéb példátlan ügyekkel; míg ha együtt léptünk volna fel, bizonyára jobb és kevésbé sérülékeny eredményt értünk volna el. Ámde még nemzetközi partnerkeresés nyomával sem találkozhatunk. Ha csak arra gondolunk, hogy a legutóbbi évszázadban írek, baszkok, dél-alpesiek, avagy éppen Izrael Állam megteremtői milyen változatos állhatatossággal kísérelték meg saját érdekeiket érvényre juttatni, olyan benyomásunk támadhat, mintha magunk *self-assertion*, azaz önérvényesítés képessége nélküli népesség lennénk. Elhasználódottak, kiégett embermaradványok.

Mihelyt a politikai mezőny másik térfelére áttekintünk, máris meggyőződhetünk arról, hogy minálunk is működnek óceánon túlról indított nemzetközi ügynökségek. Jogállami átmenetünk elvi kereteinek lefektetésére létrehoztak kutatóközpontokat a *University of Chicago* és további tudásközpontok kebelében, s vezérgondolatainknak van nálunk is nemzetközi kitekintésű letéteményese a *Central European University* képében, karöltve a *New York University* anyaműhelyével. Fennáll tehát az Egyesült Államok és Ma-

gyarország közt tényleges együttműködés, nemzetközi folyóirattal<sup>6</sup> és dokumentációkkal, régióink ügyeit átölelő konferenciaszervezéssel – pontosan egy olyan szellemiség jegyében, amely mintha pontosan azt igyekeznék hatásában minimalizálni, hogy egyáltalán sajátos problémák létezhetnének, felmerülhetnének itt. Holott a klasszikus görög-római tudástól a MARXizmusig (s persze azon túl is) alapvető élmény, hogy miután minden emberi tapasztalás egyedi, bármiféle elmélet sem lehet más, mint partikuláris (amiként társadalomtudomány sem létezik másként, mint nem szűnő valóságos, tehát konkrét problémamegoldásként<sup>7</sup>), hiszen bármi, amit egyáltalán elgondolhatunk, a saját *hic et nunc* emberi megtapasztalásától előfeltételezett. Tehát mindvégig egyetlen (fel sem tett, így meg sem válaszolt) alapkérdésbe bukunk: univerzáliahban élünk-e, olyan eszmeiségben, amelyben kizárólag elvont kategóriák állhatnak fenn, vagy éppen ellenkezőleg: minden élettapasztalat és helyzet, aminek a feltételeit éppen megéljük, elvileg saját megfogalmazásra tarthat igényt – pontosan úgy, mint az angolszász jogeszmében a bírói precedens, amely mint múltbéli döntési tapasztalat köti a jövőt is, ámde bármely új tapasztalat szabadon felül fogja írni kellő indokoltság esetén. Úgy tetszik hát, hogy bármennyire alaptalan, a társadalomtudományok – LENINnel szólva, csúfondárosan – imperIALIZMUSUKKAL mégis eljutottak „a kapitalizmus legfelső fokára”.

### Helyzetünk példátlansága s a megtapasztalás szükségessége

Büszkék és boldogak lehetnénk, mert élő laboratóriumban élünk, ahol a nálunk, Albániától Kamcsatkáig bárhol bekövetkezett változás sokkal jelentősebb, mint bármi egyéb, ami egy évszázad távlatában egyáltalán lezajlott. Mind e közben viszont ahhoz szoktunk hozzá (mert mindig így tanították nekünk), hogy a második világháborút követően a barna diktatúrák felszámolásának a megcsállóinkra háramló feladatát emberfelettinek lássuk. Noha a Harmadik

6 Pl. *East European Constitutional Review* 1–12 (1992–2003).

7 Amiként Arnold J. Toynbee – *A Study of History* I–XII (Oxford: Oxford University Press 1934, 1939, 1954, 1959, 1961) – magukat a civilizációs ciklusokat is a *challenge/response* paradigmájában látta.

Birodalom csak tizenvalahány évig tartott, s pusztán ennek maradvékát kellett eltakarítaniok. Miként? Hiszen háborús vereségével Németország és Japán politikai felépítménye eleve összeomlott. Tehát háborús kiszolgálásra szervezeten kimagaslóan teljesítő tőkés gazdaságokat kellett *post-war* (béke-)célokra átállítani, párhuzamosan egy, a *Marshall Plan* fogadásához vállalható politikai rendszer újraépítésével. Nekünk ellenben fél évszázaddal később egyszerre kellett átmennünk autoritáriusból demokratikus rezsimbe, jogállamiságot tagadóból jogállamiba, párturalmi tervgazdaságból szabad piaciba, teljességgel új politikai s gazdasági struktúrákat emelve mindenütt – nálunk fél évszázad, a szovjeteknél nyolcvan év olyan lepusztított romjain, amik egy polgári berendezkedésnek még az alapszöveit is kiiktatták a kommunizmus új embertípusa létrejöttének az ígézetében, egy dühödten totalitarisztikus eszközrendszer semmit sem kímélő durva felhasználása, pusztítása révén. Egyszerre kellett hát összeeszkábálnunk mindent erkölctől szellemiségtől s gazdaságtól politikáig, és mindezt – természetszerűleg – jogállami keretek közt. Vagyis eleve lebéklőzöttan. Hallatlan a feladat, s nincs tudomásunk arról, sikerült-e teljességgel valóra váltani bárhol is. Mert közben a cselekvőt dobálhatták sárral, s cselekvése értelmét bármikor kétségbe vonhatta egy következő menetre kihívó, politikai erőnek mondott spekulánsnak a bujtogatása. Élő laboratórium vagyunk már csak azért is, mert olyasmire, amire vállalkoznunk kellett, egyszerűen sehol sem adódott még precedens. Sem sikeressel, sem kudarcral övezettel korábban nem találkozhattunk, mert egyszerűen nem volt előzmény. Új teremtetést feltételezett hát, hiszen a rombolás egy emberöltőt jóval meghaladó időn át (a Szovjetunióban pedig három generáción keresztül) zajlott; a külvilágtól elzárattunk; még a megelőző berendezkedés emlékei is jószerivel (hála ma is fáradhatatlanul, mert szegényünk-re zavartalanul tovább munkálkodó egykori ideológusaink serénységének) kikoptak a kollektív emlékezetből (miközben a Szovjetunióban még tárgyi emlékeit is könyvtárak s múzeumok zárt raktáraiba dugták, ha ugyan meg nem semmisítették; eleve kiküszöbölve bármiféle interferencia, akár csak élő emlékezet lehetőségét).

Bármiféle új megoldásnak egy külső mintából történő átvétele viszont feltételezné a különbségek előzetes lemérését: mi

az, ami az átadóban megvan, ellenben a befogadóban (még vagy már) nincs. Ámde – s figyeljünk e látszólag banális megállapításra, mert a tudományfejlődésre nézve különösen érvényes ez – az ember nem szokta megfogalmazni, hogy miért és miként vesz levegőt, ha egyszer van körötte ilyen, s működik az ehhez szükséges szerve. Ugyanis sohasem a köznapi rutin igényel indoklást. Természettudományaink axiómákba kapaszkodnak, amiket bizonyítatlanul s anélkül állítanak fel tudományonként külön-külön, hogy ezek egy összefüggő sort képezve valamiféle közös tudománymagban egységesülhetnének. Társadalomtudományi paradigmáink pedig (mint jámbor romantikus elképzelések a felvilágosodás korszakából, amik jóra vezető készséggel megáldottnak láttatták az embert) bizonyítást nem igénylő igazságokként már évszázadok óta formálódhattak szerencsésebb sorsú nemzeteknél, mindezek társadalomgazdasági alapjaival, lélektani előfeltételeivel s az összes előbbinek intézményi kisugárzásaival (pl. önzvezérlést lehetővé tevő kiegyenlítődéssel és középosztályi tudatosodással) együtt. Megszakítatlan folyamatosság jellemezhetette a példaadó nyugati társadalmakat, miközben a miénkre emlékeztető saját határhelyzetekkel valóban nem kellett szembesülniök, mert egyszerűen nem adódtak ilyenek. Annak szükségével sem konfrontálódtak hát, hogy önnön teoretikus előfeltevéseiknek az igazolását adják. Ezekre az előkérdésekre így – Mi szükséges például ahhoz, hogy demokrácia, alkotmányosság, jogállamiság egyáltalán működhessék? Hogy emberi jogi vívmányaink sérelmes helyzeteket gyógyítsanak ahelyett, hogy ilyesmiket maguk idéznének elő? – nem találunk náluk választ, mert esetlegesen felmerülő visszaállásaikat durva beavatkozás nélkül el tudták a *comme il faut* mindenkori rutinján belül rendezni. Márpedig ha az ő tipikumukhoz képest saját adottságainkat atipikusnak mondjuk, úgy azt is látnunk kellene, hogy miféle magyarázatok s társadalomképek versengenek egyáltalán az eszmék piacán, s melyeknek és miként állanak fenn – ott, majd nálunk – a teoretikus előfeltevései. Tudományunk azonban – önnön egyeduralmába beleszokottan – ilyesmivel még nem állt elő. Restségét diktáló erénnyé formálta, s egyedül elérhető bölcsességgént önnön mindennapiságát hirdeti. Ezért válhattak a 'demokrácia', 'alkotmányosság', 'joguralom' és 'jogállam', valamint 'parlamentarizmus' (és így tovább) merő jel-

szavakká, amik csak az uralmi igény ideologikus kiterjesztését vagy megalapozását szolgálják, de arra való képesség nélkül, hogy ezek kívánatos irányú és hatású működését valóban tetszőleges társadalmi szubsztrátumra építve garantálhatnák. Őseink mágiáinál így jöttányival sem jutottunk tovább; legfeljebb fedettebbek, kevésbé őszinték a megnyilatkozásaink.

Egyetlen alkalomról tudunk, amikor a tudomány tényleg feladatával, e hívószószzerű kíváncsi-felsorolások előfeltételeinek a tisztázásával foglalkozott. CARL SCHMITT testesítette meg e kivételt, akinek – efemer botlásként? lényeglátásként? Hiszen vehemens bírálói leginkább mezítlen atavizmus gyanánt szokták kíméletlen őszinteségét mimózáként visszautasítani – a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően született (s ilyesfajta felismeréseket egyzsersmind gyakorlatba ültető) néhány írása<sup>8</sup> azonban a ma számára óhatatlanul vállalhatatlan színben tünteti fel az egész kérdésfeltevést. Bár életében többé egyetemek nem fogadták be, életművét német, angol, olasz, francia, spanyol összkiadásokban azóta is tanulmányozzák, hiszen máig egyedülként foglalkoztatták nagy egyetemes hívószavainknak, legnemesebbnek beállított törekvéseinknek a társadalomelméleti előfeltevései. S most e szocializmus utáni hatalmas térségben mi kerültünk abba a helyzetbe, hogy saját ügyünkben előfeltételezettségeink végiggondolásába kezdjünk, amit helyettünk más bizonyosan nem fog megtenni. Lehet, hogy visszariadunk ettől. Valamelyes ideig panaszkodhatunk ugyan, idő múltán azonban már csak magunkra mutogathatunk: lusták voltunk s tehetetlenek, aminek negatív gyümölcset is most kizárólag magunknak kell learatnunk.

Mentségünk persze van bőven. Soha nem látott élethelyzetekkel a kommunizmus bukása után úgy kellett foglalkoznunk, mint amikor a felhők felett repülünk, és anélkül, hogy leszállhatnánk vagy épp próbát ejthetnénk, a szárnyaktól és hajtóműtől a műszerekig s azok kezelőszemélyzetéig mindent, ami egyáltalán működik, egyszerre kellene kicserélnünk. S még hozzátehetjük: előzetes példák híján mindez a hitünkre bízott, miközben mozgásunk folyvást kényszerpályákra terelődött.

---

<sup>8</sup> Vö. a szerzőtől *A jog helye* Lukács György világképében (Budapest: Magvető 1981), IV. fejt. 2. pont, különösen 93–99. o. [Gyorsuló Idő].



Pontosan a korlátok túlsúlya eredményez úgyszólván megoldhatatlanságot. A nehéz helyzetek felelős kezelése példjaként emlékezzünk csak arra, hogy az I. világháborút követően az utódállamokba szorult magyarság sorsáért aggódva úgyszólván azonnal megindult a tudományos igényű csonka-magyarországi dokumentáció (társadalmi szervezeteknél, egyetemeken, majd a példaadásában utolérhetetlen Teleki Intézetben), hogy a változó esélyek közepette felmerülő kérdésekre majd stratégiailag végiggondoltan adandó válaszokhoz alapul szolgálhasson. Vagy arra, hogy a második világháborúba történő belépéssel csaknem egyidejűleg minden érintett országban kezdetét vette az a (külügyi, katonai, valamint igazságügyi tagoltságban szervezett) politikai gondolkodás (Németország s persze Anglia és Amerika esetében jól dokumentálhatóan, nálunk erőteljesen elpusztult irattanyaggal, a Szovjetunió tekintetében pedig máig sem hozzáférhetően), amely a vonatkozó összes térfélről egyaránt regisztrálta a (főként az ellenség általi hadviselésben háborús bűnt megvalósító s ezért megtorlandó) tényeket, hogy mind a saját politikája finomításához, mind az akkor még ismeretlen kimenetelű majdani békekötések előkészítéséhez optimalizálja az adott ország majdani lépéseit.<sup>9</sup> Mielőtt tehát cselekednék, éveken keresztül is töprenget egy nemzet, ám akkor, amikor dönt, teljes súllyal kell lépnie, miközben egyéb eshetőségekre önnön érdekében szintén felkészül. Nem sokkal azután pedig, hogy Anglia, majd Amerika hadviselő fél lett, máris születni kezdtek tisztázások, amelyek nyomán lassan kikovácsolódott az az út, amely végül egyebek közt Nürnberg ítélkezéséhez vezetett.<sup>10</sup> Érdekes – ámbar természetes – módon ez eleinte a legkülönbözőbb politikai

9 Vö. pl. *A Wehrmacht katonái* szerk. Hans Peoppel, W.-K. Prinz von Preußen & K.-G. von Hase, bev. Gerhard Stoltenberg [Die Soldaten der Wehrmacht] ford. Vitári Zsolt (Budapest: Canissa [2001]) 519 o. A hazai e munkálatok köréből levéltári közlésről nem tudok. Viszont tudunk – bár a dokumentációját bűnös módon elveszejtették éppen intézményi (akadémiai jog- és történettudományi) utódai, amelyek vezetői múltpusztító diühükben egész tömegét kihányatták – az egykori Teleki Pál Tudományos Intézet bő adatgyűjtéséről, mely minden utódállambeli sérelmet (útszéli keresztöntéstől a szervezett hátrányokozásig) pontos forrásmegőrzéssel és különféle indexelésekkel regisztrált. (Legfiatalabb kutatóként elszállítás előtti este sikerült kilopnom anyagából például az alföldi tanyakutatás teljes tételes dokumentációját, amit rokoni szálak révén átmenthettem a szolnoki Damjanich János Múzeum megőrzésébe, valamint Teleki miniszterelnök és mások számos levelét.

10 Pl. Bradley F. Smith *The American Road to Nuremberg The Documentary Record, 1944–1945* (Stanford: Hoover Institution Press 1989) 259 o.

és katonai vezetők, jogászinellektusok véleménycsokra (kezdetben inkább ötletbörze, majd egyre koncentráltabban – s egyre tisztábban költség/haszon-mérlegelések nyomán – a reálisan vállalható instrumentáriumok mint majdani eljárások kiválasztása) volt, amikben (olykor kigyót-békát kiáltva egymásra) megvitathatták azon lehetőségeket, veszélyeket és kockázatokat, amik politikailag, katonailag, gazdasági következményeiben s persze erkölcsi (végső soron: teológiai) megfontolásokat is szem előtt tartva végül megszabták a győztesként kikerülő szövetség cselekvésének korlátait, illetve az addigi jogi meggyőződések most, az ellenfél letiprása érdekében való félretételének még általuk (a győztes mint bosszúálló rossz lelkiismeretével) vállalható indokait.

Nos, a mi demokráciaépítésünk felől nézve adott volt egy helyzet, amelyben választással győzött egy párt, és kormányt alakított, miközben ettől kezdve a sült galambra várakozók tömegének hallgatólagos támogatásával az ellenzékbe szorultak mintegy a valódi átmenet sorsának ellendrukkereként léptek fel, s önnön túléléséért lihegve az általuk privatizált sajtó is saját hatalmi harcba kezdett. Ebből is adódhatott akkori helyzetünk drámai szépsége és gyakorlati megoldhatatlansága, hiszen aligha tudnak kikovácsolódni jó megoldások ilyen körülmények – aktív ellenségeskedés és szünet nélküli hisztériakeltés – között. Sem a helyzet nem engedte, sem a külső erőter nem részesítette előnyben túlságosan önálló utakat keresését. Hiszen mérvadó nemzetközi környezetünk legalábbis sima átmenetet szeretett volna egy általuk idealizált poszt-kommunizmusba, voltaképpen ugyanazon rózsaszín várakozással – menjen minden tovább a maga útján, csak kevesebb görrönggyel –, mint ami számos lelket táplált itthon is. Azzal a kimondatlan várakozással, hogy úgyszólván mindegy, hogy miként, de vonassanak be azon erők is, amelyek belülről ezt idáig akadályozták. Vagyis a társadalom hallatlanul kicsiny szegmensének kellett megbirkóznia egy hallatlan feladattal, ha egyáltalán tényleges rendszerváltoztatást akart.

Ami a tudáshátteret illeti, s alakításában persze az értelmiség felelősségét, melynek hivatásszerű feladata és egyedüli kiválási lehetősége az elméletgyártás (természetes privilégiumként várva el, hogy teóriáit a társadalom élő testén is gyakorlatilag kipróbál-

hassa,<sup>11</sup> ám elhárítva magától a felelősséget ennek végkifejletéért; és paradoxikusan mégis dühödt elszánással arra, hogy az minden körülmények között sikerre vezetőnek bizonyuljon), a gyökeret egyetlen szó fejezi ki: *knowledge*. A tudományos megismerés fogalmaként ennek körébe tartozik embernek emberrel, gyakorlatával, s persze a külvilágával való kapcsolata leírása is. Ám ha megtekintjük egy szakkönyvtárnak falakat betöltően ezzel foglalkozó anyagát, úgy itt kizárólag egy steril virtualitásában, mert filozófiai előfeltételezettségében fogalmiasított – vagyis a maga valójában nem létező – tudásról szóló elemzésekkel találkozhatunk. Annak kérdése viszont, hogy a mindennapi (így a politikaformáló vagy mások politikájának a gyakorlatba ültetésén munkálkodó) ember miképpen gondolkodik, miféle megfontolások latolgatásával alakítja saját belátását (s ezzel persze családjá, hivatása, nemzete sorsát és jövőjét) – vagyis, hogy miként működik az ún. *practical reason* – már kívül reked a filozófiaiilag modellezett megismerésen, így nem is esik szó róla.

Nos, JEANE KIRKPATRICK – emberközpontú konzervatív gondolkodó, az Egyesült Államok néhány éve elhunyt első ENSZ-nagykövete – afelett töpreng,<sup>12</sup> hogy ott, ahol élő emberekről, sorsokról, közös társadalmunk formálásáról van szó, szabad-e valamiféle tiszta értelemre hagyatkoznunk? Szabad-e vajon pusztán ama képességeinkre építenünk, hogy a logikailag általunk előállított egyetemességek elvont nyelvén – s így magát az élő embert is általános fogalmiságokra csupaszítva, s ezáltal minden valóságos kapcsolódásától, gyökérzetétől és világmegtapasztalásától egyaránt elszakítva – mindent merő absztraktumként kezelünk? Nos, szomorúan konstatálja e politikai gondolkodó, hogy újabb időinkben ez valóban így dívik, noha felettébb káros hatású. A francia forradalomból s mögötte a felvilágosodás hagyatékából eredezteti, hogy az ember immár görcsösen tervezni kíván jövőt: nem hagyatkozik többé sem nemzedé-

---

11 Amint Thomas Mann kifejezte – 1929-ben, Dr. IGNAZ SEIPEL osztrák szövetségi kancellárhoz LUKÁCS GYÖRGY magyarországi kiadatásának megakadályozását kérő levelében (Varga *A jog helye...* [7. jegyzet], 82–83. és 274. o.) –: „lehetőség [...], hogy eszméiket a nép élő testen kísérletileg kipróbálják.”

12 Jeane J. Kirkpatrick 'Introduction' {in uő. *Dictatorship and Double Standards Rationalism and Reason in Politics* (New York: Simon & Schuster 1982)} in *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben* szerk. és ford. Varga Csaba (Budapest: [AKAPrint] 1998), 9–11. o. [A Windsor Klub könyvei II].

kek megélt tapasztalatára, sem hagyományra; ódzkodik a történelemtől, s kizárólag magában bízik: immár felszabadított – s ezzel persze az egészséges gátlásoktól is mentesített – emberi értelmében s az általa előállított elvont gondolati konstrukciókban. Ámde óhatatlanul elkapatja magát. Hiszen van hatalma, és szervező erejével a modern társadalomban már úgyszólván bármit elérhet, amiként mindennek az ellenkezőjét is: tetszőlegesen építhet végrehajtott monstrumokat, amikkel éhínséget idézhet elő, mint Szovjet-Oroszországban, vagy emberpusztító gépezeteket működtethet, mint a Harmadik Birodalomban, avagy terrorizálhat az antiterrorizmus örvében, mint ez immár mintává magasodva dívik a *brave new world* igényét megvalósító s az atlantizmust lassan szitokszóvá alacsonyító napjainkban. Nos, problémázásában a nagykövet asszonyt annak botrányosnak talált felismerése indította el, hogy amerikai demokráciájukban is teljességgel életidegen, steril képződmények jönnek gyakran létre csupán elmeszülemények nyomán. Az engedékenység nevelési szelleme például náluk, mint egy az ösztönöség és gyakorlati érzék tiszteletére alapozó farmer-hagyományú közösségben, aligha szökkenhetett volna szárba; ám ha minden korlátlan, a *common sense* pedig a maradiság jelzőjévé torzul, úgy akár ez is eluralkodhat. Nos, JEANE KIRKPATRICK következtetése szerint az elvont teóriákban vakon bízó ember történelmileg kiüresedik. Ha már múlt sem köti, úgy jövője sem lesz már más, mint szabadon kitölthető csekk. A modern értelmiség megváltó, sőt született gátlásainktól is megszabadító eszméket produkál a gondolatok korlátlanra tett piacán. Ahogy ez lenni szokott, gátlástalanságaiból adódó termékei könnyen el is ragadják, hiszen egy demokratikus *constituency* arctalan választótömegét (akik ORTEGA Y GASSET borús jövőképe szerint<sup>13</sup> igénytelenségben rivalizálnak majd egymással) kellemes hívószavai hamar elbűvölik; következményei azonban, hosszabb távon, tragikussá válhatnak. Arra hív hát fel e szerző, hogy vállaljuk kötődésünket, merjünk tépelődni s tűnődni a bizonytalanság látszatkockázata ellenére, mert nem feltétlenül az az okosabb köztünk, aki bármikor kész bármihez meg-

13 José Ortega y Gasset *La Rebelión de las masas* (Madrid: Revista de occidente 1930) 315 o. {*A tömegek lázadása* ford. Puskás Lajos (Budapest: Egyetemi Nyomda 1938) 221 o.; ford. Scholz László (Budapest: Pont 1995) 189 o. és (Budapest: Nagyvilág 2003) 255 o. [Nagyvilág Esszék: Művei II.]}

rendelés esetén azonnali s majdnem tetszőleges programmal szolgálni. Mindennapjainknak – gyakorlatunknak és lehetséges bukta-tóinak – talán éppen az felel meg, ha a tapasztalást tiszteljük, s ezért lépésről lépésre próbálunk meg előrébb jutni. Vagyis Szküllä és Kharübdisz között hányódván, a mindentől eltávolodó elvontság és az egyediségben megtestesülő konkrétság közt kell folyamatos egyeztetéssel a magunk útját megtalálnunk. Röviden tehát: féljünk a nagybiztonságú emberektől, mert a „Tudjuk, mer-jük, tesszük!” vakmerősége éppen nem vonzó, nem is biztonságos, legfeljebb gyermeteg magatartás, bárki áll is ki ezzel; ámde felnőtt egyedeknél pontosan ezért botrányos. Legfeljebb egy elbambult fül számára szolgálhat megnyugtató hívószóul. Mert aki tiszteli az éle-tet s a mindennapok buktatóit, az kételkedni is tud. Nemcsak más-ban, de magában is, mivel különbséget tud tenni teória és praxis eltérő minőségei között. Kiváló lehet egy teoretikus a katedrán, ahol gyakorlati felelőssége nincs. Ámde azt, akire az emberi sorsok felől történő döntés gyakorlati felelősségét testálják, semmiféle doktrína nem ragadhatja el. Hiszen tudhatnánk azt is: azért tartja Anglia Oxfordot, hogy a gondolkodásra serkentés elemzések útjain történő fejlesztéséhez műhelyt teremtsen. Az ilyesféle centrumok a felelősség nélküli (ámbár diszciplinált) eszme-generálás honai tehát. A hagyományos felelős politizálás viszont nem ilyenektől, hanem pontosan erre kialakított gyakorlati iskoláktól szokott gon-dolatokat kölcsönözni.

A fentiekhez hasonló tűnődés hatott át egy nemzetközi híró hazánkfia kriminológust is, aki a bűnözés ismert elméletei háttéré-ben egységesen valamiféle NEWTONi világképre lelt, mely – az aeti-ológia, vagyis az okkutatás klasszikus fogalmához híven – elmerül az okok és okozatok végeláthatatlan láncolatában. DENNIS SZABÓ viszont<sup>14</sup> pontosan azt ismerte fel, hogy médiától vezérelt mai vilá-gunkban entellektüel-csoportok ténylegesen átfomálhatják egész közösségek ethoszát, miközben a kriminológia közvetlen összefüg-gést mutat ki a történetesen uralkodó erkölcsi eszmény s mint gya-korlati lecsapódás, az ún. *statistique morale* adatai között. A devi-áns magatartás gyökereit kutatva már abban szignifikáns jegyet

---

14 Dennis Szabó *Integration normative et évolution de la criminalité* (Paris: Institute de France 1995) [kézirat] in *Kiáltás...* [11. jegyzet], 12–42. o.

észlel, vajon teljes család tagjaként vagy egyedülálló anyával nő-e fel egy gyermek (mint rohamosan terjedően például a mai Angliában). Az ethosz (amivé szocializálódunk) és az uralkodó erkölcsi eszmény (aminek jegyében vagy közelségében személyes életünket éljük) közti ilyen korrelációval magyarázza azt a közel százszoros hatékonyság-deficitet is, ami a mai Egyesült Államok terhére mutatkozik Japán javára egyfelől a tényleges bűnözés, másfelől az annak üldözésére intézményesített *crime control* pénzügyi (eszköz- és személyzeti) ráfordítása között. Ezért – véli – egy korlátlanul felszabadító [*libérer* = felszabadítani!] társadalomban a bűnözés korlátok közé szorítása úgyszólván lehetetlenül. Ugyanakkor ha semmi sem kényszerít valamiféle normalitásra (felelős, a közösséget is tisztelő életeszmeny elfogadására), úgy még kibúvóként sem pisloghatunk egyedül a jogászra. Gondoljuk csak meg: mi volt egykor, mivé lett szocializmusunkban, s hogyan alakult azóta az ethosz és az uralkodó társadalmi eszmény nálunk? Alapulhatna-e most egyáltalán máson, mint a pillanatnyi tetszés önkényének elutasításán? És – nézzünk csak magunkba – vajon ezen alapszik? Vagy éppen a már megvadultak közé dobta be a gyepelőt? Nos, szemben velünk, akik egy merő doktrínáért az ország sorsát áldozták fel oktalanul, nyugati modernizációját Japánban sikeresen túlélte a közösségi felelősség eszménye. Ez minden továbbit már magától elrendez, és azt, ami még szükséges lehet, tényleg elérhetővé teszi. Mint kriminológusunk kifejti, fegyelem helyett a nyugati kultúrában eszmék tobzódhatnak (amit az 1930-as évek londoni *Bloomsberyjével*, ALDOUS HUXLEY és H. D. LAWRENCE új öntudatával, a hagyomány elutasításában a moralitás alapjait is kiiktató okoskodással példáz). Ha a közösségi erkölcs általi kötést és annak viszonylagossá tételét egyaránt logizáljuk, úgy minden közösséggelvű eszmény eleve fundamentalistának s ezért elutasítandónak fog feltűnni; ehhez képest pedig a gátak áttörése – az egyén felszabadítása örvén – egy bátor *liberating movement* lépéseként hat majd. Mert a formális logikai polarizálás mindig fogalmi egyenértékűségbe burkol: ha valamit tagadunk, úgy ettől kezdve bármi besorolható lesz *A* vagy *B* (mint *non-A*) a világot teljességgel leíró válaszlehetőségeinek az egyikébe; s ez ugyanakkor bármiféle konstruktív építkezés úgyszólván teljes gyakorlati

lehetetlenülését, egyúttal a bomlasztás könnyűségét fogja jelenteni.<sup>15</sup> Jogunk pedig, mint elvont-általános fogalmakból építkező formális normarendszer, pláne nem tudja e két helyzetet a tartalmuknak megfelelő eltérő súllyal kezelni. Hiszen ha feltennők, hogy kegyelmi pillanatában egy vallás, egy eszmei mozgalom vagy politikai tömörülés végre ismételt nemzetépítésbe fog, úgyszólván eleve önnön lehetetlensége foglyává lenne, mert nem tudná az ellenfelei által folyvást aktivált csapdákat gyakorlatilag kikerülni. Egy, a közjót szem előtt tartó (mert kollektivitásra építő) nemzeti stratégia aligha egyeztethető össze atomizált individuumoknak a pusztán lakóterre szűkített halmazképevel.

Már az ethosz kérdésének merő felvetése is az előfeltételek teljes tisztázatlanságával találná szemben magát. Lehetséges-e egyáltalán egy posztmodernnek mondott mai társadalomban építkezni? Gondolat- és tanszabadság, s persze vallásszabadság jegyében bízvást szaporodhatnak ugyan templomok, ezekben tetszőlegesen hirdethetnek ígéket, akár egyetemi műhelyekben gondolva a közösségi megújulás eszményét; ámde tudhat-e mindebből nemzetet összefogó mozgalom kialakulni, olyan kovásszá váltan, ami képes közösségek egyben tartására ott, ahol már a tagadás luciferi bomlasztásával sem tud megbirkózni?

### **Igazságtétel szüksége, félelme, majd elodázásának kártevése**

Demokráciából diktatúra? Mint a századelő orosz kialakulatlanságában, majd Weimarban, s azóta is Dél-Amerika csaknem reménytelen bizonytalanságában? Avagy, mint most és nálunk: diktatúrát-

---

15 Ezt mutatja például a konzervativizmus/liberalizmus logikai negációkként való szembeállításában kifejeződő hamis fogalmi egyneműsítés, mely azt sugallja, mintha azonos kérdésre adható válaszlehetőségek pusztán eltérő irányairól lenne szó, noha eleve másnemű minőségeket takarnak: az előbbi építkezésre koncentrálna, azonosít(hat)atlan (de beváltként követett és a közösség folytonosságát biztosító) hagyományok követésének szándékával, ezért bizonytalanul és kétségekkel övezetten, tapogatózva, és lépésenként lépve előre csupán, ám bízva alázatában és a megtapasztalás bölcsességében; tendenciájában viszont az utóbbi eleve elődsi, és ennyiben függvény, hiszen valami már fennállottnak az elvi kritikájában és gyakorlati lebontásában merül ki az ereje, kreatív újdonsága és bátorsága egyaránt, merthogy mindig valamihez képest valósít meg szerinte felszabadító hatást.

ból demokrácia? Nos, mindkét esetben egy határt lépünk át, aminek motivációi tengelyében egy alig elmúlt múlt megítélése áll; s ez teljességgel politizált. Politikum s egy erkölcsi kiállás drámai találkozása vezetett egykor egy LUKÁCS GYÖRGYÖT a proletár forradalmi osztályöntudat öntörvényűségének teoretikus kimondásához.<sup>16</sup> És ebben gyökerezik az ún. igazságtételi probléma-tika alapvető kérdése is.<sup>17</sup>

Felfoghatjuk-e a múltnak a diktatúra fenntartásában segédkező bűneit úgy, mint amikre jövőnk jegyében (s állítólag érdekében) egyszersemind fátylat kellene borítanunk? Hiszen ha a feledés homályába vonjuk, úgy hallgatásunkkal egyszersemind igazoljuk, sőt az utókor üzeneteként barbár eszköztárát is – ha nem egyenesen problémátlanak, de mégis – vállalhatónak (következésképpen újabb kényszerpályára terelődés esetén újra gyakorolhatónak) nyilvánítjuk. Emlékezzünk rá, hogy az emberi barbaritásra a második világháború végeztével határozott válasz született. Elvi üzenete szerint súlyos bűnökön az emberiség csakis ezek meg- és elítéltetésével léphet tovább, hiszen egy ponton túl már nem fogadható el semmiféle történeti vagy egyéb igazolási szándék. Amikor a kommunizmus összeomlása utáni Magyarországon a múlt feldolgozását illető első nyilvános viták megindultak – kevéssel a CEAUȘESCU-házaspár kvázi-jogi formaisággal lazán övezett meggyilkolása után –, az első szabadon választott kormányzat mögött álló politikai erő állásfoglalása egyértelmű volt: a múlt bűneivel szembenézést kívánva senki sem börtönt vizionált, hanem demokráciát alapozó előkérdésként szembesült azon feladattal, hogy az eljövendő idők többpárti kormányzásából – ahol bárki szabadon versenghet majd a választói többségért – kiiktassanak azok az erők, amelyek nemrég még bűnöző szervezetként gyilkosságra és népellenes terrorra alapozták rezsimjüket. Elérhetetlenné kellett volna hát tenni, hogy bárki is

---

16 Georg Lukács *Geschichte und Klassenbewußtsein* Studien über marxistische Dialektik (Berlin: Malik-Verlag 1923) 341 o. [Kleine revolutionäre Bibliothek 9]. Jogi nézőpontú feldolgozását adja legújabban Sílvia Luiz de Almeida *O direito no jovem Lukács? A filosofia do direito em História e Consciência de Classe* (São Paulo: Editora Alfa-Ômega 2006) 130 o.

17 Legújabb nyugati összefoglalásához ld. Jon Elster *Closing the Books* Transitional Justice in Historical Perspective (Cambridge: Cambridge University Press 2004) xii + 298 o., egyik legproblematisabb területéhez pedig Mónica Pinto *L'Amérique latine et le traitement des violations massives des droits de l'Homme* (Paris: Pedone 2007) 96 o. [Institut des Hautes Études Internationales de Paris, Cours et travaux 7].



modernizációs programba vagy egyéb ideologikus jótéteménybe próbálja besuvasztani a múlt bűneit. Hiszen ami az elkövetés helyén és idején maga a proletárdiktatúra által az állam jogaként elismert hatályos büntetőjog szerint gyilkosság volt, annak minőségén mit sem változtat, ha akkori vagy mai szerezcsenmosdatás ezt kisebbsíteni igyekszik.<sup>18</sup> És mégis: egy híresen nagy könyvkultúrájú, mindenről grafomán módon publikáló Franciaországban is fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy végre szembenézzenek saját bűntömegükkel.<sup>19</sup> Egyfajta lelki azonosulást, létértelmet, egyenesen jogcímigényt rejthet náluk bármiféle ebben szerepet játszó – számunkra bár alig értékelhető s megérthető – minden összetevő: baloldalként azért élhetem túl a Szovjetunió felbomlását, mert vezető antifasiszta erőnek bizonyultam. Vagyis egykor volt állítólagos fasizmusra – amiként az egykori moszkovita *Komintern* GEORGI

18 Az első szabadon választott kormányzat ún. *Justitia*-törekvéseinek példálózó dokumentációjára lásd a szerzőtől 1956 erkölcsi és jogi megítélése – avagy a jog válaszadási képességének erkölcsi egysége mint a totalitarizmusok utáni korszak dilemmája’ *PoLiSz* (2006. december–2007. január), No. 100, [Külvilágunk – belvilágunk], 163–174. o. & <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=1726>>.

19 Pl. Desgranges [Abbé] *Les crimes masqués du résistancialisme* (Paris: L’Élan 1948) 187 o.; [Batonnier] Paul Buttin *Le procès Pucheu* (Paris: Amiot & Dumont é.n.) 342 o. [Archives d’histoire contemporaine]; Pierre Pucheu *Ma vie* (Paris: Amiot & Dumont 1948) 380 o. [Archives d’histoire contemporaine]; Louis Noguères *Le véritable procès du Maréchal Pétain* (Paris: Librairie Arthème Fayard 1955) 661 o.; Louis Rougier, Jean Pleyber, Xavier Vallat, Jacques Isorni, Edmond Ruby, Pierre Le Baube, Bernard Vorge, Alexandre Cathrine & Maurice Barcèche *L’Épuration* [in *Défense de l’Occident* (Janvier–Février 1957), N<sup>os</sup> 39–40] {Paris: Les Sept couleurs} 159 o.; [Général] Schmitt *Toute la vérité sur le procès Pucheu* (Paris: Plon 1963) 280 o.; Robert Aron *Histoire de l’Épuration I: De l’indulgence aux massacres* (Paris: Fayard 1967) 661 o.; majd – kívülről – Peter Novick *L’épuration française 1944–1949* {The Resistance versus Vichy: The Purge of Collaborators in Liberated France (London: Chatto & Windus / New York: Columbia University Press 1968) xv + 245 o.} trad. Jean-Pierre Rioux (Paris: Baland 1985) 365 o.; és folytatólag Fred Kupferman *Le Procès de Vichy* Pucheu, Pétain, Laval [1980] (Paris: Édition Complexe 2006) 234 o. [Historiques 147]; Henry Rouso *Vichy L’événement, la mémoire, l’histoire* (Paris: Gallimard 1992) 748 o. [folio histoire inédit]; François Rouquet *L’épuration dans l’administration française* Agents de l’État et collaboration ordinaire (Paris: CNRS Éditions 1993) 302 o.; Arno Klarsfeld *Touvier* Un crime français (Paris: Fayard 1994) 139 o.; Philippe Bourdrel *L’Épuration sauvage* (Paris: Perrin 2002; reimpr. 2008) 698 o. [tempus 227]; Liora Israël *Robes noires, années sombres* Avocats et magistrats en résistance pendant la Seconde Guerre mondiale (Paris: Fayard 2005) 547 o.; Jean-Paul Contet *Expier Vichy* L’épuration en France, 1943–1958 (Paris: Perrin 2008) 522 o.; [Association française pour l’histoire de la justice] *La justice de l’épuration* À la fin de la Seconde Guerre mondiale, postface Pierre Truche & Denis Salas (Paris: La documentation Française 2008) 218 o. [Collection Histoire de la Justice 18].

DIMITROV elvtársa az ő vérben gázoló önkényuralmukkal szemben álló összes autoritárius berendezkedést, diktatúrákat s parlamentáris formációkat egyaránt egybemosott – antifasizmussal válaszol azért, hogy önmagát legitimálja. Ellenséget vizionál vagy alkalmazsint újraéleszt – csakis azért, hogy saját változatlanságában maga fennmaradhasson. Alapvető dilemmánk a jogban ezért ma mindenképpen ez: el tudjuk-e különíteni emberi jogaink tömeges és súlyos megsértését bármiféle szociális program hangzatosságától annak érdekében, hogy ezt mint állami bűnelkövettetést megnevezzük, s legalább jövődönk eszköztárából kiiktassuk?

A *mainstream* jeles tudósa, JUAN MÉNDEZ írása<sup>20</sup> – mely az ún. nyílt társadalom köreire jellemző korábbi, a diktatúrákra következő demokratikus kormányzatokat a múlt jogi feldolgozásától emberi jogi érvekkel elrettenteni kívánó gondolkodás felülvizsgálatának a mérföldköve – hosszan ecseteli a számonkérés elmulasztásából mánkra háramló gondokat azon bűnök kapcsán, amiket dél-amerikai tábornoki rezsimek követtek el saját népük ellen, hogy végül előálljon a farbával: szükséges a büntetőbírószági megítélés – ámde kivéve az európai szocializmusokat. Merthogy – és itt már bőséggel idézi a SOROS-alapítványi köröktől VÁCLAV HÁVELEN át az amerikai sajtóig áradó véleményhelyezkedést – a mi tájainkon voltaképpen egész nemzetek lettek bűnrészesek. Merthogy „népi” demokráciák voltak. Miképpen lehetne hát megkülönböztetni az áldozatot az elkövetőtől ott, ahol – úgymond, véli különösen az egyébként megszenvedett cseh író – mindenki egyszerre volt a rendszer fenntartója és haszonélvezője? Nos, a globális hipokrizis kettős mércéje, a jól ismert *double standard* bukkan ismét elő; holott a jogász egyedüli erénye épp a következetesség. Ráadásul éppen a mi régi önnön múltjainkra adott válaszként formálódott ki alig fél évszázada a *holocaust* bűnei megítélésének a joga. A felelősségre vonás kikényszerítése pedig vagy alkalmazódik minden *genocid* típusú cselekvésre, vagy nem. Ha igen, úgy ez csakis elvi alapon lehetséges: azért, mert jogilag releváns tekintetben hasonló tényálláshelyzetek állanak fenn. Ha pedig nem, úgy ezt kizárólag az indokolhatja, hogy történetesen nem állanak fenn jogilag rele-

---

20 Juan E. Méndez „Accountability for Past Abuses” *Human Rights Quarterly* 19 (1997), 255–282. o. in *Kiáltás...* [11. jegyzet], 76–114. o.

váns tényállásbeli hasonlóságok. Emlékeznünk kell arra, hogy saját portánkon a kommunista bűnöknek az önkényuralom összeomlása után esedékessé vált számonkérése pusztá elgondolását is eleve anélkül zárták ki állítólagos jogvédőink alkotmányos jogrendünkből, hogy bárki mindennek az összehasonlító történeti dimenzióit végiggondolta volna. Mintha valamiféle megismételhetetlenül kizárólagos egyediség – *uniqueness* – állott volna fenn egyik oldalon, ami bármiféle összevethetőséget bármiféle további oldallal eleve kizár. A végeredmény pedig pontosan az, ami egy múlttalanságra ítéltsege okán jövőnélküliségre kárhoztatott, alkotmánybíróági pecséttel egyszersmind hivatalossá tett jogállamiság-felfogásból egyáltalán adódhat: a honi szocializmus elkövette bűnökön immár senki sem kesereg – néhány merő technikai hibaszázalékként kezelt túlélő áldozaton s erkölcsi magányába kényszerűen és végképp csalódottan ismét visszavonuló hozzátartozón kívül.

*Joghalál* című művében<sup>21</sup> KAHLER FRIGYES szocializmusunk első tizenkét évéből 300.000 büntető és internálási eljárásról ad számot, nagycsaládi méretekben tehát az országlakosság  $\frac{1}{3}$ -át érintő megtorlásról. Visszavette-e dicső alkotmányunktól „demokratikus jogállam” gyanánt aposztrofált politikai társadalmunk az egykor vérdíjként juttatott előnyöket?<sup>22</sup> Történt-e elismeréssel, támogatással, erkölcsi és anyagi gondviseléssel kísért bocsánatkérés az áldozatra kényszerítettek családjaitól? Egyáltalán: gondolunk-e a meghurcoltakra? Tettünk-e valamit azért, hogy méltatlan sorsuk legalább a nemzet történelmi emlékezetének részévé váljék?<sup>23</sup>

21 Kahler Frigyes *Joghalál Magyarországon 1945–1989* (Budapest: Zrínyi 1993) 293 o.

22 Csupán emlékeztetőül: a háború után a szövetséges megszállók németek tízmillióival válaszoltattak meg mindenre kiterjedő részletességű kérdőíveket, melyekben vallani kellett az együttműködésből fakadó legcsekélyebb anyagi, előmeneteli, életvitelt könnyítő előnyről is – úgy, hogy minden válasz csakúgy, mint azok megtagadása vagy a sokszoros ellenőrzésből esetlegesen kiderülő hamissága egyaránt súlyos és azonnali egzisztenciális következményeket vont maga után. Vö. pl. <<http://www.scribd.com/doc/31343784/What-was-denazification>> és <<http://www.google.hu/images?hl=en&pq=frage%C3%B6gen+denazifizierung&xhr=t&cp=14&bs=1&q=frage%C3%B6gen+entnazifizierung&um=1&ie=UTF-8&source=univ&sa=X&ei=Mf9oTZTtEInvsgb3peXsDA&sqi=2&ved=0CDsQsAQ&biw=922&bih=492>>.

23 Látványtára mellett – nálunk sem ismeretlen előképek nyomán – a Terror Háza Múzeumnak és a mögötte/mellette/alatta álló intézményhálózatnak kellett volna, ha megkésettben is, hatalmas *Oral History Archivumot* felépítenie, ha és amennyiben a véle büszkélkedő – létrehozó – politikai erő a retorikán túl képes lett volna mélyebben azonosulni a nemzet sorsával. Enélkül pedig maradt, mi volt: mélyebb funkció nélküli színpolt.

Elgondolkodott-e már büszke jogállamiságunk annak cinikus egyoldalúságán, hogy a fizikailag eltelt időt annak ellenére érvényesíteti elévülésként az egykor önnön törvényeit is semmibe vevő diktatúra valahai végrehajtói javára, hogy a dilemma maga is csak azért vetődhetett fel most, az önkényuralmi rendszer bukása után, mert az az állam, amely fogdmegjeit bűnelkövetésre bátorította, egyszerűen megtagadta ugyanebben a jogban előírt bűnüldözési kötelezettségének a teljesítését? Vajon nem rosszhiszeműség munkál-e abban, hogy ha mégis felvetődnek ügyek, azok bírósági feldolgozását eleve lehetetlenítik, hiszen elévültség megállapításával ezek továbbgörgetését már ügyészégi szinten megrekesztik?<sup>24</sup>

Az átalakulás folyamán alkupozícióikban a nemzetközi erőikkel szemben egymással is törvényszerűen szembekerülő közép- és kelet-európai kisállamok még legnehezebb stratégiai ügyekben is elmulasztották az együttműködést. Pedig ha nekünk fáj valami, nekünk kell megoldanunk. A mi dolgunk, hogy szövetségesekre leljünk; mások kezdeményezésére aligha várhatunk. Márpedig ha történetesen a Nemzetközi Valutaalap jön tanácsot adni, úgy olyat ad, amit egyáltalán adhat: kizárólag a saját küldetésnyilatkozatából következő – ami viszont saját várakozásunkkal nem feltétlenül vág egybe. Aki befolyásol, az szükségképpen a maga kultúrájában s világlátásában érzékelt kihívásokra már rutinyakorlattá jegecesedett típusválaszait hozza magával. Ráadásul saját nézőpontjából igaza is van. Mert abban, amit érez, mindig annak van igaza, akinek ez fáj. Az ő szemszögéből viszont másodlagos, hogy más mit érez meg ebből. Világtörténelmünkben pontosan ezért formálódtak világvallások, nagy erkölcsi tanok, s ezért jött létre maga a nemzetközi jog is, mint az itt és most határain túlmutató egyetemes nagy normarendszerek. Azért, hogy ütközéseket, társadalmi feszültségeket, lelkiismereti dilemmákat minták és utak gondolatilag reflektált csatornáiba terelten, közvetítés, kiegyenlítés s előzetesen meghatározott értékek mérlegelése útján, az érintettek számára kellő arányban elosztva tegyenek vállalhatóvá egy majdani döntést.

---

24 Napjaink megnyugtató megoldást éppen nem nyerő ügyeként lásd pl. egy fiatal hágai nemzetközi büntetőjogász, GELLÉRT ÁDÁM magányos küzdelmét a magyar ügyési szervek Európában megengedhetetlen, taszítóan ön-lehetetlenítő önbezárttságával szemben in <<http://nemzetkozi-jog.blogspot.com/>>.

Nem kell ugyanakkor történelmi távlat annak belátásához, hogy a nagy világkérdésekre adott globális válaszok elvi köntöse mögött is érdek, világlátás és merő rutin lappang, mindezekelőtt a válaszadoé.<sup>25</sup> Pontosan a mögöttük lappangó érdek mentén ezek is – persze, mindig emberi egyetemességünk fölséges elveibe burkoltan<sup>26</sup> – olykor meglepően rövid időn belül változhatnak, akár korábbi oly szilárd elviségük ellenébe is átfordulva; ámde utólag ez már aligha ír egy időközben elüszkösödött sebre. Hadd emlékezzem itt CARLOS NINO Oxfordban doktorált büntetőjogászra, akivel barátságom az 1980-as évek második felében a Yale jogi karán közösen eltöltött hosszú időből adódott. Nem sokkal utóbb, az argentinai tábornoki rezsim demokratikus felváltásakor, immár ALPHONSÍN elnök tanácsadójaként, amikor a katonai vezetők számonkérésének meggyőződéses elkötelezettjeként éppen ennek lehetőségein munkálkodott, pontosan amerikai barátai kíméletlen emberjogi bírálatától visszarettenve végül egy olyan megoldáshoz kényszerült segédkezet nyújtani, amit az e bírálatban és pálfordulásában egyként élenjáró nyitott társadalmat képviselő MÉNDEZ most már a megalkuvás politikájának fog minősíteni.<sup>27</sup> Merthogy a *human rights watch*-szerveződések ellenagitáló buldogjai rögvest megjelentek ott, ahol egy utódkormányzat, saját demokráciáját megalapozandó, az elmúlt sarának jogi számbavételéhez merészelt hozzáfogni. Állhatatos csökönnyösséggel sugallták: a múlthoz fordulás eleve beavatkozás a dolgok rendes menetébe, alávaló bosszú-

---

25 Szaktudományosan mélyen elemzett területeken pontosan ez például a nemzetközi jog örökösén visszatérő témája. Martti Koskenniemi professzor, Finnország volt ENSZ-nagykövete – „International Law in Europe: Between Tradition and Renewal” *European Journal of International Law* 16 (2005) 1, 113–124. o. – annak dilemmája felett értekezik, hogy napjaink Európájában a nemzetközi jog egyetemes elveihez történő ragaszkodás esetenként ugyanúgy hegemonisztikus törekvést takarhat, mint azok megtagadása. Hiszen „Európa tábornokai nem vezényelnek többé inváziós erőket, de jogászai zavartalanul a Nemzetközi Büntetőbíróság elé citálhatnak ilyen műveleteket vezénylő amerikai tábornokokat.” (117. o.)

26 PIERRE-JOSEPH PROUDHON kiáltotta világgá, immár másfél évszázada, hogy eleve csal, aki az emberiségre hivatkozik: „*Qui dit humanité veut tromper.*” [„Whoever invokes humanity wants to cheat.”]

27 Sajnálatosan korai halála után megjelent posztumusz könyvméretű üzenetére lásd a szerzőtől „A »gyökereken gonosz« a jog mérlegén” [1992] in uő. *Jogállami? Átmenetünk?* (Pomáz: Kráter 2007), 169–186. o. [PoLiSz Könyvek 6].

vágytól fűtött „boszorkányüldözés”,<sup>28</sup> tehát már szándékában is gyanús, emberjogi szempontból pedig kétséges – röviden tehát: csaknem fasisztoid vállalkozás. Miközben már eleve úgy érkezünk a rendszerváltás közelségébe, hogy a tekintélyes *Foreign Affairs* a térség biztonságpolitikai kockázataként siratta a Szovjetunió elmúlását. Fedőernyőt látott a bolsevik legigázásban és birodalmi rendőri törekvésben, mely nem engedte robbanni e globális látószögből eleve irracionális fennállásúként látott, röviden hát Balkánnak nevezett kisnemzetek sérelmeit és kölcsönös rivalizálását. A szerbiai mészárlás megindulásakor pedig e biztonságpolitikusok úgyszólván fellélegeztek, merthogy megmondották, így hát most már e botrány megtapasztalásával mondhatják: ezért is idegenkedtünk mindig nemzetektől, főként a kicsinyektől; s persze a hagyományoktól, a múlttal érvelőktől is. Most már bárki beláthatja – folytatták –, hogy mindez (akárcsak a ’kultúra’ fogalma, amit az amerikai politikai korrektség a beteges önimádat kirekesztő gesztusaként egykor a Harmadik Birodalomhoz szerintük törvényszerűen vezetett germán romanticizmusból eredeztet<sup>29</sup>) csakis öldöklésbe torkoll. Ezért kürtölhetik hát világgá: vagy amerikai jogállamiságot fogadunk el, vagy boszniai vérfürdő lesz az eredmény.

Az efféle globális gondolkodásmód ma nemzetközi realitás. Ilyen irányban munkáltak a SOROS GYÖRCY alapítványi világtól ösztönzött emberjogi mozgalmak, és gyakorlati kudarcá láttán ezzel fordult szembe utóbb JUAN MÉNDEZ, aki (Argentínából elszármazottként) belátta: programjuk erőltetése, a múlttal szembenézés emberjogi megíúsítása eddig sehol sem vezetett a demokráciaépítés ügyét előmozdító eredményhez, hiszen éppen megnyugvást nem hozott. Eszerint a posztmodern humanizmus globális vezérelvének – „hallgasd el, ha fáj, mert békétlenség helyett még mindig jobb a szőnyeg alá seprés” – ellentmond a gyarló emberiség. Az újragondolás kényszeréhez persze hozzájárulhatott időközben a ruandai mészárlás (1994) is, közel egymillió ártatlannak rövid idő alatt

---

28 Tudvalevő, hogy a *witch-hunt* hasonlatát a baloldali szerepben tetszelgő ARTHUR MILLER használta az amerikai MCCARTHY-féle kommunistaüldözés idején. Vö. Arthur Miller *Why I Wrote ‘The Crucible’* *New Yorker* (October 21 & 28, 1996), 158. o.

29 A montreali H. PATRICK GLENN fejtette ezt ki imígyen számomra Brüsszelben (1992) egy, a saját munkámat érintő nemzetközi vitán. Vö. a szerzőtől *Összehasonlító jogi kultúrák?* *Jogtudományi Közlöny* LVI (2001) 10, 409–416. o.

kegyetlen elpusztításával, az ENSZ és a mérvadó nagyállamok tehetetlenkedése mellett, leginkább így a Nemzetközi Vöröskereszt ott szolgáló delegátusának<sup>30</sup> hősie (mert életveszélyes) kiállásával menthetve csupán emberéleteket. Nos, MÉNDEZ ezt az absztrakt jogvédő gondolkodást fordította meg. Most már – nyilvánítja ki ugyanolyan egyértelműséggel, mint nemrégiben még az ellenkezőjét – az tekintendő bűnösnek, aki nem tesz semmit, noha kormányzati utódként örököse egy tömegesen súlyos jogsérelmeket okozott berendezkedésnek. Az utódrezimnek tehát most már egy jogi kötelelem súlya alatt kell cselekednie, eljárva bárki számbajöhetővel szemben az igazságtétel és igazságügy [truth & justice] útján. Ehhez pedig hitelesen dokumentálnia kell a múltat. Egy formálódó nemzetközi szokásjog kötelezi erre, és nem hivatkozhat semmire, hogy miért ne lenne képes erre. Hiszen ő áll a kormányrúdnál, találnia kell hát eszközöket ahhoz, hogy igazságot szolgáltatson. S távlatilag talán az a legfontosabb mindebben, hogy e megfordított gondolkodásmód most már az utódkormányzat demokratikus stabilizálhatósága jegyében érvel, s ehhez rendeli előfeltételként az elemi igazságérzet érvényre juttatását.

Egy francia akadémikus *Számlák elrendezése* címen<sup>31</sup> a közel-múltban tízezernyi francia történetét mesélte el, akiket sommás módon gyilkoltak le honfitársaik a németek veresége után, többnyire pro-bal *maquis*-csoportok, gyakran kész listákkal az együttműködőkről, egy – mint ma már egyértelműen megállapítható – DE GAULLE kormányzatától tudatosan teremtetett jogúrban. Az átmenet idején ugyanis tudatosan késleltették mind a megszállt s mind a vichyi Franciaország összeomlott rezsimej helyében saját jog bevezetését addig, amíg a piszkos munkát el nem végezhették. Am ma álszent módon alig tudnak saját múltjukról – sem erről, sem az algériai válság idején elkövetett borzalmakról –, mikor saját rutin jogállamiságukat szajkózzák nekünk, nagykövetüktől okítva ki<sup>32</sup> az

---

30 Megtiszteltetés lehetett nekünk, hogy PHILIPPE GAILLARD – vö. <[http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/audio\\_rwanda\\_03-2004](http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/audio_rwanda_03-2004)> és <<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/ghosts/interviews/gaillard.html>> – utóbb az *International Committee of the Red Cross* budapesti regionális delegációját vezette években keresztül.

31 Henri Amoureux *Les règlements des comptes* Septembre 1944–janvier 1945 (Paris: Robert Laffont 1991) 766 o. [La Grande histoire des Français après l'occupation 9]

32 PIERRE BROCHAND, a rezidenciáján adott egyik fogadás során hívta engem egy négy szemközt beszélgetésre, hogy felvilágosítást adjon a véle szemben ülőnek, történetesen jogász-

ANTALL-kormányzatot arról, hogy kultúrember nem vájkál a múltban. S feladatát letudva az ilyen civilizátor emelt fővel szokott viselkedni; mi pedig, kiknek most adatott meg, hogy valóságos volt gyilkosainkkal szembenézzünk, gondjainkkal magunkra maradunk.

Egy mostani műben – szintén *Számlák rendezése* címmel<sup>33</sup> – amerikai kultúranropológus tekinti át a múlttal szembenézés bonyodalmait a kelet-német összeomlás után. Ritka atlanti tudósként, aki nem egyszerűen unalomig ismert mantráját olvassa rá tárgyára, hanem jártas tanulmánya nyelvében és kultúrájában egyaránt, érzékeli a német jogászság vívódását mindazon kérdésekkel, amik a magyar hivatalosság cinikus frivolitása számára észrevétlenek maradtak. Pontosan láttatja annak tétjét, hogy távolról sem elégséges pusztá hatalom birtokában felülről rendelkezni s jogállamiságot valaminő magas erkélyről kikiáltani, mert a munka javát csak ezután kezdődő lankadatlan erőfeszítésünk adja, hogy e jogállamiság valóban megélhető legyen, s a továbbiakban a társadalom maga is igényelje. És ha e jogállamiság a társadalmi béke biztosítására hivatott, úgy nem tiporhatja el legitim igények kielégítését. Ne maradjon hát megalázott, kit arcul csaptak, s mint felelősségtől gyáván menekvő Pilátus, az állam ne az egyszer már jogfosztottat bősztse tovább, tehetetlenül tárva szét kezét. Talán példaértékű, hogy e mű szerzője képeben egy antropológus, és nem jogász teszi fel a kérdést: sikeres lehet-e hosszabb távon egyáltalán jogállamiságért küzdeni diktatúrák romjaiból feléledőknél ott, ahol nincs társadalmi béke, mert a múltat illetően semmiféle kiegyenlítés s rendbetétel nem történt? Nos, ő az, aki Weimar és Dél-Amerika tragikumából okulva merészel arra következtetni, hogy – bizony! – a demokráciának és alkotmányosságnak egyaránt vannak, lehetnek előfeltételei: társadalmi konszenzusnak kell állnia mögötte. Nem utasíthat hát ki egész csoportokat a jogállamiság jótéteményéből, netalán pontosan azokat rekesztve ki a jövőből, kik elsődlegesen szenvedték el a múltat.

---

professzornak, a kérdéskör sokat publikáló kutatójának az elévülés jogi természetéről és a civilizált nemzeti viselkedésről.

33 John Borneman *Settling Accounts Violence, Justice, and Accountability in Postsocialist Europe* (Princeton: Princeton University Press 1997) xii + 197 o. [Princeton Studies on Culture, Power, History].



Hacsak nincsenek csodák, úgy az állami érdektelenség folytán elintézetlenül maradt ügyek ezután sem intéződnék maguktól el. Dél-Amerika és Afrika szomorú tapasztalata pontosan arra int, amiről MÉNDEZ kényszerű pálfordulása tudósít: amit arra rendelt időben s módon nem rendeznek el, szőnyeg alá söpörten még több kárt és járulékos sérelmet okozhat, mert élő fekélyként immár ellenőrizetlen bűvópatakokon keresztül fejtheti ki hatását.<sup>34</sup> A kultúranropológusi látélet ezért még a nálunk megfontoltabb, tiszteletre méltóan felelős német rehabilitációs kísérlet eredményessége tekintetében sem egészen pozitív. A mű azt sugallja, hogy ha egyszer előttünk áll egy feladat, jobb annak időben bármiként is megfelelni, semmint akár oly magasztos kibúvókkal takarózva sokáig habozni.

KAHLER FRIGYES kutatásaiból<sup>35</sup> döbbenhettünk rá arra, mennyire szörnyű emlékként égett a magyarság emlékezetébe KÁDÁR JÁNOS cinizmus, mikor 1956 decemberében az Ideiglenes Intézőbizottságban kifejtette: néhány hónapnyi kemény rezsim után talán bevezethető lenne a demokrácia, de egyelőre hallani sem akar róla (noha ez esetben népünk félezer halálos ítélettől s több mint húszszernyi bebörtönzéstől megmenekedhetett volna). Magától értetődően fel sem vetődött három és fél évtizeddel később az első szabadon választott kormányzatban, hogy egy jogtól akár részlegesen mentesített átmeneti úrben ügködünk, vagy legkényesebb skrupulusainkat félretegyük. Hiszen a nemzet legjobbjai évtizedeken át éppen azért küzdöttek, hogy végre a jog uralma érkezzék el. A jogállamiságtól azonban senki sem önlefegyverző önbénítást várt, s a cselekvéstől irtózás megtapasztalását – legfájdalmasabban a konzervatív keresztény szellemiséget szavakban 1990-ben, majd 1998-ban felvállaló két kormányzati ciklus alatt – a legtöbben félelemként és tehetetlenségként (ha nem éppen a kívülről vezéreltség döbbeneteként) élték meg. Nos, a jövő talán majd megválaszolja,

---

34 Hadd emlékezzem itt az egyébként érzékeny politikai gondolkodó, SCHLETT ISTVÁN még 1991-ben az ez ügyben (a „Jogtalan előnyök utólagos rendezése” címén) összehívott miniszterelnöki bizottságban tett elutasító véleményének ilyen megfogalmazására: „Mint Erdély patakkövei, majd szép lassan egymáshoz csiszolódnak...”.

35 Lásd még tőle *Szemtől szembe a múlttal* Válogatott írások (Budapest: Kairosz 1999) 311 o., valamint *Jogállam és diktatúra* Tanulmányok és előadások (Budapest: Kairosz 2005) 252 o.

vajon hosszú távon – egyfelől – DE GAULLE skrupulusoktól mentes (de önnön cinizmusában hatékony) jogúrteremtésén és – másfelől – saját kormányzatunknak végül a saját erkölcsi alapjai megtagadásához vezető (mert korrektségre jogászas túlbiztosítással s ezzel a cél lehetetlenítésével törekvő) igényelutasításán túl kínálkozhatott-e egyáltalán reális alternatíva.<sup>36</sup> Mégis szomorú most konstatálnunk, hogy a jogállam csődje mögött végső soron talán egy egész néplélek csődje lappang (amiről szamizdatos irodalmunk hangsúlyosan szólott még akkoriban, ecsetelve a KÁDÁRI kompromisszum – „aki nincs ellenünk, az velünk van”, tehát politikai akaratáról lemondva ki-ki boldoguljon saját magánszférájában – generációkon átívelő romboló hatását). Mert végső összegzésben szellemi, anyagi s egyéb javainak mint privilégiumoknak oltalmában a késő KÁDÁR-kori elit erősebbnek bizonyult társadalmunk legázolt, meggyalázott és tönkretett maradékánál, hiszen számosságát – emlékezzünk akár az ANTALL-éra alatti üzemi vagy az 1994. évi országos választásokra – egy hitétől, erkölcsétől, emberi tartásától megfosztott, mert manipulálható tömeggé gyúrt túlnyomó többség adta.

### **Joguralom, jogállam s az elévülés kérdése: a jog lehetőségei elidegenedés és emberszolgálat között**

Kultúránkban folyton-folyvást keveredünk, ámde ha egy *multi*-kulturális mítosz jegyében ezzel a tisztázás igénye is elsorvad, úgy csak magunkat szegényítjük. Márpedig eltérő szóhasznalatok leple mögött teljességgel elütő, egymást akár kioltó ethoszok, kultúrák, történelmi tapasztalatok állhatnak. Azon kifejezésben például, hogy *rule of law*, vagyis joguralom, nos, ebben állam, állami felelősség nem is nevesíttetik. Abban viszont, hogy *Recht*-

---

36 Vö. ezekhez – másutt sikerrel véghezvitt kísérletek jogi alapjaként – *Igazságtétel jogálmában* Német és cseh dokumentumok, szerk. Varga Csaba (Budapest: [Osiris] 1995 [újrany. {Budapest: Szent István Társulat 2006}]) 241 o. [A Windsor Klub könyvei I], valamint – feldolgozásként – a szerzőtől *Jogállami átmenetünk* Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések (Budapest: [AKAPrint] 1998), »Szembenézés a múlttal«, 101–127. o. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] és *Jogállami? átmenetünk?* [24. jegyzet], »A múlt terhe«, 53–146. o.

*sstaatlichkeit*, tehát jogállamiság, kizárólag egy némiképpen a jogtól szelídített állam hangsúlyozódik. Mert a szellemi minta itt NAGY FRIGYES porosz mintaállama, ahol kiosztott egyenruhában hivatalnokok és könyökvédős bírák testesítik meg a modern bürokrácia immár szabályoktól uralt gépezetében a XVIII. századnak a kereszténység és a felvilágosodás hagyományait egységbe ötvöző tökélyét. Ez az egykori feudális partikularizmusokat felváltó központosított gépezet most már kizárólag a törvény erejénél fogva működik, nehogy bárki zsarnokoskodásra vagy hatalommal visszaélésre adhassa fejét. Az angolszász történelmi tapasztalatot viszont nem ilyen félelem táplálja, így hát eleve másra ügyel. Ott a bíráskodás mindig is kívül állt az uralmi érdekkörökön, garanciákkal övezett eljárása pedig pártatlan megítélést biztosított. Ezért nem is azzal törődött, hogy tételezzenek valamilyen szabályt, hiszen nyugalmanak, biztonságának zálogát nem a jogalkotóban látta. Jogait nem uralkodói tetszés kegyességéből, hanem ősi szabadságukból eredeztette, amiknek kinyilvánítói viszont – vita esetén – a független bíróságok. Nem azért esdekel hát sohasem, hogy törvény szövegben a gondjáról. Éppen ellenkezőleg: akkor érezte mindig biztonságban magát, ha ügyeit egyáltalán bírói fórum elé vihetette. Eszménye ezért nem állam-központú, hanem a felmerülő ügyek pártatlan megítélésére méretezett, hiszen ha bármiből vita adódna, független fórum szolgáltat majd jogkinyilvánító igazságot.

Az európai kontinensen viszont akkor, amikor a *Rechtsstaatlichkeit* klasszikus korszaka már lezárult, s a koreszmétől telítetten a demokráciaigény nyomult előtérbe, megtermékenyítő találkozás jöhetett létre. Mert személyes vágyaihoz, céljaihoz s érdekeihez képest az egyed mintaszerű jogtudata a porosz felfogásban még külső mértékhez kapcsolódott: tiszteld Istent, hazádat, az embert és családját – valamint a jogot. Ám egy demokratikus berendezkedésben (mely, mint a neve is mutatja, a *démosz* által működik) mindez magasabb szintre helyeződik. Ez a KANTI kategorikus imperatívusztól is kifejezett társadalmi kölcsönösség: „Cselekedj úgy, hogy akaratom maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elveként szolgálhasson.” Nos, mögöttes bölcsességgént ez mutatkozik meg a német alkotmánybíráskodásban is. Hiszen a jog tudata itt már a mások hasonló jogát kölcsönösen tisztelő min-

dennapi gyakorlat talaján alakul. Jogállamisággá pedig úgy formálódik, hogy mindez a mindennapi szocializáció alapjává válik, amit ténylegesen visszaigazol joggyakorlata is. Egyszerűen nem áll módjában hát, hogy alapvető várakozásokat csapjon arcul. S ezért olyan hangsúlyok és mögöttes megfontolások mozgatják, amik magyar változatában ez idő szerint gyakorlatilag ismeretlenek.

A maga hagyományában ilyen visszacsatolást biztosít az angol–amerikai felfogásmód is. Hiszen amikor a *due process* szükségéről mint látszólag tisztán procedurális kíváncsólomról szól, kimondatlanul is beleérti, hogy e „kellő eljárásnak” képesnek kell lennie a méltó válaszadásra bármiféle erkölcsi–politikai értelem-ben jogosan (tehát méltó emberi lénytől méltó módon) felvethető igény tekintetében. Mert szemléletében – mindenkor formális önbezárulása dacára – a jog a jövő irányában mindig nyitott: nem utasít el ügyeket eleve azért, mert gyakorlatában ilyenek még nem fordultak elő. Úgyszólván várja a kihívásokat. S ha ezek kellően nyomósak, sőt jogi érvek is támogatják, úgy kész teljes eszköztára mozgósítására, hogy vállalható megoldást találjon. Eszerint a magunk gondjaiban így kellene okoskodnunk: előállhatott ugyan, hogy jogászságunk szembeszállt egy igénnyel. Előfordulhatott, hogy politikai erőink érzéketlennek bizonyultak, vagy az alkotmányosság őrei történetesen elzárkóztak egy megoldástól. Ám ettől a jog még végtelen tárház maradt: kimeríthetetlenül gazdag, a jövő perspektívájában éppen nem lezárt argumentációs tér.

Mi hát az elévülés? Eleink a XIX. század utolsó harmadának megalapozó törvényhozásakor tényleg bíztak a jogban, de a közerkölcsben is. Amikor büntetőjogunkat kodifikálták, ismerték a német mintának bármiféle logikailag tételezhető esetre kiterjedő kazuisztikus gondolkodásmódját: azt, hogy még az atipikusait, mert gyakorlatilag véletlenül sem bekövetkezhetőt szintén kodifikálták. Magyar társa – talán vesztünkre – bölcsebb, érettebb, kevésbé vas-kalapos kívánt lenni. Adottnak vette, hogy jogunk javarészt a recipiált római jogon nyugszik, aminek törzse a francia doktrínában, a germán pandektisztikában s az egyéb nemzeti jogtudósi munkákban kimunkált alaptudás – alapelveinek példákban történő bemutatásával s szabályok sorában részletezett lebontásával együtt. Következésképpen annak kérdése, hogy mi az elévülés, pontosan

annyira magától értetődő (mert szakmai hagyományban kimunkált s így külön kodifikátori megszövegezésre nem szoruló), mint az, hogy levegőt veszünk. A magyar kodifikátor meg sem kísérelte hát bevonni tételes szabályozásába annak nyilvánvalóságát, hogy nem egyszerűen fizikai időmúlás múlhatja az elévülési időt, mert joggal vélhette: annak kell szabály-formát adnia, aminek *expressis verbis* kimondása múlhatatlanul szükséges, de ugyanakkor nem egy axiomatikusan kimerítő leírás a feladata. Így egyebek közt a jognak a *ius commune Europaeum* jegyében évezrede megkérdőjelezetlen természetes előföltevései sem igényelnek külön kodifikációs tételezést. Jogászai tudásunk javát amúgy is fél évezrede immár egyetemi képzésünk során sajátítjuk el. Így szakmánknak időktől megszentelt jogelvi alapjaként azt is, hogy egy későbbi [*lex posterior derogat priori*] vagy speciális [*lex specialis derogat generalis*] törvény lerontja a korábbi vagy általánosabb rendezéseknek ezzel ellentétes rendelkezését – függetlenül attól, kimondják-e ezt írott törvényeink, vagy sem. Ez a szakmánkat éltető hallgatólagos tudás fejezi ki összességében a jog kultúráját. Így e kultúrában az is nyilvánvaló, hogy olyankor, amikor a jogrendszer nem működik – mert *vis majorként* (pl. megszállással) maga az állam kerül jogszerű cselekvést lehetetlenítő kényszerhelyzetbe, vagy bűnpártolóvá aljasodik azzal, hogy bűnüldözési kötelezettségét megtagadja, vagy éppen a bűnüldözést kezdeményezővel szemben él időleges romlottsága okán megtorlással –, a fizikai időmúlás pusztá ténye nem eredményezhet elévülést.

Sok minden bekövetkezhet hát nem tudásból, félreértésből, akár szándékos félremagyarázásból is. A kérdés azonban nincs lezárva. Tételes jogunk előírja ugyan, hogy az alkotmánybíróági döntések véglegesek, hiszen megfellebbezhetetlenek; mindezt azonban körülményi annak tisztázatlansága, hogy miképpen is állunk ezredéves jogelveinkkel. Az utolsó meghozható döntés ugyan akkor is jogerőssé lesz, ha bírói önkény táplálta volna; jogi hagyományunkat azonban nem teheti semmissé. Hiszen azonosságunknak ez az alapja: aligha ronthat hát hatályán egy itt és most bárki által hozott ellentételezés. Rendszerváltoztatási folyamatunkban így egy alapkérdés változatlanul feszítően elintézetlen maradt. Ez azonban önmagában nem jelent többet, mint hogy az ítélt dolog

[*res iudicata*] erejénél fogva bizonyos utak s érvek a jogban ez idő szerint bizonyosan lezárultak. Az alapkérdés azonban változatlan aktualitással és feszítőerővel fennáll.

A kommunista rezsim összeomlásáig párthatározatok rendelkeztek az ún. *nomenklatura*-funkción belülieknek a büntetőeljárás alóli mentességéről azzal, hogy e jogtagadó beavatkozást esetenként kizárólag bizonyos pártszervek oldhatják fel. Ugyanakkor sok évtizede szerte a világban minden civilizált ország magától értetődően alkalmaz jogként formális beiktatást nem igénylő, általánosan elfogadott nemzetközi normákat, például náci gyilkosokra. Az az elmúlt évtizedekben helyenként megtapasztalt újítás, hogy a diktatúrák elkövette bűnök alól a bolsevista indíttatásból elkövetettek elévültség címén rendre kikerüljenek s ezért jogilag feldolgozhatatlanok maradjanak, csakis politikai döntés eredménye lehet. Nem véletlen, hogy Európa számos vezető jogásza semmiféle gondot nem észlelt a magyar igazságtételi törekvésben; ráadásul az azóta alakuló nemzetközi szokásjog is, mint láttuk, pontosan a múlttal való következetes elszámolást s elszámoltatást igényli.

Azok a világszerte elismert tekintélyek, akikkel ezen időkben találkozhattam – RONALD DWORKINTól (New York/Oxford) JOSEPH RAZIG (Oxford) és CARLOS NINOTól (Buenos Aires /Oxford) MARTIN GOLDINGig (North Carolina), nem említve itt német és olasz, francia és spanyol professzorokat –, mind szakmai rokonszenvükről biztosítottak. Akkoriban biztosra vehettem: ha és amennyiben miniszterelnökünk hajlandó lenne egy nemzetközi szakértői tanácskozás összehívására, annak várhatóan pozitív végkifejlete erőteljes nyomást gyakorolhatott volna nálunk és az egész régióban pontosan az általunk megkísérelt irányban.<sup>37</sup> Ekkoriban gyakran látogatott hozzánk egy menekülő magyar szülőktől kint született, a Columbia

---

37 E javaslatom önlefejező kudarca számomra máig megfejthetetlen. Mert 1991-től viszszafeleltem ilyen irányú felvetéseimre ANTALL JÓZSEF miniszterelnök csak hosszú idő eltelte után válaszolt dodonai, ám mégis operatív döntéssel. Eszerint: kíváncsún látja megrendezését; lebonyolításával a Magyar Tudományos Akadémiát bízta meg; és engem kér fel arra, hogy a KOSÁRY DOMOKOS akadémiai elnöktől vezetőrendező bizottságban őt képviseljem. Azon a néhány megbeszélésen azonban, amire kormányfőtanácsosként meghívtak, az akadémikus magasságosok társaságában már csak eltörpülő tudományos főmunkatárs egyetemi docensként kezelek. Az Akadémia elnöke diktálta elgondolásait; amit pedig magam előterjesztettem, rendre figyelmen kívül hagyta. Nehogy olyan fiaskóvá, eleve elutasító ellenpropagandává torzuljon az egész, mint az *Open Society* (Prága/Salzburg) és saját akadémiánk és jogtudományi intézete hasonló korábbi rendezvényei, eredeti kezdeményezésem hanyagolására

egyetemen tanító büntetőjogász jogbölcsész. Miközben gyakran együtt ebédeltünk, szóba hozta konzultációit az akkoriban pártelnök KIS JÁNOS-sal, érzékenységet a *holocaust*-problematika iránt (már csak azért is, mert ha itthon születik, maga is áldozattá válhatott volna), s tanulsággal hallgattam benyomásait honi fejleményeinkről. Egyszer közösen tértünk vissza Prágából, amikor (géphiba? vagy időjárás lehetetlenülése okán?) útközben váratlan leszállással közös hotelszobába kényszerültünk egy éjszaka eltöltésére. SOROS-konferenciáról jöttünk, így hát leginkább az igazságtételről beszélgettünk, amiről GEORGE FLETCHER végszava ez volt: „A jog végtelen lehetőségekkel teli instrumentárium.” Tehát mindig több, mint amit éppen képesek vagyunk megragadni, kihámozni és aktualizálni belőle. Ha tehát jogunk tehetetlen, úgy ez aligha jelent mást, mint hogy maga a nemzet nem tud mit kezdeni saját ügyeivel. Mert egy potens nemzet kezében megtermékenyül a joga is. Mint láttuk, persze a jog nem élhet mással, mint fórumok és intézményes csatornák nyitásával. Ezek pedig adott körben kizárhatnak bizonyos eljárásokat, érveléseket vagy adott technikához folyamodást – ám mindig csakis adott körben és megfontolásból. Végtelen instrumentáriummként azonban a jog megmarad: ha egy kapu bezáródik előttünk – itt, nyitott esélyekkel bátran elindulhatunk – ott. Nos, pontosan erre figyelmeztetett amerikai–magyar barátom is: ha úgyünk bűnüldözésként ellehetetlenül, induljunk el úgy, hogy a felelősöket (intézményi utódaikat, végső soron magát az államot) szerződésen kívüli károkozásért [*tort*-ügyként] pereljük, hatalmassá duzzadó valóságos kárértékben. Változatos hát azon utak elvi lehetősége, amiken keresztül a múlt feltárását elérhetjük s a bűnöket elkövetőket megnevezhetjük, nem hagyva, hogy a történeteket – áldozataikat újból cserbenhagyó bűnös feledékenységgel – a múlt lomtárába söpörjék s elfelejtsék. Ami tehát eddig történt, az pusztá faktum, ami befolyásolja ugyan jelenünket, de nem zárja le jövőnket. Van-e hát teendők? És mi lenne ez? E kényszerű megkésztettségben most már a demokráciaépítés távlati kilátásait is

---

kényszerültem, s – egyszerre jellemző és árulkodó módon – az ügy rögvest el is halt. KOSÁRY-nak a *Iustitia*-terv MDF-től gondozott egész gondolatkörével szembeni zsigeri ellen-szenvéről csak utóbb, Kulcsár Kálmán *Két világ között* Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990 (Budapest: Akadémiai Kiadó 1994) 362 o. beszámolójának számos utalásából szereztem tudomást.

latolgatva gondolkodhatunk el azon, hogy mivel és miként juthatunk el siralmas jelenünkből a nemzetnek tényleg megfelelő jogállamisághoz.

Láthattuk fentebb, hogy a globális világban már bekövetkezett egy változás, ami az eladdig elvont jogvédelmet abszolutizáló emberi jogi mozgalmakat irányváltásra kényszerítette. Ha pedig társadalmunk egyszer rádöbben, hogy ma már mindenütt jogosként elismert, ám nálunk akkoriban megtagadott várakozások teljességgel kielégítetlenek maradtak – és bizonyosak lehetünk abban, hogy ez valamikor majd bekövetkezik, és globalizálódó világunk (melyben immár az Egyesült Nemzetek Szervezetét is kezdi áthatni a *rule of law* hatékony kikényszerítéséhez rendelő fórum- és formakeresés<sup>38</sup>) nem rekeszti ki ebből ezt a moszkovita kommunizmustól egykor megnyomorított térséget sem –, akkor a nemzetköziség akkori hangadói már nem önnön egykor volt (ámbár sohasem beismert) nyomására fognak hivatkozni (bármennyire meghatározónak is bizonyult közelmúlt sorsunk alakításában), hanem – okkal – arra, hogy egy olyan náció ágál itt, amelyik maga bizonyult képtelennek arra, hogy jogilag kifejezve saját problémáival szembenézzen.

Társadalmi és jogi doktrínáink jogászai konstrukcióinkkal együtt kimondatlan előfeltevések során nyugszanak. Ha kapukat most bezárultnak érzünk, úgy vagy túl szűk volt a látásunk, vagy önmagunkban elbizonytalanodva vettük szemügyre, hogy miféle instrumentárium szolgálhatná védendő igényeinket. Várakozásaink túlmutathattak a rutinszerűn, s ezért a napi gyakorlatból vett válaszok nem tudtak kielégítő megoldással szolgálni. Hiszen a jog elvi végtelensége tudatában egy dologban lehetünk csupán bizonyosak: évezredes európai kultúránkban ott vannak azok a gyökerek és források, amikből válasz kovácsolódhatott volna. ZLINSZKY JÁNOS – akkoriban alkotmánybíró – jogtörténetési megnyilatkozásából tudjuk, hogy a múltunkban még jobban sáfár-

---

38 Vö. pl. Brun-Otto Bryde 'Konstitutionalisierung des Völkerrechts und Internationalisierung des Verfassungsrechts' *Der Staat* 42 (2003) 1, 61. és köv. o., háttérként pedig *Legalization and World Politics* ed. Judith Goldstein et al. (Cambridge, Ma.: MIT Press 2001) xv + 319 o. és Richard H. Pildes 'Conflicts between American and European Views of Law: The Dark Side of Legalism' *Virginia Journal of International Law* 44 (2002), 145. és köv. o.



kodtunk, hiszen a török megszállás után perek tömege indult addig függőben maradt ügyek rendezésére. Ugyanúgy gondolkodtak eleink a fizikai időmúlás s az elévülés viszonyáról, mint a második világháború utáni magyar jogszolgáltatás, majd az ANTALL-éra igazságügyi kormányzata. Nem volt hát sem előzménytelen, sem eleve lehetetlen a vállalkozásunk. Kishitűek lehettünk, képzelőerőben korlátozottak, szűkebbnek becsülve a falakat, mint amilyenek elvi lehetőségeikben voltak. S persze mások közben politikumból vagy kisiklott tudásból opponáltak. Tehát ha vannak alapvető erkölcsi várakozásaink, hogy miként s mivé kellene demokratikus jogállamiságunkat építeni, a kudarcból még nem következik, hogy magából az igényből kellene engednünk. Ha jogszerűek, mert kellő megalapozással felvethetők, úgy meg kellene próbálnunk ismételten szembenézni a feladattal.

A huszadik század első felében tobzódó megoldatlanságok s rossz kényszerutak szorításában klasszikussá lett német regények sora foglalkozott az erkölcsi lényt feszítő dilemmákkal. Végki-csengésük közös volt: nincs kis és nagy ember; csakis személyes lelkiismeretünk szava számít. Ha tehát igazságunkra rádöbbenünk, cselekednünk is kell, mert hallgatni – morálisan – felettébb kockázatos. Így eshettek meg társadalmi drámák, amikben az ember, ha nem tudott hallgatni többé, inkább tudatosan feláldozta magát – amire egy még kevésbé leromlott s szétesett világban, huszadik századunk első és második felében példákkal még bőven találkozhatunk, olyan, éppen aktuális kérdések kapcsán, mint az állami gondoskodás köre és mélysége, az ezért viselendő eljárási felelősség ténylegessége, avagy a tiszttségviselői erénykultúra kizárólagossága egy merőben a formális jogi gátaikhoz kapaszkodásba menekvő mai, a bűnözőihez meglepően közelítő mentalitással szemben.

Habár kimerítően tételezettnek gondoljuk, egészében a jog mindig elvont eszköz marad, hiszen végtelenül szerteágazó célokat szolgálhat. Mai vitáinkban is látnunk kell, hogy egymásnak ellentmondó eszmények és megoldások egyaránt intézményesíthetők azonos jogi berendezkedés talaján. Szertenézve pedig fel kell ismer-nünk, hogy az eltérő jogszövegek kakofóniája ellenére a nagy jogi kultúrák érdemi megoldásai aligha térnek el gyökeresen egymástól. Gyakorlatukban egymáshoz közel eső válaszokat tesznek lehetővé a

civil életben s a szükséges állami kényszerítés helyzeteiben egyaránt, noha más és más konstrukciókkal élnek, hiszen eltérő hagyományú gondolkodás áll mögöttük.



# A JOG VILÁGA



# KÖZÖS FELELŐSSÉGÜNK A JOGÉRT\*

Az elmúlt tavaszvégen ESTERHÁZY JÁNOS gróf mártíromságának fél évszázados évfordulójára megrendezett saját katolikus egyetemi megemlékezésünkre meghívatván<sup>1</sup> és azon tűnődvén, hogy sem a kisebbségi jog, sem legújabb kori felvidéki történelmünk specialista nem lévén, milyen gondolattal járulhatnék eszmecserénkhez az akkor és ott jogászoktól jogászoknak megrendezett kerekasztalon, egyik régi felismerésemet kíséreltem meg továbbgondolni, ami ezen ünnepségünknek voltaképpen tárgya, ugyanakkor azonban jogi stúdiumainknak is makacsul visszatérő gondja: mi hát voltaképpen a jog? Miben is rejlik hát az, ami által e nagyszerű ember, másokat tisztelő politikus, mélyen katolikus erkölcsi lény sorsa beteljesedett? Mivel vívunk akkor, amikor a jog erejével kimondott elítéltetésével egy örök igazság nevében szembefordulva most egy valós megítéltetésért, abban ártatlansága és küszködésének önzetlen java evilági igazságának kimondásáért emelünk szót?

Örök kérdés a jog mibenlétének talánya. Hivatalosan jogelméletnek nevezett tárgyunkban is folyvást visszatér, és hallgatóink (különösen, ha az előadásokból sugárzó mögöttes ethosz felfejtését tankönyvük vagy éppen a másoktól lerövidített sillabusz sietős átlapozásával kísérlik meg helyettesíthetni) talán összevont szemöldökkel furcsállhatják is: vajon nem a jogbölcsekedés hivatásosainak öntetszelgéséről, egy javíthatatlan köldöknézésről van csupán szó? Nem azért filozofálnak-e a jogról általában, netán öncéllá vál-

---

\* Első változatában megjelent in Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar 2007-ben végzettek búcsúkönyve (Budapest: Alumni 2007), 166–170. o., majd lényeges bővítéssel in *Magyar Szemle* XVII (2008) 3–4, 94–108. o. & <[http://www.magvarszemle.hu/szamok/2008/2/Kozos\\_felelossegunk\\_a\\_jogert](http://www.magvarszemle.hu/szamok/2008/2/Kozos_felelossegunk_a_jogert)>.

1 2007. május 9-én; ismertetí Gerencsér Balázs Szabolcs 'Emlékezés gróf Esterházy Jánosra' *Iustum Aequum Salutare* III (2007) 3, .III. A kerekasztal-beszélgetés', 227–229. o. & <<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20073sz/16.pdf>>.

tan, mert egyes különös ágazati kérdéseiben kompetenciájuk, így hát mondanivalójuk sincs? Hiszem, hogy éppenséggel: nem. Az, hogy a jog sokarcú, és az egyszerű ismerettárgyként vagy létezőként történő megragadhatóság alól kisiklik, nem a jogfilozófia leleménye. Az elméleti jogi gondolkodás csupán annak értelmezésére törekszik, hogy mi is rejthet e sokféleség titka mögött. A tegnapi vagy mai hallgatóink szakmai életének részévé leendő minden joggyakorlatban rejtő személyes felelősségvállalás, a jogpolitikai erőfeszítések korlátozottsága, a jogváltozások indukálásának többesélyes gyakorlati kimenete és a stratégiai tervezéskor előbukkanó buktatók az ilyenkor megfogalmazódó összes nagy dilemmával együtt végső soron ugyancsak az e sokarcúságban rejlő felfejtlenességre vezethetők vissza. Sőt, egész rendszerváltozási folyamatunk kapcsán választ követelően felvetődő komoly kérdőjeleink – a szélső pólusokat megjelenítve csupán: akár jogállami forradalom sikerének, akár merő jogi hívószavaknak történő hívságos megfeleltetés kényszere gyakorlati kudarcának minősítjük is napjainkra már bőven, bőrünkön megtapasztalható egyenlegét – végső elemzésben szintén a jog enigmatikus voltát illető megértésen vagy épp félreértésen nyugszanak.

Mi is az, ami oly megdöbbenő ESTERHÁZY JÁNOS sorsában? És magunk, jogászok most miféle választ adunk erre, minő tanulságokat vonunk le történéseiből? Csupán annyit, amiről naphosszat tudunk akár súlytalanul is csevegni, jelesül, hogy úr tátonghat jog és erkölcs között? Bizonyára értékvállaló szándék áll minden ilyen és hasonló, saját értékén megbecsülendő megközelítés mögött,<sup>2</sup> válaszként mégis elégtelen, hiszen kevés. Mert önmagában akár félrevezető, de legalábbis félreérthető. Hiszen nem egy határozott névelővel jogként elkülönített entitásról – és még valami másról –, hanem éppen magának e bizonytalan körvonalú jognak a felfogásáról, lehetséges megnyilvánulásainak sokszínűségéről, végső soron használati módjainak különféleségéről, akár egymással szembe forduló, egymást tagadó aktualizálhatóságáról van szó.

Ami az alaptörténetet<sup>3</sup> illeti, ESTERHÁZY JÁNOS a saját hazájában kisebbségé tett magyarság politikusa volt. Keresztény, tánto-

2 Vö. pl. a köztársasági elnöki megnyilatkozást in <[http://www.keh.hu/keh/beszedekek/20070419esterhazy\\_emlekkonferencia.html](http://www.keh.hu/keh/beszedekek/20070419esterhazy_emlekkonferencia.html)>.

3 Vö. pl. Szent-Iványi Gábor *Graf János Esterházy Führer der ungarischen Minderheit und das Schicksal der Ungarn in der Tschechoslowakei/Slovakei nach dem Ersten Weltkrieg*, hrsg.

ríthatatlan erkölcsi elveitől. Okossága, gyakorlatias belátása azon vezéreszméhez vezette, hogy kizárólag a legalitás talaján, tehát a mindenkori állam- és jogrenden belül küzdjön a saját és bármiféle kisebbségnek biztosított/biztosítható jogokért. Egy évtized múltán – a szlovákság állítólagos antifasizmusát bizonyítandó – pontosan azért ragaszthatták rá a kollaboráció bélyegét, mert utóbb átmenetinek bizonyuló ottani s itteni államképződményekben hasonlóképpen ugyanezt és ugyanúgy tette: meglévő adottságokon belül küzdött sajátjaiért, ott-honos zsidóság jogfosztása ellen vagy egyéb népcsoportokat megillető javakért. Röviden tehát: adott jogállapotban szólott a jogról, mind a fennállóról s mind a meghozandóról. Ezért eshetett meg, hogy amikor a szlovákság kurzusa antifasisztára váltott, egyébkénti kisebbségellenessége reá ragasztotta önnön múltjának bélyegét. Nos, hál’ Istennek, mára gyarapodó tudós elemzések<sup>4</sup> korrektül kimutatják, hogy a háborút követő csehszlovák törvénykezés önnön jogát hazudtolta meg: annak értelmében törvényesen le nem folytatható eljárás során ítélték halálra, olyan vádakot olvasva politikai kiállítására, amik sem a valóságnak, sem egy jog szerint büntetendőnek ítélt tényállásszerűségnek nem feleltek meg.

Ámde figyeljünk csak! A fentebbiek összessége mégsem más, mint az, amit *mi* mondunk: sokan, hittél, a szavak nyílt értelmébe vetett bizalomra építve. *Mások* azonban<sup>5</sup> az elmúlt fél évszázadon átívelően mást mondanak, és ők szintén sokan vannak. Kétségbe vonhatjuk ugyan hitüket, jóhiszeműségüket, vagy kimutathatjuk mezítelen érdektől vagy rossz lelkiismerettől történő vezéreltségüket; ám ezzel mégsem kerültünk át a másik térfelre. E másik oldalról viszont szavaink változatlanul legfeljebb csupán ellenszavak-

---

Alice Esterházy-Malfatti (Wien, Köln, Weimar: Böhlau 1995) 266 o.; Molnár Imre *Esterházy János 1901–1957* (Dunaszerdahely: Nap 1997) 336 o.; *Esterházy János emlékkönyv* szerk. Esterházy-Malfatti Alice és Török Gábor, 2. jav. kiad. (Budapest: Századvég 2002) 236 o.; Török Bálint *‘Esterházy János élő öröksége’* in <[http://www.magyar szemle.hu/szazmok/2007/2/esterhazy\\_janos\\_elo\\_oroksege](http://www.magyar szemle.hu/szazmok/2007/2/esterhazy_janos_elo_oroksege)> és Jeszenszky Géza *‘Egy ítélet, mely a bírakat minősíti: Még egyszer Esterházy Jánosról’ Magyar Szemle XVI (2007) 5–6, 191–198. o.* és <[http://www.magyar szemle.hu/szazmok/2007/3/Egy\\_itelet\\_mely\\_a\\_birakat\\_minosit](http://www.magyar szemle.hu/szazmok/2007/3/Egy_itelet_mely_a_birakat_minosit)>.

4 Lásd pl. akár a kari műhelyeinkben született és díjazott elemzéseket; ismerteti Gerencsér [1. jegyzet], *‘A tudományosdolgozat-író verseny’*, 226–227. o.

5 Egyfajta kitűnő összesítő áttekintésként lásd pl. legújabban Jeszenszky Géza *‘A szlovák–magyar viták háttere’ Magyar Szemle XVI (2007) 11–12, 17–37. o.*



ként pattannak vissza; s ráadásul – saját joghatóságukról lévén szó – birtokon belül ők vannak. Ez az „ők” pedig nem más, mint immáron fél évszázadon túl terjedő intézményi és közmegértésbeli folytonosság. Ezt testesíti meg az ott uralkodó csehszlovák, majd szlovák jogrend működése; ráadásul egy túlnyomó erejű, önnön hagyományait is erre mozgósító politikai meggyőződés áll mind e mögött. Bízunk akkor talán a tőlünk is, tőlük is független nagyvilágban? Nos, szertenézve a jogvédelem, jogi garanciák és emberjogiasság napjainkban tobzódó nemzetközi eldorádójában, ellentmondásunkból kiútra, fórumra, vigaszra, evilági döntnökre vagy igazságtevőre éppen nem lelünk. Ha valamivel, úgy legfeljebb mellébeszéléssel, procedurális finomkodások zsákutcájába tereléssel találkozhatunk. Bármiféle magasztosságot tulajdonítsunk is az Egyesült Nemzetek Szervezetének, avagy elvi kérlelhetetlenséget az Európai Uniónak, eddig ők is<sup>6</sup> kizárólag kibúvóval válaszoltak nekünk: jogilag egy immár érinthetetlen múlt lomtárába söpörték be emelkedett szavakkal azt, amiről pedig tudva tudjuk, hogy tényeiben, következményeiben egyenesen az égre kiált.

És ESTERHÁZY JÁNOS kétarcú ügye mégsem több, mint egyetlen példa csupán a XX. század, a második világégés meg persze az azóta is megszakítatlanul zajló ember- és társadalomtiprások végtelen folyamából, azon tudatos gyötrelmekozásból, amiknek nem sikerült a jog érzékenységeküszöbét átlépve közösen vállalható megoldást kiküszködniök.<sup>7</sup>

Mi hát a jog? Az-e, amit többen mondunk annak? Vagy aminek alátámasztására a másíknál több és fennköltebb, szentként tisztelt elvre hivatkozhatunk? Vagy a tények pusztá erejénél fogva az, amit adott helyen és időben az érvényesség kulcsával (s így szankcionálásának a pecsétjével) is rendelkezők annak kiáltanak ki? Amit persze – jó, ha tudjuk – bízvást megtehetnek, ha és amennyiben ellene ugyanezen jog eszközeivel apelláta már nincs?<sup>8</sup>

6 Példa kedvéért lásd csupán Kovács Péter feltáró előadását az említett kerekasztal-beszélgetésben; ismerteti Gerencsér [1. jegyzet], 228–229. o.

7 Csupán a trianoni békediktátum nyomán elszakított nemzetrészek tekintetében lásd pl. a BENESI dekrétumok általi jogfosztás s az ún. csehszlovákiai lakosságcsere, az erdélyi autonómia-megvonás és a máig terjedő retorziók, avagy a délvidéki TITÓista bosszúállás s a jelenlegi Vajdaságba történő szerb menekülés, egyenesen beözönlés jogi feldolgozatlanságát.

8 Egy kitalált taneset, a barlangkutatók emberevéssel végződő tragédiája klasszikus erővel mutatja be a jog szavaiból, szabályozása szelleméből, teremtettségünk természeti jogából, a

Racionalitás dönt-e hát ilyenkor vagy valami akarásának a makacssága? Tévedésben lehet-e itt egyáltalán bárki is, vagy éppen nem teszünk egyebet, mint hogy külön célokat követve és egyenlőtlen esélyekkel, szimfóniának tetteve az egyidejűleg harsozó uniszónókat – egymás mellett és ellenére, éppen nem a közös üdvöt keresve elbeszélünk?

Tisztába kellene jönnünk végre azzal, hogy a jog nem más, mint merő szavak, kijelentések halmaza, melyekre hivatkozva intézményként eljárók formális aktusokban kifejezett és idővel (viszonylagosan) végérvényessé váló intézkedéseket tesznek, amelyek nyomán végrehajtó apparátusok ugyanilyen hivatkozási keretben ténylegesen eljárnak. Látszólag önjáró önműködés ez, de mögötte egy egész társadalom áll a maga komplex differenciáltságában – aszerint, hogy állapota éppen mit diktál, demokratikus többségi támogatással vagy valakiktől kisajátítottan, a társadalomra kényszerített véleményuralommal kísértén. Amikor pedig egy résztvevőnek a *belső*, avagy tudomány vagy erkölcs látszatrészvételenségébe burkolózva *független*, vagy éppen egy érintettnek vagy rokonszenvezőnek *érdekelt*, avagy elvekért felelősséget vállalónak a *külső* pozíciójából minderről véleményt formálunk, csakis magánmegnyilatkozásokat teszünk, amivel persze ezt az egész jogi játszma-sorozatot fenntartó közértést – hosszabb távon, és annál sikeresebben, minél inkább tömegesen és nyomasztó súllyal tudunk beépülni mindezeknek az össz folyamatába – alakíthatjuk. Ha tehetjük hát, úgy tennünk is kell – az elmúlnak is rehabilitálására hitünk szerint képes jövő érdekében, a közösségi (szakmai) közmeggyőződés, s persze az ezáltal egykor kicsikart döntés megváltoztathatásáért. Már pedig az összes itt említett használat, hivatkozási játszma – nos, ez mind jog; annak is mondjuk, érte is állítjuk,

---

jövőre ügyelő hasznosságból s az emberi igazságtétel végességéből merítő legkülönbébb érvelések kakofóniáját, majd végül a kollektíve meghozandó döntésnek az ezek kölcsönös ellentmondásai után megmaradó közös nevezője külön-külön mindenki számára alkalmatlan semmitmondását. Lon L. Fuller, *The Case of the Speluncean Explorers in the Supreme Court of Newgarth*, 4300' *Harvard Law Review* 62 (February 1949) 4, 616–645. o., illetve – továbbgondolva – Peter Suber *The Case of the Speluncean Explorers Nine New Opinions* (London & New York: Routledge 1998) xii + 111 o.; magyarul hozzáférhetően pedig 'A barlangász eset: Newgarth Legfelsőbb Bírósága előtt 4300-ban' (ford. Varga Koppany) in *Jog és filozófia* Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből, szerk. Varga Csaba (Budapest: Szent István Társulat 2001), 239–266. o. [Jogfilozófiák].

habár nem ugyanazon értelemben és módon. És valóban: mindez megfellebbezhetetlenül és elvileg akár véglegesen is jog, hacsak *appelláció*val nem folyamodhatunk egy még magasabb jogi instanciához, avagy – legalább lelki üdvünket gondozandó – egy, a reményeinket végre meg nem csalató isteni igazságszolgáltatáshoz.

Sőt, mi több, a fentebb elmondottak végiggondolásából már le is vonhatjuk következtetésként: hosszabb távon, egészében (és minél inkább érzékeny, egy nép önképe vagy stratégiai túlélése szempontjából akkor és ott kardinálisként fogadott kérdésről van szó, annál inkább) nem a jog szül társadalmat, hanem adott szociális viszonyok hoz létre egy adott szinten neki megfelelő jogot. Bármiféle jogi hierarchiára, formalizmusra vagy következésre gondoljunk is (amik jogi edukációnk és szocializációnk során folyvást és sikerrel belénk sulykoltatnak), nem önálló hatóerők ezek: az egyébként össztársadalmi méretekből zajló jogi játék ideologikusan és retorikailag kiemelt összetevői csupán. Következésképpen – bármennyire megszépíti ezt minden formális jogi úgynevezett levezetés, igazolás vagy rekonstrukció – nem is jog szüli a mindennapi gyakorlatban érvényesülő jogot, hanem – végső elemzésben, egy társadalmi lételméletben leírhatóan – azon össztársadalmi kultúránk részeként megnyilatkozó jogi kultúra, amely saját állaga, a benne éppen munkáló erők szerint játszát vagy enged játszani ilyen játékot. A központosított egyeduralkodásra vágyó akarat (már a római császárkorban), majd a racionális tervezhetőség ethosza (modern korunk hajnalán az európai kontinensen) egyként kitermelte magából a saját idején a jognak egy logikai láncolat szükségképpeniségeinek a keretei közé zárását, s ezzel persze a bírói jogmegítélés uniformizáló elszemélytelenítését, pusztán következménylevonásként láttatását is.<sup>9</sup> Nos, ennek csupán vágytól vezérelt volta s pusztán a jogászság hivatásrendi ideológiájaként fenntartása lett már napjainkra nyilvánvalóvá,<sup>10</sup> s ilyen módon csakis a jog esetleges további

---

9 Vö. a szerzőtől *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2002) 439 o.

10 Vö. pl. a szerzőtől *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* [1992] 2., jav. és utószóval bőv. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2001 [2003]) 210 o., majd – annak problematikájával együtt, hogy a *ius* megtermékenyítően végtelen mélységét és a személyes felelősséggel hatoló igényességét a hivatalos jogi doktrína miként vezetteti majd vissza *lex*-formában a hatalom birtokosának merő tételezésére – *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996] jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504 o.

torzulásából, elidegenedetté tevő elefantiázisából<sup>11</sup> eredhet annak napjainkban mégis olykor változatlanul kísértő sugallata, amelyik pusztán végrehajtóvá, precíziós óraszerkezetben mechanikusan meghajtott fogaskerékké degradálná a jogászt mint e pusztán nyelvi-logikai konstruktumra csupaszított társadalmi képződmény munkását és művelőjét.

A fenti meggondolásokkal talán mélyebb értelmet nyerhet az is, ami felett – mint jogállami joguralmunk mai paradox elvi valósága és olykor már-már gyötrelmes múltunk irányában is csaknem nosztalgiát ébresztő, nem egyszer emberellenes és közösségbomlasztó mindennapjai felett – olykor s ma már egyre gyakrabban eltűnődünk.<sup>12</sup>

A jogászkutatás és a gyakorlati jogművelés tekintetében pedig mindebből legfontosabbként az következik, hogy bármily fontosságot s mellőzhetetlenséget tulajdonítsunk is az ágazati jogi tételezések dogmatika szerint ma megállapodott jelentéseinek az elsajátítására és készséggé váltatására irányuló egyetemi s intézményi erőfeszítéseinknek, önmagukban nem többek ezek, mint béna s tehetetlen jelek csupán. Annak érdekében viszont, hogy a nyelvi tételezettségében szemlélt jog szokásosan ájult tisztelettel övezett pozitivitása éppen tartalommal telítessék, vagyis élettől és hitünk szerinti értékektől dús jelzések sorává váljék, a legtöbbet egyebek mellett épp a jogbölcsélet tehet. Hiszen annak, aki üzenete meghallására egyáltalán fogékony, rá kell döbbernienie arra, hogy fétisként imádott dolgok helyett csakis örök értékekben szabad hinnie, valamint abban, hogy ezeknek elköteleződhet, és társadalmát is eszerint alakíthatja. Röviden szólva hát: személyes felelőssége kultúráját kell felépítenie magában, hogy mindezekért tegyen is; hiszen már tudja: bárhová rendelje is személyes sorsa, tehet értünk.

---

11 Mai diagnózisként lásd pl. a szerzőtől 'Joguralom? Jogmánia? Ésszerűség és anarchia határmezsgyéjén Amerikában' *Valóság* XLV (2002) 9, 1–10. o. & <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=326&lap=0>>, és újranyomva in *Az év esszéi* 2003, szerk. Molnár Krisztina (Budapest: Magyar Napló 2003), 99–114. o.; eredendő apa-komplexumos autoritás-igény követelményeként pedig Jerome Frank *Bírászkodás az elme ütelőszéke előtt* (Válogatott írások) szerk. Badó Attila (Budapest: Szent István Társulat 2006) 164 o. [Jogfilozófiák].

12 Varga Csaba *Jogállami? Átmenetünk?* (Budapest: Kráter 2007) 241 o. [PoLiSz sorozat könyvei 6].

Ilyen módon pedig mindennél világosabban láthatjuk, hogy cselekvésünk egyik fókusza mindig erkölcsi önmagunk, a másik pedig társadalmi közegünk, amelyben működni rendeltettünk. Jogunk pedig nem más, mint sajátos készség, amit először megtanulunk, majd kapva is, alakítva is, folyvást továbbmunkálva szakmai mindennapjainkban eszközként használunk. Éltünk végéig úgy kell hát magunkat formálnunk, hogy célt és eszközt össze nem tévesztve társadalmunk olyan jogvállalásáért küzdjünk, amelyet magunk is legbensőbb énünkkel, teljes meggyőződéssel vállalhatunk.

\*

Hadd éljek egy példával jogszemléletünk lehetséges rögződéseinek s az ezek közt mindenkor megteremtendő kényes egyensúlynak a jelzésére.

Mintegy két évtizede, amikor egypárti szocializmusunk hanyatló teljében egy alig leplezetten ellenzéki párt megalakult, akkori tanárúkként s nem csekély mértékben bizalmasúkként is (mindenekelőtt a nekik otthont adó és hivatalos tanulmányaikon túl további kurzusokat biztosító Bibó-kollégiumban) rengeteget beszélgettem a még hallgatóimnak számító későbbi főszereplőkkel. Dilemmázásuk világos polaritáson belül mozgott. Vagy kesztyűt dobnak a hivatalos hatalomnak, vállalva a nyílt és számukra esélytelen vagy legalábbis túl kockázatos konfrontációt, vagy levonják elméleti jogi tanulmányaik következményeit. Mint korábban erről már publikáltam, a törvény hallgatása logikailag a jog indifferens voltát jelzi, s a kötelezés és tiltás szélső pólusaitól megvont közegben demokratikus berendezkedéseknél ez a legalábbis hallgatólagos engedélyezettséggel egyértelmű.<sup>13</sup> Az utóbb alkotmánybíróságot alapító, majd elsőként elnöklő magánjogász egy akkoriban hatásos ösztönző erővé lett írásában pedig állampolgári jogvédő ügyek kapcsán tette nyilvánvalóvá, hogy nem tilalmazott cselekvéshez kifejezett törvényi engedélyezés megkívánása kizárólag egy túlsúlyos

---

<sup>13</sup> Vö. a szerzőtől – eredeti környezetében – „A jog és rendszerszemléletű megközelítése” *Magyar Filozófiai Szemle* XX (1976) 2, 157–175. o., majd – témánkhöz mint határkérdéshez közelítő alkalmazásában – „Szabad-e ítélnünk a múltról? Jogfilozófiai megfontolások” *Jogtudományi Közlöny* 47 (1992) 1, 10–14. o., 6. pont.

államiság totalitárius tetteként értelmezhető.<sup>14</sup> E fiatal egyetemi tanítványok viszont pontosan annak meglepő tényét derítették ki, hogy a kommunista hatalomátvételt követően megalkotott SZTÁLI-Nista alkotmányunk oly egyértelműnek vette az akkorára már kizárólagosított egypártiságot, hogy jottányi figyelmet sem szentelt a pártalapítás szabályozásának – olyannyira, hogy még tiltásáról is megfeledkezett. Következésképpen, mint a kor állami és jogi berendezkedése legalitásának talaján feltétlen jogkövetést vállaló demokraták – már csak egyre komolyabbá váló színjátékuk kedvéért is ugyanennek vélelmezve koruk proletárdiktatúráját úgyszintén – most ama játszmába kezdenek, hogy úgymond jóhiszeműen pártot alapítanak. Felismerésük hát világos: társadalmi küzdelmeinkben vagy a jog segedelmével, vagy ellenében harcolunk. Míg előbbi a joggyakorlás területe, utóbbi a jogot szülő államiságot célba vevő (erősítő vagy romboló) politikáé.

Amint ezt rövid áttekintésünkben már láthattuk, bár nem volt jogász, a felvidéki gróf az előbbi utat választotta. Mindabban, amiben megvádolták, egyszerűen jogkövető volt. Jogszerű utakat választott, hogy a jogban elismert módokon küzdjön e jog fejlesztéséért, további kibontásáért. Legalitását az őt elítélők mégis a csehszlovák államiság bomlasztásaként marasztalták el.

Mit jelent ez a feje tetejére állított logika? Csakis azt, hogy önmagában jog nem működik. Persze erkölcs sem, amennyiben azt nem magunkban valóként éljük meg, hanem másoktól pusztán ránk vonatkoztatottként. Mert ilyesmi önnön valójában, kizárólagosságában nincs is. Szavak állnak ezek helyett csupán: megjelölők, helyettesítők. Értékvállalásunkat s ebben közvetítők iránti igényünket öntjük „erkölcs” és „jog” által formákba, hogy egyáltalán kifejezhessük. A szobatudós, amikor szavakkal pusztán matematizáló műveleteket végez gyakorlati felelősségtől mentesen, ezek valamiféle elvont jelentésére apellál: szótárban róluk leírtakra s a köztük egy diffúz élettapasztalat birtokában megállapítható logikára. A gyakorlati cselekvő azonban mindig adott motiváció hatására cselekszik, maga elé tűzött célképzetet követve. Akár mindennapi helyzetekben magánemberként, akár bürokrataként, jogászként vagy államférfiként hivatalos minőségben jár el, amit tesz, mindig

14 Vö. Sólyom László „Mit szabad és mit nem? Capriccio polgári jogi témákra” *Valóság* XXVIII (1985) 8, 12–24. o.

valamiért teszi, és ehhez járulékos szűrőként, becsatornázásra szánt közegként, tehát egyebek közt, így leginkább kínálgató alternatíváinak az ellenőrzésére hivatott következmény-kalkulációja keretében használja a jogot. Ha ágensünk oly fennkölt már, hogy méltatlanként utasítja el magától az ilyesfajta kalmárszellemű porciózást, és szocializációja sikerrel száműzte e számítgatásokat tudatosságából, úgy biztosak lehetünk abban, hogy mindez persze azért vissza fog majd térni – óhatatlanul, legalább tudatalattijának a kiskapuján, nevezetesen az ún. (hermeneutikus értelemben vett) előzetes értésen s ennek paradigmatiszta előfeltételezettségén keresztül. Korábban említett általános kultúránkba gyökerezettségünk és ennek méhében elsajátított jogi kultúránk az, ami megnyilatkozik ebben is.

Tehát jog – önmagában – nem idéz elő semmit; legfeljebb gyakorlati célratörésünkben hivatkozunk jogra. Az előbb példázott kettős választási lehetőségben pedig azt láttuk, hogy cselekvésünkhöz vagy jogon belüli vagy jogon kívüli pozíciót választunk. Utóbbit akkor, ha a jogban már nem bízunk, s ezért attól függetlenül, annak ellenére, avagy éppen közömbösítését vagy szétrombolását célul tűzve járunk el. Előbbit viszont – következésképpen – akkor, ha az adott konfliktusnál lényegibb tekintetekben megalapozó közösség áll fenn köztünk, legalábbis abban, hogy szemben álló partnerünkkel egyetemben bízunk a jog általi eljárásban és abban, hogy ez igazságot szolgáltat majd nekünk. Ilyen módon akkor, amikor a jogban bízunk, szavai mögött az azoknak tulajdonítottan általunk értett jelentéseket feltételezzük. Ha itt csalódás ér bennünket, újra átgondolva helyzetünket vagy adott állapotunkba belenyugszunk, vagy pedig cselekvésünk orientálására (és koordinátái gyanánt) más terepet választunk.

A csalódás vagy megcsalás lehetőségei kapcsán persze távolról sem csupán a jog vagy az azt felmutató ember rosszaságára kell gondolnunk. Hanem arra, hogy a jog értése, mely mindig magunkból vetít ki, nem önmagában a legbiztosabb közvetítő, hanem azért, mert erő áll mögötte, köztünk mint vitatkozók között egy harmadik, aki a jogot kimondja ránk, rajtunk érvényesíti, tetűnkre kiméri. Elődünk az időben egy ősi korban, elődünk a kultúrában egy primitívnek mondott társadalomban pedig ugyanazt tette,

mint mi: vagy erőfölénnyel győzte le ellenségét, vagy a közösség vénjéhez – végső soron: bárki megbízhatóhoz, ki egyforma távolságra állhat közénk – fordult közvetítésért, hogy helyettem és helyetted ő találja meg a döntő szót, viszályunkban a méltányos kiegyenlítést, s benne az igazságot. Ám ha a jog a közvetítés mértéke s így a mezítleen önérvényesítő erőszaknak a civilizáltabb – mert társadalmi közvetítésen nyugvó – alternatívája, úgy még világosabban érzékelhetjük, hogy mindig olyasmit adunk a küzdelemben, ami óhatatlanul magunk is vagyunk; sőt, döntőbíróként sem állíthatunk senki mást közénk, mint társunkat, ki végtére is nem lebeghet fölöttünk valamiféle másik, felettes világ tagjaként. Pontosan olyan esendő, mint mi, noha a néki tulajdonított szerepet a világunkban ügködőnek hitt héroszok isteni kvalitásaiból kölcsönöztük.<sup>15</sup>

Két tömb is lehet, sőt végső soron egyetlen is, mely könnyedén elveszejthet egy közellenséggé tett SZÓKRATÉSZt vagy JOHANNÁT – a közízlés terrorjának, a „Feszítsd meg őt!” tomboló kórusának megrendelése szerint.<sup>16</sup> Ilyen persze az ellenérdekelt felünk, ha van egyáltalán ilyen; ámde óhatatlanul ide tartozunk magunk is, ha időben változunk, vagyis áthangelődünk, mint görög színjátékokban a kórus (a pontosan ezért pejoratívvá lett *plebs*), kit tetszése szerint sodorhat ide-oda az éppen felbukkanó ékesszólás szírénhangja.<sup>17</sup>

\* 15 Érdemes emlékeznünk arra, hogy amikor a közös római hagyományból az angolszászok az eseti döntésbe foglalt értelem mögött munkálóként feltárandó eszményt [*ius*] fogadták el jogként, míg az európai kontinens kulturái kizárólag azt a szöveget tekintették jognak, amiben ilyen eszményt az uralkodó hatalom megfogalmazott [*lex*], avagy amikor az angolszászok a *rule of law* beteljesültségét bármely vitának egy semlegesen eljáró bírói fórum elé vihetőségével mérik, míg az európai kontinens kultúráiban a *Rechtsstaatlichkeit* számára elégséges, ha az alapiszonyok szövetszerű szabályozása egyáltalán megtörtént – nos, e két egymással szemben álló pólus képviselői ilyenkor nem egyszerűen ellentétes dolgokat mondanak, hanem a jog eredendő ambivalenciájából vannak le külön-külön érvényes és igazolható – mert társadalmikban pontosan így működtetett és ténylegesen működő – következtetést. Vö. pl. a szerzőtől 'A jogállamiság és joga' *Magyar Tudomány* XXXVIII (1993) 8, 941–950. o.

16 A történelem- és jogbölcseleti tanulságokat szociológiai érzékenységgel tárgyalja klasszikus művében Horváth Barna *A géniusz pere* Sokrates – Johanna (Kolozsvár: Nagy Jenő és Fia Könyvnyomdája 1942) 228 o. [Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár: Acta Juridico-Politica 3], ill. – új kiadásban – *A géniusz pere* Szókratész – Johanna (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor 2003) 264 o. [Historia Incognita].

17 Nem véletlen, hogy LUTHERnél csakúgy, mint egy évszázaddal később COMENIUSnál s további évszázaddal odébb a *Royal Society* gondolkodóinál az irodalomra is érvényesen megfogalmazódik a retorikaellenesség. Merthogy a természetes nyelvhasználatban Szó és Dolog



Isten óvja hát azt, kit bármely okból is közellenséggé tehet egy közösség uralkodó eszméje. S persze jobb sorsra érdemesen azt a szerencsétlen együgyűt is, ki egy egész tömeg morajlásával szemben váltig hiszi, hogy bármiféle jog, miben persze kellő okkal magát is részesnek véli, majd a rázúduló árral szemben megoltalmazhatja.

\*

Erkölcst kell hát mindenekelőtt építenünk, erkölcst kell szétszúgároztatnunk. A szociabilitásra nevelés és fegyelmezés napi fáradságának aprómunkáját senki sem takaríthatja meg nekünk. Mindez pedig a világ valamiféle rendezettségébe vetett hitet óhatatlanul előfeltételezi. Jog csak egy önmagában nagyjából és egészében kiegyensúlyozódásra képes társadalomban képzelhető. Ha ilyen nincs, úgy kizárólag erőszak formalizált lepleként állhat fenn, időlegesen és megbízhatóságot nélkülöző feltételektől övezetten. Ha viszont van, úgy támasza, kiegészítője, szimbolikus megerősítője lehet egy egyébként társadalmilag érvényesülő közös erkölcsiségnek.

Mindezek nélkül, egy társadalmat szétbomlasztó ökölharcban, önmagukat felvilágosodottnak mondó önérdékű egyedek korlátlan boldogtalanságot biztosító (mert normátlan) szabadságában<sup>18</sup> viszont a jog sem képes pótolni az egyébkénti társadalmi összetart(oz)ás (mert közös élethivatásból adódottság) esetleges hiányát.

Mint láttuk, a jog belőlünk vétetett; így hát hozzánk is tér vissza. Istenségpótlékként, külső és felettes hatalomként vágyhatunk ugyan rá, de végső soron ellenünk, a túlnyomó társadalmi

---

megfelel egymásnak, míg az ékesszólás hivalkodása csakis mesterséges homályt kelt. Ld. pl. Hugh Kenner 'Science, Axel, and Punning' [Syracuse Scholar (1981)] in Hugh Kenner *The Mechanic Muse* (New York: Oxford University Press 1987), Appendix, 113. és köv. o. {A tudomány, Axel és játék a szavakkal' (Romhányi Török Gábor ford.) *Havi Magyar Fórum* XIX (2011) 1, 37–42. o.}.

18 Az *anomia* [rend-nélküliség] lehetőségére, ön- és társadalompusztító hatására lásd a nemzetközi irodalomban pl. Snell Putney & Russel Middleton 'Ethical Relativism and Anomia' *The American Journal of Sociology* 62 (1962) 4, 430–438. o., számunkra drámaian aktuális hazai tárgyalásban pedig Kopp Mária 'A magyar társadalom egészségi állapota' *Magyar Szemle* VIII (1999) 9–10, illetőleg Kopp Mária & Skrabski Árpád 'A magyar népesség életkilátásai' *Magyar Tudomány* (2007) 9 <<http://www.matud.iif.hu/07sze/07.html>>.

többség ellen fellépő erőként benne biztosan csatlakozunk. A jog mögé kell tehát építkeznünk, erkölcsöt, társadalmi szolidaritást, az emberség erényét építenünk, hogy ebben, mint természetes közegében, a jogot is bennünket szolgálóként megtapasztalhassuk.

# PARTITÚRA ÉS KATARZIS

## Mi végre szolgál a jog?\*

Európában a teológiai viták lefolytatásával a középkor végére érett be annak felismerése, hogy az emberi gondolkodás megjutalmazhatja önmagát. Az alapkérdés ez volt: vajon beépítette-e a Teremtő a természetbe működése törvényeit, vagy sem. Mert ha igen, úgy immár nem Éva kíváncsiságával vetekedő ősbűn a külvilágunkat s belvilágunkat egyaránt mozgató isteni szándék kifürkészése. Istennek tetsző cselekedet ez, amiként az is, hogy a tudomány leváljék a teológiáról. Hogy az ember belakja e világot, melyben élnie adatott.

Ezzel a felismeréssel létrejött a szekuláris tudomány, egyedül a világvallásokban fogant civilizációk közül. Az emberi értelem kultusza kísérte, egyedül a világvallásokban fogant civilizációk közül. Mert társadalmi újjászületésünk (a *re-naissance* és a *re-formatio*) végletes intellektualizálttságba torkollott. Az ész cselével a rideg természettől taszított ember a természet urává lett. Mint HEGEL mondá: talpáról a feje tetejére állott. Elért sikereitől felpöffeszkedve azonban öngerjesztően elbizakodott, s Isten helyett önnön értelmének, a *ratio* önmagában elégségességének emelt templomot (amiként ezt a XIX. század pozitívizmusát indító COMTE és végző POINCARÉ, majd a XX. század liberalizmusa mosolyogtató öntömjénezésében máig láthatjuk).

Mentalitásváltás ment végbe, ami több is, más is, mint egyszerűen a keresztény hagyomány teológiai megkérdőjelezése. A végső kérdés mindvégig az univerzumban önnön pozicionálásunk körül forgott: központjában állunk-e, vagy jelentéktelen melléksze-

---

\* Első változatában megjelent in Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar 2008-ban végzettek évkönyve (Budapest: Alumni 2010), 78–80. o. & Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar 2009-ben végzettek évkönyve (Budapest: Alumni 2010), 76–78. o.

replői vagyunk? Öncélként, vagy akkor kiteljesülhetőként, ha a természet könyvében leírt rendbe alázattal belesimulunk? Köldökei vagyunk hát e világnak, avagy porszemek a mindenségben? Tudjuk, hogy racionalizmusra hagyatkozásunkat esendőségünk is táplálja. Önzésünk ezért az első válasz felé hajlít. Ennek megfelelően lassan átalakul társadalmi létünk szerveződése is.

*Fides et Ratio* – a keresztény kultúra ősi *toposza* ez, amit enciklikájában erősített meg II. JÁNOS PÁL pápa.<sup>1</sup> Nálunk nemrég bemutatottan MICHAEL HAYDN oratóriuma mondatja az Igazságossággal, majd a Kegyelemmel ezeket: „Nehéz eset. A csalóka ész mond igaz ítéletet?” Hiszen „Ha eszedre hallgattál, az mindig álmított.” Mert értelmünk bármennyire személytelennek, ember voltunk eredendő gyengeségeitől megszabadítottnak tetszik, mégsem irányíthat egymágában. Istentől teremtett egyik *facultas* ez csupán, mint akár érzékiségünk. Ha nem *imago Dei* mivoltunk<sup>2</sup> alázata táplálja, úgy akár a legrosszabbat hozza ki belőlünk. Amiként HAYDN-nál a Világfi majd döbbenben megkérdezi: „Hát van hatalma az embert ily galádul becsapni? Kitől van a sátán hatalma?”<sup>3</sup>

Felvilágosodásunk terméke az ember maga bízása az általa teremtett mesterséges értelemben. Önnön sorsát rontja majd vele, mert logikáját követve saját kreálmányát részesíti előnyben a természetes értelemmel szemben. A paraszti ész józanságát hátrahagyva szeleteli darabokra gondolati világát: emberlétünk egységét, társadalmi közösségiségünk összefüggését. Hit, erkölcs, jog, gazdaság, demográfia, politikum (és a többi) immár elszigetelt

1 1998. szeptember 24-én, szövege in <<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=69>>.

2 A *Teremtés könyve* 1:26–27: „Isten újra szólt: »Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá.« [...] Isten megteremtette az embert, saját képmására alkotta”. Vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/Image\\_of\\_God](http://en.wikipedia.org/wiki/Image_of_God)>.

3 A *bűnbánat és a megtérés harca* [Der Kampf der Buße und Bekehrung] (MH 106, 1768), Gerechtigkeits / Gnade / Weltmensch: „O schwere Fall! Durch den Vernunft-Betrug, soll diese dir wie ein Orakel raten?” / „So oft du die Vernunft gehört, so hat sie dich betört” / „Hat Satan denn Gewalt die Menschen so zu hintergeh'n und betrügen? Wer gibt sie ihm?” (Rákóczi Katalin fordítása).

világaira szabadul szét, hogy önálló fejlődésre ösztökéljen minden másra tekintet nélkül. Úttörőként hozsannázza, aki ezekből – Münchhausen módján – a többi fölé növekvő demiurgoszt farag.

Emberi teljességünk eközben kivész e világból. Érzelemvilág, ösztön, intuíció és misztikum mind szégyellni való maradék lesz, avított kacat. Amit évmilliók során emberlétkben kiküzdöttünk, immár csak csökevény, leküzdendő. (És ami mégis kibukkanna belőlem, legfeljebb irodalmi történeusként mesélhetem el.) Mert a racionálisan meg nem ragadható *az ész trónfosztásának* irracionális musát testesíti meg.<sup>4</sup> Civilizációs útválasztásunk ára ezzel teljes előtörténetünk kíméletlen elpusztítása.

*Ratió*nk azonban szabadon lebeg, fortyogva, bugyborékolva épít világokat. Persze maga sem több már, vagy más, mint finomkodás, piperézés a romokon. Vagy a romok fölött, amit az összességből kimetszett s átracionalizálóan deformált részek kultuszára emelünk.

Teljesítményünk nemcsak Janus-arcú; ellentmondásos is. Mert ennek köszönhetjük Nyugat világuraló erejét, technológiai leleményét. Zabolátlan túlfejlésével azonban mára felemésztette évmilliárdok hozadékát, e galaxis és populáció tartalékát. Együttal védtelenné is lett az eddig primitívként lenézettekkel szemben, hiszen kiegyensúlyozottabb önreprodukcióra képesek azok a (leginkább láthatóan keleti és távol-keleti) civilizációk, amik változtatlanul az egység kultúrájából merítenek erőt.

\*

Felismerik-e karunktól most búcsúzó hallgatóink, hogy végig egyetlen közeg intimitásába próbálom mindannyiukat talán utoljára bevonni – abba a környezetbe, amelyikben jogunk, az élethivatásukként választott tárgy vergődik?

---

4 Nem véletlen, hogy a *Die Zerstörung der Vernunft* (Berlin: Aufbau-Verlag 1954) 692 o. {Az *ész trónfosztása* Az irracionalista filozófia kritikája (Budapest: Akadémiai Kiadó 1954) 696 o.} LUKÁCS GYÖRGYE egyre torzulóbb, magát is védtelenné tevő személyiségalkuláson ment át, miközben racionalizálása a művészetről éppen tárgya iránt maradt érzéketlen.

\*

Mert a felvilágosodás valóban lebontott elviselhetetlenné lett korlátokat. Tényleg liberalizált: energiákat szabadított fel, perspektívákat nyitott. Amde egyidejűleg konstruált (kitalált, gondolatilag szerkesztett) politikafilozófiákkal váltotta fel őseink megküzdött tapasztalatát, a hagyományt. Modernitására büszke elődünk a tekintély [*autoritas*] és hatalom [*potestas*] minden zugába magából bütykölt elemeket zsúfolt. Ezzel végleg magára is maradt. Nekünk sincsen már más, csak eszünk, mert mindent, amit örököltünk (és amelyre bajban önazonosságunkként még hagyatkozhatnánk), immár eltékoztunk.

Jogként a hagyománytól szentesített helyébe a merőben tételezett lép. Önmagában elégséges, működtet bennünket, újratermeli önmagát. Egykor még „rég jó” volt, mert alkalmasként hosszú gyakorlásában hagyományosult.<sup>5</sup> Mára bármi érvényes lett, amit megfelelő szerv, eljárás és forma ekként kinyilvánít. A jog állami képződmény, az állam pedig jogi produktum. Amint KELSEN Tiszta Jogtanából szintén megtanulhattuk: a jogpozitivizmus ezzel önmagába bezárul.

\*

Jogászként tehát halott szövegekkel dolgozunk. Kották ezek csupán, noha kötelező lehet lejátszanunk. Persze tehetségtelen tanonc csupán, és nem zenész, aki mindezekon pusztán technikaként zsonglörködik, a jeleken nem látva túl. Mert jobb híján állanak ezek itt: közvetítőként, jelzésként, utalásként. Nem bennük

---

<sup>5</sup> Fritz Kern ‚Recht und Verfassung im Mittelalter’ *Historische Zeitschrift* 120 (1919) 1, 1–79. o. & in <<http://www.jstor.org/pss/27603521>>: „Das Recht ist alt. Das Recht ist gut. Das gute alte Recht ist ungesetzt und ungeschrieben. Altes Recht brings jüngerer Rech. Rechtserneuerung ist Wiederherstellung guten alten Recht.” {*Kingship and Law in the Middle Ages Studies*, trans. S. B. Chrimes (New York: Frederick A. Praeger 1956) 214 o. [Studies in Mediaeval History 4]} & in <[http://books.google.hu/books?id=T97Ap0EIHNIC&printsec=frontcover&dq=%22fritz+kern%22&source=bl&ots=lsSAA dn9mH&sig=d0iWNU2RwGJEtXxI3Yx8onoosCU&hl=hu&ei=vFGAS8fiDoXqnAOmn4n mBg&sa=X&oi=book\\_result&ct=result&resnum=3&ved=0CBEQ6AEwAg#v=onepage&q=&f=false](http://books.google.hu/books?id=T97Ap0EIHNIC&printsec=frontcover&dq=%22fritz+kern%22&source=bl&ots=lsSAA dn9mH&sig=d0iWNU2RwGJEtXxI3Yx8onoosCU&hl=hu&ei=vFGAS8fiDoXqnAOmn4n mBg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CBEQ6AEwAg#v=onepage&q=&f=false)>: „Law is old. Law is good. The good old law is unenacted and unwritten. Old law breaks new law. Legal innovation is restoratin of the good old law.”}

rejlík az az eredendő gondolat vagy eszmény, aminek üzenetté formálásakor, mint emlékeztetőre, mégis hozzájuk folyamodtunk. BACH fenséges istendicsérete nem kottafejekben rejlík. Mai utóda sem hangjegy-megszólaltató, hanem művész, aki performanciájában katartikusan újraéli BACHot.

Óvakodjunk hát a lélek nélküli jogalkalmazástól. Mechanikus applikációt helyettünk elvégezhetne akár egy majom vagy gép is. Értékvédelemre felhívás minden jogszöveg; értékoltalmat kell napi munkánkban is megvalósítanunk.

Ősök, elődök, embertársak állnak mögöttünk. Kultúránkban csak így tudtak nekünk üzenni. Tudnunk, feltételeznünk és érvesítenünk kell hát, hogy nem merő szöveget, hanem jóra valóságukat hagyták ekként számunkra örököül.

# JOGFILOZÓFIA – A JOGON TÚL\*

És mi marad meg a társadalomnak, ha a polgári engedelmesség útját választja?

Szomorú rögzítenünk, de aligha több, mint ami eldologiasodott struktúrák egyre elidegenültebb és elidegenítőbb önjárásából következik. Áruklodó jegy lehetett már az, ahogyan a kommunizmus bukása után társadalmunk a jog, a jogállamiság idolvának csodaszerétől várta saját üdvözlését. Józan ész, elkötelezett cselekvés és kockázattól sem visszariadó felelősségvállalás helyett mások – mint mára már tudjuk: világtalanokat vezető vakok – szabályalkotásába s ítélkezésébe vetette reményét. Belenyugodott a tett halálába, mihelyst semmittevésből megújult világot ígérgető próféták búvuszava a fülébe hatolt. S még inkább áruklodó jegy lett, ahogy természetes igazságérzetét sutba dobta, mikor el tudták hitetni véle formális gondolatjátékokból állítólag levezetett – úgymond – „jog-szerűségek” s „alkotmányosságok” felsőbbrendűségét. Miután a szocializmus nihilizálta a jogot, ő fétisként imádni kezdte. Pedig aligha más zajlik a mélyben, mint amiről már COMENIUS beszámolt, látva *A világ útvesztőjeként* tábláikon érthetetlen kapcsolódásokat

---

\* Első változatában nyitóelőadasként hangzott el a *Fent kontra lent* című jogtudományi konferencián, amit a megelőző év megrázó őszi eseményeiről TECHET PÉTER joghallgató kezdeményezésére és vezetésével a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán általam szokásosan tartott jogbölcseleti speciálkollégium hallgatósága szervezett 2007. november 5-én és 6-án, számos külső előadó meghívásával. A jelen írás első fele adta későbbi írásom – „A polgári engedelmesség és engedetlenség válaszútjain” in *Az év esszéi 2007* Antológia, szerk. Ekler Andrea & Rosonczy Ildikó (Budapest: Magyar Napló Kiadó 2007), 212–218. o. –, második részét, mely újranyomatva megtalálható in Varga Csaba *Jogállami? Átmenetünk?* (Pomáz: Kráter 2007) 241 o. [PoLiSz sorozat könyvei 6], 214–222. o. Ugyanennek az idegen nyelvű megjelenése „At the Crossroads of Civil Obedience and Disobedience” in Csaba Varga *Transition? To Rule of Law? Constitutionalism and Transitional Justice Challenged in Central & Eastern Europe* (Pomáz: Kráter 2008), 262–271. o. [PoLiSz sorozat könyvei 7] & „At the Crossroads of Civil Obedience and Disobedience (A Case Study of a Moment of Constitutional Impotence in Hungary)” *Central European Political Science Review* 9 (2008), No. 31, 68–77. o. {abstract 116–117. o.}.



ide-oda tologató „jeles férfiúkat”, kik összeköttetésről és elválasztásról monologizálnak, ám valójában „néhány ember kényén-kedvén nyugodva” vagyonok s birodalmak sorsát osztják ki.<sup>1</sup> Vagy amiről már saját korában MARX joggal kesergett, rádöbbenve, hogy miként kerítik hatalmukba a világot, s miként fordulnak az emberrel magával szembe az embertől valaha saját boldogulására létrehozott készségek és konstruktumok.<sup>2</sup> Mint mákonytól bódultak, magunk is megátalkodottként cselekszünk. Emlékezzünk arra, amikor alig évtizede az amerikai profitszerző dühtől szétmarcangolt Oroszország teljes káoszba és nyomorba bukott, bekiáltottak a hasznat lefölezők: „Még több sokkterápiát!”.<sup>3</sup> Nos, mintha napja-

---

1 Johannes Amos Comenius *A világ útvesztője* [Jan Amos Komenský: Labyrint sveta a ráj srdce (Amsterdam 1663)] ford. Dobossy László (Budapest: Magyar Helikon 1961), XV. fej.: A vándor megismeri a jogtudományt, 83. és 84. o. érzékletes leírása szerint:

„*Finis juris* Végezetül tehát elvezettek még egy tágas terembe, ahol is több jeles férfiút láttam, mint bárhol másutt. Körülöttük, a falakon mindenütt festmények voltak: cölöposorok, élősvények, léckerítések, párkányok, gátak, korlátok és závarok; aztán, ezek közt, lyukak és hézagok, ajtók és kapuk, záruk és lakatok, majd a hozzájuk tartozó különféle kisebb-nagyobb kulcsok és horgok. Ezekre a rajzokra mutogattak ott egymást közt, s mérlegelték, hol és hogyan lehet, vagy nem lehet átsurranni rajtuk. S megkérdeztem: »Ugyan mit csinálnak ezek az emberek?« Válaszuk szerint azt vizsgálták, miként maradhatna meg ki-ki a maga vagyonában, vagy máséból is miként hozhatna át valamit békés úton a magáéba, hogy fennmaradjon a rend és az egyetértés.”

Majd: „*Perplexitas juris* Ezenkívül azt is láttam, hogy mindez a tudomány csupán néhány ember kényén-kedvén nyugodott, s hogy amit ez vagy az törvénybe iktatni jónak lát, azt a többiek legott tiszteletben tartják; márpedig (ez is feltűnt nekem) ahogy az elméje fordul valakinek, úgy erősíti vagy rombolja a gátat és a rést. Ezért aztán bőven volt itt ellentét, egyenetlenség; ezek elsimítása végett kénytelenek voltak egyesek különlegesen bonyolult fejtörtést végezni; csodálkoztam is módfelett, hogy ily aprócska dolgokon, amelyek közül ezer évben fordul elő egy-egy, s amelyek vajmi keveset érnek, ennyire felhevültek és verejtékeztek; s mindezt még nem is tették hivalkodás nélkül. Minél több korlátot tudott ugyanis lerombolni valaki, avagy itt-ott rést szakítani, majd megint eltorlaszolni, annál önteltebb lett, s a többiek is bámulva néztek reá. Akadtak azonban, akik kézbe véve eszüket, szembeszegültek velük, mondván, hogy nem úgy, hanem emígy kell kerítést csinálni vagy rést hasítani. Ebből aztán civódások és viszályok támadtak, majd pedig, elváltak után egyikük így, másikuk amúgy festette a dolgot, s mindnyájan azon voltak, hogy a nézőket magukhoz csábítsák.”

2 Nem véletlen hát, hogy itt formálódott csupán elidegenedésemélet, jelenünk születésének – kapitalizmus s modern tömegszervezési formák – korabeli társadalomelméleti kritikája nyomán. Vö. a szerzőtől ‚Contemporaneity of Lukács’ Idea to Social Science Theoretical Thought (*The Ontology of Social Being in Social Science Reconstructions – with Regards to Constructs like Law*)’ (Marília [Brasil] 2011) {forthcoming}.

3 Vö. a szerzőtől ‚Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott kereszteshadját?’ *PoLiSz* (2002. december–2003. január), No. 68, 18–28. o. & <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=438>>.

ink nyomorúságában magunknak sem maradna más, mint hogy egy új molochhoz törleszkedjünk: „Még több jogot! Még több jogállamiságot!”

Pedig a józan észhez kellene megtérnünk csupán, hogy végre tisztázhassuk: ki szolgál? És kit? Nemzetünk sorsa van-e a jog üdvéért, vagy a jog az emberért? Azért születünk, élünk és halunk, hogy egy jogi tökély beteljesedjék rajtunk? Avagy, minthogy élünk, életünkbe lassan kultúrát, majd benne jogot építünk – csak hogy mindez által szépen nemesedjünk?

Választási rendszerünk szokatlanul magas küszöbököt emelt a népképviseletbe bekerüléshez, amivel épp az életviszonyaink és történelmi tapasztalásaink sokféleségének a tagolt képviselétét zárta ki. Piperkőc finomkodással mímeskedünk erkölcsökről, csak épp a hatalom csalárd megszerzése ellen nincs ma sem gyógyírünk. S habár alkotmányunk közvetlen megnyilatkozásra bátorítja a népet, e COMENIUSTól leírt „jeles férfiak” utódai elsilányítják lehetőségeit. Tülekedésünk emberjogi védelemben oly tökéletesre sikeredett, hogy mögötte a valóságos ember alig éli túl igyekezetüket. Megnyugtató is még azt is tudomásul vehetjük, hogy noha sötétnek kikiáltott középkorunk az *Aranybullában* elidegeníthetetlenként őrizte az ellenállás jogát, posztmodern felvilágosodottságunkban mi ezt alkotmánybíráknak – mondják mai bírák sandán – büszkén átengedtük. Íme, elérkeztünk a lehetséges világok legjobbjához, melyben sikerült maradéktalanul kiszolgáltatottá s védtelenné tenni önmagunk. Nemzetünk vagyonából nem maradt sok, önbecsülésből s tettekésségből azonban még kevesebb. És még csak gyöngyöket sem kaptunk cserébe, lemondásunkért a jövőről.

Emlékszem, ifjú olvasatomban mily meghökkentően merésznek, csaknem frivolnak tetszett a brit alkotmányjog géniusza, DICEY tollából annak százhuszonöt éve tett megállapítása, hogy mindaz a vívmány, amiért népe megszenvedett, s amit gyakorlata elvévé tett, nem papírformulákon, hanem kizárólag a közvélemény erején nyugszik.<sup>4</sup> Egy érett nemzet számára hát, úgy tetszik, nem kövebben, szabályokban, kézzelfogható dologiságokban rejtezik a nemzet lelke. Nem ezekből merít erőt, hanem kultúrája megélésének a folytonosságából. Mert amit kézbe vehet, bármily cizellált legyen is

---

4 Albert Venn Dicey *Lectures Introductory to the Constitution* (London: Macmillan 1885) vii + 407 o.

az, legfeljebb csak emlékeztető. S amit ma gondol, csupán napi történés. Holnapját tehát nem tegnapi kövecsekből vagy szövegekből következteteti – nem is geometer körzőjével s vonalzójával mechanikusan szabhatja ki –, hanem abból, amit a holnap kihívásában ősi hagyománya aktualizálásaként majd ki fog kínlódni magából. Nem fáradt hát soha, mert alkotásra folyvást készen áll: jólesően tudja, hogy kultúrája folyamatosságában bízva s felelősségvállalásra éretten számíthat magára.

Társadalomtudományos szemmel a *Biblia* az ember történelmi bölcsességének korpusza. Azt mondja el, amit a Föld benépesítőjéről tudnunk érdemes, noha mások ósdinak látják, képtelennek arra, hogy a *political correctness* újpogány követelményének megfeleljen. Hiszen juhásztól terelendő nyájként ír rólunk, kiknek mézesmadzag s korbács egyaránt kell, hogy le ne kóboroljunk az útról. Megtudhatjuk belőle, hogy könnyen fáradunk, s a munkától lehetőleg ódzkodunk. Ám szirénhangokra könnyen csábulunk, noha tudhatnánk már, hogy csak oda érkezhetünk, amiért megszenvedtünk.

Tömkeleg a kizárólag véres harcoknak köszönhető eredmények európai példatára. Népes kisebbségeink aláztnak meg naponta az utódállamokban, a mi aggodásunkból mégsem valós küzdelem csiholódik, hanem önfegyelembé, dikciókba, művészi kesergésbe szublimáljuk. Dicsérik is nemes szívünket, hiszen elfoglaljuk magunkat, nem okozunk másnak gondot. Miközben a világ valamirevaló nemzetei, ha akarnak, úgy tesznek is valamit. Pedig szirénhangok másutt is kísértenek, hogy tettvágyat lohasszanak, érdekérvényesítéstől elbátortalanítsanak. Az hallja meg ezeket igazán, aki már egyébként is ernyedt a cselekvésre, arra, hogy saját utat, ha rögsöt is, bejárjon. Bármely nagy nemzetközi újságot felütve rögvést szemünkbe ötlük, kik hallgatnak magukra, kik pedig másra. Mert ez utóbbiakról már írni sincs mit.

Másutt jobb a jog? Igen vagy nem, de a tettekrekésztség bizonyosan nagyobb. Azért készek a tetre, mert tudják, hogy a jog mire való. Nevezetesen arra, hogy használjuk; hiszen ezért is hoztuk létre kultúránk részeként. Nem bálvány, hát nem is imádjuk. Nem parancsolónk, sorsunkat hát nem is vetjük elébe merő koncként. A jog részem, amivel élek, hogy nemesebben élhessem életem. S

amiként mindennapjainkban kultúránkat megéljük, törekszünk a jogként ránk hagyományozódottaknak átplántálására, életünkben viszontlítására is.

Nem cél a jog, csupán eszköz. Pusztán eszközökért élve viszont perspektívátlanra tenném életem. Csakis értékből lehet cél, ami Istentől származtatottságunkból adódik, és a személy méltóságához tapad. Eszközünk csak szolgálhat bennünket. S ha történetesen gátolna, mégsem tántoríthat el a céltől.<sup>5</sup>

Kiadtuk kezünkől a jog alakítását? Feladtuk a velünk született méltóságot, azt, hogy a jogban mint magunkból képzett konstruktumban szolgáljunk, és ne urunkat tiszteljük? Odáig züllöttünk, hogy Isten helyett a létértelem oltárára bálványként a jog – bármiféle jog – mindenekfelettségét helyeztük? Legalább azt kellene már észrevennünk, hogy az a jog, amit más formált, nem nekünk formált. Nem véletlen hát MADÁCH sorrendje: *küzdjünk*, hogy magunk mögött anabázist teremtve már *bízva* bízhatunk is. Csodavárásból ellenben nem adódik pást, sajátként megélhető szilárd talaj, amiként küzdésre érett személyiség sem növekszik.

Jogunkat elitek önmaguk tetszésére formálták. Nem egyszerűen jó vagy rossz ez, még ha egyre többször véljük is észrevenni, hogy lényeges tekintetekben életidegen, doktrinális és erőltet, valós gondokkal a szembenézést kerülő. De formálhatnánk, ha buzogna tetterekészség bennünk. Ezért kell végre egy polgári társadalmat megteremtünk.

\*

Egyszázharmincöt évvel a RUDOLF VON JHERINGtől meghirdetett *Küzdelem a jogért* korszakjelző mozgalma<sup>6</sup> nyomán, úgy tetszik, napjainkban már magának az eredendő elidegenedetségek leküzdésére egykor hivatott szent eszközünknek az elidegenültsége és

---

<sup>5</sup> Ez pedig II. János Pál pápa egyik hangsúlyos alap gondolata, ezért is konkretizáltam a néki szentelendő emlékkötetbe írt dolgozatom témájaként: „Buts et moyens en droit” in *Giovanni Paolo II Le vie della giustizia: Itinerari per il terzo millennio* (Omaggio dei giuristi a Sua Santità nel XXV anno di pontificato) a cura di Aldo Loiodice & Massimo Vari (Roma: Bardi Editore & Libreria Editrice Vaticana 2003), 71–75. o.

<sup>6</sup> Rudolf von Jhering „Der Kampf um Recht” [1872] in *Jog és filozófia* (3., bőv. kiad.) Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből, szerk. Varga Csaba (Budapest: Szent István Társulat 2001), 1–25. o.

elidegenítettsége semlegesítéséhez kell új tudatosságot hirdetnünk. Míg korábban még egy tételezett jogért, alkotása s alkalmaztatása egységéért s benne az egyén elodázhatatlan aktiváló szerepének tudatosításáért zajlott a harc, ma – talán *Küzdelem a józan értelemért a jogban* címen – immár a jognak jogon túli (megelőző s mögöttes) kulturális függőségének s e kultúra (és így a jog) alakításában mindannyiunktól viselt személyes felelősségnek a nyilvánvalóvá tételéhez kell mozgalmat indítanunk.

# ÉRDEKEK ÉS ÁTMENETEK, NORMALITÁSOK ÉS JOGÁLLAMISÁG-FELFOGÁSOK\*

## Két minta, feloldatlan ellentmondással

Arra, hogy egy diktatúrából miként lehetségesek átmenetek, több mintát ismerünk jelenkori történelmünkben.

Ezek egyike a régi rezsimet megsemmisítő katonai legyőzés. Ilyenkor az új hatalom katonai megszálló közigazgatást és igazságszolgáltatást vezet be. Az ebben rejlő radikalizmus rögvést megtör a múlt folyamatosságát – mindenekelőtt azzal, hogy egyszerűen kiiktatja az egykor mintaadó kapcsolatok újrászerveződésének lehetőségét és értelmét. E jelenséget az újabb irodalom disszociációnak nevezi,<sup>1</sup> minthogy eredményét a társadalomban korábban fennállott mérvadó tekintély [*autoritas*] szétzilálásával éri el. Ráadásul e történelmi mintákban (ahogyan a szövetségesek győzelme a II. világháborút követően Németországban, Olaszországban,

---

\* Első változatában meghívott előadasként hangzott el az umeåi egyetem rendezésében és a washingtoni egyetem ázsiai jogi központja s az illionisi egyetem jogi kollégiuma társszervezésében a joguralom nemzetközi programjáról 2007. június 15–16-án rendezett nemzetközi konferencián; elkészült az OTKA K62382. sz. pályázatában finanszírozott kutatás tette lehetővé. Kizárólag angolul jelent meg, mint „Rule of Law, or the Dilemma of an Ethos: Gardening versus Mechanisation” in *Rule of Law Promotion Global Perspectives, Local Applications*, ed. Per Bergling, Jenny Ederlőf & Veronica L. Taylor (Uppsala: Iustus Förlag 2009), 213–230. o. [Skrifter från juridiska institutionen vid Umeå universitet Nr 21] {abstract: <<http://www.scribd.com/doc/9436648/Csaba-Varga-Rule-of-Law-or-Dilemma-of-Ethos>> & <<http://drcsabavarga.wordpress.com/2008/12/25/csaba-varga-rule-of-law-or-the-dilemma-of-an-ethos-to-be-gardened-or-mechanicised-abstract/>>} & „Rule of Law, or the Dilemma of an Ethos: To be Gardened or Mechanicised?” *Central European Political Science Review* 8 (Spring 2007), Nr. 27, 46–69. o. {abstract 161. o.}.

1 Megvilágító erejű háttéranyagként vö. pl. Susanne Karstedt „Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgments on Procedures and Justice” *Law & Policy* 20 (1998) 1, 15–56. o., valamint a szerzőtől „A »gyökeresen gonosz« a jog mérlegén” *Magyar Jog* 49 (2002) 6, 332–337. o.

majd Japánban is megvalósult) a megszállók hosszú átmeneti időtávban gondolkodtak – arra szántan, hogy a népet, úgymond, demokráciára újraneveljék.<sup>2</sup>

Ehhez képest eltérő, egyenesen ellentétes póluson foglal helyet a közelmúltunkban mifelénk megélt változat. Szimbolikus lényege, hogy mesterségesen kitűz egy zéró-időpontot, és ettől kezdve teljes fegyverzetben fellépő jogállamisággá nyilvánítja magát. Természetszerűleg további lépéseit is ehhez szabja. Ezt a mintát helyi géniusz is kitalálhatta volna; ténszerűen azonban csakis nyugati sugallatáról szerezhettünk tapasztalatot bárhol Közép- és Kelet-Európában a kommunizmus összeomlását követő két évtized során.<sup>3</sup>

Érdekessége, hogy azon mintaadó térség felől nézvést, ahonnan ösztönözték, az általa realizált előnyökhöz jutás és mindennek a költségviselése éppen ellenkező irányú a mi pozícióinkhoz képest, akikkel e választást elszenvedtették.<sup>4</sup> Előnyeiben ti. elsődlegesen ők részesedtek, költségeit meg persze mi viseltük. A két nagy történelmi minta mögött álló rezsimek hagyatéka (a mindenkori utód-

---

2 Vö. pl. Wolfgang Friedmann *The Allied Military Government in Germany* (London: Stevens 1947) x + 362 o.; Eli E. Nobleman *American Military Government Courts in Germany Their Role in the Democratization of the German People* (Ft. McPherson, Ga. 1950) x + 261 o. [U.S. Provost Marshal General's School, Camp Gordon]; John D[ickey] Montgomery *Forced to be Free The Artificial Revolution in Germany and Japan* (Chicago: The University of Chicago Press 1957) xiii + 210 o.; *The Occupation of Japan Impact of Legal Reform* [The Proceedings of a Symposium] ed. L. H. Redford (Norfolk, Va.: MacArthur Memorial 1977) 212 o.; Dieter Waibel *Von der Wohlwollenden Despotie zur Herrschaft des Rechts* Entwicklungstufen der amerikanischen Besatzung Deutschlands, 1944–1949 (Tübingen: Mohr 1996) xx + 410 o. [Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts]; *Zwischen Kontinuität und Fremdbestimmung* Zum Einfluss des Besatzungsmächte auf die deutsche und japanische Rechtsordnung, 1945 bis 1950 [Deutsch–Japanisches Symposium] ed. Bernhard Diestelkamp (Tübingen: Mohr 1996) ix + 398 o.

3 Vö. a szerzőtől „Rendszerváltoztatásunk – nemzetközi erőterben” *Hitel* XXI (2008) 8, 11–25. o. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20080829-19510.pdf>>, valamint – teljes terjedelmében – „Kommunizmus után? Kényszerek és esetlegességek – nemzetközi ellen-széiben [A jog lehetőségi elidegenedés és az emberszolgálat között]” *PóliSz* (2009. nyár), No. 125, 4–25. o. & <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19774>>

4 A fentiek első leírásához – annak sugallatával együtt, hogy kielégítő mélységű magyarázatot igényelne: vajon az Amerikai Egyesült Államok miért változtatott időközben az általa mindkét esetben kieroszakolt mintán, amiket ekkor is, akkor is doktrínér tisztaságban, szélsőségeit felvállalva ösztönözött – lásd a szerzőtől „A kihívás egyedisége” in Varga Csaba *Jogállami átmenetünk* Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések (Budapest: [AKAPrint] 1998), 53–58. o. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5].

ra háramló azon feladattal együtt, hogy a meghaladás útját megjel-  
je) ugyan alig összemérhető, mégis az alapjukul szolgáló filozofikus  
megfontolásokról és megalapozó politikai-kulturális és antropológi-  
ai előfeltevésekről szintén elmondható, hogy megfogalmazásukban,  
tényleges működésükben szintén szembefutnak egymással.

Különbözőségeiket táblázatban mutatjuk be. A kétféle útban  
egyetlen a közös vonás: mihelyt a hatalmi csúcson a változás bekö-  
vetkezik, mindkettő egy ott és akkor hagyománytalan rezsimet  
kíván bevezetni.

<i>USA – szövetségeseivel a II. világháború befejezte után</i>	<i>USA – a globalizmus erőivel a kommunizmus összeomlása nyomán</i>
<i>katonai legyőzetés és megszállás eredményeként a tények brutális ereje által</i>	<i>teljes fegyverzetű jogállami eszközrendszerrel annak pusztá kinyilvánítása és intézményesítése útján</i>
<i>katonai közigazgatás útján</i>	<i>kísérletezve</i>
<i>a belső demokratikus erők és tartalékok mozgósítása helyett kikényszerített beavatkozással</i>	<i>valóságos átmenet, átmeneti idő nélkül</i>
<i>háborús perekkel (Nürnberg/Tokió)</i>	<i>a múlt szembenézetlenül hagyásával</i>
<i>szakítva a múlttal: megsemmisítés,</i>	<i>a múltat új legitimációval folytatva: újjaszervezve, változatlanul mintául kínálva,</i>
<i>a régi kapcsolatok felbomlasztása útján</i>	<i>de immár jogállami megfelellebezhetetlenségben</i>
<i>demokráciára történő ránevelés kilátásba helyezésével</i>	<i>csökkent értékű kvázi-demokrácia az eredmény, történelmileg rossz minták ismételt beépülésével</i>

Leginkább szembetűnő különbségük a részletekben megbú-  
vó mindenféle változat ellenére mindazonáltal mégis az az átható  
cinizmus és új-utópianizmus – történelmietlenséggel és az ún. for-  
radalmi mézeshetek lebegéséből ismert<sup>5</sup> kísértéssel –, melyben  
mindenhatónak látja magát. Nem csak régiókban él ez. Ilyen lebe-  
gés uralja világszerte a mai átalakulásokat.

Megfontolandó az a tény, hogy e drámai változástól bármiféle  
valóban átmeneti időszakot megtagadnak, egyik pillanatról a  
másikra egyszerűen kinyilvánítva, hogy mától kezdve jogállamiság  
uralg.<sup>6</sup> Csak az eredeti céllal ellenkező hatást érhetnek el ezzel. Az

5 A kifejezésre lásd Pitirim A[leksandrovich] Sorokin *The Sociology of Revolution* (Philadelphia & London: J. B. Lippincott Company 1925 [reprint by New York: H. Fertig 1967]) xii + 428 o. [Lippincott Sociological Series].

6 Az Alkotmánybíróság alapító elnöke jelentette ki egy alkalmi hozzászólásban – in *Constitutionalism in East Central Europe* Discussions in Warsaw, Budapest, Prague,



új rezsim egyébként is csekély felhatalmazottsággal evickél rengeteg jogi, gazdasági és egyéb kényszer s buktató közt. Arra aligha lehet tartalék képessége és ereje, hogy szembenézzen a ráoktrojált új felépítmény gyakorlati meghonosításával járó elkerülhetetlen mindennapos konfliktusokkal, felszerelve magát a közerköles és a jog nélkülözhetetlen új konvencionalizálásainak kifejlesztésére alkalmas instrumentumokkal (amik csakis egy történelmileg hosszabb idő megérlelődésében fejleszthetők egyáltalán ki). Az új rezsim aligha tehet hát egyebet, mint hogy végső soron újraállítja önnön múltját. Élhet ugyan új formákkal és megújult legitimációval, de régi meghatározó hatalmi [*potestas*] kapcsolatait érintetlenül hagyja. A csöndes háttérben megbúvó erőkként persze ezek csakis újraszerveztetésükre várnak. Némi idő múltán maguk kezdik el lépésről lépésre alakítani, majd uralni a színteret, a végbemenő politikai és társadalmi-gazdasági folyamatokat. A várható végkifejlet pedig nem egyéb, mint a múlt megszüntetve megőrzése: *Aufhebung*. A HEGELi megtagadásból a dolgok továbbfejlésének logikája mentén dialektikus transzcendálás lesz: bár másként, lényegileg mégis azonos továbbélés. Utolsó két évtizedünkben így vált múltból ismét jelen – olyan ittlétbe (LUKÁCSI éppígyléltbe) szerveződött, ami közeljövönket is (hacsak nem töretik meg) tetszőlegesen meghatározhatja.

Történelmi véletlenszerűségek alakíthatják, hogy kihívásokkal milyen megfontolásból s feltételek közt nézünk szembe; ez pedig meghatározza, hogy miféle ideologizálással fogjuk fel az egész folyamatot, és benne magunknak milyen jövőt prognosztizálunk. Ez pedig, mivel a cselekvés aktorai magunk vagyunk, önbejeljesítőnek szokott bizonyulni.

A két nagy minta történelmi háttérében és összetevőiben már markáns különbségre bukkanunk. K a t o n a i f e n y e g e t e t t s é g t ő l k i v á l t o t t ö n v e d e l m i i m p e r a t í v u s z u r a l j a a z e l s ő m i n t á t, m í g a m i n d e n k o r i a d o t t s á g o k b ó l k i i n d u l ó g á t l á s t a l a n h a s z o n s z e r z é s é s a

---

Bratislava, ed. Irena Grudzinska-Gross (Bratislava: Czecho–Slovak Committee of the European Cultural Foundation 1994), [Sólyom László], 51. o. –, hogy „Felháborít és irritál az »átmenet« kifejezés, hiszen milyen sokáig is leszünk átmenetben? Már három év is nagyon hosszú idő egy gyorsan változó történelmi időszakban. Jogilag nézve az átmenet [...] 1989. október 23-án már bekövetkezett [...], s azóta Magyarország jogtól uralt államnak tekintendő; a jog nézőpontjából így nincsen hát további tér, ahová még átmehetnénk.”

saját uralom hatalmi kiterjesztése a célországra motiválja az utóbbit, a vélünk is megesett. Jottányit sem változtat ezen, hogy az Európai Gazdasági Közösségtől és az Észak-atlanti Szerződési Szervezetétől képviselt Európához visszatérés<sup>7</sup> közös vágya szolgált a kezdetektől fogva keretül a kommunizusból átmenet számára.<sup>8</sup> Mindenesetre a mintaadó mint túlsúlyos oldal (az egész folyamat visszájára fordítására képes) háttér-érdeke magyarázza csupán, hogy miért jellemzi csaknem törvényszerűen valamiféle mesterkéeltség ezt a mintát, egészen részleteiig.<sup>9</sup>

<i>saját (egyenruhás) életek további kockázata a tét</i>	<i>hatalmi úrban s pénzügyi függőségük közt a célországok feletti ellenőrzés megszerzése a tét</i>
aktorok és aktusok rákényszerítésével	a régi rezsim képviselői felülkerekedésével
katonai uralmat intézményesítve, parancsuralmi intézkedésekkel	a világgazdaság központjaitól kapott kész sémák átvételével
miközben a honi érdekek képviselete átmenetileg fel sem vetődik	csaknem tekintet nélkül a honi nemzeti érdekekre
<b>kikényszerített s kiprovokált változásokat eredményezve</b>	<b>végző soron pusztán hatalomtechnikai változásban öltve testet</b>

Látható tehát, hogy nálunk az egész folyamat csupán az ismert színpad újrarendezéséhez vezetett: ugyanazt a darabot ugyanazokkal az érdekérvényesítésekkel játszották tovább – egyné-mely szereplő felváltásával vagy átmeneti helycseréjével. Az idő eközben folyvást sürgetett. A parlamenti váltógazdálkodás logikája szerint a régi rezsim megőrzött életképessége állandó fenyegetést jelent, hiszen demagógiával bármi új elszánás még azelőtt diszkreditálható, hogy gyümölcse beérhetne. Ugyanakkor versenyfutásban a riválissá lett térségbeli országok között mindegyik az elsőségért, a jobb helyezéért lépett pástra, kapcsolódva újra Európához és

7 Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történeti régiójáról* (Budapest: Magvető 1983) 136 o. [Gyorsuló idő] szerint Közép-Európa térsége az utolsó ezredévben Kelet- helyett egyértelmű-en Nyugat-Európához tartozott, függetlenül attól, hogy politikai kényszerek nem egy alkalommal Európa keleti feléhez sodorták, mint legutóbb például a jaltai szégyenletes világfel-osztásban.

8 Vö. Armin Höland 'Évolution du droit en Europe centrale et orientale: assiste-t-on à une renaissance du »Law and Development«?' *Droit et Société* (1993), No. 25, 467–488. o.

9 Vö. Ugo Mattei *Introducing Legal Change Problems and Perspectives in Less Developed Countries* [World Bank Workshop on Legal Reform in Washington, D.C. on April 14, 1997] [ms] (Berkeley & Trento 1997) 19 o.

mindahhoz, amit ez nemzetbiztonságban, gazdasági s pénzügyi újraépítkezésben jelenthet. Moszkvával szemben laza szövethézek még kialakulhattak az alávetettek közt. Ezek bomlottak fel nyomban, mihelyt új betagozódásra nyílt lehetőség. E rohanás tömegesen hozta magával külföldi joganyagok átvételét anélkül, hogy honi adaptálásukra, helyi finomításukra sor kerülhetett volna. Ugyanilyen eminencia-vágy (vagy az egész átmenet ilyen uralásának eleve kiterveltsége) magyarázza, hogy a jogállami keretet csaknem tökélyig hatolón már előre, a voltaképpeni átalakulás előtt felépítették; azelőtt hát, hogy a kommunizmus utáni szerves újraépülés (azaz a valódi joguralom leglényegesebb előfeltételének biztosítása) megkezdődhetett volna.

Az egész folyamat túlnyomóan legalisztikus felhanggal, hangsúlyosan jogászias felfogásban ment végbe. A diktatúrákat jellemző jogi nihilizmusra következő válaszreakcióként a mindenkori jog mint mitikus erő fetisizálásába kezdtek. A jogállam eszménye szerinti élet az új katekézisben maga az életre érdemesség helyét foglalta el. Az Alkotmánybíróság növesztette ezt ki abból a populáris vágyból, hogy a kommunizmus túpolitizáltságnak egyszer már vége legyen.

Minden eredmény csakis időleges. A beállott változások nem szervesültek. Néhány parlamenti/kormányzati ciklus után lényegileg az *ancien régime* erői vehették újra birtokukba a hatalmat. Legitimnek látszó hívószavakkal a nemzetet anélkül olvaszthatták bele a globális tőke szabadpiacába, hogy a kész helyzet elé állított nemzet gondoskodhatott volna saját értékei s érdekei védelméről.

A két bemutatott mintában fordítottan alakul hát az, hogy ki vállalja magára az egész vállalkozás terhét, és melyik oldálnak teremődik esélye arra, hogy ebből, mint előre megtervezett állapotból, magának hasznot húzzon.

	<i>katonai jelenlét hatalmas költséggel</i>	<i>gyakorlatilag költségmentes ellenőrzési lehetőség</i>
<b>rövid távon</b>	hatása az életszínvonal közvetlen alakulására fel sem vetődik	csökkenő életszínvonal a nemzeti vagyon elköttyevettségével
<b>hosszabb távon</b>	gyökeres megújulás teljes sikerrel megtörtént	bizonytalanság a jövőben; puszta reménnyel s fedezetlen ígéretekkel

A jogállamiság előfeltevéseként mást érthettek akkor és most. Még annak tudományfilozófiai s tudomány-módszertani megközelítésében is gyökeres az eltérés, vajon miképpen fogalmiasítható egyáltalán a jogállam-gondolat. Habár a háttércél mindenképpen az, hogy erjesztő erejével a jogi gyakorlatot a benne körvonalazott végső (bár gondolatilag mindig továbbmunkálendő, mert a mindenkori feltételek tükrében újragondolandó) eszmény<sup>10</sup> irányába terelje, mégis ellentétes irányokat olvashatunk ki a jogállami átmenet egykori és mai példájának mikénti érvényesítettségéből:

a jogállamiság konkrét történelmi felfogása	a jogállamiság elvont, abszolutizáló felfogása
mintha CARL SCHMITT-tel mondanánk: <sup>11</sup> a történelem és eszményei egyediek, előfeltételektől függenek	elevé egyetemes
mintha EDMUND BURKE-vel mondanánk: eredményeinknek saját megharcoltságukból kell fakadniuk	pusztán annak függvénye, hogy társadalmi elitesoportok akarják, elhatározzák, és kinyilvánítják
mintha szociologizmus érvényesülne: a társadalomban s személyenként egyedileg is mindnyájan kulturális teremtmények vagyunk	mintha mechanikus (kvázi-biológikus) determinizmus érvényesülne: bármely társadalom számára érvényes ez, tetszőleges időben és feltételek között

Vagyis a második világháború után még igazi demokratikus berendezkedéshez vezethetett e folyamat, míg napjainkra mindedig egy pusztán hamis, csökevényes, tévútra terelt politikai-jogi kultúra kifejlése érzékelhető.<sup>12</sup> Pontosan úgy, mintha minden az

10 A 'jogászai világkép' ontikus státusára s jelentőségére a jog társadalmi létében lásd a szerzőtől *A jog helye Lukács György világképében* (Budapest: Magvető 1981) 287. o. [Gyorsuló Idő].

11 Vö. a szerzőtől 'Paradigmaváltás a jogi gondolkodásban: Carl Schmitt és a vágyott szintézis megkísértése' *Világosság* XLIV (2003) 7–8., 93–102. o. és <<http://www.vilagossag.hu/pdf/20031018121513.pdf>>, valamint in *Carl Schmitt jogtudománya* Tanulmányok Carl Schmittől, szerk. Cs. Kiss Lajos (Budapest: Gondolat 2004), 308–322. o. [ELTE Bibliotheca Iuridica, Acta Congressuum 9].

12 A voltaképpeni polgári társadalom mindmáig kialakulatlanságára lásd Bill Lomax 'The Strange Death of Civil Society in Post-communist Hungary' *Journal of Communist Studies and Transition Politics* (1997), 41. és köv. o. – amit megerősít például Juan J[osé] Linz & Alfred Stepan *Problems of Democratic Transition and Consolidation* Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe (Baltimore: Johns Hopkins University Press 1996) xx + 479 o., különösen 314. o. –, a nálunk történetesen megvalósult demokrácia merő minimalizására, azaz egynemely formális (eljárási) vonásra redukáltságára pedig Karen Dawisha 'Introduction' in *The Consolidation of Democracy in East-Central Europe* ed. Karen Dawisha & Bruce Parrot (Cambridge & New York: Cambridge University Press 1997), 40. o.

értékek lefelé nivellálódását akarná példázni – ahogy a minőségi kiválasztódás egyre alacsonyabb fokú, mert szegényedő igényszintű reprodukcióját közel nyolcvan éve „a tömegek lázadása” megtagasztalása nyomán ORTEGA Y GASSET keserűen (de egy láncreakció-szerűen bekövetkező degeneráció megjövendölésével) leírta.<sup>13</sup>

### Történelmi partikularitás és elvont univerzalizmus feszültsége

Közép- és Kelet-Európában sem a gyakorlat, sem az esélyek nem egyértelműek. Vita van még akörül is, vajon a jogállamiság kimerítően formalizált várakozások kategorikus (befejezett, hézag-talan, előzetesen kodifikált) halmaza-e, vagy olyan tiszteletre méltó eszmény, ami valaha létrehozottan akkori és ottani történelmi feltételek közt, akkor és ott érzékelt kihívásokra válaszul formálódott. Vagy történelemfeletti, univerzális és abszolút a jogállamiság tehát, vagy olyan múltbéli partikularitás, ami a mi életünkben jelenlévő itt és most közegéhez kizárólag *learning program* keretében, lehetséges adaptációján tűnődve kapcsolható. Annak mesterségbeli művészete ez,<sup>14</sup> hogy miként kell egyensúlyozni különemű – ám a jogban egyként védendő – értékek és érdekek közt. Következésképpen soha le nem záruló törekvés ez, melyben szüntelen érték-kereső, mérlegelő és egyensúlyozó (végeredményben így ezáltal értékteremtő) tanulási folyamat zajlik. Eleve adott, előre kodifikált kritériumokhoz ezért aligha köthető a jogállamiság. Mindenkori állapotában különféle nézőpontoknak és hangsúlyoknak, érveknek és konsziderációknak, szinteknek és rétegeknek a lehetséges érték-megvalósítás maximalizálásától vezérelt olyan halmaza ez, amelyben mindenkori választásainknál külön figyelemmel ügyelünk a múltban már ilyen tekintetben kiharcolt elvekre, megfontolásokra és célokra. És bármit viszünk is bele kívülről, azt a *hic et nunc* adottságában megmerítve, partikuláris – nemzetiként megélt –

13 José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* [1930] ford. Puskás Lajos (Budapest: Egyetemi Nyomda 1938) 221 o., ill. ford. Scholz László (Budapest: Pont 1995) 189 o. és (Budapest: Nagyvilág 2003) 255 o. [Nagyvilág Esszék: Művei II].

14 Az *ars* értelmében, mely eredendően mesterséget s művészetet egyaránt jelentett a római antikvitásban.

saját tapasztalatunkon szűrjük át. Értékelvű közege így folyamatosan gazdagodik. Folytonosan el is kell hagynia a mindenkori megszokás, a rutin terrénumát, hogy új kihívásokra új válaszokat keresve megnyugtató megoldást hozzon.<sup>15</sup>

A két típus felfogásbeli kettőssége ezért további vonásokban szintén megmutatkozik:

jogállamiság mint történelmileg különös eszmény	jogállamiság mint elvont egyetemes követelmény
saját teljesítmény gyanánt saját kihívásokra válaszul	valahol és valakiktől elkészített, véglegesített, átvett receptként
„nem kollektív öngyilkossági paktum” <sup>16</sup>	pusztán bármilyen kikényszerítésre várva
önnön kultúránk vállalt részeként	ránk rótt minimum-követelményként
ami gondokra érzékeny kreativitással	mint elsődleges kritérium
felelősen művelendő, hogy élhető (megélésre érdemes) legyen	feltétlenül betartandó, hogy adott civilizáció tagjai maradhassunk

Jogtudományunk ritkán érezte hivatásbéli feladatának, hogy a múlthoz mint történelmi üzenetek gazdag tárházához forduljon. Pedig óvhatott volna a „forradalmi mézeshetek” (a felvilágosodottságból eredő racionalisztikus gőgnek a társadalmi felfordulások idején történő uralomra jutása, vagyis a „bármit megtehetünk, amit csak akarunk!”) történelmietlenségétől. A jogátültetés jogszocioló-

15 Annak érzékeltetésére, hogy amit most egyszerűen példátlan történelmi kivételként érzékelünk saját (korszakteremtőnek látott) összefüggéseiben, mindennapos rutinná békített eljárásmoddá válhat akkor, ha az előbbiekről írási érzéketlenséggel átvisszük a mindennapi normalitás modalitásainak a körébe. Vö. Eric A. Posner & Adrian Vermeule, 'Transitional Justice as Ordinary Justice' *Harvard Law Review* 117 (January 2004) 3, 761–825. o. és in <<http://www.law.uchicago.edu/academics/publiclaw/resources/40.eap-av.transitional.both.pdf>>.

16 „A joguralom egyetlen nemzet számára sem szolgálhat valamiféle kollektív öngyilkossági paktum gyanánt” – hívta fel hallgatósága figyelmét JOHN FINNIS Budapesten, 1990. február 19-én, a Bibó-kollégium által a jogállamiság/joguralom kérdéseiről szervezett nemzetközi konferencián. Olyan hangsúllyal adta elő ezt, mint egyedüli üzenetet, mely a kérdéskör könyvtárnyi nyugati irodalmából térségünkre egyáltalán vonatkozhat. Mert számára még egyértelmű volt – ami az agresszív intervencióját politikai érdekből végrehajtó SOROS-féle birodalom számára nem –, hogy egy fél évszázados diktatúra összeomlása utáni helyzet olyan kínzó kérdéseket vet fel, amilyenekkel szerencsájukra a nyugati társadalmak esetleg soha nem szembesültek. Háttérként lásd John Finnis *Natural Law and Natural Rights* [1980] (Oxford: Clarendon Press 1988) [Clarendon Law Series], különösen 175. o. Vö. még a szerzőtől *Jogállami átmenetünk* (Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések (Budapest: [AKAPrint] 1998) 234 o. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5].

giai és jogantropológiai elemzéséből<sup>17</sup> pedig megtanulhattuk volna, hogy merő hatalmi játszma és pusztá akarata nem szokott a jogban organikus integrálódásra képes olyan implementáláshoz vezetni, ami új közegében is alkalmasnak bizonyulna eredeti hatása kiváltására.

Az elmúlt évtizedekben a nyugati térfélen lezajlott nagy átmenetek többnyire a „jog és fejlődés”, „jog és modernizáció” letűnt amerikai mozgalmának esetei,<sup>18</sup> amiknek teljes kudarccal kellett végződnie.<sup>19</sup> És miért kellett vajon mindennek újra felbukkannia most, új terrénomom, hogy a Közép- és Kelet-Európában érlelődött változások ismét csak amerikai elgondolás szerint vezényeltessenek le?<sup>20</sup> Az utólagos önkritikák a mozgalom etnocentrizmusának szokták betudni csődjét. Eljárásuk birodalmi látásmódú és imperialista vezéreltségű volt, amely globalista mozgalomként absztrakt-univerzalista képletekkel dolgozott. Múlt és hagyomány nélkül szemlélte önmagát és célországát egyaránt, pillanatnyi önmagát mint bármely elérhető tökély csúcsát próbálva megvalósíthatni ott is. Megbocsáthatatlan primitívséggel

---

17 Az egykori recepciótan mai makroszociológiai változataihoz vö. mindenekelőtt Kulcsár Kálmán *A modernizáció és a jog* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1989) 227 o., továbbá Sajó András *Társadalmi-jogi változás* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1988) 211 o. A klaszszikus esettanulmányok hosszú sorából lásd az olyan feldolgozásokat, mint June Starr *Dispute and Settlement in Rural Turkey* *An Ethnography of Law* (Leiden: Brill 1978) xvi + 304 o. [Social, Economic, and Political Studies of the Middle East 23] és *Westliches Recht in der Republik Türkei 70 Jahre nach der Gründung*, ed. Heinrich Scholler (Baden-Baden: Nomos 1996) 174 o. [Arbeiten zur Rechtsvergleichung 181].

18 Korai monografikus bírálatként vö. pl. James A. Gardner *Legal Imperialism* *American Lawyers and Foreign Aid in Latin America* (Madison: University of Wisconsin Press 1980) xii + 401 o.

19 Főbb kritikus állásfoglalásokként vö. pl. David M. Trubek 'Toward a Social Theory of Law: An Essay on the Study of Law and Development' *Yale Law Journal* 82 (1972) 1, 1–50. o.; Thomas M. Franck 'The New Development: Can American Law and Legal Institutions Help Developing Countries?' *Wisconsin Law Review* 12 (1972) 3, 767–801. o.; David M. Trubek & Marc Galanter 'Scholars in Self-estrangement: Some Reflections on the Crisis in Law and Development Studies in the United States' *Wisconsin Law Review* (1974) 4, 1062–1102. o.; John Henry Merryman, David S. Clark & Lawrence M. Friedman *Law and Social Change in Mediterranean Europe and Latin America* *A Handbook of Legal and Social Indicators for Comparative Study* (Stanford: Stanford University Press & Dobbs Ferry, N.Y.: Oceana 1979) xvi + 618 o. [Stanford Studies in Law and Development].

20 Leginkább sokat eláruló példaként vö. Linz & Stepan *Problems of Democratic Transition and Consolidation*..., passim.

kvázi-mechanikusan, azaz mintegy tárgyként, csakis okozatiságtól uralt bábként kezelt embert s társadalmat egyaránt.<sup>21</sup>

Történelmileg mit is igényelhet egyáltalán a joguralom? Hol és miként, milyen kihívások s feltételek közt, és mivé fejlődött? A globalista irány azt sugallja, hogy egyértelmű kritériumszabással előzetesen formalizált normatív követelményekből áll ez, amelyekkel kapcsolatban nincs egyéb dolgunk, mint hogy egyszerűen megfeleljünk nekik – szigorúan, feltétlenül, bármely körülmények között, bármilyen áron. Miközben olyan kulturális eszmény ez, amelynek a teljes bevezését soha el nem érhetvén, lehető optimalitású közelítésére kell szüntelenül törekednünk, mérlegelve és egyensúlyozva különféle egyaránt gondolható várackozások s vonatkozások közt.<sup>22</sup>

Mindkettő mögött azonban egy és ugyanazon történelmi gyökérgondolatnak a kétféle európai elágazása áll:<sup>23</sup> az angolszász hagyományú *common law* által kifejlesztett joguralom egyfelől, és az európai kontinens civiljogától létrehozott jogállamiság eltérő mentalitása másfelől.<sup>24</sup> Nos, az angolszász civilizációs hagyomány egy pártatlan bírói fórum nyitott esélyű eljárásához

---

21 Annak izgató kérdésével, hogy elágazásokkal a MARXi társadalomszemléletből is eredő amerikai szociologizmus miként sülyedhetett ilyen atavisztikus, keresztény kulturális örökségtől is teljesen elszakadó látásmód szimplicizmusába, még a mai irodalom sem vetett számot.

22 Bővebb tárgyalására lásd a szerzőtől 'Jogi kultúránk – európai és globális távlatban' in *Európai jog és jogfilozófia* Tanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére, szerk. Paksy Máté (Budapest: Szent István Társulat 2008), 13–42. o. [Jogfilozófiák], majd Varga Csaba *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülési perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat 2009) 282 o. [Az uniós tagság következményei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra] & [Jogfilozófiák], különösen I. fejt., 4.1. pont: »A joguralom példája«, 16–28. o.

23 Vö. a szerzőtől 'Jogi hagyományok? Jogcsaládok és jogi kultúrák nyomában' *Jogtudományi Közöny* LX (2005) 2, 51–59. o., újranyomva in Varga Csaba *Jogfilozófia az ezredfordulón* Minták, kényszerek – múltban, jelenben (Budapest: Szent István Társulat 2004), 47–66. o. [Jogfilozófiák].

24 PIERRE LEGRAND kifejezése, ami kulesterminusa az olyan kihívásszerű, ám komolyan veendő kifejtésnek, mint Pierre Legrand 'European Legal Systems Are not Converging' *The International and Comparative Law Quarterly* 45 (1996) 1, 53–81. o., valamint általános teoretizálásnak is, mint uő. *Le droit comparé* (Paris: Presses Universitaires de France 1999 [2<sup>e</sup> éd. refondue 2006]) 127 o. [Que sais-je? 3478].

Annak rekonstrukciójára (a német és az angol nyelv példájában), hogy a különböző szóhasználatokból és kulturális megértésekből eredő eltérő terminológiák miként képviselik a kontinentális civiljogi gondolkodást és az angolszász *common law* berendezkedést, üttörő jellemzőként lásd Peter Sack 'Law & Custom: Reflections on the Relations between English Law



[*due process of law*] történő folyamodásnak az esélyét követeli meg, míg a feudalizmus megnyomorításából ránk égett történelmi tapasztalat a mi bizalmunkat a pusztá jogkibocsátásba helyezte, mert ezzel vélt formális jogbiztonságot megteremthetni. Az uralkodóval szemben is függetlenedő bíraskodást egykor kifejlesztő angol polgári társadalom önbizalma áll itt szemben az abszolutisztikus uralkodó kegyességéhez való alázkodó folyamodás szegényemberi (bár egyetlen) lehetőségével. Avagy a dolgok természetes rendjének nyugalma az egyik oldalon, az önnön bizonytalanságából és semmivoltából kikönyörgés a másik oldalon. Mint a határtalan tenger megtapasztalása a végletes be- és körülzártág érzetével szemben. Az e kettősségből fakadó mai valóság mégis paradoxikus. A kontinentális mentalitás mögött egy hézag nélküliesen tételezett, pusztán mechanikus alkalmazásra váró formális jog tökéletességének az eszménye áll.<sup>25</sup> Az amerikai jogrutint szétsugározó globális jogátvitelek többnyire mégis az angolszász mentalitás stílusjegyeit hordozzák, miközben jogexportjukat megkísérlik bezárni egy részletekbe menően kodifikált követelményrendszer zárt foglatába.<sup>26</sup>

## **A jog szerkezetének és működésmódjának egysége**

Jogszociológia, jogi hermeneutika egyaránt bebizonyította, hogy a működő jogi rendszer több egy pusztán formális tételezésekből összeeszkábált csontváznál. Valójában egy formális és informális összetevőkből álló funkcionális egység ez, mely kialakult és folyvást alakuló jogi kultúrára épül, hátterében pedig megfelelő hagyó-

---

and the English Language' *Rechtstheorie* 18 (1987) 4, 421–436. o. {és – rövidítve – in *European Legal Cultures* ed. Volkmar Gessner, Armin Hoeland & Csaba Varga (Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Dartmouth 1996) xviii + 567 o. [Tempus Textbook Series on European Law and European Legal Cultures I], 63–66. o.}.

25 Vö. a szerzőtől 'A jogállamiság és joga' *Magyar Tudomány* XXXVIII (1993) 8, 941–950. o.

26 Lásd a szerzőtől 'Jogátvitel, jogátvétel (Fogalmi elemzés napjaink globalista tendenciái tükrében)' in Varga Csaba *Jogfilozófia az ezredfordulón* Minták, kényszerek – múltban, jelenben (Budapest: Szent István Társulat 2004), 69–97. o. [Jogfilozófiák] és – újrarendelt – 'Jogkölcsonzés egy globalizálódó világban' *Társadalomkutatás* 24 (2006) 1, 33–60. o. & <[http://www.akademiai.com/\(dn5zv551nlai345kb2r3h45\)/app/home/contribution.asp?ref=error=parent&backto=issue,2,7;journal,1,15;linkingpublicationresults,1:119730,1](http://www.akademiai.com/(dn5zv551nlai345kb2r3h45)/app/home/contribution.asp?ref=error=parent&backto=issue,2,7;journal,1,15;linkingpublicationresults,1:119730,1)>.

mány munkál.<sup>27</sup> A skandináv jogi realizmus viszont azt bizonyította be,<sup>28</sup> hogy akár tételezett (formáljogi), akár esetileg rekonstruálható (precedensekből a bírótól kihámozandó) szabályokat lássunk is benne, ezek mind egy már működő normativitásnak a jelzései.<sup>29</sup> Avagy, szimbolikusan kifejezve: jéghegyeknek a vízből kiemelkedetten éppen láthatóvá lett csúcsai. Ebből következően minden jogátvitelben/jogátvételezésben benne rejlik a kockázat, hogy egy számára idegennek megmaradó közegbe löketik majd bele. Sorsa ezért vagy a kilökődés vagy a szervesülés. Ha szervesül, úgy egyszersmind alakítja eredeti működését és önújratermelődését. Ez szakítást is jelenthet mind a beavatkozó, mind a befogadó rendszernek az eredeti kultúrájával és hagyományával.

Piramisra emlékeztető ábránk szerint egy működő jogrendszer nem redukálható tételelesen kibocsátott szabályainak a halmazára. A szabályok csak irányokat jelölnek, elsődleges eligazítást nyújtanak. Terepet és csatornát jelölnek ki, amelynek keretei közt bármiféle döntéshozatalhoz vezető okfejtés, mérlegelés egyáltalán megindulhat.<sup>30</sup>

A jog életében azonban nem csak rutinszerű időszakok vannak. Drámai felgyorsulások is bekövetkezhetnek. Ilyenkor a tételezett szabályanyagot egy forradalmian új kezdés vagy tömeges jogátvételezés okán felváltják, miközben az élő jogműködés alapjául szolgáló (hosszú megelőző idők bírói gyakorlatában kifejeződött) érzékenységek, készségek és felfogások alapjukat veszítik. *Tabula rasa* ez, melyben a bevezetett új szabályok csak csontvázként lehetnek jelen. Élő képződményt ebből csakis háttérrel biztosító (problémás és határhelyzetekben eligazító, hézagokat kitöltő) konvencióknak

---

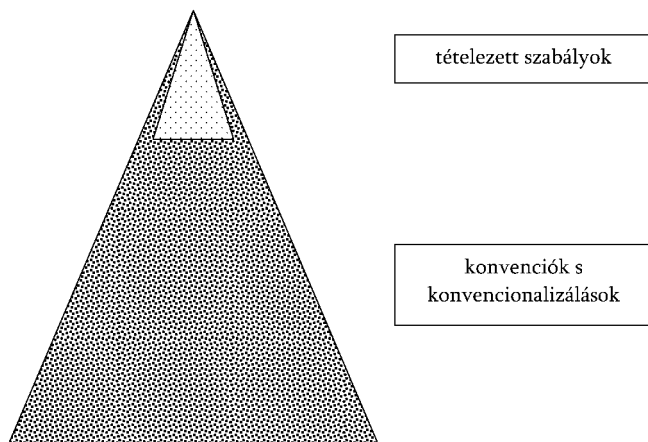
27 Vö. *Comparative Legal Cultures* ed. Csaba Varga (Aldershot, Hong Kong, Singapore, Sydney: Dartmouth & New York: The New York University Press 1992) xxiv + 614 o. [The International Library of Essays in Law & Legal Theory, Legal Cultures 1], ill. *Összehasonlító jogi kultúrák* szerk. Varga Csaba (Budapest: [Osiris] 2000 [újrany. 2006]) xl + 397 o. [Jogfilozófiák].

28 Hazai áttekintésben (eredeti szövegekkel és kísérő tanulmánnyal) lásd *Scandinavian Legal Realism / Skandináv jogi realizmus* ed. Antal Visegrády (Budapest: [Szent István Társulat] 2003) xxxviii + 160 o. [Philosophiae Iuris / Jogfilozófiák].

29 A jogiség lényegi magjáról alkotott legújabb elméleti összefoglalás vö. Enrico Pattaro *The Law and the Right A Reappraisal of the Reality that Ought to be* (Dordrecht: Springer 2007) xxxiii + 457 o. [A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence I].

30 Vö. a szerzőtől 'Jog, jogértés, jogalkalmazás (35 tételben)' *Magyar Jog* LIV (2007) 11, 641–648. o.

és konvencionalizációknak köszönhetően lehet kimunkálni – évtizedek fáradsága, megharcolt vitái eredményeként.



Nem veszélytelenek az ilyen idők. Mert ilyenkor bármi előállhat azok részéről, akik kellő elszántsággal előnyt szoktak kicsikarni maguknak más gyengeségéből, miután kevesebb skrupulusal élnek, mint nem deviáns társaik.<sup>31</sup> Például az egykori Szovjetunió megrázó drámája lett amerikai tőkétől hajszolt és megideologizált privatizátori kifosztása. Akkor történt ez, amikor a diktatúra szabályrendszere a csúcson megrendült, s ezzel az élet folyamatosságát bizánci és ázsiai-mongol gyökérzetével még biztosítani tudó régi rezsim úgyszólván a semmibe összeomlott.<sup>32</sup>

31 Egy litván esettanulmány tükrében vö. pl. a szerzőtől 'Jogállami vívódás mintakényszerrek Szkiüllája és csalódások Khariüdisze közt (Litvánia példáján)' *Valóság* XLVII (2004) 1, 29–37. o. és <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=234&lap=0>>, valamint uő. 'Jogállamiság – kihívások keresztútján' *Valóság* XLV (2002) 4, 28–39. o. és <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=351&lap=0>>, összefoglalva in *Iustum, Aequum, Salutare* I (2005) 1, 200. o.

32 Stephen F. Cohen *Failed Crusade America and the Tragedy of Post-Communist Russia* (New York & London: W. W. Norton & Company 2000) xiv + 304 o. Ésszéisztikus továbbgondoláshoz vö. a szerzőtől 'Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott kereszteshadjárat?' *PoLiSz* (2002. december–2003. január), No. 68, 18–28. o. és <<http://www.krater.hu/site.php?func=polisz&file=cikkek&cnr=81>>. Az orosz államiság történelmi gyökereihez pedig vö. Tibor Szamuely *The Russian Tradition* ed. Robert Conquest (London: Secker & Warburg 1974) xi + 443 o. és Dr M. A. Smith *Russia's State Tradition* (Camberley, Surrey: Royal Military Academy Sandhurst, June 1995) 12 o. [Conflict Studies Research Centre E78].

Magyarországon az első szabadon választott kormányzatot szorította agresszíven akkori ellenzékének doktriner liberalizmusa. Ez visszaretentette például a rendőrséget a tényleges fegyverhasználattól (rendőrök éjszakai szolgálatban egyébként kisszerű vidéki/balkáni Trabant-tolvajok fegyveres ellenállásának esve visszatérően áldozatul). A hamis jogtisztelet a hatékony nemzetbiztonsági ellenőrzést máig sikerrel lefegyverezte. Sokáig nem érzett a kormányzat kompetenciát arra, hogy fél évszázados idegen megszállás után hivatalosan felkérdezze továbbszolgáló diplomatáit és fegyveres erői tisztikarát, vajon nem állottak/állanak-e külhatalom zsoldájában; arra pedig máig nem érzett még jogosultságot, hogy közszolgáitól egykori esetleges belügyi titkos tiszti szolgálatukról tudakozódjon. A kellő jogcím nélküli mérhetetlen gazdagodás máig zavar-talan, miután a nemzeti vagyon kétharmadának védhető ellentételezés nélküli elherdálása minimális átláthatóságának a legalábbis utólagos ellenőrzésére hivatott mindegyik törvénykezdeményezés elbukott vagy parlamenti obstrukció vagy alkotmánybíróvási megítéltetés folytán.

A jogi mentalitás döntő szerepjátzásáról tanúskodik, hogy bármely egykori személyes megkeresésemre, melyben kormányzati felhasználásra tanácsot kértem küllámi szervtől, a leghasznosabb válasz mégis egy amerikai volt.<sup>33</sup> Mint ismeretes, a kontinensen mi bármely kérdést jogiként szoktunk feltenni és megválaszolni. Nos, az ő ötletük pontosan bármiféle jogilag szabályozott válasz keresésének az elkerülése volt. Ha a mi gondunk múltbeli lojalitásuk okán megkérdőjelezhető hűségű főtisztek átvilágítása volt, ők fizikai erőnlét tesztjének bevezetését ajánlották a vezető állomány megfiatalítására. Ha bennünket a kérdésfeltevésben kellő jogalap hiánya zavart, ők javallották a nemzetbiztonságilag érzékeny pozíciók személyzeti ügyeiben náluk szokásos kérdőív-formulákat. Eszerint a kormányzat csupán tágra nyitja a kaput bármiféle „emberi erőforrással gazdálkodás” eljárásának egyéni kezdeményezésre megindításához – feltéve persze egy teljes körű előzetes

---

33 Amikor akadémiai s egyetemi foglaltosságaimon túl a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben is szolgálhattam kormányfőtanácsosként 1991 és 1994 között, ilyenek és hasonlóak voltak a leginkább megvilágító ötletek, amikkel találkozunk adatott gyakori látogatásaink során itteni nagykövetségükön, kinti külügyminisztériumukban, egyesített vezérkari főnökségükön vagy nemzetbiztonsági tanácsukban.

adatszolgáltatás önkéntes vállalását. Mint ahogy a repülőtéri átvizsgálások sem valaki jogán s mások kötelességén nyugszanak, hanem azon egyszerű tényhelyzeten, hogy ha más szolgáltatását igénybe akarom venni, úgy egyszersmind teljes feltételcsomagjának is alá kell magamat vetnem.

Mi a tanulság mindebből? Nos, materiális szabályozású formális utak keresése emberjogilag könnyen problémássá tehető, a procedurális megoldások ellenben nyitottabbak, garanciális szempontból közömbösek. Civiljogi célok angolszász praktikákkal megvalósítása ezért zökkenőmentesebb lehet. Új kötelezettség nem mondatik ki, így senki sem sérelmezheti szerzett jogai vagy fennálló jogállapota szűkítését. Célszerű tehát problémáinkat mielőbb egy tárgynyelv pragmatizmusában megfogalmaznunk. Hiszen attól függően, hogy milyen szubsztantív/procedurális, tartalmi/formai utakat választunk – azaz miféle intézményi csatornába lépünk –, eltérő eredményhez juthatunk. Bármely jogi technikalitás választásával pedig már eleve következményeket is magunkra vállaltunk.<sup>34</sup>

### **Kényszer vagy organikus fejlődés dilemmája**

Számottevő a kockázata annak, ha amerikanizáltan jogi nyelvünk majd jogosultságok [*rights*] és emberi jogok [*human rights*] nyelvén fogalmazódik meg, az eljárási megközelítés pedig feloldja a közügyekért (ez voltaképpen a *res publica*!) egykor még a szocializmusban is vállalt közös felelősséget.

További, ám saját kockázat, hogy a diktatúra bukása után egy önpusztító gyakorlat lett mindennapossá, s ez nem más, mint az állami intézményrendszernek a közért viselendő felelősség nélküli versengése a joguralom égisze alatt. Mert új legitimitását ujjongva megélve parlament és alkotmánybíróság, kormányzat és bíraskodás, inflálódó ombudsmani hivatalosságok sora két évtized múltán is legteljesebben éli ki mindazt, ami jogi státusából egyáltalán adód-

---

<sup>34</sup> A jog gondolatilag átalakító hatásáról lásd a szerzőtől 'Teória s gyakorlatiasság a jogban: A jogtechnika varázsszerepe' in *Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára* szerk. Gál István László & Kóhalmi László (Pécs: [Kódex Nyomda Kft.] 2005), 314–326. o. [Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs publica 138].

hat. Mindenkor csak némileg lépnek túl azon, amin belül szabadna csak tevékenykedniök, ezen kihágásai egymásra épülésével azonban hosszabb idő múltán már alig emlékeztetve arra az intézményszerűségre, aminek betöltésére egykor létrehozattak. Hatáskörtágításukat morgás sem kíséri. Szem sem rebben, hogy eközben csupán alapkötelezettségükről feledkeznek el: arról, hogy érzékenyen óvják a nemzet közös érdekét, és önkorlátozással vagy előretekinő szervezéssel ezért – *horribile dictu!* – egymással is együttműködjenek. Ezzel szemben mindegyikük úgy küzd, mintha bozótháború magányos harcosa lenne. Tevékenységük hosszabb távú mérlege így aligha más, mint gyakorlati anarchia. Nyilvánvalóan nemcsak kontraproduktív ez, de a joguralmat öncélú magamutogató ürességként diszkreditálja a köz számára.

Választanunk kell hát: úgy kívánunk-e jogi eljárásunkban cselekedni, mint az állatját természete ellenére saját akarata alá betörő cirkuszi idomár, vagy mint a tárgya iránt alázattal viseltető, s ezért csupán a földjében és növényében rejlő lehetőségek kibontására törekvő kertész? Mert világunkban az első példa uralkodik; a második csak – ellenpontként, teoretikusan, bátortalanul – megfogalmazódik.

Etnocentrizmus és kulturális imperializmus: e szavakkal illetik amerikai bírálói a dél-amerikai kísérletük kudarcához vezető univerzalizáló ahistorikus utópianizmust.<sup>35</sup> A Világbanknál felgyűlő háttértanulmányok egyelőre bizonytalanságot érzékeltetnek a megejtendő választásban.<sup>36</sup> A joguralom elvont felfogása az ez idő szerint még érvényesített minta, amely eleve egy külső akarat tárgyra oktrojálását erőlteti, önnön rutinját kényszerítve a másikkra. A kertész magatartása ellenben a joguralom történelmileg partikuláris, kiegyensúlyozó felfogása. Ez (1) adottságként tiszteli a célország kultúráját (csupán földjének, növényzetének lehetőségein

---

35 Az univerzalizáló globalizációs tendenciára mint az Egyesült Államok birodalmi politikájában rejlő sajátos mentalitásra, mely csakis a mindenkori lényegi közösré koncentrálhat a változatos helyi partikularitások helyett, vö. – Paul F. Campos *Jurismania The Madness of American Law* (New York: Oxford University Press 1998) x + 198 o. nyomán – a szerzőtől „Joguralom? Jogmánia? Ésszerűség és anarchia határmezsgyéjén Amerikában” *Valóság* XLV (2002) 9, 1–10. o. & <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=326&lap=0>>, újranyomva in *Az év esszéi* 2003, szerk. Molnár Krisztina (Budapest: Magyar Napló 2003), 99–114. o.

36 Lásd 26. jegyzet.

munkálkodva); ezért (2) annak sajátosságaiból indul ki, azon buzgólkodva, hogy továbbfejlessze (ahelyett, hogy idegen elgondolásával kísérletezne élő népeken); ennél fogva (3) a joguralmat pusztán állandósult tanulási programként fogja fel – azok részéről is, akik ősei saját kihívásaikra válaszul valaha megfogalmazták, ámde azok részéről is, akik tanultak ebből, ám saját felelősségükre maguk intézik már dolgaikat.

## A társadalmi legitimáció megkerülhetetlensége

Említettük már, hogy Közép-Európa egykori szocialista tapasztalátának a reakciójaként ejtett cseberből még pusztítóbb vederbe alkotmánybíróságunk, amikor a jog valahai semmibevételében rejlő nihilizmust<sup>37</sup> most fetisizálással váltotta fel.<sup>38</sup> Ma ez erősíti tovább önállótlanágunkat, mintakövetéstől függőségünket – gyen-

---

37 Vö. a szerzőtől 'Mi kell a joghoz?' *Valóság* XXXII (1989) 3, 1–17. o.

38 Közép- és Kelet-Európának a második világháború előtti előzményekre visszavetített nosztalgijára demokrácia, parlamentarizmus és jogállamiság tekintetében – ami gyakorlatilag a háború után bekövetkezett nyugat-európai fejlemények teljes ismeretlenségével párosult (jogfelfogásban s bíráskodásban egyaránt, hiszen időközben náluk meghonosodott az elvekből kiindulás, „a dolog természete” természetjogias figyelembevétele, valamint a szabályok érvényét alkotmányi értékekre hivatkozással lerontani törekvés) – vö. a szerzőtől egyfelől 'A jogböleselkedés állapota Magyarországon' *Állam- és Jogtudomány* XLVII (2006) 1, 1–29. o. & in *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005* Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás, szerk. Jakab András & Takács Péter, II (Budapest: Gondolat & ELTE ÁJK 2007), 1132–1154. o., másfelől 'Az angol–amerikai és a kontinentális-francia jogi hagyományok találkozásának peremvidékén: Kanadai fejlemények és tapasztalatok' *Jogtudományi Közöny* LVII (2002) 7–8, 309–322. o., harmadfelől pedig *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában*, VII. fejez.: »Jogi gondolkodásmód: Mintakövetés, tehetetlenség kettős fogságában«, 155–179. o.; továbbá Zdeněk Kühn, *Worlds Apart: Western and Central European Judicial Cultures at the Onset of the European Enlargement* *The American Journal of Comparative Law* 52 (2004) 3, 531–567. o.

A magyar alkotmánybíróság ellentmondásos szerepére – mely bármiféle kényszerítő jogi háttér nélkül stipulálta a jogállamiság tartalmát, amit rögvest jogilag kétségbevonhatatlanná, minden későbbi fejlemény számára *sine qua non* kiindulóponttá nyilvánított – vö. a szerzőtől 'Jogmegújítás alkotmánybíráskodás útján?' in *Formatori iuris publici* Studia in honorem Geisae Kilényi septuagenarii / Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára, szerk. Hajas Barnabás és Schanda Balázs (Budapest: Szent István Társulat 2006), 525–546. o. és – továbbírva – 'Lopakodó jogújítás alkotmánybíráskodás útján?' (Rendszerváltoztatásunk természetrajzához) *PoLiSz* (2006, június), No. 95, 4–30. o. & <<http://www.krater.hu/site.php?func=polisz&file=cikkek&cnr=844>>.

gítve az önbecsülés, a saját sorsért viselendő felelősség érzetét, amik nélkül pedig alig képzelhető sikeres újraépülés.

A joguralom ma élő eszményét Németország próbálta kiteljesíteni alkotmánybíráskodási gyakorlatában. A magyar alkotmánybírószági opció purista formalizmussal, leegyszerűsítő túlzásokkal, életidegen neofitizmussal, kárleletlen kiegyensúlyozatlansággal múlta alul mesterét:

<b>német alkotmánybíróság</b>	<b>magyar alkotmánybíróság</b>
alkotmányos alapértékek kiegyensúlyozott óvása	a múlt jognihilizálásának jogfetisizálással felváltása
csakis Alaptörvényéhez kötötten	„elegáns röpködés a jogrendszer fölött” <sup>39</sup>
társadalmából alulról is táplálkozva, figyelemmel jogszerű várakozásaira	a társadalomra felülről rátelepedve, minden választás és érték ráoktrojálásával
<i>többoldalú</i> demokratikus és külső jogászai részvétel lehetséges bevonásával	<i>egyoldalú</i> demokratikus és külső jogászai részvétel elvi kizárásával
legitimációjának állandó keresésével és megújításával	legitimációjának pusztán önnön jogi státuszára alapozásával
a múlt meghaladásával	a múltra visszaépítéssel
a jogot megvalósulásában s hatásában működése egészében érzékelve	mintakövetést megvalósítva az adaptáció belső erőinek s lehetőségeinek elhanyagolásával

A második világháború után kárlelődő német típusban tehát a jogállami eszmény mintegy a fűből nőtt ki, táplálkozva a nemzet legszélesebben átértett s egyetértéssel övezett jogszerű szükségletéből. Ezért érzékeny kapcsolatot ápol a lakossággal, megalapozott s védhető várakozásaival. A jogállamiság égisze alatt így úgyszólván bárminemű jogszerű igény kielégítését megígérhet, amennyiben állandósult társadalmi igény és támogatás áll mögötte. Következésképpen a jogállami eszményt nem alkotmánybírák, avagy média- vagy entellektüel-csoportok öncélú, önmagában elégséges eszközöként kezelte. Nem arra használta, hogy a jogállamiság bűvszava mögé rejtve ejtsen meg politikai útválasztásokat, és ezzel a nemzeti politikát eleve meghatározza. Ennélfogva azt sem célozza, hogy a jogállamiság nevében az erkölcsöt újrírja,

39 Megbízatásuk leteltével az egyik alkotmánybíró összegezte ekként tapasztalatait. Lásd Vörös Imre – Halmai Gáborral és Tordai Csabával folytatott beszélgetésében –: „»kevesebb lesz az elegáns röpködés a jogrendszer fölött«' *Fundamentum* 1999/2, 68. o.



a társadalmat megosztó vitákban hatalmi szóval döntsön. Döntéshozatalában óvatos, semleges és kiegyensúlyozott maradt; kizárólag az Alaptörvényre hagyatkozva. Még az alkotmányértelmezést sem sajátította ki kizárólag magának. Úgy tisztelte e történelmi dokumentumot, mint egy közös köztársaság minden polgárának és közösségeiknek szintén sajátját. Alkotmányörzése ezért nem szakadhatott el az országlakosságtól, sem a jogászságtól, annak tudományos professzionizmusától.

Ezzel ellentétben a magyar típus pusztán saját silány múltjának az ellen-lenyomata. Szabálypozitivizmus formalizmusába burkolózott, mihelyt valódi megoldandó gonddal, a társadalom várakozásával vagy elutasításával találta szemben magát. Eleve kijelölve a rendszervált(oz)ásnak mondott folyamat útját és megszabva végeredményét, legalitásra (formális jogbiztonságra, egyedi garanciaként pedig előreláthatóságra) primitivizálta a jogállamiságot. Saját mesterségesen összeeszkábált fogalmi ellentmondására hivatkozott, mikor mindig vitatható szubjektivitásként kiűzte belőle az igazságosságot.<sup>40</sup> Jogfolytonosságot hirdetve jogállamiságát, annak garanciális eszköztárát és legimitációját kiterjesztette az önkényuralmi múltra, annak termékeire. Úgy mondta ki rendszerváltó törvények alkotmányellenességét, hogy kizárólag önnön kreálta „láthatatlan alkotmányára” hivatkozott. Hamis általánosítással s megtévesztő módon jogforrásként alapozott „civilizált nemzetek” állítólagos megoldásaira; annak meghatározott meghatározatlanságából vont le jogi következményt, hogy alkotmányunk „független, demokratikus jogállam” gyanánt írta le a Magyar Köztársaságot.<sup>41</sup> Így persze minden politikai vitát jogi mederbe tudott terelni, sőt

40 A térségben eltérő utakon elért érdemi megoldásokra lásd *Igazságtétel jogállamban* Német és cseh dokumentumok, szerk. Varga Csaba (Budapest: [Osiris] 1995 [újra. {Budapest: Szent István Társulat 2006}]) 241 o. [A Windsor Klub könyvei I].

41 Alkotmány (1990. június 25-i XL. törvény), 2. §. (1) bek. Tudvalévő, hogy a magyar alkotmánybíróság folyvást jogalként használta ez a lakonikus megfogalmazást politikailag durván beavatkozó döntéseiben – függetlenül attól, hogy maga a terminus ellenáll bármiféle jogilag egyértelmű meghatározásnak. Az Alkotmánybíróság közel évtizedes első, a rendszerváltozás tényleges esélyeit megsemmisítő drámai időszakában ilyen és hasonló eljárásokkal alapozta meg az átmenet mára immár járhatatlannak bizonyuló ösvényét.

Bármiféle joguralmi felfogás mint akár eszmény, akár adott megoldás viszonylagos nyitottságára, mely kizárólag a mindenkor *hic et nunc* közegében *in concreto* mérlegelhető egyedi esetben s az adott jogi berendezkedés egészében is, lásd Richard H. Fallon, Jr. „The Rule of Law as a Concept in Constitutional Discourse” *Columbia Law Review* 97 (1997) 1, 1–56. o.

rövid úton meg is válaszolni. Egy ilyen közegben az *ancien régime* erői szabadon nyilvánulhattak meg immár, hiszen a jogállamiság újralegimitáló pecsétjét megkapták, sőt az ország kozmopolita kiszolgáltatását is a joguralom lehetséges/gondolható megvalósulásának tüntethette fel.<sup>42</sup>

A közmorál kiiktatása részvételre ösztönző nem lehetett. Így értelmezett alkotmánya nem válhatott olyanná, mint amelyből a nemzet erőt meríthetne vagy rábízhatná sorsát. Nemcsak a közemberrel került szembe, de elsőbbségi küzdelembe bocsátkozott minden élővel és holtal: parlamenttel, kormányszattal, pártokkal, igazságszolgáltatással, tudományos világgal szemben. Neki lett igaza, amennyiben fölötte nem áll már más hatalom. Bármilyen döntést hozzon hát, az alkotmányi erejű, mert jogilag megkérdőjelezhetetlen. Érdemben azonban, mint minden önkény, elvérzett.

Így történhetett, hogy a joguralom eszménye degenerálódott, s egy semmiféle hatalomtól nem ellenőrizhető végső hatalom mindehatósága állott helyette elő.

Ilyen körülmények között<sup>43</sup> viszont DICEY egykori gondolata arról, hogy a jogban elérhető előrehaladásnak egyedüli végső támasza a közvélemény,<sup>44</sup> még maig tanulandó, megfontolandó lecke számunkra.

---

42 Vö. a szerzőtől 'Paradoxonok fogságában, avagy patthelyzet a jog csúcsain, mit magunknak teremtetünk' in *Jogállami? Atmenetünk?* (Pomáz: Kráter 2007), 205–213. o. [PoLiSz sorozat könyvei 6].

43 Annak kérdését, hogy a kialakult feltételek mennyiben és mennyire tesznek lehetővé demokratikus konszolidációt, átfogó társadalomtudományi keretben elemzi Kulcsár Kálmán 'The New Political System and Hungarian Reality' *Angewandte Sozialforschung* 24 (2006) 3–4 [»Asphyxiation«], 187–200. o., legújabban pedig 'Modernizáció és/vagy rendszerváltás?' *Társadalomkutatás* 26 (2008) 4, 403–434. o.

44 Lásd Albert Venn Dicey tollából *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* [1885, 8<sup>th</sup> ed. reprint] (London: Macmillan 1923) cv + 577 o. és *Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century* [1905] 2<sup>nd</sup> ed. (London: Macmillan 1926) xciv + 506 o.



# **DIAGNÓZISOK ÉS A KIÚT LEHETŐSÉGEI**



# VÁLSÁG A VÁLSÁGBAN?\*

## Zavarok jogfelfogásunk, jogrendünk körül

A kommunizmus összeomlását követően a térség minden egyes országának jogrendjét az elmúlt rezsimből változatlanul átörökölt felfogásoknak s készségeknek önmagához szocializáló továbbélése szigeteli el az Európai Unió egyéb – régebbi – törzsterületeitől. Ez egyfelől az ún. szocialista normativizmusban, vagyis a jogtételezés úgyszólván mechanikus továbbérvényesítésének problémátlanságában s egyidejűleg az ezáltal biztosított (mert eldologiasított működést sugalló) felelőtlenség önvédelmében jelentkezik, másfelől pedig az elvi és érdemi (természetjogi és/vagy a jogba beépített általános klauzulákon nyugvó) érvelés Nyugat-Európában a II. világháború után kialakult készségének és személyességének a hiányában.<sup>1</sup>

---

\* Az írás első része „Az új rend jogfelfogásának és jogrendjének zavarai” {[abstract] in »Válság – Választás – Demokrácia« A Magyar Politikatudományi Társaság XVI. Vándorgyűlése, 2010. június 18–19. (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológiai Tanszék 2010), 62. o.} munkatéma javaslataként indult, majd az e körben doktorhallgatóimtól elhangzott előadások bevezetéseként jelent meg első változatában mint „Válság a válságban? Zavarok jogfelfogásunk, jogrendünk körül” *Iustum Aequum Salutare* VI (2010) 3, 5–9. o. & <<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20103sz/01.pdf>>; második része „Az öncéllá válás és kiüresedés veszélyei” címen saját előadasként hangzott el {[abstract] in »Válság – Választás – Demokrácia« A Magyar Politikatudományi Társaság XVI. Vándorgyűlése, 2010. június 18–19. (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológiai Tanszék 2010), 69. o. & <[http://polvgy-szeged.hu/images/VANDORGYULES\\_2010junius18-19.pdf](http://polvgy-szeged.hu/images/VANDORGYULES_2010junius18-19.pdf)>}, első változatában megjelent in *Iustum Aequum Salutare* VI (2010) 3, 37–44. o. & <<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20103sz/05.pdf>>.

1 Vö. pl. a szerzőtől *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat 2009) 282 o. [Az uniós tagság következményei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra] & [Jogfilozófiák], különösen VII. fejr.: »Jogi gondolkodásmód: Mintakövetés, tehetetlenség kettős fogságában«, 3–4. pont, 162. és köv. o.

Magyarországon mindezt tovább torzítja még a kommunizmusból való átmenetnek a ma stílusát erőteljesen megszabó első időszakában intézményesített/intézményesedett jogfelfogás.

Annak jellemzéséhez, hogy miről is van szó, elégséges a német és a magyar alkotmánybírászkodás ethosának egybevetése; ebből rögvest láthatóvá válik, hogy miben is kívánta a magyar tanítvány felülrni német mesterét.<sup>2</sup> Nos, egy ilyen egybevetésből kiderül, hogy egy olyan kiegyensúlyozott minta, amelyik fokozottan ügyel a társadalmi integritásra, óhatatlanul demokratikus legitimációra próbál építeni. Ennek jegyében minden elérhető megtesz azért, nehogy tömegméretekben vagy visszatérő rendszerességgel kielégítetlenül maradjanak jogosnak tetszőként követelt populáris várákozások. Hiszen eleve tudja, hogy hosszabb távon s sikerrel joguralmat csakis annyiban építhet, amennyiben sikerül az ez iránti vágyat valóban a népességtől eredő (alulról nem szűnően építkező) igényként fenntartania. Ezért azzal is tisztában van, hogy amennyiben a jogi homogenitáson belül merőben technikai érveléssel élve oktrojálna valamilyen megoldást közösségére, úgy ezt a társadalmi heterogeneitás szintjén, abban érvényes érveléssel, vagyis közönséges meggyőzéssel még közvetlenül is el kellene fogadtatnia a közösségével. Nos, ezzel szemben a magyar neofita túlszárnyaló érdektelen maradt bármiféle közösségvállalás vagy párbeszéd iránt, semmiféle erőfeszítést sem téve olyasmire, ami saját eleve biztosított jogerején túlmutatna. Mesterségesen létrehozta hát önnön arisztokratizmusa csigaházát, és abból olykor kipislogva vett egyáltalán tudomást alattvalóiról, kikben aligha látott egyebet, mint a móresre nevelés céltárgyait. Röviden szólva, normatív formalizmusa megelégedett egy merőben autokratikus legitimációval.

---

2 Vö. pl. a szerzőtől 'Jogmegújítás alkotmánybírászkodás útján?' in *Formatori iuris publici* Studia in honorem Geisae Kilényi septuagenarii / Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára, szerk. Hajas Barnabás & Schanda Balázs (Budapest: Szent István Társulat 2006), 525–546. o., majd kibővítve 'Lopakodó jogújítás alkotmánybírászkodás útján? (Rendszerváltoztatásunk természetrajzához)' *PoLiSz* (2006. június), No. 95, 4–30. o. & <<http://www.krater.hu/site.php?func=polisz&file=cikkek&cnr=844>>, figyelemmel Catherine Dupré *Importing the Law in Post-Communist Transitions The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity* (Oxford & Portland Oregon: Hart Publishing 2003) xx + 217 o. [Human Rights Law in Perspective] és Wojciech Sadurski *Rights before Courts A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe* (Dordrecht: Springer 2005) xviii + 377 o. feldolgozásaira.

Az elmúlt két évtized mérlegét megvonva úgy tetszik, hogy a politikai folyamatok a főszabály szerint bármiféle előforduló tisztátalanság haszonélvezőivé lettek. Parlamenttől alkotmánybíróságig, központi kormányzattól polgármesteri hivatalokig, igazságszolgáltatástól polgárokig (és olykor bűnöző maffiává tömörülő, nem ritkán az államiság reprezentánsait sem sikertelenül behálózó szervezetekig) bezárólag a formalizmus értékközömbösségére – annak önmegsemmisítő cselét képezve – úgyszólván mindenütt a joghézagkeresés terminusaiban született meg a válasz, s mint technikai bravúrt, büszke teljesítményévé emelte a jogkijátszás gyakorlatát. Nos, ennek nemcsak totális jelenléte, de működtetése is mára úgyszólván rendszerszerűvé lett, egyként a közösség és államisága mind teljesebb erodálódását szolgálva. Mindennek már a mérő tudomásulvétele is paradoxonként hat, hiszen az utóbbi két évtized összes eseménye végre visszatért szabadságunk és benne értékeink valóra váltása jegyében zajlott. Hadd rögzítsük ezért a gyalázatos végeredményt: ázsiai despotizmusból menekültünk keresztény hagyományaink demokratikus világába – és négy évtizednyi brutális diktatúrában is még úgy-ahogy menteni sikeredett nemzeti önvédelmi reflexeink és készségeink csaknem maradéktalan szétzúzása, felmorzsolódása lett az eredmény. Kizárólag jogállamiságunk alkotmánybíráskodó mesterei lehetnek elégedettek, hiszen saját terminusaikban kifejezve valóban nagyszerűen festünk; létünk valósága ellenben nem tudott még eddig oly átütő erejűvé válni, hogy sikerrel próbálhatná meg ostromolni az ő érzékelésüknek a küszöbét.

Ennek megfelelően több évezredes kultúrája, finomságai s hallatlan történelmi tanulsága ellenére (amik a kereszténységtől a mai világi humanizmusokig csakis egyre emberszerűbbé tételét, közösségelvű finomítását, közvetítéseinek a továbbformálását szolgálták) a jog mára pusztá eszköztár lett: önazonosság nélküli moloch, amelynek hatalmas testéből, arctalan s lomha tömegéből ki-ki szabadon csipegethet – haszna és tetszése szerint. Két évtizede, vagyis csaknem történelmi korszakként<sup>3</sup> éltük már meg e fejlemény kétes jótéteményeit, egyetlen következtetésre képesen csu-

---

3 Némely adódó történelmi párhuzamra vö. a szerzőtől „Halála-e vagy egyetlen lehetősége a tettnék az okoskodás?” *Hitel* XXIII (2010) 2: »Elveszett bennünk Európa?«, 168–176. o. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20100301-33914.pdf>>.



pán: sem politikai kultúra, sem bármiféle összhang, nemzet- vagy ügyközpontú perspektíva még csíra formában sem tudott formálódni mindebből.

Mit szólunk állapotainkhoz, amikor legjobbjaink még önnön közjogi hagyományaink hiányát<sup>4</sup> sem érzékelik, ámde üdvívalgással fogadnak civilistákat, akik az atomizált egyed autonómiájához szokott készségekkel tépik darabokra közösségünk összetartozásának alkotmányos alapjait? Amikor magánjogászból újsütetű közjogásszá letten még annak egyszerű igazságát sem ismerik fel, hogy SZTÁLINi alkotmányunk (egykor valódi jogászmunka) szavanként és mondatonként időközben tényleg kicserélődhetett már<sup>5</sup> – csupán mindaz, amiben ez leledzik, vagyis az összegész struktúrája és felépülése maradt, mi volt, vagyis a bolsevik hatalomgyakorlás logikája szerinti? Elégséges hát, ha csupán elsőéves joghallgatóinktól várjuk el annak tudását, hogy a jog távról sem szavak és mondatok halmaza – miközben nyilvánvalóan szavakból és mondatokból is épül?

## **Öncéllá válás és kiüresedés: veszélyek és károk**

A jogállamiság formális-leegyszerűsítő alkotmánybírószági diktátuma úgyszólván kezdettől a jogbiztonságot egy, a moralitástól kiüresített térbe helyezte. Az elkötelezett igazságosságra törekvés irrelevanciájának és/vagy másodlagosságának kimondásával ilyen módon a szocializmus egykori jognihilizálását a mindenkor éppen érvényesnek mondott tételezés fetiszizálása váltotta fel. Okszerű következmény ezért, hogy mindennapi józan értelmi belátásunk egy hatalmi szóval tetszőlegesen manipulálható mesterséges (jogi, gazdasági, politikai) értelemmel szemben folyvást és szükségképpen

---

4 Vö. Szabó József „Que usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra» Avagy a rendszerváltozás és a kommunizmus átmentődésének jogi logikája (elemzés 1991 decemberéből)» *PolLiSz* (2010. tavasz), 127, 3–16. o. & in <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19864>>, valamint – kísérőként – a szerzőtől „A rendszerváltoztatás kritikusa – és posztumusz tanulmánya» *PolLiSz* (2010. tavasz), 127, 17–20. o. & in <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19867>>.

5 „Holott teljesen új, csak a törvény sorszámozása maradt a régi” – olvashattuk még legutóbbról is a leginkább illetékestől in <[http://www.keh.hu/interjuk20100624\\_heti\\_valasz.html](http://www.keh.hu/interjuk20100624_heti_valasz.html)>.

vereséget szenved. Ilyen körülmények között, e cinizmussal határos formalizmus légkörében a közért viselendő felelősség szintén elporlad – államszervezeti reagálásformában és egyéni cselekvésben egyaránt. Az eredmény aligha lehet más, mint kiábrándulást keltő; ennek következtében a joguralom egyetlen gondolható társadalmi támasza is óhatatlanul elenyészik.

Ilyen fejlemény egyebek közt azért következhetett be, mert ezredéves közjogi hagyományunkat, ami a kommunista hatalomátvétellel megszakadt, az utánuk kényelmes paktumokkal berendezkedő állítólagos jogállami forradalom szintén sutba dobta. Tényleges alkotmányozókká alkotmánybírák léptek elő, akik magánjogi közegből érkezve, az ő hivatásrendi eszményüket kifejező társadalmi atomizáltság elszigetelt egyedéből kiindulva fabrikáltak láthatatlannak mondott, ám ránk oktrojáltan máig érvényesített alkotmányukat. Ráadásul mindez az atlanti emberjogiságot tápláló úgynevezett liberális társadalomképpel szimbiozisan ment úgyszólván az egész térségben végbe – az egyén feltétlensége s kíméletlen teljességgű erkölcsi relativizmusa talaján.

Fájdalmas megállapítanunk, hogy mai újtópikus lebegéseinkben teoretikus pozíciókként a modern társadalomtudományok létrejötte előtti előfeltevésekhez érkeztünk vissza, s így a nap feladata paradoxikus módon éppen az, hogy újraérvényesítse az akár a XX. századi nyugati társadalomelméletekben, akár a kényszerű saját marxizmusunk során szociológiánkban vagy társadalomontológiánkban kifejlesztett felismerések igazát.<sup>6</sup>

Ezek legfontosabb üzenete pedig az, hogy a jog nem önérték. Tendenciálisan nem futhat tehát szembe a társadalom egészével, annak morálisan igazolt és állhatatosan kívánt várakozásaival.<sup>7</sup> Ámde jelenti ugyanakkor azt is, hogy kizárólag a társadalmon belül érvényesülő normarendszereknek a többivel együttműködő egyik tagjaként fejlesztheti ki önnön sajtátszerűségeit. Következésképpen amennyiben nem a társadalmat átfogó morálitás alapján, annak

6 Vö. a szerzőtől 'A jogbölcselekedés állapota Magyarországon' *Állam- és Jogtudomány* XLVII (2006) 1, 1–29. o. és 'A jog talánya: hat évtized vitái' *Állam- és Jogtudomány* LI (2010) 1, 121–136. o.

7 Vö. a szerzőtől '1956 erkölcsi és jogi megítélése, avagy a jog válaszadási képességének erkölcsi egysége mint a totalitarizmusok utáni korszak dilemmája' *Iustum, Aequum, Salutare* III (2007) 1, 31–44. o. & <<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20071sz/varga.pdf>>.

kiteljesítéseként specifikálja önmagát, úgy önmagát vonja ki a csupán szakadatlan kölcsönhatások sorában képzelhető társadalmi hatásgyakorlás lehetőségeiből. Ha tehát erkölcsi keretszabottságából kiüresítik, úgy az ezen akcióban rejlő morális indifferencia láncreakcióként csakis további cinizmust, empátia- és szolidaritáshiányban megtestesülő anómiát szülhet, aminek az eredménye jogkerülés, jog alól kibúvás, a joghézagkeresés professzionalizálódása és büntetlenül tömegessé válása lesz. Márpedig ilyenkor arra kell következtetnünk, hogy bármilyen fennkölt lehetett is az eredendő eszmény, a végkifejlet ennek éppen teljes tagadásába, a mindenkori oppresszió merőben formalizált legitimálójává fordíthatja át.

A magyar alkotmánybíróági gyakorlat novációjának tudható be így egyebek között az, hogy – nem függetlenül persze az egyidejű nyugati *mainstream* áramlatoktól –

- az egyént minden körülmények között megillető jogosultságokra építette egész felépítményét, elszakítva ezek biztosítását vagy egyéni érvényesíthetőségét járulékos vagy az egyed részéről ezt előfeltételező kötelezettségektől;
- mindezen jogosultságokat sorra-rendre abszolutizálta, holott közösségekben, a közösség alapvető szükségleteivel szembesítve ezek elvileg és mindig legfeljebb relatívak, azokhoz viszonyítottak lehetnek; következésképpen
- minden esetben az egyén és az egyed érdeke kizárólagos alapulvételeivel járt el, ezeket látva kizárólag védendőnek egy állítólagos állami túlhatalommal szemben; vagyis – röviden szólva –
- az állam maradt a közellenség, akivel szemben az egyén és eleve vélelmezett ártatlansága minden hozzáférhető eszközzel óvandó; azaz
- bármiféle oltalom, ami a közösség integritásához a közjó tekintetében szükséges lehet, csakis az egyén védelméből még meghagyott jogi zugokban gondolható.<sup>8</sup>

---

<sup>8</sup> TECHET PÉTER monografikusan, CARL SCHMITT-ből kiindulva, alkotmányalapozás végett ontológiai keretszabáson dolgozva, PhD-munkája elkészültekor bizonyára e kérdések tekintetében is majd mélyebb választ ígér.

Nos, nem beszélve itt és most részletesen arról, hogy mindez a kereszténység társadalmi tanításának is szögesen ellentmond,<sup>9</sup> nyilvánvaló, hogy szemben áll a józan ésszel. Hiszen érdemtelenül jutalmaz, esélytelenséget termel ki önmagából, miközben normátlan (tehát önnön spiráljában – igény szintjét illetően – folyvást gyorsuló, valódi kielégüléssel azonban nem járó) önmegvalósításra ösztönöz.<sup>10</sup> Márpedig az alapvető kiegyenlítődés csatornáinak kiépülése és minimálisan elégséges működése nélkül semmiféle társadalmi struktúra tartósan nem képzelhető;<sup>11</sup> hiszen ugyanúgy, amiként centrifugalitás csak egy bázisszerű centripetalitás talaján működhet, a társadalmi differenciáció mint viszonylagos dezintegráció sem épülhet máson, mint a társadalmi integráció elfogadottságán és valamelyes – adott időtartamra vetítve kontinuum – bevezettségén. Vagyis korántsem elvont kettősségekről mint egyként lehetséges irányokról vagy egymáshoz adódó minőségekről van szó, mint ahogy ezt egyneműsítő nyelvi kifejezésük óhatatlanul és félrevezetően sugallja. Bármely entitásról csakis annyiban beszélhetünk, amennyiben az bizonyos szoliditással fennáll, képesen önmaga újraszervezésére. Ehhez képest alapvető egységén belül bármiféle megkülönböztetés, részvontakozású fogalmiasítás csakis egy további, csupán egységének összképét tovább differenciáló specifikáció eredménye lehet.

Nem véletlen talán ezért, ha a „jogállamiság”, „joguralom”, „alkotmányosság” ethosza mára máris erodálódott, hiszen legegyszerűbben is megvonva a mérleget: mit ér az, ami két évtized súlykolásán keresztül is csak a jelen diszfunkcióinak kitermelésére volt képes, miközben – és ez a súlyosabb és maradandóbb hatás – a

---

9 Vö. a szerzőtől „Jogállamiság – kihívások keresztútján” *Valóság* XLV (2002) 4, 28–39. o. & <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=351&lap=0>> és „Célok és eszközök a jogban” in Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái* 2. bőv. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004), 467–479. o. & <<http://www.thomasinternational.org/hu/projects/step/conferences/20050712budapest/vargal.htm>>.

10 Vö. a szerzőtől „Önmagát felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái” in *Sodródó emberiség* Tanulmányok Várkonyi Nándor: Az ötödik ember című művéről, szerk. Mezey Katalin (Budapest: Széphalom Könyvműhely 2000), 61–93. o.

11 Vö. a szerzőtől – az általa megidézett vilniusi ALFONSAS VAISVILA-i társadalmi egyensúly perszonalisztikus elmélete függvényében – „Jogállami vívódás mintakényszerek Szakállaja és csalódások Kharibdisze közt (Litvánia példáján)” *Valóság* XLVII (2004) 1, 29–37. o. & <<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=234&lap=0>>.

populáció végre saját bőréen élve át reményeit s csalódásait, megsejtette, hogy az ezekben megbúvó mesterséges értelem és számára követhetetlen technikalitás csakis az ő kifosztásuknak az eszköze.<sup>12</sup>

A romlás erős, hiszen mára sikeresen erodálódott már mind az, ami a közügy ethoszából (habár önnön képére formáltan) a szocialista diktatúrába még egyáltalán átmentődött. Az igazságügyi professzionális szocializáció töretlenül hasonítja régi önmagához, apparátusbeli viselkedésformáihoz a pályára kiválasztott új generációt. Aligha elképzelhető, tudnak-e egyáltalán nyugati társaikkal egymás számára felidézhető mélységben bírói gondolkodásmódjukról eszmét cserélni, hiszen változatlanul legfeljebb térségbeli társaikkal mutatnak – a szocializmusban egykor kifejlesztett készségeik okán – rokonságot. A mindent elborító ügyvédkedő (kereskedelmi s büntető) magánjogászkodás pedig alig rejtett szociálisan dezintegratív hatással törekszik nyeresre megrendelői érdekből. A hatósági (főként igazgatási és rendvédelmi) szféra szenved az ideológiai súlykolásoktól, mert miközben rájuk hárították meg gondolatlan stratégiák járulékos következményeit, ráadásul nyelvi finomkodással tennék felismerhetetlenné a katasztrofális eredményt s kifejezhetetlenné a veszélyhárítás törekvéseit.<sup>13</sup> Az államiság csúcsszerve-

---

12 A legbeszédesebb példa KONDOR KATALIN rádióriporterként való kezdeti együtt lelkese-dése SÓLYOM LÁSZLÓVAL, ami az utóbbi tömény (ön)dicsérete végén feltétette azért véle bátor-talanul, mintegy ellenőrző kérdés gyanánt, hogy átlagpolgárként miként is érzékelteti a köz-ember egyáltalán ezen rengeteg jogállami jótétemény hatását, mire a válasz már rövidre fogottan kioktató volt, jelesül, hogy az egész nem az utca emberének szól.

13 A „cigánybűnözés” mint merő nyelvi megnevezhetőség feltehetően sokkalta nagyobb köz-izgalmat s intellektuális elmélyülést váltott ki közelmúltunkban Magyarországon – azaz tár-sadalmi energiában annak többszörösét mozgósította s emésztette fel –, mint néhány hirtelen döntőni pozícióba került renyhé szellemű s perspektívikus gondolkodás nélküli szakér-tő honfitársunk egykori döntése, amikor tanácsalanságban innen-onnan összeszedett, másoktól másoknak máskor és más célokból kidolgozott absztrakt vállalatgazdasági és pénz-ügyi mutatórendszerek merev alkalmazásával úgy számolták fel a szocializmusból örökölt egész termelő szférát, hogy közgazdaként valójában fogalmuk sem volt a tényleges nemzet-gazdasági összefüggésekről. Hiszen a tartós munkanélküliséggel járó morális zuhlás, egész rétegek leszakadtsága, fél ország járulékos s ezzel élősdivé válása s a privatizáció hangza-tosságával fedett belső kifosztatásunk – bármiféle hazainak ma is csökkent jelenlétével – csu-pán előre kalkulálható következmény volt. Vö. pl. <<http://hu.wikipedia.org/wiki/Cig%C3%A1lny%C5%B1nC3%B6z%C3%A9s>>, továbbá – mindenekelőtt KINDLER JÓZSEF személyes munkásságán túl – Kovász [kiadja a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Környezet-gazdaságtani és Technológiai Tanszék Altern. csoportja, szerk. Kocsis Tamás] 1– (1997–).

inek sora ugyanakkor teljes szétesettségben magát a közügynélküliséget reprezentálja, hiszen – alakuló Alkotmánybíróságunk adta meg a jelszót, s szolgáltatta az első példát ehhez – óriáscsecsemőként többnyire magamagát éli meg, lehetőleg a fenéken is túl ürítve kompetencia-lehetőségei folyamatos bővítésének a poharát, miközben pontosan a köz marad gondozatlan, a részek dühös önszegmentáltságától senki által nem képviselt.<sup>14</sup> Eljutottunk odáig, hogy kellő határozottságú állami kiállítás hiányában sem *academia*, sem *universitas* nem vállalja a korszellem pusztításával való szembeszállás hálátlan feladatát. Pedig akár egyetlen kellő autoritású szegmens – akár az Alkotmánybíróság vagy a Legfelsőbb Bíróság, akár a Magyar Tudományos Akadémia, akár az *ecclesia* – világos helyzetértékelése s következménylevonása még a jogszabályi háttér egyidejű módosítása nélkül is indukálhatna mentalitásban és implementációjában érzékelhető, sőt önmaga esetleg folyamatos megdőbbszörözésére képes változásokat.

A joggyakorlati-jogérvényesítő hatásági eljárásokban az imént kárhoztattuk a szocialista normativizmus maradványainak túl erős, ám háborítatlan továbbélését, s ezzel a mentalitásbeli változatlanlanság újratermelődését. A hagyományos igazgatási és bírósági fórumoktól eltérő területeken – nemcsak alkotmánybíróságnál, de jogvédő hivatalokban is és különösen a jog ügynevezett tudományát ápoló körökben – viszont egy új beszédmóddal és abban kritikai távolságtartás nélküliséggel találkozhatunk; egy újfajta jogi ontologikummal – hiszen ha az aktorok eljárásának jellege, hangsúlya, hivatkozása megváltozik, úgy az – általuk hordozottan – magáról a „jogászi világkép” duplikálódásáról, szegmentálódásáról fog tanúskodni.<sup>15</sup> Márpedig általános szocializmus utáni tapasztalat, hogy az

\* 14 Milyen az a közlekedési politika, amelyik bárminemű országos településszerkezeti elgondolás nélkül, kizárólag közvetlenül forintosítható rentabilitásban mér, ráadásul azt is a szocializmusból örökölten tudatosan meghamisított séma alapján, hiszen a kötött pályás rendszereket költségként számolja, míg az úthálózat közösségi gondozását kiveszi számításából? Milyen az az agrárpolitika, amelyik csak pénzben számol, országlakosságunk igényeire és újratermelhetőségére azonban érzéketlen? Lásd pl. Ángyán József *Az agrár- és vidékpolitika programja* (Előadás a Civil Akadémián) I–II in <[http://www.echotv.hu/20100124\\_civil\\_akademia\\_i\\_.html](http://www.echotv.hu/20100124_civil_akademia_i_.html)> és <[http://www.echotv.hu/20100124\\_civil\\_akademia\\_ii\\_.html](http://www.echotv.hu/20100124_civil_akademia_ii_.html)>.

15 A jogászság hivatásrendi professzionális ideológiája lételméleti értelemben a jog valóságának egyik alkotója. Vö. a szerzőtől *A jog helye Lukács György világhképében* (Budapest: Magvető 1981) 287 o. [Gyorsuló Idő], valamint *Jog, jogértés, jogalkalmazás* (35 tételben) *Magyar Jog* LIV (2007) 11, 641–648. o. Érdekes további következtetésre adott

érintett országokban a hatósági eljárás hangszereltsége a régi maradt, s szervetlenként épült erre az új, az alkotmánybíróságaitól hordozott (s az esetek többségében saját maguk használatára kizárólagosított), meglepően agresszív biztonsággal a jogról jogként megnyilvánuló, miközben kecsesen pusztán a felette lebegésből olykor lecsapó jogmegnyilatkozás.<sup>16</sup>

Nos, az általunk is otthonosként bejárt akadémiai és egyetemi körökben ennek jelenléte, problémátlansága, sőt abszolút kiindulási pontként kezelése olyannyira elterjedt, hogy el kell tűnődnünk azon, valóban valamiféle tudomány eszményét ápolják-e egyáltalán, vagy csupán egyetlen hatóság, a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága mindenkorlazi gyakorlata laza kommentálását adják – ámde előzetesen alkotmányjogi alaplunkák sorában feltárt utak, megoldott dilemmák, korszakos viták, alternatív választhatóságok mélyen teoretikus keretébe ágyazás, vagyis igazi elméleti, történeti, összehasonlító, társtudományi problémázások eredményeit latolgató és integráló fundálás, azaz bárlminemű iránytű nélkül.<sup>17</sup> Márpedig ha közjogművelésünk nem csekély része az Alkotmánybíróság mindenkorlazi termékéhez eleve elfogadó dogmaépítő készséggel közelít, úgy mentalitása és közbeszéde – anélkül, hogy a törvényeknél megszokott kritikával élne, vagy legalább *de lege ferenda* jövőbeni lehetőségeken munkálkodnék – előre s önszántából zárja le a jövő elvileg mindig nyitott perspektíváját. Ezzel egyfelől olyan, egykor

---

lehetőséget a jogdogmatika mai intézményesedése európai civiljogi – főként germán gyökerű – rendszereinkben. Hiszen kiderült, hogy amint egy jogi rétegelméletben ábrázolhatóan önálló szegmensként számolhatunk a jog dogmatikailag kimunkált fogalmiságával – lásd Pokol Béla tollából például *A jog szerkezete* (Budapest: Rejtjel 1998) 267 o. és *Autentikus jogelmélet* (Budapest/Pécs: Dialóg Campus 2010) 207 o. [Institutiones juris] –, ami a nálunk nem ok nélkül elterjesztett, láthatatlan alkotmány fogalmi hívásának mintájára a jövőendő jogelgondolhatásra is elvileg keretszabó, már meglévő szerkezetekbe terelő hatást gyakorol, úgy immár egy új ontologikus összetevővel van dolgunk. Vö. a szerzőtől *Jogdogmatika, avagy jus, jurisprudentia és társai – tudományelméleti nézőpontból* + „Jog», »jogtudomány», »tudomány« – lét- és ismeretelméleti nézőpontból (Viszontválasz)» + „A dogmatika természetét illető kutatások lehetséges hozadéka (Hozzászólás)» in *Jogdogmatika és jogelmélet* A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2006. november 10-én és 11-én rendezett konferencia anyaga, szerk. Szabó Miklós (Miskolc: Bíbor Kiadó 2007), 11–26. + 68–80. + 241–251. o. [Prudentia Iuris 26].

16 Vö. 1. jegyzet.

17 Nem véletlen, hogy a nagyívű koncepcionális elemzések rendre úgyszólván kívülről érkeznek a szakmába. Legutóbbi példaként lásd Pokol Béla „A jogállam kijátszása a demokráciával szemben» *Magyar Nemzet* LXXIV (2011. március 2.) 60, 6. o.

THOMAS MANNTól nem túl sok szimpátiával leírt *hatalomvéde* *bensőségbe* helyezi magát, amellyel eleve lehetetleníti a tudományos lét alfa és ómegájaként felfogott tárgytól distanciálást. Másfelől görcsös ragaszkodást indít benne imádata tárgyához, mint ami nemcsak ott-honosságának, de specifikus tudásának, a munkamegosztásban betöltött s eddig kétségbe nem vont, ám számára presztízsteli piacot is biztosító szerepjátzásának szintén a sarokköve. Így óhatatlanul önmaga kifosztatásaként, önazonossága megbecstelenítéseként élné meg, ha bármiféle sarkalatos törvénnyel ezt felülírnák, s eképpen eddig megszokott láthatatlan alkotmánya nemes jogtörténeti múlttá nemesedne. Eleve, zsigeri ellenkezéssel ellene van hát bármiféle változásnak, noha saját beleszokottságának nem éppen intellektuális indítékán túl semmiféle oka nincs annak, hogy felelős értelmiségi voltát elárulva rögeszmésen ragaszkodjék valami éppen adódott-hoz, ami ráadásul a maga eredeti környezetében maga sem volt/lehetett más, mint véletlenszerűségek szülte esetiség.<sup>18</sup>

Súlyosabb-e egy ilyen körleírás, ha érzékeljük egyúttal azt is, hogy jogászelitünk növekvő hányada osztozik egy ilyen irracionálisításban? A hívóerő, a vonzalom pedig érthető, s máris tekintélyes elitesapatot jelöl. Alkotmánybíróságunk bármikori bírái s tanácsosai, akik egy előkelő munkahely exkluzív szocializáltjai; mindenemű kutatók, kik alkotmánybírósági döntvényekben találnak maguknak hálás (új, korszerű, átlátható, könnyen internacionalizálható, bármiféle kutatásfinanszírozásba legkönnyebben beleillő, elvileg tehát nemzetközileg figyelemre érdemesíthető eredmény felmutatásával leginkább kecsegtető) dogmatikai tematikus (pályázati/konferenciázási/publikációs) terepet; egész jogi iskolák, ahol a valamikori szervezés történelmi különlegessége<sup>19</sup> vagy egyszerűen

---

18 Éppen magam próbáltam tisztázni egy hazai konferencián – 15. jegyzet –, hogy a *de lege lata* jogművelés s eredményeként a jogi dogmatika-építés mellőzhetetlen hasznosságú jogi meta-rétegalkotás, melyet tudományos igényességgel művelnek, miközben ez a gyakorlati jogi ontologikum-teremtés része. Következésképpen a tudományt nem helyettesítheti; irányát sem szabhatja meg – függetlenül attól, hogy adott időben mennyire hatalmasnak látott és tisztelettel joggal övezett művek születhetnek így (gondoljunk csak a Jakab András szerkesztette alkotmánykommentárra és széles szerzői körére, pl. <[http://www.szazadveg.hu/files/hirek/alk\\_komm\\_tartalom.pdf](http://www.szazadveg.hu/files/hirek/alk_komm_tartalom.pdf)>).

19 A PPKE JÁK megalapítójaként meghatározó ZLINSZKY JÁNOS például – nem ismervén mélységében az akadémiai-egyetemi szakmát, ám osztozva az akkor önmagának Szent ISTVÁN-i szerepet tulajdonító alkotmánybírósági önfényezésben – előszeretettel egy onnan verbuvált többségből építkezett maga körül.



intellektuális/ideologikus rokonszenv<sup>20</sup> okából, avagy természetszerű érdeklődésből egy testület számottevő része (tanítványaik révén az utóbbi két évtized felnövekvő jogásznezmedékének új *dr.iur.*-serege, vagyis a jogászság nem csekély része) lesz a *status quo* elkötelezettje – egyszerűen azért, mert ehhez edukáltan/szocializáltan ez lett természetszerű közege, kreatív tagjainál pedig önmegvalósításának is terepe. Nos, a jogmegújulás mindenkori lehetősége így már a csúcson külső, érdemtől független indítékból karanténba záratik – egy olyan jogászkrém részéről, amely maga zár el önmaga elől távlatos kritikai attitűdöt, s ugyanerre az önsorsrontó önkorlátozásra készíti fel jövőendő szakmai utánpótlását is.

A közvetett hatás pedig a gondolkodó elme intellektuális körbezárása hosszabb távon, hiszen politikai, publicisztikai, sőt túlnyomó tudományos közvélekedésünkben egyaránt azok kerültek jövőnket meghatározókként mindmáig a közmegebecsülés piedesztáljára, akik elsődlegesen lehetnek érintettek bármiféle esetleges változástól alkotmányos jogi berendezkedésünk csúcsain.

Mindezzel pedig közbeszédünk is összefügg, mivel pontosan e jogállami felfogásban formálódott közös nyelvünk, amit kényszerűen használ a pártpolitikai s parlamenti paletta teljes spektruma úgyszintén. Nem közös mivolta a problémás persze, hanem lényegkerülése, idegen logikából következő volta, kódolt nyelvezete, s ezért a saját, eredendő problémák iránti érzéketlensége. Következésképpen mintha az Alkotmánybíróság igazságtételi döntésének<sup>21</sup> a világlátása hatná át egyre bátortalanabb közbeszédünket: ha az alapul szolgáló úgy mint igazságosság-kérdés óhatatlanul szubjektív, tehát megnyugtatóan lezárhatatlan, s ezért a jogász, úgymond, nem tud mit kezdeni vele, úgy forduljunk bármihez, ami formalizált, és ezért biztonságos kiindulópontot képezhet. Nézzük hát meg még egyszer e gondolkodásmód logikáját: mivel eleve vitathatósága okán bármiféle érdemi alapozás kockázatos, ezért egyszerűbb egy formalisztikus hivatkozással eleve ki is zárunk. Az eredmény pedig az, hogy mintha már nem is mernénk nemzeti önérdekről, valóságos ügyeinkről szólni.<sup>22</sup>

20 Természetes azonosulással pl. a *Central European University* budapesti intézménye.

21 Az AB 11. sz. (1992. március 3.) döntése.

22 Emlékeim szerint a „nemzeti önérdek” kifejezése egészen rövid ideig bukkant csak fel az 1998–2002. évek közötti kormányzat miniszterelnökének a szótárában, ám – tanácsadói sugallatra hallgatva tán – hamarosan fel is hagytott ennek használatával.

Nos, ha valóban ‚nemzeti forradalom’ lehetősége támadt most, az ismert kétharmados győzelem után,<sup>23</sup> úgy az (egyik fontos kifejezése és megtestesülése szerint) nem más, mint köznapibeli látásunknak és igazságainknak a visszatérése jogaiba – bármiféle azt torzító, felülíró vagy elfedő mesterséges értelemmel szemben.<sup>24</sup> Mert látnunk kell, hogy a társadalmi differenciáció kitermeli a maga mesterkélten egyneműsített szféráit jogban, gazdaságban és munkaszervezésben egyaránt, s elidegenült hatalmakká válva technikáik révén – mert ne feledkezzünk meg arról, hogy ma már a legmagasabb szintű egyetemi képzés is jórészt technikák mozgatására szűkített látóterű technikusokat készít elő – ezek eluralkodhatnak az emberen.<sup>25</sup> S paradoxikus még arra is rádöbbenünk, hogy a természetes értelem nemzetféltő igyekezetében még a szocializmus jogtudománya, sőt némely SZTÁLINista hazai megalapozása is magasabb rendű lehetett, mert világosabban látott, mint a szabadságában ma pusztá kényelmét megélő utód.

Elemzésünk eddigi berendezkedésünknek egy hamis és alkalmatlan fétisre, voltaképpen demokráciátlanított és jogállamtalanított eljárási formalizmusra építettségének az elégtelenségére, vagyis végre-valahára egy érdemi fundálás elérkezésének a szükségére utal.<sup>26</sup> Nyilvánvalóan semmiképpen sem a jogbölcselet feladata, hogy mindebből bármi áron új alkotmány követelésére következtessen; de az összefüggések sora van annyira egyértelmű, hogy az

---

23 Ezernyi most, 2010 nyarán ennek az internetes hivatkozása, ámde méltó megvitatás nélkül.

24 Elsődlegesen ezt a frissen esküt tett miniszterelnöknek a 2010. május 30-i kötcsei találkozó – ‚Új kezdet: VII. polgári találkozó’ in <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=151109> – elhangzott beszédére és kerekasztal-vitáit záró elemzéseire, továbbá ottani ismételt személyes beszélgetéseink hangsúlyaira lapozhatom; egyebek között arra, hogy miként látta ezt a közgazdasági, pénzügyi, adótechnikai gondolkodás különféle területein, tehát az átlagember számára is átlátható (noha szakmailag s kompetenciaszinten általa nyilvánvalóan nem uralt) problémakörök tekintetében.

25 Újra aktuálissá téve az egykori MARXI tematizálást, lásd a szerzőtől ‚»Dolog« és eldologiasodás a jogban’ *Állam- és Jogtudomány* XXI (1978) 1, 61–81. o. és ‚Tárgyasulás, eldologiasodás, elidegenedés és a jogi problematika: Fogalmi tisztázás kísérlete Lukács Ontológiája alapján’ *Magyar Filozófiai Szemle* XIX (1985) 1–2, 196–222. o.

26 Nem hazai, sőt nem is kizárólag térségi probléma ez. Mai globális imperializmusában a joguralmi/jogállami kifejezés kiüresítette magát, így szintén új alapozásért kiált. Lásd a szerzőtől ‚Jogi kultúránk – európai és globális távlatban’ in *Európai jog és jogfilozófia Tanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*, szerk. Paksy Máté (Budapest: Szent István Társulat 2008), 13–42. o. [Jogfilozófiák].

elszakadás szükségességére figyelmeztessen a kontinuitás mögött lappangó eddigi alkotmánybíróági függőségtől. Miközben már eddig is megállapíthatta, hogy az alkotmánybíráskodás nálunk ismert formája korántsem a *rule of law* vagy *Rechtsstaatlichkeit* kritériális vagy *sine qua non* eleme, mentális gyökérzete viszont – eredendően politikai indítékból sugalmazottan<sup>27</sup> – kishitűségre, kisebbségérzetre, az egészséges magabizás hiányára látszik utalni: arra, hogy a nemzeti szuverenitás viszonylagosan nyitott többségi és végső fokon mégis megbízható volta nemigen épülhetett még nálunk szerves egységű alapkiindulássá, szemben például a történelmi fejlődésében több megnyugvást sikerrel eredményező angol vagy elhatározásaiban némi önmérséklet tanúsítására is képes germán szellemiséggel szemben.<sup>28</sup>

---

27 Vö. mindenekelőtt Szabó József *Ki a káoszból, vissza Európába* Életrajzi, jogbölcseleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások, szerk. Turcsány Péter (Budapest: Kráter 1993) 203 o. [Teleszkóp].

28 Nehéz a túlzó példakövetésben rejlő neofitizmus nevetségességét elkerülni, amint erről a New York-i Columbia egyetemi professzor számos itteni megfigyelésből kiindulva szívesen mesélt gyakori találkozásainkkor – publikáltan lásd pl. 'Searching for the Rule of Law in the Wake of Communism' *Brigham Young University Law Review* (1992) 1, 145–164. o. –; beleértve annak szerinte mulatságos túlzását, ahogyan alkotmánybíráink kezdeti lendületükben a Bertolt Brecht *Szecsuáni jóléleke*jében [Der gute Mensch von Sezuan (1940/1942)] megírt alászálló istenségek mindeneket mindenben kiosztani kész fensőbbiséges tógáját öltöttek magukra.

## »KÜZDELEM A JOGÉRT«?

### Alkotmányvitáink és tanulságaik\*

A kommunizmus összeomlásával aktuális elméleti probléma lett az átmenet sorsa. Mindenki előtt egyetlen korábbi példa rémlett fel: a második világháborúban legyőzött diktatúrák útjának tanulsága. És persze emlékünkből idézhettük azt is, hogy igazi énünk szokásosan nem ünnepeinkben, hanem hétköznapijaink gyötrő nehézségeinek a legyőzésekor, válságban helyzetállásunkkor szokott megmutatkozni. Így hát egyúttal azt is, hogy – lehántva a színpadiasságban tetszetős rétegeket – *Rómeó és Júlia* története SHAKESPEARE bemutatásában voltaképp meg sem kezdődött, mert a frigy drámai meghiúsulása eltakarta annak prózaiságát, amivé a későbbi napi robot szűrkhette volna egykori lobogásukat.<sup>1</sup> Nos, úgy tetszik, hogy a jog voltaképpen teherbíró képességét is leginkább valamilyen szélső helyzet szakítópróbája mutathatja csak meg. Erre pedig ritka alkalmat kínált a megélt diktatúrák torzulása, majd a belőlük előállott roncs társadalmak máig látható regenerációs kudarca. Vagyis lenne mire szerénynek, visszafogottnak lennünk.

Akkor, amikor a közbeszéd témáit meghatározza, a politika és sajtóvilága könnyen elterelheti a figyelmet arról, ami tényleg neurálgikus, patológikus a társadalomban. Annak közelgő tudatára ébredéséről például, hogy – amiként SZEKFŰ GYULA egy sorsfordító útelágazáskor azért kimondta – *Valahol utat tévesztettünk*. Ilyenkor

\* Bevezető előadás a *Húsz éve szabadon Közép-Európában* Simon János politológus szervezte nemzetközi konferencián (Budapest, MTA Díszterem, 2010. november 25–26.); a címadás Rudolf von Jhering klasszikus művét – *Der Kampf um's Recht* (Wien: Manz 1872) vi + 100 o. – idézi.

1 Ewa Łetowska & Janus Łetowski {„Poland: In Search of the »State of Law« and its Future Constitution” in *Poland Towards the Rule of Law* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 1996), 10–22. o. [Institute of Legal Studies, Polish Academy of Sciences], a szerző fordításában) „»Jogállamiság« és jövőendő alkotmányának keresése” in *Kiáltás gyakorlatiaságért a jogállami átmenetben* szerk. Varga Csaba (Budapest: [AKAPrint] 1998) 43–45. o. [A Windsor Klub könyvei II].

11. *Journal of the American Medical Association*, 2000, 283: 2686-2692.

rul viszont, hogy a lelkek fél évszázados rombolása és nemzetük teljes politikai, társadalmi és gazdasági szervezetének a bolsevik totalizálása után miért gondolhatták most, hogy a társadalom rögvest kész a demokráciára? Tényleg a demokrácia búvzava mint abszolút csodaszer, alkímiai aranycsináló, összegyეთemes panacea gyermeteg hite vezérelte őket, mint aminek az alkalmazása sikere semmiféle előfeltételtől nem függ?

Figyeljünk csak annak éppen nem magától értetődő tényére, hogy például a demokrácia kifejlett jogvédő apparátusa például nálunk már azelőtt felállítottatott, hogy a kommunizmus politikai uralmának befellegzett volna. Nem különös ez? Ráadásul ismerve a kommunisták zsigeri gyanakvását? Mert jogászok tolongtak ott már akkor is – csakúgy, mint napjainkban az alkotmányozás körül. Nem azért nyüzsgötek persze, hogy a „jogkeletkezés misztériumában” majdan létrejövő mű gyakorlatba plántálásán munkálkodjanak (amin kívül Kelsen szerint nem is lehet más feladatuk),<sup>3</sup> hanem hogy a politikától annak legszentebb feladatát, a jog létrehozatalát elorozzák.

A stratégiai cél bizonyára a globalizmus kiterjesztése és a *big size* uralmának biztosítása volt – vállalkozásban s piacteremtésben egyaránt. Ez valóban igényelhette, hogy a térség egy még nagyobb egésze problémátlanul belesimuljon; önérvényesítése gyenge maradjon; közös regionális fellépésének pedig még a lehetősége is eleve szétforgácsoltasson. Azzal viszont, hogy az egyes nemzeti jogokat külső minták átvetetésével uniformizálták, egy számukra jelentős többlethatást realizáltak mint közbenső lépcsőt teljes alávetésük biztosításához: a jogfejlesztés belső erőinek az elsorvasztását.

Bennünket demokráciára érettnék feltételeztek. Logikailag ezzel azt is tételezniük kellett, hogy népünk morálisan sértetlenül vészelte át a több emberöltőnyi diktatúrát. Figyeljünk csak ismét a bizarr, kifordított logikára: a barna diktatúra jó egy évtizede kitörölhette egy fejlett közép-európai népből a demokrácia elemi érzékét? Ám minálunk, balkáni kelet-európaiságban élve meg feudaliz-

---

<sup>3</sup> „Das große Mysterium von Recht und Staat” in Hans Kelsen *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze (Tübingen: Mohr 1911), 411. o. Vö. a szerzőtől „A bécsi iskola” in *Jogbölcselet* XIX–XX. század, Előadások, szerk. Varga Csaba (Budapest: Szent István Társulat 1999), 60–68. o. [Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae].

musunk nyomorúságát és polgárosodásunk kései beindulását, fél évszázadnak a totalitárius agymosása a demokráciára alkalmasságunkon jottányit sem változtatott? Pedig már a kezdet kezdetekor a taxisblokádnak amúgy megmutatta, hogy ígéretessel kormányt lehet buktatni, hisztériakeltéssel bizalmat lerombolni, a nemzet önmagára találását pedig jó eséllyel kisiklatni.

Arról, hogy még a szocializmusban elsajátított készségeinkből élünk most is, keveset írunk. Pedig jogéletünk kemény ténye, hogy a szocialista törvényesség generációkba ivódott jártassága uralkodik ma is. Az intézményeinkben ható mindennapi szocializáció ezt mint változatlan rutint a ma bekerülő új generációkra egyszerűen átörökíti. Ez olyannyira szembe szökő tömegszerűség, hogy az Európai Unió kebelében bizony máig elkülönünk egész régióként.<sup>4</sup>

### »Twenty Years of Freedom«

A szabadság nem egyszerűen önmagában áll. Olyan kapcsolatban is értelmezendő, amellyel szemben megvalósul. Ez a konferencia hivatalos angol címadásában bizonyosan a szovjetbirodalom imperializmusát jelenti. Ámde az a másik, túlfeli világ, amelybe a szovjetrendszer összeomlásával belekerültünk, már felosztott volt. Nem *in statu nascendi*, vagyis nyitott eséllyel szabadon formálható éppen létrejövőnek, hanem egy már teljességgel megformált, kitöltött térnek bizonyult.<sup>5</sup>

Ez pedig betagozódásnak a kényszerével járt. Így az a tudás is, amit magunk még a szocializmus egyetemén egykor, hallgatóként nyugati kultúrvívmányként elsajátítottunk – szuverenitásról,

---

4 Az első állításra lásd Fleck Zoltán *Változások és változatlanóságok* A magyar jogrendszer a rendszerváltás után (Budapest: Napvilág 2010) 162 o. [20 év után], a másodikra pedig a szerzőtől *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat 2009) 282 o. [Az uniós tagság következményei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra] & [Jogfilozófiák], különösen VII. fejj., 179. és köv. o.

5 Emlékezzünk csak Leninről *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* (Budapest: Kossuth 1981) 167 o. [A marxizmus–leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára] korára és a mindkét oldalról joggal kiváltódó reakciókra, amikor ereje teljéhez elérkezve Németország tudatára ébredhetett annak, hogy a brit terjeszkedés mindent elfoglalt már, s így nem nyílik számára több gyarmatosítható tér.

önrendelkezésről, parlamenti mindenhatóságról, nemzeti önmeghatározásról –, hirtelen irrelevánssá, merő álmodozássá változott. Hadd ismételjek egyszer: nem a barbár szovjet elnyomás során, hanem a *szabad világ* ráncszakadtságában. Utópizmus, gyermekbetegséggé, csacsi álmodozássá lett, amit – saját érdekünkben, úgymond, hirdették most már nyugatról a léghen érkezett misszionáriusaink – mielőbb hátra kell hagynunk.

Igaz, persze: régen vágyott nagyszervezetekben egyenjogú tagok lettünk. Ezzel a NATO és az Európai Unió jövő sorsáért is felelősséget vállaltunk. Igaz az is, hogy mi akartuk ezt. De: mehetünk volna-e máshova? Maradhattunk volna tényleg kívül? Zárt térbe, felosztott világba kemény ázsiai-despotikus elnyomattásból érkezünk, így svájci példát aligha követhettünk.<sup>6</sup>

### **Globalizmus? Kozmopolitizmus?**

Egyik is, másik is önmagában természetes, nemesként felfogható cél és irány. Ám ha valamit elnyomna, úgy már óhatatlanul ellentmondásos megítélésűvé lesz. Különösen, ha nemzeti érdekvédelemmel kerülne szembe. Mert szűkebb közösségeink sorának szolgálata szintén természetes és nemes. Ráadásul ez utóbbinak leginkább csak magunk tehetünk eleget.

A globalizmus és kozmopolitizmus antagonizmusba állítása tehát nemzeti, családi és egyéb szűkebb vagy tágabb közösségeinkkel mesterséges. Olyasmi, mint amikor egy szerves egyensúly<sup>7</sup> felborul,<sup>8</sup> aktívvá kizárólag az egyik oldal lesz, ráadásul „mindent vagy semmit!” típusú túrésre kényszeríti a másikat. A rendszerváltás szüksége azonban eleve egyenlőtlenségről, mert megélt szocia-

---

6 Finnországban voltam társrendezője éppen egy konferenciának az 1980-as évek végén, amikor a finnek még bőszült vitát folytattak a csatlakozásról. Talán az utolsók voltak, amikor még nyitott esélyként latolgathattak ilyen és olyan irányban is.

7 Pl. Vajda Anikó *‘Az egészség’* in <<http://fontanasziget.hu/egeszseges-eletmod/az-egeszseg>> dinamikus egyensúlyi állapotként definiálja terminusát, s ezt szomatikus, pszichikus és szociális vetületűként írja le. Árukdó, hogy nyelvünk is az *‘egész’* szavából, azaz hiánytalanságból vezeti le a lét problémátlan teljességét.

8 Lehet-e egy alakított rend, egy *homeostasis* eleve patológikus? Hiszen mindegyik fennállott állapota megélhető volt. Ám ha paradigmatisztikus váltás következik be, úgy az már új problematikához vezet bennünket.



lizmusunk csődjéről, külső eladósodottságunkról és ezért privatizáció kényszeréről szólt. Ennélfogva igazi egyensúlyban talán a szocializmus óta nem is volt részünk. Azt sem tudjuk tán, milyen is lehetne egyáltalán. Hiszen a kényszeres kompromisszumok már eleve elárultatták.

Régi tudományos meggyőződésünket azonban újraélhettük. A jogszociológus modernizációs tanulmányai arról summáztak, hogy mást nem tehetvén, kényszerpályáról kényszerpályára botladozunk. A filozófia posztumusz társadalomontológiai kísérletének a tanulsága pedig arról szólt, hogy annyi alternatívánk még ott és akkor, a totalitarianizmusban is adódik, hogy az alapszövetbe történő beépülésre alkalmas korrektív (rendszer reformáló) mozgásformákat kellő tervezéssel elindítva hosszú távon lényeges változásokat provokáljunk.<sup>9</sup>

### **Kell-e új jog? Kell-e új alkotmány?**

Eddig utalgattam már többször a jogra; ennek ellenére azonban még kérdéses, vajon felfűzhető-e egy átfogó helyzetkép a jog köré? Dolgaink rendes menetét feltételezve bizonyára nemmel kellene válaszolnunk. Válaszként azonban azért helyénvaló mégis az igen, mert eleve beteg lélekkel indultunk. Azt sem tudhatjuk már, hogy a szükséges társadalmi normalitás fennállott-e egykor.

Első előkérdésként hadd utaljak ezért annak közismertségére, hogy a jog világa (pontosabban: annak professzionális ideológiai körítése) telítve van misztifikációval. WEBER már egy évszázada leírta ezt a világ elvarázslásaként, amikor tüzetesítette a modern formális jog előfeltevéseit.<sup>10</sup> Ilyen például a rendszer-gondolat, az elvek, a logikai következés feltétlen uralma. Ilyen bármely

---

<sup>9</sup> Az előbbire lásd Kulcsár Kálmán *A modernizáció és a jog* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1989) 227 o., az utóbbira pedig – Lukács György *A társadalmi lét ontológiájáról* ford. Eörsi István I–III (Budapest: Magvető 1976; <sup>2</sup>1985) nyomán – a szerzőtől *A jog helye Lukács György világképében* (Budapest: Magvető 1981) 287 o. [Gyorsuló Idő].

<sup>10</sup> *„Entzauberung der Welt”* in Max Weber *Rechtssoziologie* hrsg. Johannes Winckelmann (Neuwied: Luchterhand 1960) [Soziologische Texte], az előfeltevések pedig in *Jog és filozófia* Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből, szerk. Varga Csaba (Budapest: Akadémiai Kiadó 1981), 146. o.

meghozott döntésnek a formális szükségképpenisége. És nem utolsósorban ilyen mindennemű (amúgy óhatatlanul személyhez kötődő, tehát – teoretikus kifejezésében – politikailag is vezérelt) eljárásnak egy logikai automatizmusba burkolása. Ámde ilyen az is, hogy a jog, úgymond, „jog”-ból áll – vagyis abból, amit akként tételeztek, azaz: a *ius* a *lex*ből.

Ehelyett azonban az egyedül igazolható valóság a jog kapcsán nem más, mint egy kizárólag kölcsönhatásban megnyilvánuló lét. Egyik oldala az, amit jogként objektiváltak (tételeztek),<sup>11</sup> míg a másik ennek mikénti megértése és értelmezése (azaz tudományos kifejezésében: közösségi és egyéni hermeneutikája). Tehát: „jog”? Voltaképpen ilyesmi nincs is. Amikor jogra hivatkozunk, csupán virtualitásról szólunk. Azért létezőként hivatkozunk, hogy más hivatkozásokban szintén jelen lévő fennálltát hangsúlyozzuk. Nos, e jogot szavakból építjük, és meghivatkozásaiból egymásra rakódó gyakorlatunkban folyvást konvencionalizáljuk és re-konvencionalizáljuk. Identitása nem ennek, hanem csakis dolgoknak van. Ezek megértése viszont folyamat, ami állandó levésben van. A jog önazonossága így legfeljebb normatív hipotézis, absztrakt projekció.

A jog bármelyik ezen összetevőjénél fogva alakítható. Eszerint talán nem is kellene feltétlenül „új” jog? Lehetséges. Ám mégis: ha a demokrácia játékszabályait követve új szereplő kerül egy korábbi nyertes helyére, úgy visszas, ha éppen a lelépő próbálná utódját a cselekvéstől visszaretteneni vagy megfélemlíteni. És még inkább visszas, ha olyas valaki akar nyughatatlan dölyfében visszajáró szellemként kísértetni, aki szerzője is, hasznélvezője is volt annak, aminek a további fejlődésére az alakítására hivatottak éppen most tettek pontot.<sup>12</sup>

---

11 Ez is kizárólag a római jog kontinentális európai kiágazására jellemző. Az angolszász joggal, a klasszikus zsidó és iszlám hagyománnyal, a távol-keleti (kínai és japán) jogfelfogással szembesítve lásd a szerzőtől *A jogi gondolkodás paradigmái* 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504 o.

12 Márpedig ha „láthatatlan elnökként én is mindig ön mellett fogok állni” – in <[http://www.solyomlaszlo.hu/aktualis20100805\\_atadasi\\_ceremonia.html](http://www.solyomlaszlo.hu/aktualis20100805_atadasi_ceremonia.html)> –, úgy ez ugyanazt jelenti (bár nem ugyanazon perspektívából, inkább annakfarce-aként), mint ami egykor a király és állama természetszerű azonosítása volt. Vö. Herbert H. Rowen, »L'État c'est à moi«: Louis XIV and the State' *French Historical Studies* [Duke University Press] II (1961) 1, 83–98. o.

Ezek után nem teoretikus kérdés, vajon rokonszenves-e az elsőprő választási győzelem forradalomként megnevezése. Ám szembeszegezve az előd ANTALL JÓZSEF kibúvásával bármiféle radikalizmus elől – merthogy „tetszettek volna forradalmat csinálni!” –, az új kormányzati párterő legitimitásának a jelzéseként legfeljebb valaki rokonszenvébe nem illő, de mégis találó.

### **Zsákutcának bizonyult-e eddigi „jogállami átmenetünk”?**

Második előkérdésként a legszárazabb számvetésnek is számot kell vetnie azzal, hogy kétszer négy évet mondhattunk magunkénak eddig nemzeti, polgári, keresztény, konzervatív hátszéllel, és háromszor négy évig tartott a posztkommunista fosztogatás, amit pusztító liberális doktrinerizmus kísért. A mérleg egyértelmű: erőnlétünk, morális állagunk siralmas – még a kommunizmusban volt állapotunkhoz mérten is. A nemzet gazdasági potenciálja s eladósodottsága pedig nemcsak fenntarthatatlan, de megfordíthatatlansággal is fenyeget. Nem véletlen, ha sokakban ezért a nemzetvesztés képzete is felmerül.<sup>13</sup>

Jogállamiságunkat, államlétünk scenárióját az Alkotmánybíróság már eleve úgy rendezte be, hogy bármely kormányzati megvalósulás mindmáig jogilag makulátlannak minősülhetett. Ha egy-némely kormányfőnk esetleg netalán jogtechnikai okokból volt csupán bűntelen, akkor is. Mi mást lehetne kiolvasni abból, hogy az akkori köztársasági elnök (úgy is mint egykor első alkotmánybíró) a hazugság és megtévesztés kormányát „morális válság” okán ítélte el? Miközben legkisebb magánügyünkben egy csalárd szerződésnek semmisség megállapításához kell vezetnie? Ámde tudnunk kell, hogy nem kommunisták, s ha vannak ellenségeink, úgy történetesen éppen nem ők kényszerítettek ránk ilyen színpadot. Amink van, legjobbjbainknak, keresztény középosztályunk kiválasztottjainak köszönhetjük.

---

<sup>13</sup> Csupán a számunkra elvesztegetett két évtized országalapító lehetőségére említendő itt is két világháború közti hazánk. Elvesztett világháború, példátlan országcsonkítás, gazdasági világválság vajúdásában indult újra. Ám ugyanennyi békeidő futamideje alatt egy modern Magyarország iparát, gazdaságát, intézményrendszerét és építészetét hozta létre HORTHY MIKLÓS kormányzóságával, KLEBELSBERG KUNO célmegfogalmazásával.

A mai miniszterelnök érzekelte egykor úgy, hogy először megtanulták tőlünk, akkori tanáraiktól civilizációnknak a fenséges jogeszményeit. Nyílt sisakkal, várakozással léptek hát pástra, hogy az ország házában az egyik pártösszetevőként majd közös sorsunkat formálják. Utólag kellett belátniuk, hogy tévedtek, mert még sincs parlamenti szuverenitás. Merthogy időközben fölébe nőtt egy fel-sőbbség. Ami tán nem szuverén, mégis bármikor dönthet róluk. Zártan, átlátatlanul és jegyzőkönyvezetlenül. Felelőtlenül ugyan, de megfellebbezhetetlenül. Ráadásul azt is kizárólagos belső ügyeként vívta ki, hogy minek az alapján. Ha tetszik, nos, akár úgy, ahogyan a bűvész rántja elő galambját iszákjából.

Nem politikusok ők. Nem bírák. Emberéletekben szintén nem jártasak. Közösségükért sem felelősek. Ezért nem is államférfiak, mert éppen nem gyakorlati bölcsesség, mértéktartás, arányér-zék, kompromisszumkeresésre nyitottság az erősségük. A profesz-szorok embertípusából valók. Rendszerben gondolkodnak, szögle-tesen. Mert csupán annak feszességére és következetességére ügyelnek. Fogalomtisztogatók. Szofisták.<sup>14</sup>

---

14 A francia *Code civil* formába öntőjének megfigyelése ez, mikor forradalmi időkben Észak-Németországba menekülve megtapasztalhatta az »*esprit philosophique*« jó és rossz felhasználását. Hazája tragédiáját a rendszer-gondolat felelőtlenségre, szélsőséges következetességre csábító steril intellektualizmusában látta:

„Zseniális, nagyformátumú, mélyenlátó emberek azok, nem pedig a szofisták, akik valaha társadalmakat alapítottak, városokat építettek, népeket tanítottak. A szofisták mindig az erkölcs leromlásakor jelentkeznek. Ez termeli ki őket arra aligha alkalmasan, hogy sajnálatos befolyásukkal a romlásnak indult szel-lemen és szíveken javítsanak. Megfogalmazva egy gondolatot máris azt hiszik, hogy ezzel valamit létrehoztak. Pedig a megfogalmazott gondolat nem ejti magától rabul az embert, de nem is gyökeresedik meg ott, ahol elvetik. A tör-vényeket sokasítva csupán lealacsonyítják a törvényhozást. Eközben pedig minden elvész. Mert olyan a hamis filozófiai szellem, mint egy bármit magába záró süket kagyló.”

J. E. M. Portalis *De l'usage et de l'abus de l'esprit philosophique durant le XVIII<sup>e</sup> siècle* (Paris 1820, 3<sup>e</sup> éd. 1834), 403–404. o., ill. J. E. M. Portalis *Écrits et discours juridique et politique* (Aix-Marseille: Presses Universitaires d'Aix-Marseille 1988), 398–399. o. A jogszociológia francia atyja mindennek tanulságát így összegezte: „semmi rendszer, csupán adaptáció: a mindenkori gondolat ahhoz hozzáigazítása, amit a pillanat változó szüksége sugall.” Jean Carbonnier *Le Code Napoléon en tant que phénomène sociologique* *Revue de la Recherche juridique* Droit prospectif 1981/3, 335. o.

Nos, ilyesmi fejeződik ki a hagyományos brit kormányzati bölcsességben is. Ott a filozofikus és a retorikai kiválóság, a szabadon szálldosó szellem iskolája Cambridge és Oxford, ám a birodalmi vezetéshez szükséges tudásra már másutt készít fel fiataljaikat.

Alkotmánybíróságunk felhatalmazása jog alkalmazására szól. Maga az alkotmány kikényszerítése helyett mégis bizonytalan eszményektől termékenyül meg,<sup>15</sup> idegen külföldi számunkra irrelevant jogára építi megítélését, nemzetközi ajánlást kényszerít ki, merő absztrakciókból „láthatatlan alkotmányt” teremt.<sup>16</sup> Onnan veszi javát, ahonnan tudja – mint MOLIÈRE hőse.<sup>17</sup> Alkotmányellenes alkotmányvédelem ez, hiszen maga hozza létre azt a mércét, amivel a nemzet szuverén akaratát majd oly előszeretettel megsemmisíti.<sup>18</sup>

Síralmas a végeredmény: élehetetlen s gyakorlatiatlan jog, doktrinális merevséggel a háttérben. Szembefordul a szocializmus jognihilizálásával, de az ellenkező és épp oly káros végletbe esve fetisizálja a jogot. Mindezt fenséges pátozzsal teszi. Új *katekizist* hirdet, miszerint ember létünk az alkotmányos mindennapokban nyeri majd el végső értelmét.

Miért lenne hát kifogásolható, ha egy politikai erő szemléleti váltást készít elő? Tán még az sem problémás, ha ezt a Harmadikról a Negyedik Köztársaságra történő átmenetként fogalmazza meg.

Hol áll vajon a szakma? És mekkora, milyen, miféle kialakultságú szakma egyáltalán ez? Merthogy ezredéves múltja halott. Akadémián, egyetemen még eszmetörténetét sem dolgozták fel. A bolsevik államszemlélet pedig, amivel kivégezték, csakis szocialista államjogot hozhatott létre. Mai helyettesítője viszont innen-onnan szedett. Klasszikusai, alapozó *opusai* nem születtek itthon. Alkotmánybíráskodó heroszai sem e tudományt, legfeljebb saját géniuszukat művelték. Nemesen *dilettante* módon, mert többségükben, legjobbjaikban nem a közösség-központú közjogi, hanem az elszigetelt egyén akarati képességére ügyelő magánjogi hagyó-

---

15 Rendszerváltást megbéklyózó döntések sorát hozta az Alkotmánybíróság kizárólag az alkotmány 2. §-a alapján, mely ugyanakkor nem mond többet, mint hogy „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam.”

16 Vö. a szerzőtől „Lopakodó jogújítás alkotmánybíráskodás útján? (Rendszerváltoztatásunk természetrajzához)” *PoLiSz* (2006. június), No. 95, 4–30. o. és <<http://www.krater.hu/site.php?func=polisz&file=cikkek&cnr=844>>.

17 „je prends mon bien où je trouve” – Molière *A fősvény*.

18 Történetileg a hatalombitorlás [*usurpatio*] volt mindig az egyik legelsőbb és legsúlyosabb bűn az állam ellen, hiszen létének az alapját kezdte ki. Ennek megfelelő volt a büntetése is. Ezért maradt élő mindmáig az ősi jogi maxima: jogtalanságból nem eredhet jog.

mányból érkeztek. Ezért lett az ország joggyakorlatának általuk megfogalmazott krédójában az egyén minden, állama meg semmi. Legfeljebb veszélyforrás, amit korlátozni kell, ha az egyed önmegvalósítása nem lenne még teljes.

A magánjog sokszorosán desztillált, roppant összetetté kovácsolt fogalmi és intézményi hálózat – évezredes műveltséggel, folyamatos finomítással. A hazai közjog viszont ez idő szerint alig több, mint az Alkotmánybíróság két évtizednyi alkalmi produktuma. S olyan függésben dolgoztatik fel e nálunk juniorra lett diszciplínában, amely kritikai távolságtartás nélkül éli át tárgya helyettesíthetetlen egyediségét.<sup>19</sup>

Mégis populáris rokonszenv övezi. Ebben példamutató, mert eddig mindent – alkotmányosságot, jogszerűséget, rendezettséget, önkénykorlátozást – önmagának mint abszolút jóság bőven áradó forrásának tudott tulajdonítani.<sup>20</sup>

### **Milyen jogfelfogást plántál hát belénk szívósan?**

Nem szükséges feltétlenül részleteiben elemeznünk alkotmánybíráskodásunk elmúlt húsz évét. Az alábbi összkép mégis védhető, mert minden meghozott döntésük a jövőnek szólt, alkotmányi erővel és visszavonhatatlanul épülve be a jogrendszerbe.

19 VÉKÁS LAJOS akadémikus fejtette ki egy vitában, hogy önmagában visszás, ha egy ezredéves (közjogi) hagyományt rövid úton felülírnak, majd anyajogként ezt rátelepítik egy ezredéve folyamatosan művelt és finomított másik (magánjogi) hagyományra. Ez a közjog azonban önmagában is ellentmondásos. Az emberjogi szemlélet beemelésével immár egymást kizáró két princípium ellentétére kell építenie. Hiszen társadalomintegrációját rögvest fel is bontja, mikor azzal szemben abszolutizálja az egyedet.

20 A néplelék forgandóságával nem illendő ma foglalatoskodni, mert nem illik bele a demokrácia divatos eszményébe. Pedig számos ösztönzéssel hatalmas változási folyamatnak kellett lezajlania a lelkekben a századvég elvi liberalizmusától a háborúvesztésünket országvesztéssel súlyosbító KÁROLYI MIHÁLYIG és tovább, ha egy egész nemzetnek kellett akkor bénultan tűnie hazánk idegenektől előzölését. Vö. pl. Tormay Cécile *Bujdosó könyv* (Budapest: Pallas 1921–1922; '1926) (Genius 1937 / Gede 2003 / Magyar Ház 2005 / Szeged: Lazi 2009 / Fapadoskonyv.hu 2009); fordításban *An Outlaw's Diary* foreword Duke of Northumberland, I–II (London: P. Allan & New York: R. M. McBride 1923–1924) (Hawthorne, Calif.: Christian Book Club of America 1969), *Le Livre proscrit* Scènes de la révolution communiste en Hongrie, trad. Marcelle Tinayre & Paul Eugène Régnier (Paris: Librairie Plon 1925; 1933) [Figures et souvenirs 14], Cecylja Tormay *Księża tulaczy* Notatki z 1918–1919 r, przekład Stanislawy Studnickiej (Warszawa: Biblioteka Domu Polskiego 1928).

Összességében jellegzetesen ellen-formáció ez, a szocializmus tapasztalatával szemben. Határozott tagadásra épül, de vízió nélkül a jövőről.<sup>21</sup> Nos, a jogfelfogás jegyei az alábbiak:

1. a jogosultságok és kötelezettségek egyensúlyának felborítása a jogok ellentételezés nélküli túltengésével;<sup>22</sup>
2. a személyhez fűződő jogosultságok abszolutizálása azzal, hogy ezek körében korlátlan egyéni rendelkezést biztosított; ám ezzel
3. az állam közellenséggé tétetett, szemben az egyénnel, akit kizárólagos oltalomban részesít, nehogy az állam részéről bármiféle visszaélés eshessen;<sup>23</sup>
4. a jog tökéletes kiüresítése, amennyiben mindennemű igazságosság-megfontolás kiiktatásával a formális jogbiztonságot emelte a jogállam kizárólagos kritériumává;<sup>24</sup> ezzel azonban
5. a jogot az erkölctől mentesítette, megfosztva morális háttérétől;<sup>25</sup> így végezetül<sup>26</sup>

21 Olykor csak egy sokszerű élmény tud rádöbenteni gondolkodásunk korlátaira. Ilyen meglepetés ért 1986 táján Punte del Este (Uruguay) óceáni homokfövényén, ahol a Yale Law School kutatójaként voltam hivatalos korreferálni egy amerikai szervezésű nemzetközi konferencián. Társként egy zsidóüldözés elől menekült harvardi magyarnak lobogtam éppen szocializmusunk megígásáról, mikor a jövő programjára rákérdezett. Válaszolnom nemigen volt mit. Erre ő úgy tromfolt, hogy nem eddig voltak, hanem ezután lesznek csak igazi nehézségeink. Mert mi magunk is óhatatlanul SZTÁLINisták lettünk, noha negatív lenyomatban. Mert eddig csupasz tagadásból építkeztünk. Harcunk morális kiállás volt, de ennek ugyanakkor intellektuális foglyai lettünk. Bár akkor bántott mindennek a nyersége, mégis igaza volt. És minden merev szembefordulási kényszerben ennek a fenygetése él mindenkor tovább.

22 Például integrálta és dezintegrálta a lakosságot a cigányság olyan átszocializálásával, amelyben immár KUNCZE GÁBOR szabaddemokrata „megélhetési bűnözés” fogalma adta az egyik legpusztítóbb indítót lökést.

23 Az amerikai gyakorlat közismerten egyazon síkról és eséllyel szereti látni rendőr és bűnöző párharcat.

24 Demokráciából eljárási változatra, jogállamiságból pedig az egyetlen formális tényezőre visszavezetés a nemzetközi irodalomban ismert legprimitívebb variáns.

25 Tanulságos volt egy alkotmánybíróági logikával élő pécsi kezdeményezés. A TOCSIK MÁRTA sikerdíja ügyében hozott harmadik bíróági megítélésre válaszul javasolták ti., hogy iktassák ki a polgári törvénykönyvből az „erkölctelen jogügylet” eleve semmissége utólagos megállapításának lehetőségét, mert törvényi meghatározatlansága – úgymond – a jogbizonytalansággal egyértelmű. Tilk Péter „A jogállamiság és a jóerkölcs viszonya a Ptk. semmisségi szabályában” *Cég és jog* V (2003) 12, 4–6. o.

26 Megjegyzendő, hogy az eddig felsorolt jegyek szemben állanak az Egyház társadalmi tanításával is.

6. a jogtagadó diktatórikus múlt jogát is rehabilitálta azzal, hogy a mai joguralmi állapotok egyszerű előzményeként ismertette el.

Ilyen módon az a jogállamiság, aminek a megőrzött továbbépítéséről vagy hátrahagyásáról zajlik most a vita, valójában

1. az elmúlt rezsim jogállapotait, szereplőit és az általuk megszerzett jogokat részesítette elsődleges védelmében; következésképpen azzal, hogy a jelent a múltból megszakítatlanul következőként fogta fel, elősegítette a poszt-kommunizmus erőinek jogi, politikai, társadalmi, szociológiai és gazdasági értelemben egyaránt a továbbélését és újrászerveződését;
2. az általa felfogott betűjog formális fetiszizálásával korlátozta az igazságszolgáltatás minden egészséges jogrendszerben élő rugalmasságát és adaptatív készségét, respondeáló erejét, így különösen az ún. általános jogelvek, klauzúla és bizonytalan jogfogalmak határesetben történő érvenyesíthetőségét;<sup>27</sup> elősegítette az „erkölcstelen, de jogszerű” botrányos gyakorlatának hazai földben történő meggyökerezését; és serkentette az üzleti jogászságnak a mesterséges joghézag-konstruálásra alapozó tényleges jogke-rülése társadalompusztító, ám további szabad harácsolást egy szándékosan jogmentesített térben időlegesen biztosító professzionális gyakorlattá növekedését;<sup>28</sup>

---

\* 27 A jogtanuló a tipizálható előfordulásokra koncentrál; ezek a kódexek különös tényállásszerűségeitől meghatározott klasszifikációs helyek. Legfeljebb kiegészítőleg említik, hogy néha előfordulhat olyan helyzet, amelynek ilyen besorolása nem vállalható. Ilyenkor olyan általánossághoz fordul a bíró, mint a társadalomra veszélyesség megkövetelése a büntetőjogban vagy a rendeltetésszerű joggyakorlás előfeltételezése a polgári jogban. Ezzel azonban logikailag a rend [*Ordnung*] mellé egy különrendet [*Sonderordnung*] tételezett. Vagyis az átlagesetekben követendő minuciózus előírásokat kivételes helyzet észlelése esetén egyszerűen félre teszi a bíró.

28 Nem először és utoljára a reformáció idején erősödött fel a vád a jogászokkal szemben: talmudisták, szörszállasogatók. Martin Luther *Asztali beszélgetések* ford. Márton László (Budapest: Helikon 1983) egyenesen a „*Juristen, böse Christen*” egybekapcsoltságáról szolt. Vö. pl. a szerzőtől „Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében” *Jogtudományi Közöny* XXXI (1976) 8, 434–441. o.



3. azzal, hogy kíméletlen abszolutizálással érvényesítette az Alkotmánybíróságtól illegitim módon elfogadtatott elveket, a közösségre hárította az ilyen mesterséges értelemre hagyatkozás nemzetellenes következményeit, elhallgatva a természetes emberi értelem jussát arra, hogy szabadon meghatározhassa önmaga és nemzete sorsát;<sup>29</sup>
4. íróasztal-tudósi teoretikus, voltaképpen hivatásában azonban érzéketlen jogkezelésével kiűzte a jogból a tapasztalat és a gyakorlati bölcsesség erényét; végezetül pedig
5. saját önképével szemben nem átalakulásunkat segítette azzal, hogy „A rendszerváltás nagy politikai-ideológiai vitáit [...] tudta az Alkotmánybíróság alkotmányjogi problémává transzformálni és így semlegesíteni”,<sup>30</sup> hanem eleve kisiklatta, vakvágányra terelte. Egy „alkotmányosság” gyanánt elfogadtatott legújabb kori divat-fantom nevében<sup>31</sup> pusztán ködszurkálást végzett, az egész országot arra késztetve, hogy folyvást erről vitázzon (mintha cselekvéseinknek mintegy külső esztétikumáról szólna a létünk) – miközben erkölcsi és vagyoni állapotában a nemzet már végromlás közelében volt.

---

29 Társadalmi létezésünk minden imperatívuma – hívószava, eszménye és célja – előfeltételezett. Ezért viszonylagos is. Ám ez többnyire nagy történelmi ívekben való áttekintésekor válik láthatóvá csupán. Ilyen lehetett közelmúltunkban az ázsiai kistigrisek és Kína gazdasági előretörésével a demokrácia politikai előfeltételezettségének összeomlása; a globális dimenziókban kiterjesztett *rule of law* önküresedése; az Egyesült Államok újragondolásai szeptember 11-e után; a piaci önszabályozás s az állami be nem avatkozás kérdésessé válása a közelmúlt gazdasági világválsága nyomán; valamint a *Bundeswehr* tanulmánya a szabadkereskedelem és demokrácia további követhetetlenségéről, amennyiben az energiaforrások – mint ez egyébként várható – ki fognak merülni. A joguralom sorsára lásd a szerzőtől „Jogi kultúránk – európai és globális távlatban” in *Európai jog és jogfilozófia* Tanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére, szerk. Paksy Máté (Budapest: Szent István Társulat 2008), 13–42. o. [Jogfilozófiák].

30 Sólyom László *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* (Budapest: Osiris 2001), 689. o. [Osiris tankönyvek].

31 Az angol *„constitutional”* 29.000e és *„constitutionalism”* 686e; a francia *„constitutionnel”* 6.180e és *„constitutionnalité”* 185e; a német *„verfassungsmässig”* 32e, *„Verfassungsmässigkeiten”* 141e, a *„Konstitutionell”* 215e és *„Konstitutionalität”* 1e; ezzel egyidejűleg a magyar „alkotmányos” 286e, „alkotmányosság” 43e és „alkotmányossági” 161e alkalommal fordult elő 2010. december 7-én a Google-keresőn.

Demokrácia, többpárti rendszer, parlamentarizmus, emberi jogok, jogállamiság, joguralom – ezek az idolk mind eszközértékek csupán: civilizációs jussunkként emberi nemesbedésünk kifejeződései.<sup>32</sup> Bármily fontosak is, nem önálló entitások. Nem is állítandók hát szembe az ország állapotával. Abszolút mivoltuk vagy állaguk nincs; védelmük kizárólag az ország általános kultúráján, így fejlettségén belül gondolható.<sup>33</sup>

Ha a súlykot bármilyen irányban elvetjük, valószínűleg csak arról van szó, hogy valakiktől importált eszmék áldozatául estünk. Mert általános tanulságként megfogalmazható, hogy

1. globális szinten a demokrácia (és bármely eszközérték) exportjának választania kell egy cirkuszi idomár agresszivitása és a kertészi alázat között;<sup>34</sup> míg
2. helyi szinten eleve tudatában kell lennünk annak, hogy a társadalomtudomány csakis lokális: helytől és időtől függő lehet. Hiszen a társadalomtudomány maga sem más, mint partikuláris történelmi tapasztalatok rendezett

---

32 Vö. a szerzőtől 'Célok és eszközök a jogban' in Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái* 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004), 467–479. o.

33 Szemléletes a kérdés: jobb lenne-e országunknak, ha milliónyi alkotmánybíró és *ombudsman* óvna bennünket? És mi az igazából, amire jog- vagy alkotmányellenesség megállapításakor voltaképpen rábukkanunk? Olyan beékelődött elfajult anyag, mint egy kóros, ám kioperálható sejt a szervezetben? Vagy csupán a szervezet valamiféle konzisztenciájú összetétele vagy működése, amiről valaki formál ugyan egy véleményt, ám amellyel szemben más konzíliumi vélemények sora még felsorakoztatható lesz? Miután a jogban kizárólag az erre felhatalmazott felek közt, eljárási rendben zajlhatnak lépések, Kelsen rekonstrukciója szerint a 'jogellenesség' vagy 'alkotmányellenesség' csakis erre rendelt eljárásban erre hatáskörrel bíró szerv jogerős megállapítása lehet. Konstitutív aktus – beszámításnak mondja a jogtudomány –, ami e konstitálás aktusa nélkül egyszerűen nem áll, nem állhat fenn. Saját legutódabb vélekedéseink pedig ehhez képest vagy közéleti magánjátékok vagy a hivatalosság jövőbeli mozgását illető jóslások. A voltaképpeni kérdés így a merő jogtechnika marad: van-e ilyen szerv, és mikor, mi által válik esetleges ilyen megállapítása jogerőssé? Vö. a szerzőtől – a teoretikus alapokra – *A bírói ténymegállapítási folyamat természete* 2. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2001; \*2003) 210 o., – a világbanki szemszögből szemlélt világdilemmákra pedig – 'Jogkölcsonzés egy globalizálódó világban' *Társadalomkutatás* 24 (2006) 1, 33–60. o. és <<http://akademaii.om.hu/content/1787602k25135871/fulltext.pdf>>, a Kelsen alapokra pedig 3. jegyzet.

34 Vö. a szerzőtől 'Rule of Law, or the Dilemma of an Ethos: Gardening versus Mechanisation' in *Rule of Law Promotion Global Perspectives, Local Applications*, ed. Per Bergling, Jenny Ederlöff & Veronica L. Taylor (Uppsala: Iustus Förlag 2009), 213–230. o. [Skrifter från juridiska institutionen vid Umeå universitet Nr 21] és összegzés in <<http://www.scribd.com/doc/9436648/Csaba-Varga-Rule-of-Law-or-Dilemma-of-Ethos>>.

halmaza. Mindenkinek a magáé; ám mert tudomány, a többivel is megosztottan. Nincs kis és nagy tapasztalat, csakis megélt és ezáltal számára kiindulást jelentő. Miközben minden esemény vagy tapasztalás, aminek a tudására csak szert tehetünk, egy szakadatlan *learning process* keretében valóban megfontolandó. Mechanikusan azonban semmi sem veendő át – már csak azért sem, mert egy új közegben a régről vagy máshonnan áthozott sem a maga eredeti módján érvényes;

3. származási helyén s bármely formájában semmiféle ún. jogszerűség és alkotmányosság, jogállam és joguralom nem jöhetett létre másként, mint saját kihívásra adott saját válaszként. Ezért kizárólag a történelmileg konkrét *challenge/response* paradigmáján belül értelmezendő. Társadalmi dolgainkban ennek tudatában kell eljárunk. Mindennemű kisebbségre, további alávetésre vagy átláthatatlan konstrukciók felsőbb értelmére való felhívást, amit bárhonnán jött bölcsek vagy átmeneti Übü királyok szoktak különösen manapság sugallani, el kell vetnünk.

## KÉNYSZEREDETTEN BOLYONGUNK\*

- *Miután lezajlottak a „nagy” kodifikációk, van-e még remény arra, hogy hasonló korszakot él meg az európai jogfejlődés és hazánk?*
- A kodifikáció a benne foglalt racionalizálás-gondolattal, rendszerszerű szervezéssel, logikai építkezéssel és formális fegyelmezéssel éppen nem divatos állítólagos posztmodernizmusunk számára. A mai nyugat-európai-atlanti bíró immár példák után kutat, de saját szuverén döntés elérésére törekszik. Kódexében egyre kevésbé olyan meghatározást lát, amely számára döntési parancsként jelentkezne. Ehelyett inkább merő eligazítást keres benne, mely segítheti elindulni a saját döntését kitérő gondolkodás útján. Ezért is keresi tudományos kifejtésekben, idegen jogban egyaránt. Saját jogának segítsége vagy többlete így jobbra az adott rendszertani csatornába terelés, vagyis annak kiválaszthatósága, hogy mely jogi intézmény, fogalomborok vagy rendelkezés köré szervezze kialakítandó gondolatait. Az utóbbi évtizedekben Oroszországtól Hollandián át Québecig született kodifikációk már keresték az ilyen orientációs funkcióhoz illő megoldásokat. Az Európai Unió méhében pedig – noha kodifikációs jogosultsága nincs, kodifikációt bizonyítottan igénylő szükség szintúgy nem áll fenn – suba alatt, különféle ürüggyel (ám európai közkiöltségen) egyetemi műhelyek ádá szorgalmatossággal szintén kódexek s pótlékaik előkészítésén munkálkodnak. Szerte a nyugati féltekén a legfőbb alaptény mégis a hagyományos jogpozitivizmus, tehát a törvénytől való kizárólagos meghatározás fokozatos feloldódása. A bírásko-

---

\* Első változatában megjelent mint Gazsó Balázs László & ifj. Lomnici Zoltán, 'Interjú Varga Csabával, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanszékvezető egyetemi tanárával' *de Jure* [Jogászok magazinja] X (2009) 11–12, 2–7. o. & <<http://dejure.hu/2009/11/kenyszeredet-ten-bolyongunk/>>.

dásból, mint isten-pótlék szerepű, majd azt közvetítő autoritatív döntéshozatalból mára sokszereplős, nyitott végű kulturális dialógus lett az úgynevezett fejlett világ számunkra is mérvadó helyein. A kódexből pedig rendszerigény maradt csupán. Miközben az Európai Unió joga eleve kétpólusú (s a központtal szemközti oldalán ráadásul változatos tagállami szerepjátszású), amely a nemzeti dinamizálások sorozatától, vagyis egy hallgatólagos céllal mesterségesen képzett káosz, azaz spontán kezdeményezések összevisszasága mindenkori állapotától reméli, hogy a majdani rend majd belőle valamiképpen mégis előáll.

Amerikában csakúgy, mint az Unióban s tagállamaiban egy jurisztokrácia vágyása lebeg a jogászkaszt és az általa kreált rend fölött. Ennek időleges eredménye az agyonjogiasítás [*juridical saturation*] mint kifejlett *juristopathia*, hiszen a pap, a mélylélektani terapeuta, az újra divatos csillagjós helyébe lép napjainkban a jogász, mint akinek állítólag kiváltságos (bár sohasem tanult, legfeljebb saját helyzetében az egykori törzsi koponya-trepanátorra emlékeztetően gyakorolt) képessége vagy tudása van egymásnak feszülő értékek, érdekek, jogosultságok közti mérlegelésre és egyeztetésre, amikben egyébként nem jut egykönnyen dűlőre a társadalom. Az *ordóról* formált eszményünk hovatovább maga sem más ebben, mint a nemzet-közi és nemzeti érdekérvényesítés spontaneitásának különféle beavatkozásokkal valamiféle közös mederbe terelése, olykor további intervenciós kiigazításokkal hangsúlyos határhelyzetekben.

- *Úgy tűnik, hogy a magyar jogalkotás megtorpant 1989-ben. Azóta kétharmados törvényt alig fogadtak el. Véleménye szerint ennek milyen hatásai vannak napjaink joggyakorlatára, és meddig tartható ez az állapot?*
- Politikai realitásként jött létre egy kényszerszerű állapot mánk számára, aminek sem eszmei alapja, sem nálunk honos hagyománya, sem az adott alkun túlmutató megalapozottsága nincs. Annyit tudunk róla, hogy fennáll. Pusztá tény hát, bármi igazoltság nélkül. Márpedig ahogyan a társadalomfejlődésből s a tudományok alakulásából egyaránt tudjuk: minden működő rendszer elbukdácsol valahogy belső feszültségei egymásra halmozódásának közepette is, amíg valamiféle kitörés vagy robbanás

új állapotot nem kényszerít ki. Olybá tetszik, mintha a nemzeti-szocializmus ismert nekilendülése után a kommunista szocializmusként ismert diktatúra lett volna az utolsó államalakulat, amely – talán gyengesége tudatában is – eleve koncepcionális tervezéssel próbálta volna befolyásolni saját sorsa alakulását. A mai folyamatok viszont mintha ledéren rábíznák magukat a demokrácia bűvyszavának önfenntartó erejére. Hiszen hiába vannak sokkalta fejlettebb tudományos, kommunikációs, befolyásolási lehetőségeink és technológiáink, mégis a véletlenszerűség uralkodott el. Napjaink joggyakorlatára mégsem egyszerűen ez nyomja rá bélyegét, hanem rövidlátásunk találkozása megkésettiségünkkel Nyugat-Európával szemben. A fél évszázadon keresztül begyakorlott szocialista normativizmus alig javított pozitivizmusa él nálunk zavartalanul tovább. Nem élhettük át a II. világháború óta Nyugaton lezajlott mentalitásváltozást, s így az elvi érvelés, a klauzulákból történő gyakorlati fejlesztés, az így vagy úgy természetjogiként azonosítható értékek bírói érvényre juttatása nálunk ismeretlen. A régebbi Európa ezért is kezeli az újonnan érkezetteket kimondatlanul is külön, mert hogy az Unió vitáiban régi készségekkel, tehát korlátozott eszköztárral s csökkent akcióképességgel, vagyis versenyképtelen érdekvédő potenciával veszünk e térfélről változatlanul részt. Jogászképzésünk is régimódi, amennyiben tengelyében a betagolás – osztályozások útján felsőbb jogtételekből nyilvánvalónak s szükségképpeninek tetsző levezetés – mestersége áll. Pedig legegyszerűbb jogvitáinkban is egyszerre védendő, ám ütköző értékek s érdekek közti közvetítés művészete a lényeg; egyedül ez az, ami a bírót pozíciója magasztosságára érdemesítheti.

- *Mi a véleménye az alkotmánnyal kapcsolatos vitákról, gátakról és konfliktusokról?*
- Bármilyen, ami van, kellő energiával működtethető is. Hatásfoka azonban kérdéses lehet. S persze rejtve marad benne annak csupán utólagosan latolgatható vesztesége, hogy alkalmasabb konstruktum mit és miként aktiválhatott volna hazánkban, intézményi erejében s polgáraink energiájának bármiféle tendencia, közös alternatíva irányában összegződő koncentrálásá-

ban. Szintén történelmi esetlegesség játszik közre abban, hogy magánjogi gondolkodás kezdte el uralni közjogi alakulásunkat is. Merthogy ezredéves közjogi hagyományunkat (tudósait s egész hagyatékát) a berendezkedő kommunista kurzus egyszerűen kiiktatta. Mesterséges vákuumot idézett elő, lehetlenné téve bármi folytonosságot. Kiváló civilistáinknak hála, akik alkotmánybíráskodásunkat s alkotmányunk továbbfabrikálását megalapozták, jogi doktrínánkban mára így egy gyanússá, csaknem közellenséggé tett államisággal szemben az egyén lett abszolút. Általuk máig észrevétlenül a közjogot magánjogiasították, s így közjó, közérdek legfeljebb a határtalan egyéni jogosítványok szegleteiben húzódhat meg. Az emberjogiság nemes eszménye pedig, amit a hatalmi túlnyomás lehetőségével szembeni oltalomra fejlesztettek ki egykor, közösségbomlasztást is hasonló erővel táplál. A viták tétje ezért nem más, mint a kialakult *status quo* bármi áron fenntartása – szemben annak szintén örök emberi igényével, hogy időnként számvetés történjék. Egész gazdasági tudásunk, jogi gondolkodásunk szintén az éppen fennálló mentén, annak derivátumaként alakul. Merő impresszumokként, akadémiaileg kiműveletlenül érzékelhetők csupán tendenciák, értékek és készségek, amik egyáltalán egy számvetés alapjául szolgálhatnának. Mindebben az „alkotmány” pusztán hívószó: keret – egyelőre tartalmatlanul. Koncentrátum, aminek kardinális kérdései közül talán parlamentális rendszerünk állapota a leginkább meghatározó. Hiszen első kartális – SZTÁLINI – alkotmányunk a voltaképpen, mert tiszta (angol típusú) parlamentarizmussal is szakított. Azóta pedig kényszeredetten bolyongunk: innen-onnan ellesett példák-ból foltozgatunk, idegen hagyományú német megoldásokat amerikai politikaelméleti közegbe helyezgetünk, ámde látható iránytű nélkül. Nyilvánvalóan időszerű hát az alkotmányozás. De a történelem tanulsága szerint ez vagy egyfajta kegyelmi állapot kivételes pillanatának eredménye lehet, vagy előmunkálatokat igényel, amik viszont kellő történelmi s összehasonlító búvárkodásokkal aligha kezdődtek még meg igazán. Mert a szorgalom még nem teljesítmény, a túlaktivitás viszont figyelemelterelést is takarhat. Programszerű véggel ezért aligha időzíthe-

tő megnyugtatóan. A törekvés lankadatlanságánál, a munka elkezdésénél több így jelen állapotunkban aligha kívánható.

- *Olyan hírek láttak napvilágot, hogy az új kormány megszünteti az Alkotmánybíróság intézményét, és egy megerősített Legfelsőbb Bíróságot hoz létre, amerikai példára. Mi a véleménye egy ilyen koncepcióról?*
- Korántsem problémátlan, hogy jogállamiságunkat jogalkalmazó szerv – autokrata módon, hiszen hatáskör hiányában egyedül eljárási kiváltságára, mert eleve jogerejére támaszkodva – oktrojálta a jogéleltre. Ráadásul ezt legszűkebb formalista felfogására primitivizálta, mert egyeduralkodó kritériummá a jogbiztonságot emelte. Mindez szakmánk üdvívalgása mellett történt, noha nem jogforrásaként tisztelte, hanem még általa megmunkálendő nyersanyagaként kezelte alkotmányát. Már a korai vitákban elhangzott, hogy amint az elfojtások feltörnek, egy nagyszervezet tömegessé tett gyakorlata helyett normális medrébe – felsőházi vagy legfelsőbb bírósági funkcióba – kerülhet az országot megosztó kényes kérdésekben végső soron döntő hatósági alkotmányértelmezés. Alkotmánybíróságok valóban szép számmal alakultak – főként a diktatúrákból a II. világháború után átment országokban. Alkotmánybíráskodás fennállása azonban egy jogállami berendezkedésnek önmagában nem feltétele. Időközben a joguralomról is megtudhattuk, hogy dicséretes történelmi törekvés, ámde adott rendszeren belül alkalmazott terminusként nem operacionális. Önmagában aligha több, mint egy hagyomány jelzése. Sohasem beteljesedett, és csakis konkrét társadalmi-jogi környezetében értelmezhető. Tehát ilyen vagy olyan értelmében, valamiféle kompromisszum eredményeként. Korántsem minden idők számára befejezetten előttünk álló korpusz ezért, hanem csakis töredékesen megjelenő. Olyan válasz, amit az adott közegben tudatosodó kihívásokra e hagyomány lehető tiszteletben tartása jegyében történetesen megfogalmaztak. Ne felejtjük el: globális világban élünk, túl sok hát az önfényű hívószó. Szerepük annyi, mint AESOPUSnál a rókáé. Ezért is kell tudomány s publicisztika, hogy valós magjukig a mesebeli sajtóból eszegetésre hívogató igényeket lehánthassuk.



- *Mennyire látja fontosnak az Alkotmánybíróság szerepét a jogfejlesztés szempontjából?*
- A perspektivikus – *de lege ferenda* – nézőpontra nyilvánvalóan semmiféle jogdogmatikai teljesítmény mérlegelése nem szűkíthető. Ámde nem sokat mondtam ezzel, hiszen a *heresiák* egyházi megítélésében sem doktrinális kimunkáltságuk szokott döntő lenni. Alkotmánybíróságunk hozzájárulása a jogtudományossághoz analitikus mélységben valóban elismerendő – függetlenül attól, hogy legkiemelkedőbb teljesítménye a valóságos szerepjátászás kétségességétől legérintettebb időszakban volt érzékelhető. A célt azonban nem eszköze legitimálja. Talán épp ennek lapangó tudatossága lehetett az akkori igényes indokolásokban megbúvó legfőbb hajtóerő.
- *Megfelel-e napjaink jogalkotásának színvonala az európai várákosásoknak? Hogyan értékelné a mai magyar jogalkotást?*
- Élő találkozásainkat követő kiábrándulásaink megtaníthattak bennünket arra, hogy egykori ellenségünk ellenségeként a Nyugat számunkra misztifikálódott. Sőt, nimbusza mai lerombolódásában – ingamozgásként – akár az ellenkező pólusra is átlendülhettünk. Az Unió Európájáról pedig kiderült, hogy hatalmas konglomerátuma gigantikus nagyszervezeteként magabiztosan hömpölyög; ám korántsem feltétlen bizalomra érdemes színvonalon. Kollektív amnéziánkban nemigen tesszük fel a kérdést: a több évezrede folyvást egymás ellen véres háborúkba uszuló Európa nemzeti entitásainak kapzsisága és önérdékhajhászása vajon mára valóban átlényegült? Vagy inkább pusztán civilizációs módszerváltás történt? Szaz egyik másiknak farkasátán kifinomultabban, de annál ádázabban és kíméletlenebbül folytatódik tovább? Bármilyen is a válasz, annyi bizonyos, hogy a reflektálatlan belesimulással járó önátadás éppen nem európai tulajdonság; inkább elfáradás, egy hovatovább végzetessé váló ernyedtség jegye. Akkor lennének valóban európaiak, ha már elsajátítottuk volna társaink harkészségét; ha legalább ennek önsorsrontó hiányára rádöbbenénk. De a Nyugattól a technológiai siker s a fél évszázados megrázkódtatatlanság biztonságtudatának ideológiai lepleként a történelemfelettség új utópizmusát vettük csupán át. Ebből ered e nyugati térfélen

a *hic et nunc* iránti érzéketlenség, valamint az univerzalizáció kultusza. Az tehát, hogy a társadalmi konstruktumokat szintén az ember biológiai fogalmából eredeztetve a bárhol bármikor beváltat politikai érdek szerint tetszőleges kultúrákra kiterjesztjük. Olyasmit hanyagolunk ezzel, aminek felmutatásában pedig azóta okkal levedlett MARXizmusunk még egyfajta nemzeti védőernyőt biztosíthatott. Azzal pedig, amiben szocializmusunk magyar jogtudománya végül nagygyá lett, úgyszólván máról holnapra szakítottunk. Hiszen ma már nem is harcolunk a tudományos (különösen szociológiai) megalapozás szükségességéért s a nagy ívű koncepciókra (és bennük a hatástanulmányokra) alapozásért; nem figyelmeztetünk bármilyenű voluntarizmus hosszú távon szükségképpen kudarcára, pótcselekvéseknek a társadalom alapszövetét romboló hatására, avagy forradalmi váltásoknak jól koncipiált reformokkal történő nagymérvű helyettesíthetőségére. Az ilyen régimódiságokat a múlt lomtarába dobtuk. Mégis, bármennyire meghökkentő is e megállapítás, alapállásában a nemzet ügyét alkalmasabban szolgálta akkori, a szocializmus MARXista globalizmusában a nemzeti különállást és érdeket óvóan kifejlesztett jogtudományunk.

- *Hiányzik-e a kodifikáció, a jogalkotás tudományának oktatása a mai magyar jogi oktatásból?*
- Törvényhozástant nem tanítottak, de tanulságaival mindvégig magas fokon, igényesen éltek. Ma ellenben egy orientáció-vesztett improvizatív világnak felel meg jogalkotásunk. A tanulás igénye – tudjuk: mindenkitől, mindenben – feltétlen. Legfontosabb feladatunk ma mégis az ember mindennapi józan értelmének, a történelmi bölcsességnek, az erény és arány ősi tanításának újravállalása lenne. Egyszerű igenlő válasz a fenti kérdésre ezért épp a lényegyet fedné el. A jogalkotás technikája mesterség. Manapság mégsem ennek hiánya feltűnő, hanem azé, hogy legyen valamiféle ethosz, aminek a jegyében munkál – napi célok hajszolása helyett. Egyetemeinken személyiségeknek személyiségek kibontakozását kellene elősegítenie ahelyett, hogy pusztán merő végrehajtási technikákat sajátíttatsanak el. Az egyébkénti tanulmányok menetében pedig arra kellene törekednünk, hogy hallgatóinkat önálló döntéshozó szerepre szintén

felkészítsük. Napi taktikák mellett stratégiai átlátásra s tervezésre kellene képességet nyerniök. Mert közgazdaságban, jogban ma csakis kész sémák működtetői képeztetnek – távlatosság nélkül. Márpedig bárminemű demokratizmus alapjai hiányznak, ha jövődönk szakemberei előtt pontosan az marad rejtve, hogy kik, miféle tanulságból, milyen indítékból s alternatívák közti választással hozták létre a ma gépezetét. Nem tudás az, amivel felvértezzük őket, ha mégis beavatatlanok maradnak, ha a mánkat átható konstrukció fejlesztésére s majdani felváltására nem nyernek szintén képesítést. MADÁCH IMRE akkoriban érzékelte a veszélyt, amikor mindez még csupán negatív utópiaként ködlött fel korvilága néhány legkiválóbbja előtt. Napjainkban viszont, amikor lappangó lehetőségből falansztervalósággá lett, önnön elidegenült gépezetünkbe mint raktartónkba immár ámult odaadással belefeledkezünk, s a problémátlanság gyönyörével és felelőtlenségével, sőt időtlenségének talmi meggyőződésével úzzuk.

- *A mai kodifikációk csupán követik-e a társadalomban végbemenő változásokat, vagy inkább a jövőbe tekintő s a társadalmat előre megtervezni hivatott kódexeket kívánnak létrehozni?*
- Társadalmi elszemélytelenedésünk amerikanizált kísérőjeként jelenkorunkat mennyiségi túlteljesítési szemlélet jellemzi – gazdaságban és jogban egyaránt. Egyetemes gyógyírré lett mindenre a még több. Tényleg többre jutnánk, ha az emberi fáradság helyét gépet előállító gépek véve egyszer át, a felszabaduló társadalmi energiák immár mind történetesen jogvédelemmel foglalatoskodnának? Mai államszervezeti összetettségünk valóban lenyűgöző. Alapfunkciójával azonban adós marad, hiszen önkiteljesítő részekre szakadtságában éppen a közügy oltalma sikkad el. Erre nincs már felelős, miután a lázasan önérvényesítő részek anarchikus kultuszában elvész az egész. Pedig meggyőződéssel tanítjuk, hogy a maga egyneműsítő erejével a jog mindig specifikus. Bármennyi újabb részt adunk is hozzá, látzólag bármennyire is kiteljesítjük, kaotikus halmaz marad változatlanul. Lényeges részek óhatatlanul fedezetlenek maradnak. Éljek példával? Az uborka görbülete Európában megoldott, az élelmiszerminőség maga nem. A választási cetlik formaiságát

megválasztottuk, ám szavunk sincs, ha az egész folyamat csalárd számítású megtévesztésre épül. A mai világáramban folyvást további specifikációért küzdünk, miközben professzionizmusunk menekülés is lehet a teljesség átlátásának igényétől. Mintha szakmai világképünkbe nem épült volna bele annak tudatossága, hogy a jog sajátságosága maga válik diszfunkcionálissá, ha nem a társadalmi összesség részeként, annak előbbre vitele jegyében szolgál. Mert dologi hatalomként semmiféle partikularitás elvei vagy igényei nem uralkodhatnak el a társadalom életképessége, a személy és méltósága szabad kiteljesítése, vagyis a végcél fölött. A közgazda számok iránti bővölete, saját térfelünkön pedig a jogszerűség igénye szintén csakis e kereten belül értelmezhető. Szakmai értelmességünknek a nihilizmus és a fetisizmus közt kell a maga igazolható útját meglectnie. Elméletünk sem mond mást, mint hogy bárminemű homogenitás kizárólag a társadalmilag konkrét heterogeneitás alapvető irányából táplálkozhat, abba folyvást visszacsatolva. Minden tényező, amely ebből kimarad, denaturálttá lesz: öncélúvá. Márpedig történelmi távlatban, látszólagos napi sikerétől függetlenül, ez nemcsak a társadalmi integráció, de az összmozgás tendenciális kiteljesedése gátját is képezheti. Nem véletlen hát, ha a világ boldogabbik felével szemben például egy „erkölcstelen, de jogszerű” megnyilatkozással szemben benuktan állunk, holott moralitás és jog közössége, mindkettő közösségisége a professzionális etikákban másutt már rég megoldott. Mindennapi létünk tehát nem szabadon alakítható nyersanyag, hanem közös fundamentum. A jogász is közember, s ekként egyszerűs mind saját professziójában is *zoon politikon*. Mert bármiféle túlbujánzás nem csak a természetes sejtosztódás patológiakussá növekedésében veszélyes, hiszen az egésznek az életességét (adott szerkezetben optimális újratermelődhetségét) rontja. Mára viszont felismerhettük, hogy a nagy nemzetek tévesztéseikben, deformálódásban is példamutatóak. Érdemes hát legalább az ő felismeréseikre, intéseikre figyelni, hiszen feltehetően éppen holnapi önmagunkról szólnak.

- *Hogyan értékeli az elméleti és gyakorlati szakemberek együttműködését az elmúlt idők során?*

- Mai magyar jogtudományunkban (elméleti jogművelésben s a jogok és kultúráik összehasonlító tanulmányozásában egyaránt) számos olyan tapasztalat nyert feldolgozást, amik mind a gyakorlati jogművelés mai horizontjáról szólnak: a jog látásmódjáról, alkalmazása módszertanáról, fejlesztése lehetőségeiről, a nemzetköziesedésnek mind előnyös, mind pusztító hozadékaról. Öröm- és előnyforrás, ha jogászságunk olykor találkozik tudományos jogművelőkkel. Ámde sajnálom, ha nem érződik túlzott bizalom és fogadókészség arra, hogy értelmes párbeszéd jöheszen létre az élő perspektívák tisztázására leginkább fogékony elméleti és összehasonlító jogtudomány, valamint a szakmai létében igényességre s távlatosságra törekvő gyakorlati jogművelés képviselői között.
- *Mit hiányol leginkább jogi oktatásunkból?*
- Nem a jogász dolga, hogy a társadalomnak erkölcsöt adjon. Nem kizárólagos felelőssége, hogy az *anómia* (a normátlanodás, vagyis bármiféle közös etikai vezérlő elvből kiüresedés) társadalmi kórjával szemben felvegye a harcot. Jogantropológia, jogszociológia azonban egyaránt kimutatta (amit a jogtörténet – talán túlságosan nyilvánvalónak tekintve – eddig láthatóan mintha nem érzékelt volna), hogy a világtörténelemben a jog eddig mindig csupán szimbolikus megerősítő funkciót töltött be. Vagyis egy közös vallási-erkölcsi fundamentum talaján végső soron szankcionálta az elfogadhatótól mutakozó eltérést. Az egyed személyes elhatározása mindvégig munkálhatott ebben az egészében koherens képződményben anélkül, hogy lerombolhatta volna. Ám elmúlt századunk utolsó harmadának először az Amerikai Egyesült Államokban tudatosodott fejleménye, hogy amennyiben kényszerítő erejével a jog magára marad mint a társadalmi szétesettségben az utolsó még meglévő közös érték, úgy az is könnyen összeroppanhat a kényszerűen megnövekedett feladatvállalás önsúlya alatt. (Emlékezzünk csak, hogy a nemzeti szimbólumok mint végső közösségi emlék feltétlen tiszteletét következetesen destruktív döntéseivel éppen az 1968-as diáklázadások anarchistáiból státus-férfiúkká nemesedettek előretolt bástyájává alakított Legfelsőbb Bíróságuk hatálytalanította!) Kielégítő korrektívum persze aligha lehet akár jogászképzésünk,

akár gyakorlati jogművelésünk. Az új idők új szeleivel azonban legalább szembe kellene néznünk. Tudatosítva, hogy nem egyszerűen mások technikusa a jogász, hanem maga is formáló erő a saját területén és eszközeivel. Feltehetően szintén a valaha közös transzcendencia-élmény elporladása magyarázza, hogy – szemben a kelet-ázsiai új hatalmakkal – a rendvédelem ma már felemésztí Amerika belső erőit. Krónikus állapotokat mutat a személyes felelősség elhárítása s az önálló döntéstől ódzkodás, ami mesterkéltten egyre bonyolítottabb politikai, igazgatási és jogi eljárásokat kényszerít ki. Többletfeladataink vannak hát, hiszen minden társadalmi aktivitás kulcsszereplője lett a jogász. Márpedig ha nincs iránytűje – ami óhatatlanul a jogon túlról veendő –, úgy technikai tudásával a társadalom mikro-szövegeinek további rombolását is szolgálhatja. Amennyiben ezt jogászképzésünkben nem tudatosítjuk, csakis arctalan fogaskerék-szerepre készíthetünk elő. Pedig mindenki tudja, hogy önmagában nincs is eszköz, hiszen instrumentummá bármit kizárólag célja avathat – az, amelynek elérésére kiválasztották. Józan értelmünk pedig belátja, hogy sohasem az eszköz az, ami cselekszik, hanem az ember, aki munkál vele. Hangsúlyosan kellene jogászképzésünkben ezekről szólnunk – általában s ágazati témák kifejtésében egyaránt. Lehetnek erre nagyszerű példák egyetemeinken, azonban kari műhelyekben, országosan, jogi felsőoktatásunkat átható elvvé máig nem szervesültek. Mert fejlesztési irányunk változatlanul a meglévő ágakat tovább bontó, a részeket totalitássá növelő specializálódás. A specializáció azonban csakis kiegészítő elmélyülésként vállalható – anélkül, hogy alkalmas lenne az egész vállalkozás fő feladatának meghatározására. Hiszen ismeret- és tapasztalat-átadásként a topikális lehetőségek tárháza végtelen. Amde annak is tudatában kellene lennünk, hogy az *universitas* az emberfő kiművelésének gyakorlatilag utolsó színhelye és esélye. Célja az önálló gondolkodásra képesség elsajátíttatása. S hogy tárgya legyen, ez egy összefüggő tudás- és tapasztalathalmazra fókuszáltan (ez az egyetemi *facultas*) szokott történni. Ezért kell céloznunk az emberben a gondolkodót, figyelemmel minden képességre. S ezen belül kell a szakmai iniciációt elvégeznünk.

- *Miben összegezhetné jó néhány évtizede tartó eddigi bűvárkodásainak tapasztalatát?*
- Eleinte a jogi módszertan, kodifikáció, bírói folyamat, majd a jogi kultúrák, jogváltozások, jogállami átmenetek, a közelmúltban pedig az Európa-jog felépülésének és működésmódjának kutatása egyaránt arra a drámai fontosságú felismerésre készítette, hogy „ember van a gépezetben”. Arra, hogy kezdeményező-készség, önvállalás, a múltból és megismerendő (globális) környezetünkől való tanulásra készség határozza meg gyakorlati jogműködtetésünket (egyénenként) és jogunk egészének sorsát (társadalmi összességünkben) egyaránt. Elméleti érdeklődésem történeti megalapozása pedig azt láttatta, hogy minden civilizáció esendő. A bomlás visszatérő szimptómája pedig a kialakult, merő rutinná jegecesedett részek, a mástól meghatározott összetevők öncélúvá válása, túlfinomodott önjárása s ezzel a társadalmi összesség fokozódó fragmentálódása. Számos társadalomelmélettel büszkélkedhetünk, de azt, hogy miért is vagyunk, nem tudjuk. S arról sincsenek kellően megalapozott ismereteink, hogy pontosan minek is köszönhetjük egy nép életképességét. Ámde megfigyelésekkel, tapasztalatokkal, a transzcendenciáig hatoló belátásokkal rendelkezhetünk. Az Európa-jogban történő elmélyülés végül egy bántó kontrasztra hívta fel figyelmemet. Arra, hogy egyfelől az Unió jogának – egy összetevőiben kaotikus, mert (központi intervenció és tagállami implementációs) véletlenszerű visszacsatolásokkal tarkított, ámde határozottan nem rendszerszerű totalitásnak – a mozgatója kizárólag a (közvetett és közvetlen) nemzeti érdekérvényesítés. Másfelől azonban politikai és jogi irodalmunkban ennek hangsúlyozott fontossága egyszerűen elsikkad – módozatainak számbavételével, a sikeres/sikertelen hazai és külhoni példák összehasonlító tanulmányozásával, ezeknek mint lehetséges/követethető (jog)politikáknak a következményei levonásával együtt. Ebből pedig akár riasztó összkép is kikerekedhet országunk jelenlegi állapotáról. Összegezve: lehetnek tehát feladataink. Legelső dolga ezért mindannyiunknak – nemzeti s szakmai közösségünknek egyaránt –, hogy ezeket meg is leljük.

## FENSÉGES JELSZAVAKKAL\*

- *Az új alkotmány létrehozásával lezárulhat az átmenet korszaka, amely húsz évvel ezelőtt a rendszerváltozással kezdődött. Ez ön szerint is így lesz?*
- Nem könnyű ezt megítélni. A nálunk is lezajlott átmenet azért nagyon izgalmas és problematikus, mert hasonlóra ritkán került sor az újkori történelemben. A második világháború végeztével súlyosan torzult, szélsőséges berendezkedések buktak meg, így a náciizmus és a fasizmus, s ezután kellett visszaállítani a Nyugaton megszokott politikai sémákat. A kommunizmus évtizedekig fennálló rendszere azonban ennél bonyolultabb és összetettebb ferdeségeket mutatott. A politikai diktatúra minden korábbtól gyökeresen eltérő gazdasági elvekre, a magántulajdon tagadására épült. Az áttérés ahhoz hasonlítható, mint amikor a levegőben alkatrészenként kell kicserélni egy működésképtelen repülőgépet. Nincs más gépünk, amibe átülhetnénk, s közben nem is szállhatunk le. Jelenlegi vitáink pontosan arról szólnak, vajon a két évtizedes alkotmánybíróági építkezés olyan alapot hozott-e létre, amelyre a nemzet a jövőjét e mostani megmértetésben jó szívvel rábízna, vagy éppen saját alkotmányozásával kíván-e lerakni ilyen alapot, merthogy húsz év során először adódott olyan választási eredmény, amelynek birtokában politikai erő erre a kérdésre egyáltalán választ adhat. A többségi benyomás láthatóan kritikus az eddigi teljesítménnyel szemben; ezért is erőteljes, érzelmeiktől sem mentes a vita hangja.

---

\* Sajtóváltozatában megjelent mint „Fenséges magány: Varga Csaba a működésképtelen repülőről, az AB hatalombitorlásáról és a vonzó lebegésről” [Kulesár Anna interjúja, Hegedűs Márta fotója] *Magyar Nemzet* LXXIII (2010. december 18. szombat) 344, Hétvégi Magazin, 23. o. & <<http://www.mno.hu/portal/754486?searchtext=fens%C3%A9ges>>; a jelen szöveg egy korábbi, még lényegesen terjedelmesebb munkaváltozaton alapszik.



- *Hogyan lett egy állami tulajdonon alapuló diktatúrából a piacgazdaság elveire épülő jogállam?*
- A jogállam nem több, mint valamiféle minimum, amit nyugat-európai államok a maguk használatára az elmúlt évszázadokban fejlesztettek ki. Eszmény, amit különböző időkben, különféle indíttatásból sokféle szereplő fogalmazott meg, hogy önnön állami és jogi eljárásainak korlátot szabjon. Ilyenkor nyilván minden nemzet a saját körében felmerült problémákra válaszolt. Nem csoda, ha a mi rendszerváltó gondjainkra nem található bennük alkalmas üzenet. A Nyugathoz csatlakozás vágyában mégis ennek követelésében fejeződött ki szembenállásunk a szocializmus rendszerével, majd ennek jegyében és védelmére jött létre nálunk is az Alkotmánybíróság. Arra hatalmazták fel, hogy megsemmisítse azokat a jogszabályokat, amelyeket alkotmányellenesnek talál. Úgy szabályozták, hogy döntései közvetlenül beépüljenek a jogrendszerbe, mivel fellebbviteli fórumot nem rendeltek föléje. E lehetőséggel az Alkotmánybíróság bátran élt. Évek során, döntésről döntésre létrehozott valamit, amire semmiféle felhatalmazása nem volt. Aktivizmusnak nevezte hatalombitorlását, miközben innen-onnan feltárt vagy konstruált elvekre, nálunk nem kötelező külföldi jogi megoldásokra, nemzetközi ajánlásokra mint jogalapra hivatkozva próbálta legalizálni saját alkotását. Ennek persze hamarosan híre ment. Sokan érdeklődtek egy alig létrejött ilyen teljhatalom iránt, hiszen kíváncsiak voltak arra, miként tud egy tizenegy fős professzori testület a maga uralma alá hajtani, majd önnön belátásából kiindulva felülmúri egy egész jogrendszert. Avagy, technikailag kifejezve, miképp lehetséges egy ország sorsát eleve meghatározni törvények megsemmisítése ürügyén. Ismét másként szólva, miként kivitelezhet bírói fórum egy nemzeti jogot átformáló jogimportot. Ráadásul úgy, hogy ami a hallgatólágon átvevő idegen jogban történetesen még a közösségi érdektől korlátozottan gyakorolható rendelkezési szabadság volt, a magyar jogrendre oktrojált változatában már senkitől sem korlátozható abszolút jogosultsággá változott. Így jött létre jogállamunk mint egy minden eresztekében mesterséges súlyokkal túlterhelt, legyengített képződmény, amelynek éppen ezért a társa-

dalomellenes devianciákkal, a közvagyon fosztogatásával szembeni hatékonysága is bőven alul maradt a lehetségesnél.

- *Miért nevezi hatalombitorlásnak az Alkotmánybíróság gyakorlatát, hiszen felhatalmazása van az alaptörvény értelmezésére?*
- A jogvilág pontosan azért nőtt túl a XIX. században divatos német fogalomjogászaton, mert immár módszeresen le tudta írni, hogy jogunk formalizált, azaz döntéseiben határozott körvonalúnak állítja magát, miközben a döntéshez vezető út még óhatatlanul személyes, több lehetőségű, nyitott esélyeket tartogató. Szükségszerűnek eszerint bármi legfeljebb csak utólag nevezhető. Nos, az értelmezés elvileg konkretizál, adott helyzetre vonatkoztat, kinyilvánít nem nyilvánvalót – olyasmit tehát, ami e nélkül is ott rejtett már, legfeljebb nem volt látható. Ám ha valami új jön létre, az már nem deklarálás, hanem konstituálás terméke, vagyis messzemenően nem értelmezés. Alkotmányellenes az, ami szembefut az alkotmánnyal: kimondott szavával, nyilvánvaló szellemével. Számos komoly horderejű döntés azonban nem az alkotmánynak mondott ellent, hanem az AB által konstruált gondolati keretnek. Vagyis sem szükségképpen nem volt, sem alternatíva nélküli. S ezek rakódtak egymásra, hogy összességükben felülírják az alkotmányt, mint ahogyan az 1968-as generációból szerveződött felsőbírói kar liberális színezetűvé írta át az Egyesült Államok eredetileg protestáns puritanizmusban fogant alkotmányát.
- *Alkotmányunk nem határozza meg a jogállam fogalmát.*
- Jól tette, mert kritériumként használható egyértelmű meghatározása másutt sincs. Nem is lehetne, mert eszményként a jóra irányuló törekvéseink betetőzéséről van szó. Olyasmiről, ami felé csak közelítünk, miközben a benne rejlő ellentmondások közt optimálisan lavírozni törekszünk. Végleges sem lehetne, hiszen elvontan aligha határozható meg, hogy egyébként jogosan védendő elvek, értékek és érdekek konkrét ütközésekor mi a megoldás. Az Alkotmánybíróság a rendszerváltozást követően többször kifejtette, mit jelent számára az alkotmánynak az a rendelkezése, hogy a Magyar Köztársaság „független, demokratikus jogállam”. E dodonai megfogalmazás kibontása azonban megtermékenyítette, hiszen döntéseit tanulmányozva színes

kaleidoszkóp tárul elénk. Alkotmányossági megítélés ürügyén kiváló jogászaik azt írták bele a jogrendszerbe, amit éppen érteni kívántak rajta.

- *A láthatatlan alkotmányról van szó?*
- Alkotmánybíróságunk felhatalmazás nélkül maga szabja meg az alkotmány tartalmát, valójában legfelső szintű jogalkotást végez. Noha alkotmánybíróságunkról nagyon sok tanulmány szól, a legutóbbi időkgig nem találkoztam olyan kifogással, amely a testületnek ezt a jogalap nélküli tevékenységét tette volna szóvá. Mintha az ország jogászsága nem érezné, hogy ez az alkotmánybíróság nem az alkotmány szövegét alkalmazza, mintha gyakorlata problémamentes lenne, legfeljebb a célszerűség vagy az arányok kérdésében vitatható. Pedig ezredévek óta tudjuk, hogy jogellenességből jog nem származhat. Most mégis néhány éves „ősiségét” hívják fel sokan mentségként, avagy a jövőbe átvívó legitimáló alapként.
- *Az aktivizmus főként SÓLYOM LÁSZLÓ elnöki működése idején jellemezte az alkotmányvédő testületet. Nem így látja?*
- Az Alkotmánybíróság húszéves tevékenysége korszakokra osztható. Az utóbbi esztendőkből tényleg csökkent az a fajta aktivizmus, amit az első időkben tapasztalhattunk. Ez azonban nem változtat annak kérdésességén, vajon helyes és továbbra is vállalandó-e, hogy egy testület voltaképpen azt tesz, amit akar. Bíróság, ami gyakorlati alkotmányozóként jár el. Senkinek nem felelős hatalom, de a szuverén fölébe telepedve éppen meghozott döntését a joguralom kiindulási pontjaként kiáltja ki. Érdekes módon már a kommunizmus megrendülésekor a nyugati sajtóban megfogalmazódott a kommunizmusban szerzett pozíciók legjobb védelmezőjeként egy tisztán teoretikus lelkekből álló fórum lehetősége, amit az alkotmányosság megítélése örvén mindennek fölébe helyeznek. Vajon gyakorlati bölcsességtől eltelt, közbenső utak keresésében járatos államférfiak-e ők, akik latolgatják e sokféleképpen megválaszolható kérdést? Nem, inkább idegen, részvétlen, vétó emelésére feljogosított szuperközeg ők, akik – BRECHTtel szólván – Szecsuan földre szállt isteneihez hasonlatosan járnak el. Építkezés nem dolguk; s amikor tesznek valamit, egy, a szuveréntől jogi formában

már kinyilvánított nemzeti törekvést söpörnek a szemétkosárba csupán.

- *Miért baj az, ha elméleti emberekből áll az Alkotmánybíróság?*
- A tudós a rendszer tisztaságát látja és keresi. Nem foglalkozik a mindennapi élet buktatóival, nem piszkítja be kezét. Pusztán fogalmakkal bíbelődik. Alapítóját idézve, nem sétál velünk az utcán, újságjainkba sem lapoz bele. Az alkotmánybírói tisztség pontosan e lebegésért lett olyan vonzó minden generáció számára. A mai napig jellegzetesen egyetemi íróasztalok mellől érkezik és oda távozik a teljes személyzet. Összetétele ugyanakkor kezdettől fogva ellentmondásosan alakult. Hiszen az alkotmánybírói tagság elsősorban közjogi szellemet feltételezne. Ennek középpontjában az állammá szervezett közösség továbbélése, fennmaradása áll. A magyar alkotmánybíráskodás legmarkánsabb egyéniségei ugyanakkor a magánjogi hagyományból érkeztek. Az egykori római joghoz hasonlatosan ennek alapja nem a közösség, hanem a magában tekintett, elszigetelt egyed. Ő az, akit szerződésre, megállapodásra, tehát akarati elhatározásra képesnek fogadhat el. Ez az individuális szemlélet sugárzik át alkotmánybíráskodásunk egész joggyakorlatán, melyben folyvást az egyén részesül abszolút védelemben a közellenségként kezelt állammal szemben. Ezért is sikerült az Alkotmánybíróságnak széles körben elfogadtatnia magát, hiszen a jelszavai első látásra fenségesek, mindannyiunkat oltalmazónak tetszenek.
- *Természetesnek tekinthető, hogy egy 40 éves diktatúra bukása után az emberi, az állampolgári jogokat kellett védelmezni a hatalommal szemben. Nem így látja ezt?*
- Nem. Ami mindennapi létünkben érthető, a rövidre zárt reakció és az ingaszerű mozgás, az nem szüremkedhet át a jogba, még kevésbé a jog jogába. Mert nem érzékenységet mutattak, hanem életidegenné, gyakorlatiatlanná, közösségellenessé váló abszolútumokban gondolkodtak. Ennek fedésében pedig a hatalommal szemben védendő jogok hamarosan a közvagyonban zabrálás szabadosságának a kényszerű tűrésébe torkolltak.
- *A bírák a jogállam egyik feltételeként a jogbiztonságot nevezték meg. Mennyire jellemezte ez az átmenet húszéves időszakát?*

- Az Alkotmánybíróság nem egy döntésében kimondta, hogy választani kell az igazságosság és a formális jogbiztonság között. Úgy vélte: az igazságosság mindig vita tárgya, és neki a formális jogbiztonságra kell építenie. De mi lesz így a jogból, ami erkölcsi támasz nélkül a semmibe hull? Alkotmánybíróságunk szerint hiába volt hajdan diktatúra, hiába akadályozta meg a hajdani gyilkos rezsim, hogy kínzásaiért, emberpusztításáért bárki eljárást indíthasson, a büntethetőség közben elévült. Más országokkal szemben nálunk semmiféle szembenézésre nem került sor, mert a jog betűjét fetisizálva e legfőbb testület a bűnös múltat védte áldozataival szemben. Talán nem véletlen ezért, ha országunkban pontosan ez időben lett úrrá az „erkölcstelen, de jogszerű” cinikus kifogása, aminek sikeres kivédésére és megtorlására pedig másutt régóta ismert technikákat alkalmaznak, és egy olyan üzleti élet, amely partnereivel, különösen az állami számonkéréssel szemben a jogkerülésben, joghézag mesterséges konstruálásának a megkísérlésével keres magának kibúvót.
- *Milyen jelentőséget tulajdonít az Alkotmánybíróság eddigi működésének, különösen annak fényében, hogy az új alkotmány koncepciója szintén fontos szerepet szán a testületnek?*
- Többféle választ fogalmaztak meg már erre. Vannak, akik úgy látják, ha egy ilyen erős hatáskörű testület a kommunizmus bukásakor nem lépett volna hivatalba, az ország – némi túlzással – elkanászodhatott volna. Mások szerint az Alkotmánybíróság a jogállam előfeltétele. Én inkább zsácutca jegyeit érzékelem benne, amennyiben nem tiszteli a hatalommegosztás klasszikus elvét, és nem érzékeli a jog mögött az erkölcsi fundálás nélkülözhetetlenségét s a jogosultság előfeltételeként a köteleességek szükséges kikényszerítését. Le kell szögeznünk: nem abszolút követelmény az önálló alkotmányvédelem, noha a második világháború utáni időszak jellegzetes terméke, ami főként Európában, a diktatúrák bukása után jött létre. Fenséges magányában azóta szívesen társalog testvértestületekkel a nemzetállamok feje felett. Amíg a rangját biztosítják, ezt könnyen teheti, hiszen bármely terméke nemzetköziesíthető. Ezért is szerveződik mindenütt erőteljesen egy olyan támogató érdeklő-

dés, amely anélkül, hogy kritikai távolságot tartana, kizárólag döntéseiből építkezik. Nem véletlen, hogy nemzeti sorskérdéseinkről talán már beszélni is elfelejtettünk, míg alkotmányosságról országszerte úgy szólunk, mintha létünk legfőbb és legvégsőbb értelméről lenne szó. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy bármi életünkben bekövetkezett jó is, rossz is csupán viszonylagos. Semmi sem áll meg, s közben egyéb szint is ölt magára. Adott pillanatban a gondolkodó ezért nem tehet egyebet, mint hogy figyelmeztessen arra, ha eseti, önmagukban talán véletlen előfordulásokból irányt, tendenciát vél kibontakozni.

- *Ön hajdan ANTALL JÓZSEF miniszterelnök tanácsadója volt. Akkor problémamentesnek látta az Alkotmánybíróság beillesztését az állami szervek rendszerébe? A testületnek sem az igazságtétel, sem a kárpótlás, sem pedig az ügynökök tiszttartását nem sikerült elérnie.*
- És még egyebet sem, pedig a kérdés a rendszerváltás szimbolikus értékűvé lett alkotmánybíróági kudarcait említette, ráadásul amelyekben másutt a miénknél nem kevésbé fejlett alkotmányossági megítélések problémát éppen nem érzekeltek. Akkori írásaim aktív politikai szerepvállalást érzekeltek az ilyen döntéshozatalban, ami már akkor – angol mintára – egy felsőház általi szerepátvétel lehetőségét vetítette előre. Ám szemben a diktatúra centralizáltságával s így a közügy legfelső szintű központi képviselésével, új demokráciánk széttagozottságában s az egyes részek önmagukra figyelő kompetenciaharcában a közügy elsikkadása volt számomra a legfájdalmasabb újdonság. Ma sem tudjuk, milyen lehetőségek lettek volna a kormány kezében, mert „alkotmányos ember” gyanánt miniszterelnökünk sok elhárítható kártételt is adottságként fogadott el. A kérdés ma sem más: ki tud-e emelkedni valódi államférfi abból az összetettségéből, ami meghatározott elviséget követel – de csak azért, hogy elérhető gyakorlatiasságba fordítsa azt?

## VILÁGPROBLÉMÁKBA ÉGTÜNK ISMÉT BELE\*

- *Húsz évvel ezelőtt kezdődött az a folyamat, amit rendszerváltozásnak szoktunk nevezni. Hol volt a Tanár Úr húsz évvel ezelőtt?*
- Lélekben s testben a nagyvilágból költözködtem hazafelé. Akkoriban ugyan már negyedszázada akadémiai jogtudományi intézetünkől rengeteget utazhattam konferenciákra és rövid tanulmányutakra, ámde idegen kontinensre, angolul beszélő országba hosszabb időre valahogy mindig politikai hátszéllel rendelkező, simulékonyabb vagy jellegtelenebb másokat utaztattak. Megmakacsoltam hát magam, és bármiféle hazai karrierlehetőségről (amihez akkori környezetemben számottevő alkoholos simulékonyosság is kellett) kinti megmérettetésre, kizárólag publikációkkal és szereplésekkel kiérdemelhető meghívattatásra váltottam. Ez annyira beérett pontosan akkorra, hogy egymás után Canberrában fél évet, Tokióban két hónapot, Yale egyetemén teljes évet, majd Edinburghban további hónapokat töltve gyakorlatilag a választások után tértem haza. Végre elért sikereim eufóriájában persze leginkább további terveket s lehetőségeket dédelgettem magamban.
- *Egy történelmi esemény csak utóbb válik történelmivé. Ekkoriban, kortársként mit gondolt, mi zajlik térségünkben voltaképpen?*
- A Yale jegyében meghívattván valamikor Dél-Amerikában, éppen Uruguay óceán-fővenyén lobogtam egy nálam jóval idősebb harvardi férfiúnak, akinek szülei valamikor a zsidóüldözés idején menekülhettek el honunkból. Megütköztem válaszában, mert annyira kiábrándító, egyenesen bántó volt. Mint mondá, Néktek, magyaroknak fogalmatok sincs jövőtökről, mert a szov-

---

\* \* A kérdéseket együttgondolkodóként TECHET PÉTER tette fel. Eredeti változatában megjelent in *Hitel* XXIV (2011) 2: »Evilági feltámadásunkról«, 107–122. o.

jet molochhal vívott egyoldalú harcokban magatok is hozzá torzultatok. Gondolatotok belőle indul, ezért pusztán antipólus az egész gondolatvilágotok. Léteitek értelme ugyan pontosan az, hogy ellene tesztek, de ez reakció csupán. A merő tagadásban nincsen állítás arról, hogy mihez fogtok, ha e moloch egyszer kipusztul az életekből.

És valóban: a második választási fordulóra az Európai Jogelméleti Akadémia alapító vendégtanáráként Brüsszelből hazatérve, jogi formalizmusa szerint fogtam fel a történéseket. Eszerint önsúlya agyonnyomta az elnyomót; egyezkedés előzte meg a káoszt; s most már jog és megejtendő választás dolga, hogy megoldja a továbbiakat. BIBÓ ISTVÁNTól sugallottan annyira bízam a politikai kultúra önerejében és ezzel a jog önműködésében,<sup>1</sup> hogy bár töprengtem alternatívákon, mégis, szakmai kitérésem csúcsát megéltem a pályám folytatását éreztem a leginkább felelős hazaszolgáltatnak – legfeljebb annyi hangsúlyváltással, hogy saját munkám elérhető teljességében segítsen a Nyugat jogi tapasztalatainak a hazai jogászságunk és politikai értelmiségünk felé történő közvetítését.<sup>2</sup> De szakmámból nem gondoltam kilépni, hiszen a kommunizmus összeomlásával elvégzendőket is szakmunkának, tehát mások, politikus-jogászok professziójának tekintettem; miközben az országot az elmúlt elvetésében egységesnek véltem, s a jövőt sem féltettem attól, hogy – korabeli vízióm szerint – legfeljebb némi ízlésbeli hangsúlyokban lesz azért majd különbség. E vélekedésben semmiféle érdektelenség vagy közömbösség nem rejtett, hiszen évtizedeken át mindent megtettem egy eljövendő újnak a siettetéséért – ifjúkorom katolikus szervezkedésétől<sup>3</sup> intellektuális világunkban tájé-

---

1 Számomra akkoriban ez tűnt a múltból elibénk magasodó férfiú végső üzenetének. Egyfelől ma is úgy kell gondolnunk, hogy valóban az volt, másfelől azonban teljes csődhöz, pontosabban mindenek a visszája szerinti megvalósulásához vezetett. Az akkori értelmezéshez lásd Pap Zsolt 'Társadalomelemzés és politika' *Kritika* (1980) 11, 11–15. o.

2 Ebben is sikerrel jártam, amennyiben két hatalmas, sokéves európai projektumot nyertem jogi gondolkodásunk megújítása számára. Gyümölcse egyebek közt a „Jogfilozófiák” könyvsorozata lett, máig mintegy félszáz címmel, benne húsz fordításkötettel.

3 Vö. a szerzőtől '1956 erkölcsi és jogi megítélése – avagy a jog válaszadási képességének erkölcsi egysége mint a totalitarizmusok utáni korszak dilemmája' *Polis* (2006. december–2007. január), No. 100, [Külvilágunk – belvilágunk], 163–174. o. és <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=1726>>, valamint *Iustum, Aequum, Salutare* III (2007) 1, 31–44. o. és <<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20071sz/varga.pdf>>.



kozódásomon<sup>4</sup> át egészen éppen ekkoriban zajló amerikai kezdeményezésemig,<sup>5</sup> amelynek a jegyében általuk védnökölendő konferenciákkal és publikációkkal próbáltam (demokrácia/diktatúra egymással szembesített költség/haszon-elemzésével) szocializmusunkat „tudományos társadalomszervezése” legkényesebb pontján, egy nemzetközi nyilvánosság előtt zajló fórumon megrendíteni.

- *És most, húsz év távlatából miként látja, mi történt itt 1989–90-ben?*
- Nos, a legrövidebben szólva: *anabázis*-teremtés, vagyis az éppen legyőzöttnek a részéről tervezett visszavonulás azzal, hogy még elérendő teljesebb és végsőbb győzelmük majdani biztosíthatását a folyamatba már eleve beépítette. Ezt akkoriban talán egyikünk sem érzékelte. Veszélyérzet azonban munkált bennem; talán ezért is szerettem volna egy idő után közelebb kerülni a gyakorlati politikacsináláshoz. Merthogy valamiféle átláthatatlan s az eseményekből semmiképpen nem következő doktrinerizmus irracionális elhatalmasodását kezdtem érezni a fejleményekben. Talán ez az, amit utólag egy steril jogászat közbeékelődésével, életidegen részvétlensége felülkerekedésével azonosíthatunk. Példaként említhetem, hogy amióta emberiségellenes tettekről – akkor még a későbbi alkotmánybírószági alapító elnökkel legszorosabb barátságban, vizsgáinkra főként nálunk, éjszakánként együtt készülve – tanultunk, mindig a szovjet embertelenség egykor majd elkerülhetetlen jogi reakciójára gondoltam, hiszen a barna diktatúra is, következetesre tervezett megtorlása is már a múlté volt. Ezért rökönyödtem meg a Nyugat aljas várákozásán és az egykori baráttól is erőnek erejével forszírozott hazai puhányságon, amit a jogtisztelet fügefalevelével tált mindkét oldal, de élheterlen ernyedségről – hacsak nem egyenesen tudatos árulásról – tanúskodott. S értetlenkedtem az Alkotmánybírószágon elterpeszkedő régi, többségükben alappal tisztelt kollégák engem sokkoló, gyermeketen jövőellenes elviségén, mert világosan éreztem cselekvésük

4 Vö. a szerzőtől 'Találkozások a nyugati irodalommal' *Magyar Napló* XXII (2010) 5, 24–29. o.

5 Vö. a szerzőtől 'Találkozások és emlékek' in *H. L. A. Hart jogtudománya* szerk. Cs. Kiss Lajos (Budapest: Gondolat) [Bibliotheca iuridica: Acta congressum], megjelenés alatt.

hosszú távú súlyát: ami a maga idején és módján nem kerül elintézésre, az fenyegető (s akár lethális végű) fertőzésként szokott immár kiiktathatatlanul beépülni a szervezetbe. Ráadásul a LUKÁCSI totalitás-szemlélet kutatójaként azzal is tisztában voltam, hogy ami viszont egyszer beépült, az már visszafordíthatatlanul előrehaladva fejti ki hatását, akár láncreakció indíthatásával, ami már hosszú távon magához idomíthatja az egész szervezetet. Ha tehát a régi bűnök büntetlenek maradnak, velük az egész bűnös múlt és annak továbbélő kapcsolatrendszere fog megerősödni, az ország számára pedig a változás hite és akarása diszkreditálódni. Ha az átmenetiségben mégis könnyebbséget keresően evickélve ellenőrizetlen marad a jogcím nélküli vagy adózatlan gazdagodás, s jogvédelem ürügyén pontosan az agyafúrt csalárdság nyer oltalmat a hagyományos erkölccsel szemben, úgy a palackból kiengedett rossz szellem aligha lesz már egykönnyen visszagyömöszölhető. Ugyancsak zavartak a nálam több ismerettel éppen nem rendelkező, de egyre gátlástalanabbul nyilatkozgató valahai barátoktól semmiféle bizonyítékkal alá nem támasztottan elhangzott olyan állítások, amelyekben a jog fenséges hívószavait – „demokrácia”, „joguralom”, „emberi jogok” (és tetszetősen így tovább) – már abszolút életcélokként, katekézisszerűen állították elénk. Ez kirívóan szemben állott már a szocializmusban kivívott felismerésünkkel is, nevezetesen annak bizonyosságával, hogy bárminek kizárólag adott történelmi feltételek közt, adott partikularitásában, tehát saját e környezetben relatív értékében lehet helye. Éppen mert a SZTÁLINizmus primitív imperatívuszaiból adatott meg kínónknak, iszonyodtam bármiféle feltétlenségtől és doktrinerizmustól. A korabeli amerikai szovjetológia és a győztes hatalmaknak a náciizmusra egykor adott reakciói nyomán többarcú, tehát potenciálisan veszélyes – mert egy leromlott társadalom kiegyenlítetlen viszonyai közt egyenesen továbbbrombolással fenyegető – fegyvernek éreztem a szajkózássá degenerálódott demokrácia-hajhászást. Hiszen már a két világháború közötti CHAPLINTól megtudhattuk,<sup>6</sup> hogy uszítás és félelemkeltés kellő vegyítésével (azaz egy minta-demokratizmus díszletei

---

6 Charlie Chaplin *A nagy diktátor* (1940).

közt) akár Amerika is fasizálódhatott volna. Miközben TAMÁSI ÁRONTÓ<sup>7</sup> pedig azt tanulhattuk, hogy egy egészséges *anthropos* képes arra, hogy a degenerált finomkodás és a szükséges határozottság közti választást megejtve, ha ártó szándékkal találkozik, elbánjon vele. Ugyanakkor pedig ráébredhettünk arra, hogy egy kellően fejlett társadalomban megejtően sokféle eszmény, minta és vágykép van és lehet jelen. Ezeknek nem létük a döntő, hanem az arányuk. Amiként sőt nem eszünk, csak parányával ízesítünk, s vizet ugyan bőven fogyasztunk, a túl sokba azonban belefulladunk.

- *Publicisztikai közhely már jobboldalon, hogy úgymond nem történt rendszerváltás. Miközben ugyane kritika képviselői közül sokan „a rendszerváltás rendszeréről”<sup>8</sup> beszélnek, ami azt jelentené, hogy mégiscsak valami új jött létre 1989 után. Új-e a rendszer, és így a problémái is újak – vagy régi, megoldatlan ügyeink húzódnak tovább?*
- Mindkét állítás önnön definiálta tárgyában igaz. TELLÉR GYULA sem a tagadottat állítja; csupán megsemmisítő bírálattal illeti a rendszerváltás gyanánt bekövetkezettet. Azért élünk fogalomszerű leírásokkal, hogy saját mondandónkat kifejthessük. Valóban létrejött a jogi formalizmusok s a gazdasági szerveződési struktúrák önjáró virtualitása. Ez azonban – bármi hagyományos morális kötőerő híján, az atomizálttá zárllesztett társadalmunkat átható anomia<sup>9</sup> közegében – tetszőleges érdekek gátlástalan kiszolgálójává és igazolójává torzult. Ráadásul mindezt egy, a beavatkozásra erőtlenségből kifejlődött tartalmatlan formaimádat támogatta, mely a szolgált értelmiség önigazolási kényszerében végül maga vált a mai zsákutcában megtestesülő elsőddleges társadalmi problémává.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> Tamási Áron *Tündöklő Jeromos* (Kolozsvár 1936).

<sup>8</sup> Bogár László *Magyarország és a globalizáció* (Budapest: Osiris 2003) 446 o. [Osiris könyvtár: Politológia].

<sup>9</sup> Érték-elbizonytalanodásból eredő normavesztés, mely – mint elsőként a múlt századelőn ÉMILE DURKHEIM kimutatta – önpusztító devianciához vezethet. Lásd pl. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Anomie>>. Hazai összefüggésben vö. pl. Skrabski Árpád–Kopp Mária „A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője” *Vigília* in <<http://www.vigilia.hu/2008/10/skrabski.htm>>; továbbá <[http://www.andorka.hu/pdf/20100115\\_vitaosszefoglalo.pdf](http://www.andorka.hu/pdf/20100115_vitaosszefoglalo.pdf)>.

<sup>10</sup> A *Bécsi Napló*ban Halász Bálint megemlékezéséből – XXXI (2010. július–augusztus) 4, 9. o. – megtudjuk, hogy Jens Bjørneboe fejezte így be *Semmelweis* Et anti-autoritært skuespill (Oslo: Gyldendal 1968) 92 o. drámáját: szétzúzta a tekintélyeket, akik a betegség maguk voltak [„He crushed the authorities who, in reality were themselves the disease.”].

- *Egyesek számára siker, mások számára azonban kudarc történet hazánk elmúlt húsz éve. LENDVAI PÁL, Bécsben élő újságíró szerint<sup>11</sup> a magyarok a kudarcok nyertesei: képesek vagyunk az utolsó pillanatban mindig fordítani reménytelen helyzeteinken és javunkra kihasználni bukásainkat is. POZSGAY IMRE ezzel szemben a közelmúltban nyilatkozott úgy a Heti Válasznak,<sup>12</sup> hogy „mi még a győzelmeinket is elveszítjük”. Húsz év távlatából nézve, ám nem feledve korábbi történelmünket sem: nyertesek vagyunk-e vagy vesztesek?*
- Ha hasonló érzelmi reagálások nyomán saját benyomásokat kellene összegeznem, csak annyit mondhatnék, hogy alig jelent meg máig bármi is abból, amit a háború előttöt felidéző régi olvasmányainkból, 1956 megtapasztalásából, avagy azóta egy eljövendő társadalmi normalitás elérése gyanánt reméltünk. Miközben a jelenünkre már az is visszájára fordult, ami kommunizmusunkat egykor még élhetővé tette: igényesség, emberség, hazaszeretet valamelyes kultusza irodalomban, tudományban, sajtóban, köznapi életben egyaránt. Ma túl sok minden egyszerre harsány és gagyi, s ebben az átmenet agyondicsőített hőseinek emberi mintaként tálalása éppen nem kivétel. Középkorvég haláltáncaira emlékeztet engem ez: úrhatnamság, állami emlőre hagyatkozás, erényhiány – röviden: a köz fosztogatása, bár a hivatal méltóságába burkoltan. Mintha hitünk megcsalatasából zuhantunk volna tobzódásba, egyszeri életünkben kicsikart lehetőségek gátlástalan kihasználásába. Volt államfőink otthontalan segélyesekké zuhlottak, a morális énatadás felkentjei díjesőért kilincselnek. Aligha vizionálhattuk valaha, hogy ilyen gusztustalanná és perspektívátlaná csupaszodhat a lét, egykor jóra hivatottnak remélt emberi sorsok.
- *A Tanár Úr a rendszerváltás óta számos jogelméleti írásában bírálta – korábbi tanulmányainak elméleti nyomdokain – az új rendszer absztrakt jogképét.<sup>13</sup> Mindez pusztán egy jogtudományi*

11 Paul Lendvai *Magyarok Győzelmek és kudarcok*, ford. Dunai Andrea, 3. átdolg. bőv. kiad. [2001] (Budapest: Kossuth 2009) 470 o.

12 „Győzelmeinket is elveszítjük» – Interjú Pozsgay Imrével’ *Heti Válasz* (2009. február 4.) <<http://hetivalasz.hu/itthon/gyozelmeinket-is-elveszitik-21225/>>.

13 Tschet Péter, Varga Csaba jogelméletének különös része, Avagy jogelméleti és jogpolitikai rendszerváltás-kritika’ *Magyar Jog* 56 (2009) 5, 318–320.

*vita része, vagy komplex rendszerkritika alapjaként is továbbgondolható?*

- Nem egy mindenben a jog nyomát kereső pánjurizmus kivételése, hanem a mögöttes lényeg jelzése annak alapul vétele, hogy a jog nem egyszerűen terméke vagy kifejeződése, sőt nem is pusztán kerete, hanem doktriner életidegenségével és tartalmatlanságával meghatározója volt a rendszerváltásként ismert folyamatnak, kiváltója és ösztönzője az abban sarjadt nemzeti önpusztításnak. Nemzeti önépülést ott tud szolgálni a jog, ahol körülveszi olyan ethosz, morális környezet, amit tud szolgálni, amiben létrejövő folyamatokat szimbolikus erejével s a deviancia kivételeit illető szankcionálásával tovább tud erősíteni. Ahol viszont semmi egyéb nincs, mint bárkinek a bármire feljogosító szabadsága, ott anarchia-teremtővé, ágyassá a káosz szabadságában maga a jog válik.

Alkotmánybírósági jogászelitünk győztesnek hitte magát formalizmusa purizmusában és abban, hogy ennek révén magához vonhatott és alkotmányjogiként eleve el is dönthetett politikai testületek hosszas tárgyalásában még kiérlelődésért kiáltó vitákat. Jót tett ezzel? És egyáltalán: felkérlett-e, bárkitől felhatalmaztatott-e ilyen szerepbetöltésre? Nos, a válaszuk egyértelmű: sem-sem. Hiszen a demokratikus közt (annak nyilvánosságát, nyitott esélyűségét elfojtva) egy más feladatra választott (ám attól eltérő szerepjátzásáért felelősségre nem vonható, azaz bár hatalmát a „demokratikus jogállam” kinyilvánítottságából eredeztető,<sup>14</sup> saját működésében azonban ennek éppen lényegét, az önkénnytől mentességet megtagadó) kamarilla ismeretlen (mert ráadásul jegyzőkönyvetlen s így utólag is rekonstruálhatatlan, felfejthetetlen) döntnökösködésével helyettesítette.

Eközben az egyed jogát abszolutizálta az állammal szemben, ellentételezés nélkül minden jogosultság feltétlen hordozójává nyilvánítva őt. A sajtó keltette kollektív eufóriában (dicsérvén bátorságunkat, hogy merünk végre elvesek lenni) s a jogászi önmagasztalásban (merthogy létünket végre – úgymond – szilárd alkotmányos alapra helyeztük, annak árán persze, hogy nemzeti érdekeinket amúgy igazolhatatlan egyéni jogvédelmi

---

<sup>14</sup> Alkotmány, 2. § (1).

formulákra visszavezettük) mintha senki sem vette volna észre, hogy közben és ezáltal elporladt még a szocializmusban is megóvott államiságunk s nemzeti vagyunkunk.

- *Ha végigtekintünk a rendszert váltott többi kelet-közép-európai államon, láthatjuk, hogy az új rendszer a kezdeti várakozásoknak sehol sem felelt meg. Majdnem mindegyik országban legalább egyszer újra visszatértek a hatalomba a posztkommunisták (néhányukban el sem mentek); mindenütt társadalmi anomáliák kísérték a gazdasági átalakulást; és a társadalmi szerkezetnek a TELLÉR GYULA által még hajdanán elképzelt tudatos politikai megbontása sehol sem sikerült igazán. Természetesen vannak különbségek, de ezek inkább történelmi sajátosságokkal, s nem az adott nép alkalmazkodásával magyarázhatók. Kijelenthetjük-e akkor, hogy másképpen itthon sem történhetett volna? Mondhatjuk-e holmi fatalistaként, hogy így kellett lennie?*
- Fatalizmusból csak fatalizmus következik. Ez felelősségre sem biztat, s vállalható jövőhöz sem mutat irányt. Közös mindenk előtt a könnyű zsákmányra éhes nyugat-európai és atlanti környezet volt, mely a célszágok esetleges összefogását előre lehetetlenítette azzal, hogy eleve kegyekért folytatott versengéssé züllesztette kapcsolatukat. Visegrádi közösség létre sem jött, hiszen Horvátország és Szlovákia, Szlovénia és Lengyelország, Csehország és a Baltikum egyaránt önálló útkereséssel próbálkoztak. Amerikai kifosztatása óta Oroszország immár tekintélyelvű módon rendezkedik be,<sup>15</sup> s ez szintén önállósult – és egykori nagyhatalom lévén: kivételesen sikeres – nemzeti érdekszolgálat. Mielőtt még magunkra ébredhettünk volna, SOROS alapítványi preferenciáiból s MARK PALMER arcátlan részrehajlásából és nagykövetként méltatlan beavatkozásaiból már érzekelhetjük, hogy egyetlen távolról figyelő szem sem önállósodásunk útjait pásztázza. Csakis csalódásként élhettem meg, hogy még akkor is, amikor az ANTALL-kormányzatban bennünket már pofonok értek, bármiféle közös fellépés szükségére ébresztő törekvésünket elnyomta a vizionált koncért folytatott nemzeti rivalgás.

---

<sup>15</sup> Vö. a szerzőtől „Amerikai önbizalom, orosz katasztrófa: Kudarcot vallott keresztes hadjárat?” *PoLiSz* (2002. december–2003. január), No. 68, 18–28. o. és <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=438>>.

- *Az első szabadon választott kormány számos esetben nem volt ura a rendszerváltozási folyamatnak – ez, ugyebár, jó szándékú magyarázat bukásukra. ANTALL JÓZSEF bölcsész-kormányja nem volt alkalmas egy kemény politikai küzdelem megvívására és a gazdasági folyamatok átlátására. De adódhatott volna más alternatíva? Jobb, legalábbis felkészültebb lett volna egy esetleges liberális, SZDSZ–FIDESZ-koalíció?*
- Még nagyobb szörnyűség jött volna ki bármi egyébből. De zavaró volt átérezni – márpedig a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben éveken át mást sem csináltunk, mint figyeltünk, és utakat, napi választások kényszereihez alternatívákat kerestünk –, hogy bármiféle rossz lépés mögött ugyanazt a negatív sejlést véljük felfedezni. Államadósság, privatizálás, termelőszféra ügyeiben aligha lehetett bármiféle átlátásra kompetenciánk. De a mai megítéléshez közeli volt megérzésünk – pusztán valamelyes történelmi bölcsesség, erkölcsi megfontolás, józan mindennapiság nyomán. Hiszen bármiféle olcsó és gyors, különösebb megfontoltságról és kimunkaltságról nem tanúskodó, ám csodavárás-ként beharangozott megoldásnak eleve gyanúsnak kellett lennie. S az sem serkenthetett bizakodásra, amikor általam átlátható szakmai területen láthattam másokat csetleni-botlani, például magánjogászt túlzottan is látható alkotmányozó hatalma határozottságával ostobán a bélyeggyűjtőkével azonosítani az Egyház majdan kívánatos közjogi státusát a *Heti Világgazdaság* hasábjain.

Világtalanokat vezető vakok rohagáltak egymást előzgetve és sűrűn győzelmet kurjantva. Ízlésem bármi lépés megbizonyosodásához eleve akár mesterséges lassítást diktált volna. Rögtönzések korát éltük – az ország kockázatára. S eközben a cselekvésre (sajnos!) bátrak termelőkapacitásunkat leszerelték, elődeink felhalmozását elfecsérelték, egész népcsoportokat munkátlanságba, reménytelenségbe, társadalomellenes normánküliségbe taszítottak. Pedig aligha történt más, mint hogy valamely szakma döntési pozíciót csikart ki magának; tudatlanságában átvett valamiféle mástól máskor másra kidolgozott rentabilitási mintát; majd úgyszólván tönkretette országát balga döntésének járulékos társadalmi költségeivel, amivel nyilván

nem számolt. Márpedig a klasszikus német bölcsélet óta tudjuk, hogy ha a valóság rácsfol az elvekre, nem feltétlenül az előbbit kell kárhozattunk. Mi pedig jövőt áldoztunk fel néhány innen-onnan ellesett, ám divatosnak hitt hívószó kedvéért. Nem történt eközben itt sem más, mint hogy egy mesterséges értelmet hoztak abba a helyzetbe, hogy felülírhasa a józan köznapibólátást; hogy a közgazdaság, pénzügytan vagy jog valamely egysíkú elvének szimplista doktrinerek a valóság egészét alárendeljék, s mintegy kísérleti állattá degradálva egész nemzeteket,<sup>16</sup> újrairják ezzel életünk esélyeit.

- *BOGÁR LÁSZLÓ szerint a rendszerváltás ott siklott ki, hogy a pártok elfogadták azon hamis meta-narratívát, miszerint a küzdelem változatlanul kommunisták és posztkommunisták között zajlik, s ekként el tudták idegeníteni az MDF-et az MSZMP POZSGAY-féle népi szárnyától. A Tanár Úr szerint is hamis az a mai napig uralkodó nyelvezet, amely kommunistákról és antikommunistákról szól?*
- Bármely kifejezésnek lehet olyan használati köre, amelyben még értelmes. De már legkorábbi beszélgetéseinkben az egykori Tanácsadó Testületben mi leginkább nemzeti és globalizáló erők közt tettünk különbséget. S hozzátehetem, hogy változatlanul árulásnak érzem, amennyiben valaki a világban tájékozódása során tartósan és kibékíthetetlenül nemzete jó sora ellenében munkálkodik.
- *Mely térségbeli állam rendszerváltozási folyamatát irigyli a Tanár Úr?*
- Voltak szomszédok, ahol a kommunisták nem a megszállóval szövetkeztek nemzetükkel szemben. Nálunk ellenben előretörhettek s diktálhattak olyanok is, akik gyűlölték hazájukat, kéjjel jártak el bosszúállóként, s ivadékaikban ugyanezt cselekedték utóbb Moszkvát felváltó irányokban is. Vélem ezért, hogy nem pusztán pártönzés hasította szét országunkat, hanem ilyes-

---

16 Esméiknek a nép élő testén kipróbálásáról írt THOMAS MANN is, amikor az osztrák szövetségi kancellár Dr. IGNAZ SEIPEL próbálta 1918-ban írt levelében lebeszélni arról, nehogy az „idealizmusától eltelt” „erős, tiszta és büszke szellemet”, LUKÁCS GYÖRGY népbiztost a hivatalos magyar kiadatási kérelemnek megfelelően átadják Magyarországnak. *Thomas Mann und Ungarn* Essays, Dokumente, Bibliographie, hrsg. Antal Mádl & Judit Györi (Budapest: Akadémiai Kiadó 1977), 339–340. o.



féle megélt emlékek mai praktikákban való ismételt felismerése is.

- *CARL SCHMITT szerint*<sup>17</sup> *az alkotmány egy államnak valamilyen politikai döntésen nyugvó politikai létállapota. E politikai döntés – mint WALTER BENJAMIN írja a jog létrejövele kapcsán*<sup>18</sup> *– óhatatatlanul erőszakos. A jog születését tényfolyamatok határozzák tehát meg; következésképpen – nem lévén kialakulva még semmiféle minta – sikeresnek, nem pedig jogszerűnek kell lennie. Utólag, a sikeres döntés letisztázásakor jut csak szerephez a jog. Ezért írhatta WILHELM HENKE német alkotmányjogász, hogy az alkotmányozás voltaképpen kizárólag a bukás vagy siker terminusaiban írható le. Nos, az új politikai létállapot magyarországi megalkotásában jogászaink nem játszottak esetleg túlzottan nagy és túlzottan korai szerepet?*
- Mai miniszterelnökünk emlékezett vissza úgy, hogy egykor szabad választáson megmérte, parlamenti viták eredményeül remélték felépíteni a bukott kommunizmus utáni államiságunk intézményrendszerét. Ámde utólag kellett rájönniük arra, hogy a valaha tőlünk az egyetemen tanultak valóságba ültetésekor hiú ábrándot dédelgettek csupán. Parlamenti szuverenitásba hittek, de bármit eleve eldöntő alkotmánybíráskodásba botlottak – mintha csak versenylovak elé kötöttek volna zsémbes, nyavalyáktól kínlódó öregasszonyokat. E fékezés és gúzsbakötés mesterien sikeredett, rendszerszerűen béklyózva meg bármiféle igazán rendszerváltó kezdeményezést. Leginkább azon tűnődhetnénk: véletlen összetevők egymást erősítéséből adódott-e a mai eredmény, vagy az következett csupán be, amit valakik zseniálisan előre megterveztek? Hiszen ennél tehetetlenebbé aligha vertek még szét nemzetet.
- *Mai államunk legitimitása kizárólag jogilag fogalmazható meg. Elegendő ez?*
- Azok, akik mindent egy tényezőre vezetnek vissza, egy összetett felépülés felbontására is képesek. Államiságunk szétzilálásához elég volt alkotmánybíráink egyetlen belátása. Nevezetesen, ha

---

17 Carl Schmitt *Verfassungslehre* [1928] (Berlin: Duncker & Humblot 2010) 410 o.

18 Walter Benjamin *Zur Kritik der Gewalt und andere Aufsätze* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 1971) 106 o.

bitorolnak is hatalmat, ha önkényesen is járnak el, ennek megítélésre nincs fórum. Az ő tetszőleges döntésük ellenben eleve alkotmányi erejű. Megtehették tehát, hogy sarkítottan, mesterséges polaritásokban gondolkozzanak. Ha nem adódott ilyen magától, úgy egységes folyamatokat is ilyenné szétbontottak. Addig formalizáltak, míg valamiféle logikai következtetéssel el nem utasíthattak. Mintha ez, és csakis ez lenne a jog. Mert értékekről és alternatívák közötti választásokról, egyensúlyozásról s mérlegelésről beszélni egy jogi kifejtésben sokkal nehezebb. Hiszen itt nincs már sem formális levezethetőség, sem *demonstratio*, csak örök vitathatóság. Nem véletlen hát, hogy alkotmánybíróságunk, mely kifelé mindig oly bátor volt, ettől, ezredévek óta a jogi és jogászai bölcsesség igazi megnyilvánulásától szűkülve menekült, és egyebek között mindazt a gazdagságot is, amit egy „demokratikus jogállam” csak tartogathat, beléfojtotta az úgynevezett jogbiztonság, vagyis bármilyen formálisnak vagy formalizálhatónak a fantáziátlan logikájába.

- *HANS KELSEN ugyan normativista volt, ámde ő még tudta, hogy a jogásznak voltaképpen nincs és nem is lehet feladata a jog létrejöttekor. Számára ez egy „jogilag meg nem ragadható tényállás”, vagyis politikai folyamat – azaz a jog szemszögéből: „misztérium”.<sup>19</sup> A jogtudomány így csakis a már érvényes – létrejött – jog magyarázatára hivatott. Nos, ha így van ez, úgy miért jogászok ülték körül az asztalt, mikor az ország új jogát készítették elő; és miért jogi fogalmak között és körül zajlott le minden vita? Teoretikusan nézve mondhatjuk-e vajon, hogy önmagát hozza létre a jog?*
- Abban a drámai fontosságú időben, amikor minden eldőlt és sorsunk bevégeztetett, régimódi idős urakat felelősség nélküli hályogkovácsok vettek körül. A közjog kerekasztal-vitáiban egy SZÉCHENYI-perspektívájú történész jeleskedett, az önálló kutatásban nem jeleskedő akkori miniszterelnök horizontja pedig BIBÓig ért. Leendő alkotmánybíráink viszont egyetemi dolgozószobák steril csendjéből, gyakorlati felelősséget soha meg nem tapasztaltan, saját gondolataik szabad szárnyalásából érkeztek.

---

<sup>19</sup> Hans Kelsen *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze (Tübingen: J. C. B. Mohr 1923) xvii + 709 o.

Életidegenségük szembeszökő volt, érzékük, érzékenységük pedig pusztán fogalmi tisztaságban kifejezett. Minden lebegett körülöttük és bennük. Talán ezért nem érzékelték máig, hogy nekik is hála, közben az ország elveszett. A nemzetközi média ujjongott, bár olykor megjegyezve, hogy keresve sem lehetett volna alkalmasabb közeget találni bármiféle határozott lépés semlegesítésére, merész álmok közömbösítésére, felbukkanó nemzeti öntudat lenyesegetésére. Talán volt is erről mélyebb sejtése azoknak, akik nem engedtek az alkotmánybíráskodás tényleges folyamatából, mindennapjaiból érdemi levéltári hagyatékot létrejönni, s ami mégis formálódott, az kézen-közön megrostálódhatott.

- *Mi a jog végső értelme? Eszköz-e a jog vagy cél?*
- Az előbbi kérdésből már láttuk, hogy tényként fennálltával képes csak a jog normativitás hordozására. Létrejött viszont túlmutat önmagán: olyan, mintha a sejtek önreprodukciós képességét felismerve az első sejt születése felől érdeklődnénk. Ha nem a véletlenre, úgy a jog eredőjeként csakis egy szimbolikus istenre, vagyis a jogon belülihez képest transzcendens konkrét teremtetőre utalhatok. Ámbár lehet, hogy némely nagy jogmagyarázónk még nem jutott el az évszázados bölcsességig,<sup>20</sup> de a jog forrásvidékének jogmentességéről Kelsen pontosan azt mutatta ki, hogy bármilyen is egyébként egy létrejött jog, a jogon belül jogszerű lesz – mert minden lét-eleme immár a legyen birodalmán, tehát állítólagos logikuma is tételezett normativitásán belülré került. S jogászai megkonstruálása szerint – amint ezt már MAX WEBER is kimondta<sup>21</sup> – vagy azért lesz ez így, mert ellentmondást megállapítva jogosult szerv törli

---

20 „Önellentmondás kerül a jogrendszerbe, és sérül a jogbiztonság akkor, ha a kormány mégis átvizsgálja egy, korábban az AB által alkotmányellenesnek minősített törvényt azután, hogy a kérdés vizsgálatának lehetőségét elvette a testülettől. Márpedig egy ilyen logikai törés ténykérdés: nem azon múlik, hogy látjuk vagy sem, megállapítjuk vagy sem, többség szavazza meg vagy kisebbség. Vagy van, vagy nincs [...]. Márpedig a jogrendszerbe kerülő jogellenesség önmagában való ellentmondás, ami szükségszerűen az egész jogrendszer stabilitását megbontja [...] mert] ha egy törvény alkotmányellenes, akkor az efféle változtatások ellenére is az marad.” Zlinszky János „Ma már nem lehet tetszés szerint átírni az alkotmányt” in <<http://www.inforadio.hu/hir/belfold/hir-392489>>.

21 Max Weber *Rechtssoziologie* ford. Sajó András in *Jog és filozófia* Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből, szerk. Varga Csaba (Budapest: Akadémiai Kiadó 1981), 141–177. o.

a jogból, vagy azért, mert ilyesmi nem történvén, az egész matéria ellentmondásmentesként kezelendő.<sup>22</sup>

Mindenkori elsődleges ténytudásából<sup>23</sup> az is következik, hogy a jog olyan, amilyen. Következésképpen a mindenkori hatalom tetszés szerint élhet vagy visszaélhet vele. Cél vagy öncél azonban nem lehet. Hiszen egy olyan kiüresedett társadalomról valana, ahol öneltető istenségek milliói bolyonganak bármiféle külső és magasabb eszmény, a transzcendencia eredeti értelme nélkül. Amerikában jutottak ennek megvalósításához a legközelebb, főként a két part megalopoliszainak embert próbáló feladat nélkül lézengő entellektüeljeinél. Hiszen ha egyetlen életcéljuk tetszőlegességük megélése, úgy iránytűjük sem lehet más, mint egy olyan jog, amit legfeljebb egyéni létük párbajkodexeként élnek meg. Posztmodernitásuk jólétiségében a személyes lét feleslegessé lett, így szubkultúráként e véletlenszerűség kultuszát hozták létre – miközben a globális tér roncsátársadalma, mint túlnyomó többség, a lét határán nyomorog földünkön. Kiegyensúlyozott fejlődésre képes társadalmakban a jog a háttérükben álló ethosz (hit, küldetéstudat vagy szükség) kifejeződése, az osztálytársadalom MARXista elméletében pedig az uralkodó érdeké. A jog ereje csupán szimbolikus, s szankcionálása csakis kivételes lehet. Ezzel pedig kizárólag a fennállót, a nagyban-egészeben már támogatottat tudja erősíteni. Ugyanakkor formalizáltnak kell lennie, ez pedig a gyakorlati alkalmazásban óhatatlanul felmerülő diszkrepanciák (bizonytalanság, hézag, ellentmondás, abszurditáshoz vezető következmény) oldását feltételezi, ami csakis egy ilyen közegben lehetséges. Ha ez kizárólag pusztul mögüle, úgy a józan értelem belátását egy szabadon manipulálható mesterséges morál fogja majd helyettesíteni.<sup>24</sup>

22 Vö. a szerzőtől 'A bécsi iskola' in *Jogbólcsélet XIX–XX. század*, Előadások, szerk. Varga Csaba (Budapest: Szent István Társulat 1999), 60–68. o. [Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae].

23 Emlékeztetek csupán KELSENnek a jog lét- és legyen-eleme közti elsőségről még az első világháború előtt EUGEN EHRLICH és mások közt folytatott ádáz polémijára, valamint a második világháború után bizonyos visszavonulást jelentő megoldására: uralkodó elv az érvényesség (vagyis a merő normatív-akarati posztulátum), azonban kizárólag egy olyan rendben belül gondolható, amely „nagyban és egészeben” hatékony (azaz az okozatosság által uralt valóság talaján érzékelhetően jelenlévő).

24 Az *artificial reason*nal szemben a *common sense*, a k ö z n a p i b e l á t á s j o g a i b a s ö n n e n d e l k e z é s é b e v i s s z a t é r é s a m a i v á l t o z á s i f o l y a m a t o k v é g s ő é s i g a z i h a j t ó e r e j e – é s e g y s z e r -

- *Nemrég találomra lapozgattam a rendszerváltás idején megjelent jogtudományi folyóiratokban. Alig láttam olyan cikket, amely érzékelte volna a lezajló folyamatok rendkívüliségét, kivételességét. Azt sem láttam, hogy nagyon idézték volna azon jogász szerzőket, akik egyáltalán reflektáltak a jogszületés tényfolyamataira, a jogi szabályozás hiábavalóságára, netán álobjektivitására és egyáltalán az akarat és hatalom meghatározó szerepére. Ehelyett jogállamról, alkotmányosságról prelegáltak. Hol maradtak e vitákból CARL SCHMITT, WALTER BENJAMIN, avagy a jogrealisták érvei?*
- Pontos ez a jogra szűkített benyomás. Ámde egész közbeszédünk ilyen tónust vett fel. Noha semmiféle előzmény nem volt, problémátlan fölénnyességgel, napi rutinként kezelte e világtörténelmi folyamatot. Lekicsinylésével mindig azon hangütést szeletelte le a széleken, amely még kimunkálandó, tehát nyitott gondként tűnődött megteendő intézkedésekről. Olyanok döntöttek, akiknek semmiféle sajátos vagy többlettudásuk nem volt, külföldi gyakorlatot sem ismertek. Határozottsággal kárpótolták magukat, s mivel a társadalom meg sem moccant, lassan az ostobák magabizására ébredtek. Ma pedig, miután évtizedek múltán először találkoznak visszautasítással, megsértődnek.
- A konzervativizmus/liberalizmus fogalompárja, ami rendező elvként közel fél évszázadon keresztül el sem hangzott a hazai irodalomban és közbeszédben,<sup>25</sup> most hirtelen középpontba került, mintha csak kulcsot nyújthatna a szovjet-MARXizmus utáni világmagyarázathoz; pedig csak tovább távolít tőle. Azt azonban elfelejtette az utóbbi tisztázni, hogy amit fel kellett szabadítani, már megtette évszázadok óta. Mai utánérzéses erőltetése pedig inkább egy régen létrejött vívmány elfecsérlésének, avagy egy fennálló gond semmibevételének szokott bizonyulni.

---

smind végső értelme. Legújában – a magyar nyelvű irodalomban úttörő kísérletként – lásd Pokol Béla *Morálelméleti vizsgálódások* A közmoral elméleti eltüntetésének kritikája (Budapest: Kairosz 2010) 159 o.

25 Ez a szópár kiadványi címben opciót jelentő értelemben – a II. világháború óta főnévi változatban – a *Liberalizmus egykor és ma* (Budapest: Századvég 1991) 195 o. áttekintésében fordul Magyarországon először elő, melléknévi alakban pedig Körösiy András *Liberalis vagy konzervatív korszakváltás?* (Budapest: Magvető 1989) 194 o. [Gyorsuló idő] című művében.

Láthatatlan alkotmányozó szerepben tetszelgő bíránk szómágiával éltek. Szándékaikhoz alkalmazva WEBERT, aki a formalizmusokkal élés primitív logikájának érzéketlenségében már felismerte az *Entzauberung der Welt* lehetőségét, először minden gondot a jogállamiság fogalma alá vontak. Ennek tartalmiságát azonban hihetetlen leegyszerűsítéssel visszavezették a jogból való formális levezethetőségre. A „világ elvarázslása” tehát az ő esetükben is – általuk és kárunkra – megtörtént. Így cylinderükből tényleg előkaphattak nyulat vagy bármi egyebet; ebben azonban eleve aligha lehetett köszönet. Hiszen eltűnt belőle hit, erkölcs, érték – bármi, amiért egyáltalán élni érdemes –, és maradt valami életidegen módon szintelen és szagtalan, amit elibénk tettek, hogy pusztán csodálhassuk. E biztonságban már vitathatni sincs mit. Holmi istenségek helyét felváltotta egy alkotmányos lét ígérete. Ennek játékszabályait – igaz, mindig utólag – folyvást meg is kapjuk tőlük.<sup>26</sup> S ahhoz, ahogyan ezt önkényesen alakítgatják, állítólag semmi közünk.

- *Az elmúlt húsz év kínálhatott volna elég alkalmat parázsló jogelméleti vitákra. Csak én érzem úgy, hogy a Tanár Úr másoktól nem reflektáltan ír és beszél?*
- Miközben már kritikai szemlékre szorítókozó periodikák is megjelennek, hihetetlenül leszűkült a közérdeklődés. Mintha csak is eszkimók bukdácsolnának köröttünk foka nélkül. Pályakezdőként még ezernyi ismertetést írtam. Ifjabb kollégáim tán már századannyit sem, miközben tanulmányi termésük szintén nem lenyűgöző. Nos, dialóguskultúránk sem nagyobb. Négy könyvet szenteltem eddig átmenetünk máig megoldatlan problémáinak. Megyéinkben ezekből példány alig található. Médiaukat megmondók uralják, s ezekben leginkább percmberi igénytelenség ül tort a mélyebb megértés vagy legalábbis az arra törekvés helyett. Polgári oldal? Léte retorikai állítás csupán. Fennálltát, közösségben létezésemet nem érzékelhetem. Ha nem tanítottam volna jogállami átmenetünk buktatóit másfél évtizeden keresztül katolikus egyetemünkön, úgy tényleg párbe-

---

26 A normális elemzőkódás határait meghaladóan bizarr, önmagát önmaga terminusaiban megsemmisítően nárcisztikus létét vetíti előre annak ígéretképe, hogy a távozó „láthatatlan elnökként” kísérti majd a hivatalába lépő utódot. Lásd in <[http://nol.hu/belfold/solyom\\_laszlo\\_lathatatlan\\_elnokkent\\_az\\_uj\\_allamfo\\_mellett\\_all](http://nol.hu/belfold/solyom_laszlo_lathatatlan_elnokkent_az_uj_allamfo_mellett_all)>.

széd nélkül éltem volna. Pártjaink pedig – tudásaik korlátait nem érzékelvén – leginkább szolgáltatókat igényelnek. Világlátásuk kizárólag önmagukra épül. Mezítlén piaci küzdelemmé lett létünk, melyben ki-ki legfeljebb a másik ellenében boldogul.

- *A rendszerváltás szépen példázta KIRCHMANN gunyoros szavait arról, hogy a jogalkotó egyetlen tollvonása egész jogi könyvtárakat tehet semmivé. Ezért csakis a jogelméletben tudunk a jogalkotótól függetlenül, akár magáról a jogalkotóról gondolkodni. Nos, az elmúlt két évtized magyar jogbölcsekedése eleget tűnődött-e problémáinkon?*
- Hivatásos jogtudomány-művelésünk saját kedvenc fáí bíbelgetéséhez szokott, nem erdők átlátásához. Jogbölcsezetünk pedig lázasan sűrög ezredéves dilemmák továbbgörgetésén, amiknek a fennkölt önfényét bármi pórias csak beszennyezhetné. Új felismerésnek kijáró mélységgel közös teoretikus porondunkon csupán POKOL BÉLA vívódott még a jelen átmenet jogi problematikájával hiteles úttöréssel. Jellemzően az alkotmánybírási önkény dühöngésére, ennek gyümölcse is rögvest megtermett. Alkotmánybírói jelölésre kéretlen válaszul (melyhez persze semmiféle felhatalmazásuk nem volt) engem a testületet ellehetetlenítőnek nyilvánítottak, őt pedig nemes egyszerűséggel viccnek minősítették.<sup>27</sup> Csupán mert végletesen elrontott gyermek-

27 Testületi határozatuknak hírért vettem egy résztvevőtől, mire a Várból lesétálva az Alkotmánybíráshoz az elnököt azonnal felkerestem. Készségesen fogadott s „döntésük” egyöntetűségéről szólott, merthogy – sorolta fel szárazon – külföldi publikációim kritikus színben tüntetik fel az Alkotmánybírásgót; indokolatlanul tág hatáskört tulajdonítok néki; és legújabb könyvemben tiszteletlen jelzővel élek. Rögvest meg is mutatta a „Bevezetés” in *Igazságtétel jogátlamban* Német és cseh dokumentumok, szerk. Varga Csaba (Budapest: [Osiris] 1995 [újirány. 2006]), 9–20. o. [A Windsor Klub könyvei I] 15. oldalát, miszerint – és a kötet végi jogforrásmutatóra utalt, hogy tényleg rólok szólok – „Nem is egy-egy hatósági döntés érdeméről van szó, esetünkben például arról, vajon elméleti szemmel nézve inkább korszakos alkotmányi újításhoz vagy eredetieskedő önképzőkori dilettantizmushoz áll-e díszpéldánya közelebb.” Valami ebből, ti. hogy oltalmazó alkotmánybíráságunk állampolgárokat felhatalmazatlanul minősítget, miközben pártoknak – esetemben a vele kiválóan együttműködő szabaddemokratáknak – üzengetve alkotmányellenesen befolyásolni próbálja a kizárólag parlamenti hatáskörbe tartozó alkotmánybíró-jelölést, a sajtóhoz is kiszivárgott. Lásd „Alkotmánybírák jelölése: Holtpont” *Magyar Narancs* VIII (1996. szeptember 26.) 39 in <<http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=461>>, ill. Sólyom László „Teljesen átpolitizált lett a választás” [interjú] *Magyar Narancs* VIII (1996. november 21.) 47 in <<http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=653>>. Mosolyogtatón borzongató volt, ahogyan önmagába szédülten, a mezítlén önkényt megtestesítő verdiktjük elbeszélése végén az egykori barát jószágosan megjegyezte, hogy azért tudományos pályámon nyugodtan munkálkodhatom tovább.

ként e kiválóságok megszokták, hogy bármit is tesznek, nekik maga a köztársaság sem mond ellent.

Társadalomtudományunk aligha más, mint történelmileg megélt tapasztalatok rendezett halmaza. Eszerint helytől és időtől nem független. Tehát aki mástól átvesz, egy, az átvett születésének a helyén és idején nyert tapasztalatból leszűrt következtetést sajátít el és alkalmaz egy eltérő közegre. Hozzátehetnők, hogy ugyanez a helyzet a természettudománnyal is, hiszen a természethúvárok szintén kizárólag az ember pozíciójából képesek amúgy objektívként jellemzett tárgyakat leírni. Gondoljuk csak például meg, hogy néhány antropológiai alaptényen túl miféle közösség lehet a világgazdaság centrumának s egy megszálló kommunista önkényből a kozmopolita kapitalizmus globalizmusába vetett perifériának a történelmi megélése, tehát élő megtapasztalása között! Ebből következik, hogy bármely megközelítés, módszeresség vagy fogalmi érzékenység egyetemesként kikiáltása csakis azt eredményezheti, hogy mások tapasztalatából valamit a saját mintánkká teszünk, majd ennek szükségképpen gyümölcse lesz, hogy e minta halovány visszfényét kényszerülünk lassan már a saját múltbéli és jelen történeteinkben is felismerni, miközben azok eredendő (tehát egyébként meghatározó) sajátosságáról már-már teljességgel megfeledkezünk. Ugyanígy a kulturális változatosság egyneművé *gleichsaltolását* szolgálja a művészetekre, így az irodalomra oktrojált *kánon*-gondolat is, ami voltaképpen csak újramásolása, szolgái alkalmazása a mindenkori birodalmi gőgben született centrum- és periféria-gondolatnak – annyit üzenve csupán, hogy a minőség is csupán a hatalmasnak kiváltsága; a kicsi pedig mindörökre jelentéktelen, mert észrevétlen marad. Aligha más ez ma, mint ami a gyarmatosítás volt egykoron. A Nagy lesz a Tökéletes. És a maradék? Csupán a futottak még kategóriája; még utánzásra sem érdemes. A liberalizmus világhódítása ezzel tetőzi be egy, a korábbiaknál kíméletlenebb totalitarizmus paroxizmusát.

PAUL JOHNSON figyelte meg nemrégiben, hogy modernitásunk intellektuális bajnokai gyakran átlagon felüli erkölcsi korcsok.<sup>28</sup>

\* 28 Paul Johnson *Értelmiségiek* [Intellectuals (1988)] (Budapest: Európa 2010) 617 o.



Személyes mártíromságra talán már egyházunkban sem sokan vágnak. Megromlottunk. ORTEGA Y GASSET még a tömegdemokráciában igénycsökkenésként bekövetkező degenerálódástól félt;<sup>29</sup> az amerikai *mainstream*-kultuszban pedig ez látható tesztet is öltött.<sup>30</sup> Inkvizíció régóta nincs; ám eredeti vagy a fősodor-tól eltérő problémalátásban sem igen bővelkedünk.

Alkotmánybíróági, majd köztársasági elnökünk úgy tudta nyitott végű töprengést igénylő politikai dilemmáinkat egy, az „igen” vagy „nem” zártságában végződő alkotmányos megítélésre visszavezetni,<sup>31</sup> hogy torzítóan leegyszerűsítette annak sarokpontjait. Azt tagadta el a tárgytól, ami pedig lényegét adta. Átalakulásunk nehéz kérdéseit ezzel rutinyakorlattá primitivizálta – függetlenül attól, hogy ilyen mérvű s mélységű változás, ráadásul ennyire korlátozó nemzetközi környezetben, talán még sehol sem ment végbe a világtörténelemben.<sup>32</sup>

- *Rendszerkritikus politikai körökben fellángolt egy új alkotmány iránti igény. Nem ugyanaz a jogfetisizta textualista szemlélet húzódik meg egy ilyen vágy mögött, mint ami a jogállami átmenet paradoxonát a Tanár Úr szerint szintén meghatározta?*
- Igen vagy nem: egyre megy – mondhatnám leegyszerűsítve –, hiszen az imént láttuk, hogy a jog születése jogon kívüli történet. Márpedig ha politikai aktus, úgy aligha tagadhatom meg tőle, hogy az alkotmánybíróági alkotmányozással kapcsolatos mai politikai ellenérzést ne saját alkotmány követelésével fogalmazza meg ugyanez az erő. Az más kérdés, hogy mi most egy

---

29 José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* [La rebelión de las masas (1929)] ford. Puskás Lajos (Budapest: Egyetemi Nyomda 1938) 221 o. és ford. Scholz László (Budapest: Európa 2003) 255 o. [Nagyvilág-esszék].

30 Vö. a szerzőtől „Önmagát felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái” in *Sodródó emberiség* Tanulmányok Várkonyi Nándor: Az ötödik ember című művéről, szerk. Mezey Katalin (Budapest: Széphalom Könyvműhely 2000), 61–93. o.

31 „A rendszerváltás nagy politikai-ideológiai vitáit ezzel a hozzáállással tudta az Alkotmánybíróság alkotmányjogi problémává transzformálni és így semlegesíteni.” Sólyom László *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* (Budapest: Osiris 2001), 689. o. [Osiris tankönyvek].

32 Vö. a szerzőtől „Rendszerváltoztatásunk – nemzetközi erőterben” *Hítel* XXI (2008) 8, 11–25. o. és <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20080829-19510.pdf>>, kibővítve pedig „Kommunizmus után? Kényszerek és esetlegességek – nemzetközi ellenszélben (A jog lehetőségei elidegenedés és az emberszolgálat között)” *PóLiSz* (2009. nyár), No. 125, 4–25. o. és <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19774>>.

ilyen, alkotmányozásra alkalmasító kegyelmi pillanatban vagyunk-e lelkiileg; hogy a nemzet önmeghatározását bármely politikai erő kisajátíthatja-e; és hogy nincs-e igaza egyik hallgatónak, aki azt szűrte le tanulmányaiból, hogy a világtörténelem legmaradandóbbnak bizonyult alkotmányai úgyszólván a pillanat hevében, laikusoktól szoktak megszületni?

- *Jog az, amit felülbírálhatatlanul jognak mond az utolsóként az alkalmazandó jog és tartalma megállapítására feljogosított fórum. Így a folyamatok nem intézményektől, hanem véletlen aktoroktól függenek. A változás évét követően mégis inkább intézményi cseréket, semmint szereplőkben beálló váltást figyelhettünk meg. Képes-e egyáltalán egy intézmény a szereplők átformálására?*
- Ideológiája szerint a mi jogunk [ius] az, amit jogalkotói tételezésben [lex] formáltak meg. Nos, e visszavezetés évezredes – JUSZTINIÁNUSznál már beállott – uralmával szemben érvelek úgy, hogy végső soron még ez a jog sem lehet egyéb vagy más, mint jelzés, kiindulópont, amelynek a kibontásában mindannyian mindenkor részt veszünk: szakmabeliek és országlakosságunk egésze egyaránt, ki-ki a maga súlyának s közreműködése mértékének megfelelően. Hiszen társadalmi kultúra áll a jog mögött: értelmezés s benne a mi személyes felelősségünk. Ez utóbbi adja a jog dinamikus, aktív közegét, akár felül is írhatva (túlteljesítve vagy éppen elszabotálva) lényegét. Természete viszont éppen ellentétes: egy jogi tételezés akár tollvonással is módosítható; értelmező közege azonban csak ropant lassan alakul – generációk múltán, kulturális átalakulással párhuzamosan. S jogváltozással sem lehet gyorsítani, provokálni vagy – úgymond – kész helyzet elé állítani.
- *FERDINAND LASSALLE ismert előadása<sup>33</sup> voltaképp a tényleges hatalmi helyzettel azonosítja az alkotmányt. Vajon mondhatjuk-e mai alkotmányunkra, hogy a fennálló gazdasági alap felépítménye, uralkodó viszonyaink tükröződése, a ma uralkodó osztálynak a törvényi erőre emelt akarata? És ha igenlő választ adhatnánk, úgy nem inkább e meghatározó alapokon kéne változtatnunk,*

---

33 Ferdinand Johann Gottlieb Lassalle *Über Verfassungswesen* Ein Vortrag (Berlin: G. Jansen 1862) 32 o.

*mint bármely paragrafuson? Persze kérdéses, hogy mindezt hogyan lehetne egyáltalán megtenni, és hogy nyilatkozhat-e ilyen ügyben relevánsan egy jogász?*

- Lételeméltileg, nagy íveit tekintve kétségtelenül fennáll valami-féle tendenciális egység, különben egyik vagy másik oldal, összetevő látná a kárát. Am a mikrokörnyezet részvonatkozásai-ban inkább az éppen fennállónak a tehetetlenségi ereje, egészé-ben pedig véletlenszerűségek sokasága mutatható ki. A MARXiz-musnak a gazdaságra koncentrálásával szemben azonban mind-ebben legalább annyira az adott társadalomban történetesen uralkodó világkép mutatkozik meg – végső soron teológiai meggyőződésünk arról, hogy mire is való az emberi élet, és emberközösségünk mire hivatott.
- *A Tanár Úr többször említette, hogy a rendszerváltás után felme-rült egy Berlinben létrehozandó tranzitológiai intézet gondolata. Nos, ha ez létrejön, úgy miben segídezhetett volna? Netalán a demokrácia exportálásában Irakba? Ugyanis sokszor úgy tűnik, hogy a Nyugat tranzitológiai irodalma voltaképpen nem más, mint a régóta tartó nyugati kolonizációs expanziónak új, jogi esz-közökkel történő többlettámogatása.*
- Négy évtizedes már a felismerés, hogy a kormánypénzen segítség csakúgy, mint a tőkések humanizmusa imperializmust szokott rejteni magában. A demokrácia-központok manapság ugyan-ilyen ügynökfeladatot vállalnak. Az egykori NDK-ból menekül-ten a nyugat-berlini *Freie Universität* professzori székébe emel-kedett HUBERT ROTTLEUTHNER barátommal viszont a XX. száza-di totalitarizmusok jogának s a mögötte álló társadalmi közeg-nek a közös vizsgálatát céloztuk volna még a kommunizmus megroppanása idején, pontosan abból kiindulva, hogy olyan szélsőséges helyzeteket előállítva működtek, ami a normális képzelőerő határait meghaladja. Meglepő arra rádöbbenni, hogy porosz bürokratizmussal és terror-brutalitással egyaránt gene-rálható egy embertelen uniformizmus, sőt, hogy kellő frusztráció történelmi meggyökeresedésével vagy mesterséges felkeltésével az elnyomott könnyen válhat maga is társelnyomóvá. E rendsze-rek tényleges működésének tanulmányozása így az embert és termékeit illető olyan felismerésekkel járhat, ami a normális –

mert nem ehhez szokott – emberi képzelőerő határait meghaladja.<sup>34</sup>

- *Mint jogfilozófust kérdezem: van-e egyáltalán a jogállamiságnak fogalma? Azért indokolt e kérdés, mert a rendszerváltás pontosan erre hivatkozva mutatta döntéseit objektívnek és szükségszerűnek. Beszélhetünk-e a jogban egyáltalán objektivitásról, szükségszerűségről?*
- *Mint megértést elősegítő tudományos fogalma, a jogállamiságnak annyi felfogása van, ahány kor, nemzet és szerző elmélkedik róla; jogilag operacionális fogalma azonban nincs. Ethosz ez, ami változó; eszmény, amihez tökéletlenül s ellentmondásoktól terheltlen bár, de mindig és legfeljebb közelíteni törekszünk; általános vágykép, aminek kritériális jellemzője, sine qua non összetevője ugyanakkor nincs. Halmaz, amiben az ilyen vagy olyan értelemben és többé vagy kevésbé fennálló elemek időleges egyensúlya olyan összességet hoz létre, amelynek átfogó jellemzésére egy legfeljebb inkább vagy kevésbé megnyugtató megvalósultság állítható. Civilizált létünk része, morális önazonosságunk összetevője az, amit a jogállamiságban eszményként így-úgy megfogalmazunk. Nem külső, kész mérce hát, amit magunkkal szembeszegezhetnénk. Alkotmánybíróságunk azonban mindvégig misztifikálta önmagát s a jogot egyaránt. Ezért kell hangsúlyoznunk, hogy hamisan jogközpontú közbeszédünk közegében a kommunizmus egykori jognihilizálását most a jogból is egy betűjog alkotmánybíróági fetisizálása váltotta fel.*
- *ARISZTOTELÉSZ szerint nem a törvények szelleme határozza meg az embert, hanem az ember a törvények szellemét. De miként férhetünk az ember szelleméhez? És miként változtathatunk rajta?*
- *Változatlanul keveset tudunk az anthropos természetéről. Történelmileg annyit, hogy rövid távon manipulálható, s hogy*

---

34 Saját munkásságomban ilyen volt például az arra rádöbbenés, hogy a Nyugat jogi ontologikum-felfogása egyszerűen szűknek, valamiféle normalitásra redukálnak bizonyult, mert el sem tudta képzelni, hogy egészében becsapás, hazugság – vagy, szakmailag kifejezetten, a politikai indoktrináció és reprezentáció ideologikumává – deformálódhat egy jog. Vö. a szerzőtől „Mi kell a joghoz?” *Valóság* XXXII (1989) 3, 1–17. o. és „Összehasonlító jogi kultúrák?” in *Mivégett vagyunk* Emlékkönyv Bolberitz Pál hatvanadik születésnapjára, szerk. Török József (Budapest: Ecclesia 2001), 421–438. o. & *Jogtudományi Közöny* LVI (2001) 10, 409–416. o.

gyakran ebben merül ki az úgynevezett entellektüelek profiz-musa. Hosszabb távon, önregenerálódási képességét illetően kizárólag hitalapú reményeink lehetnek.

- *A Tanár Úr munkásságának egyik központi fogalma a jogi kultúra, ami – úgymond – hangsúlyos szerepet játszik. Ámde a jogi kultúra nem bénítja egyúttal a politikai cselekvést? Ha ugyanis eleve meghatározza a jog jelentését, ráadásul Magyarországon egy ismert posztkommunista kultúra állott rendelkezésre, úgy nem bizonyult-e minden, ami megtörtént, szükségképpeninek? És hogyan egyeztethető össze mindez a SCHMITTI politikai döntéssel?*
- *A társadalmi összetettségben ritkák az igazi sarokkövek. Az Alkotmánybíróság azonban úgy építette fel önmagát, hogy minden döntésével abszolút kiindulópontot képezzen. És láss csodát: mára a jogi tudományművelés fórumai nem csekély részben kritikátlanul alkotmánybíráskodás-függők lettek, a tudományosság eszményétől idegen, olyan távolságtartás nélküli azonosulással,<sup>35</sup> amelyhez – láss ismét csodát – még a SZTÁLINizmus idején is tudományaink csak átmenetileg deformálódtak el.*
- *A magyar rendszerváltást többen pozitivistának tartják, különösen az Alkotmánybíróság első időszakának tevékenységét, miközben mintha kiolvasható lenne valamiféle elvontan természetjogi, pontosabban észjogi attitűd a korabeli döntésekből. Merthogy számukra a jog önrértékű, lévén nem eszközként tekintettek rá. Ezért foglalkoztak annyit a joggal, és nem koruk társadalmával, politikumával, gazdaságával. Talán még egy PESCHKA VILMOShoz vagy SCHMIDT PÉTERhez hasonlatos MARXiánus szerző elmélete is használhatóbb lehetett volna rendszerváltásunk levezénylésére, semmint értékelvű jogászaink süleményei. Valóban ilyen paradox helyzet áll fenn?*
- *Fejlődéslelektani alapkövetelmény, hogy az ember felemelt fej-jel járjon, különben egyéb dolgokat sem tud saját értékükön venni. Ugyanígy egy nemzetnek sem elbújnia kell a világ elől, hanem saját belátásait, értékeit, világlátását az egyetemesség egyenjogú részeként kell vállalnia és elfogadtatnia. Nos, a jogállamiságért rettegők mintha sem a jog, sem az állam valódi ter-*

35 Vö. a szerzőtől „Válság a válságban? Zavarok jogfelfogásunk, jogrendünk körül”, illetőleg „Az öncéllá válás és kiüresedés veszélyei” *Iustum Aequum Salutare* VI (2010) 3, 5–9., illetőleg 37–44. o.

mészetét nem értették volna meg. Olyan örömtelen korlátozást láttak benne (vagy legalább sugalltak mint belőle fakadó következményt a társadalom számára), mint az a hívő, akinek egész élete nem más, mint merőben a pokoltól reszketés. Pedig az Újszövetség voltaképpen éppen örömezenet; egy kiegyensúlyozott társadalom joga pedig öntudatának, biztonságérzetének is a kifejezője. Már ha engedik, hogy kifejlődjék ennek is, annak is az érzéke.

- *A MARXi jogelmélettel bizonyosan magyarázható lett volna határozottabb fellépés, egy művi jogvilág félretétele, a politikum számára valamiféle elsődlegesség biztosítása. Nem volt hát korai kidobni a MARXista szerzőket és fogalmakat?*
- Az én generációm a kommunizmusban még éppen a politikummal szemben kívánt volna jogot. Bármennyire értelmes kategória is tehát, számomra a nemzet ügye nem politikum, s amit egy ránk tukmált mesterséges értelemmel szemben ma hangsúlyoznunk kell, az a g y a k o r l a t i a s s á g, amit pontosan k ö z n a p i értelmünk fejez ki. Nem véletlen hát, hogy glóbuszunk eddig kifejlődött jogi kultúráiban kizárólag az európai kontinens építette (s az is kizárólag a kifejlődő nemzetállamát kodifikációval építő korában, vagyis a XIX. századtól kezdve) egy tisztán logizált fogalmi építményre a jogát;<sup>36</sup> s talán az sem véletlen, hogy aligha volt még ilyen öncsonkító időszak a történelemben, amikor nemzetük jobb sorsán munkálkodók elvont doktriner formalizációkra hagyatkozva ilyen pusztítást véghezvittek volna. Mert az angolszász gyakorlati bölcsesség nem is engedi jogközelbe a logikát; a klasszikus zsidó és az iszlám kultúra túl komolynak tekinti a morális vitákat ahhoz, hogy egyáltalán formalizmusokat engedjen túl közel magához; Távol-Kelet pedig sohasem értette, hogy egyébként jelentéktelen sokaságú embercsoportok, mint öreg idejük görög poliszaik vagy a mai európai államok, miért is magukból kimerevített bálványokhoz ragaszkodnak – a közösségteremtésre szerintük kizárólag alkalmas mindenkori erkölcsi én fejlesztése helyett.
- *A Tanár Úr szerint a globalizáció feltehetően elő fog hívni még MARXi válaszokat és fogalmakat, amiként ezt néhány éve a*

36 Vö. pl. *Összehasonlító jogi kultúrák* szerk. Varga Csaba (Budapest: [Osiris] 2000) xl + 397 o. [Jogfilozófiák].

Világosság hasábjain<sup>37</sup> megpendítette. Hol és miért számítsunk erre?

- A MARXizmusnak történelmileg pusztulnia kellett a MARXisták miatt. Mai társadalomtudományunkból azonban hiányzik az, amiben ez egyedülálló volt, vagyis azon helyzetek elemzési képessége, amelyeket nagycsoportok antagonizmusa hív elő. A teológiai moráltanok mögött álló társadalomképnek a személyre és a személy méltóságára fókuszáltsága ember-mivoltunk legnemesebb azonosságára mutat ugyan rá, az előbbit azonban nem helyettesítheti. A bármelyik oldal kizárólagosságából adódó drámára nemrégiben utaltam már dél-amerikai tapasztalatom döbbenete nyomán,<sup>38</sup> s ez ma holnap immár világproblémává szélesbedhet. A jövő egyelőre még nyitott, s ehhez nekünk is így kell, kellene viszonyulnunk.

---

37 Vö. a szerzőtől 'A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben' in Varga Csaba *Jogfilozófia az ezredfordulón* Minták, kényszerek – múltban, jelenben (Budapest: Szent István Társulat 2004), 251–302. o. és {előpublikációiban} <<http://jesz.ajk.elte.hu/vargal6.html>> és <<http://www.vilagossag.hu/pdf/20041124144450.pdf>>.

38 Vö. a szerzőtől 'Dél keresztje alatt (Úti tűnődés sorsunkról – a közös múltról s jövőről)' *Hitel* XXII (2009) 12, 69–76. o. & <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20100106-40344.pdf>>.

# EVILÁGI FELTÁMADÁSUNK

## Állapotok, esélyek\*

Ha egy irodalmi folyóirat kollektív bemutatkozásán, ráadásul empatikus írók esszéisztikus bölcsességének a felvonultatása lezárásakor egy jogi gondolkodó szerepeltetik, úgy annak akár még üzenete is lehet. Valamiféle jelképszerűség? Vagy egy mánkba besűrűsödő, mégis valós súlynak az érzékeltetése?

### Stílussteremtés

Az 1990-es évek elején számosan érezhettük úgy, hogy a nemzet lelkében valami beindult, és intézményesen is, formátlanul is építkezés, pontosabban egy új nemzetépítés kezdődött. A közreműködők lelkesedését, felelősségteljeségét, körütekintését csak fokozta, hogy oly sokan tudtuk: bármi, ami ebben megfogant – legyen az jó vagy rossz –, stílussteremtő lesz a jövő számára.

Erről ma meg is bizonyosodhatunk, hiszen minden mai dilemmánknak, sikerünknek és tévováságunknak megvan az előképe ebben a még tiszta szándékú, annyi reménnyel övezett múltban.

Hadd éljek itt némi példálózással arról, amiben akkor kudarcot szenvedtünk:

- *Justitia*-programon dolgoztunk évekig, hogy a tegnap és a ma közötti választóvonalat meghúzhassuk s a jövőnek tiszta lappal indulhassunk (ám megakadályozták ezt előbb az igazságügyi szervek terméketlen és csaknem szabotázs számba menő jogvi-

---

\* Első változatában elhangzott a 142. T[estnevelési]F[őiskola]-estén, 2011. február 18-án az »Evilági feltámadásunkról Előadások a nemzet közös értéktudatáról« közös címen a *Hitel* folyóirata 2011. februári számának bemutatóján. Hozzáférhető in *A TF Esték 142. rendezvénye* »Hass, alkoss, gyarapíts...« (2011. február 18.) [DVD].



tái, majd formálisan is kidobta a jogi gondolhatóság kosarából az Alkotmánybíróság);

magyar agrárbank létesítését határoztuk el, valamint Hangya-szövetkezet-szerű építkezést, hogy értelmessé tegyük a magyar vidék életét, és egészséges, ellenőrzött, jó minőségben hozzáférhető élelemmel lássuk el lakosságunkat (ám nem vitte el kibontakozásig az akkori kormánypártba befurakodott, csaknem szabotázs-számba menő tehetetlenség);

miközben a trianoni és párizsi békeszerződések vesztes oldalának aláírói voltunk, logikus volt arra gondolnunk, hogy amennyiben pontosan e békerendszer mesterkéltisége és belső megoldatlanságai nyomán a győztes szomszédos aláírók közül a bennünket fojtogatott kis-antant-beli utódállamok némelyike kihull, úgy ez valamiféle újragondoltatást eredményezhet, vagy legalábbis a békeszerződésekből eddig soha nem teljesült garanciák végre komolyan vétetését (amiről megtudhattuk, hogy a gazdaság iránti érzéketlensége folytán a külpolitikára szorítókozó, ám teljesítményében ott is az előnytelen adottságokat majdan rossz visszavonhatatlanságokkal tetéző „tizenötmillió magyar miniszterelnöke” volt az, aki blokkolt);

az akkori kormányerő és a mögötte álló értelmiségi tömegek – akiket éppen nem vett komolyan soha a kamarillamódon berendezkedő első új szabad hatalom – teljes nyíltsággal kiálltak egy kormányzati segítséggel történő tőketeremtéshez, amelyből az akkor fillérekért hozzáférhető erdélyi, felvidéki és délvidéki ingatlan- és vállalkozási befektetések átmenetileg finanszírozhatók lettek volna (mint utolsó esély arra, hogy az évszázad történetében egyszer Magyarország is meglépje azt, amivel már jóval előzőnlése, a voltaképpeni impériumváltás előtt román hazafias bankok föld és vállalkozások kivásárlásával Erdélyt gyakorlatilag már a sajátjukká tették, vagy amit sziszifuszi munkával véghezvittek cionista körök Palesztinának a két világháború közti brit gyámsága idején, hogy mire Izrael Állam megalapítása elérkezik, már sokban befejezett tényekről lehet sen szó) –

nos, e néhány példa éppen azért sokatmondó számunkra itt és most, mert bár sokan érezhetik, hogy aktualitásuk változatlan, mégis, valamiféle fatalizmustól, rossz tapasztalattól, kudarcélménytől vezettetve ezeket már a múlt lomtárába belevetettük. A stílussteremtés így beteljesedhetett, pozitív és negatív irányban egyaránt.

## **Jogkiüresedés**

Bekövetkezett a jogban is valami, ami azóta már új generációink gondolkodásába annak egyik alapjaként épült be szilárdan.

Kifejtése előtt azonban valamelyes kitérőt kell tennem, hogy alapvetően szakmai állításom jól követhető és súlyában meggyőző maradjon. Nos, mindennapi gondolkodásunk azt sugallja, hogy a jog létezik? Van, megragadható és azonosítható, csaknem mint valamiféle dolog. Ám kiábrándítónak kell lennem, mert a valóság összetettebb ennél. A jog nem itt vagy ott leledzik, hanem a fejünkben, amikor rá hivatkozunk. Hagyományok, gyakorlatok, kívánalmak, útmutatások valamiféle írott vagy íratlan korpusza felhalmozódhat persze az egyik oldalon. Ez azonban néma, mozdulatlan. Erővé az avatja, aki megszólaltatja, aktualizálja: a társadalom és jogászsága. Tehát „a jog” nem lévén önálló hatótényező, gondolkodásunk csakis a hivatkozások és értelmezések folyvást alakuló gyakorlatában, azaz az éppen jogként elismerttel kölcsönhatásban, valamiféle hosszú távú szimbiózisban alakul.

Mindennapi nyelvünk nem is alkalmas a jogban kimunkált formális minőségek összetettségének az elemi megjelenítésére. Ha igazi alkotóira lehántom, úgy saját médiatörvényünk év eleji európai vitájában például éppen nem arról volt szó, amiről hírforrásaink többségükben békülékenyen tudósítottak. Hanem jogilag kifejezve arról, hogy bizonyos brüsszeli direktívák – szokásosan – némely részkérdések kapcsán a teendőkről dodonaian nyilatkoznak,<sup>1</sup> amivel viszont nyíltan nemzeti hatáskörbe adják annak tüzetesítését.

---

<sup>1</sup> Rengeteg kifejezési formula van erre; ilyen például az „appropriate measure”.

Nos, az általuk keltett politikai vihar pontosan azt célozta, hogy saját hatáskörhiányukról elfeledkezve a babaruhát visszaköveteljék, s e fedő – és pimaszul pontosan minket megfeddő – eljárással közösségi ügyé tegyék a mikénti kitöltést is. Jogszerűen tehát mi viselkedtünk, s beavatkozásukat jog szerint eljárva vissza kellett volna utasítanunk. Pusztán joglogikai nézőpontból ezért igaza volt annak a radikális jobboldali véleménynek, amely a születendő politikai alkut szükségszerűen engedményként ítélte el.

Az előbbiekből viszont következik, hogy egy új jog – legyen ez akár a nemzet most születő második kartális alkotmánya – hatásában, változást előidéző, netalán csodatévő erejében önmagában sohasem bízhatunk. Legfeljebb abban, hogy már beállott változásokat segít megőrizni. Ráadásul azért, mert a jog nem valamiféle fizikális tárgynak a kőszerű tömbjeként, hanem gondolkodási folyamatunkba történő lassú beépülésével hat, igazán revelatív, mérföldkőszerű változásai is másként szoktak megessni. Nem úgy adódnak ezek, mint a dominó borulása, vagyis egy láncreakciónak a töredékidejében, hanem többnyire a felfogásában, értelmezésében, gyakorlati alkalmazásában megnyilvánuló, önmagukban láthatatlan hangsúlyeltolódások egyirányú tömeggé szervesüléséből állanak valamikor elő.

Mindebben benne rejlik annak társadalomontológiai felismerése is, hogy a társadalmi mozgásokban valamennyien a magunk konkrét helyzetbeli önpozicionálásával veszünk részt; következőképpen látóköreink többnyire nem a történelmi visszatekintés számára majd lényegesként kiemelendő körülményeket szokta érzékelni.

Idős PETER BRUEGHEL festett egy gyönyörű olajképet *Tájkép Ikarusz bukásával* (1558) címmel, mely a világ számára ismertté csak negyed évezreddel később, a brüsszeli Királyi Szépművészeti Múzeumba vásárlás útján bekerülésével lett. Enigmatikus volta rögvest sokakat érdekes meglátásokra késztetett.

Hiszen alig négyzetméteres vászon előterében a tengerre bukni készülő nap vakít, a hegyoldalon szántóvető serénykedik, madarak énekelnek, s egy hajó éppen befutni készül. Ám íme, a kép bal alsó sarkában a vízbe bukó Ikarusz combját fogadja már be a tenger, körötte kísérlete tárgyai pedig immár értelmüket veszítve lebegnek. Mit mondhatott ezzel a festő? Az élet él, magát tovább élteni, s ennek része az is, ha közben az emberiség örök reményét eltemeti. Költeményében az angol AUDEN ezt mondja: különös nem történt, „minden volt, ahogy csak kellett”.<sup>2</sup> Időskori magányában az ember vágyait újragondoló, hazánkból elszármazott amerikai szemészprofesszor pedig ezt a bölcsességet summázza: „A nagy világesemények is kis események, amikor történnek.”<sup>3</sup> Mindenről mindent tudunk hát, kivéve éppen megélt napjaink horderejét, voltaképpen tétjét.

Az előbbiek örvén nem szabad hát csodálkoznunk azon a következtetésen sem, hogy a kommunizmus összeomlása óta hiába változott meg számos elemében a jog, a szocializmus berendezkedésében egykor szocializálódott jogászság munkahelyein, a gyakorlati igazságszolgáltatásban mégis folyamatosan magához tudta szocializálni a mindig csak töredékcsoportként alkalmilag bekerülőket. Hiába tanult hát esetleg az új generáció más érzékenységet és készséget, megváltozott szemléletet azóta, ezt napi túlélési érdekéhez, tegnapi rutinjához tudta mindenkor szabni a munkahely szocializációs ereje. Márpedig beláthatjuk, hogy a jog nem magától működik: sem eszköztára, sem lehetősége nincs erre. Mi vagyunk azok, akik működtetjük. A döntő ágens pedig mindebben személyes, szakmai kánonként érvényesített jogfelfogásunk, amellyel az

---

2 W. H. Auden „Musée des Beaux-Arts”: „the sun shon as it had to...” <<http://www.eagles-web.com/IMAGES/icarus.htm>>.

3 Links Arthur *Visszanézek... Ifjúkorom Magyarországon* (New York: Twenty-first Century Hungarian Publ. Corp. 1977) 380 o. {Harc a harmadik halállal: Ifjúkorom Magyarországon (Budapest: Magvető 1990) 395 o.}. Vö. még a szerzőtől „Egy élet a századelőn [Links Artúr visszaemlékezéseiről]” *Valóság* XXIV (1981) 3, 114–116. o.

ügynevezett jogot és az általa biztosított eszköztárat ilyen vagy olyan irányban mozgadjuk.

És itt érkezhetem el csupán mondanivalóm lényegéhez. Azzal, hogy rendszerváltoztató folyamatunk elején, már az igazságtétel, a múlt megítélhetése, a megtorolni megtagadott bűnök számonkérése vitájában alkotmánybíróságunk ódzkodott az érdemi véleménynyilvánítástól, saját állásfoglalását azzal hátrítva el, hogy magát a problémát utasította el magától úgy, hogy a jogállamiság kritériumát a formális jogbiztonságra visszavezetve szembeállította ezt a „mindig szubjektív és vitatható” igazságossággal, egyszersmind jogfelfogásunkat is máig hatoló érvennyel kiüresítette. Ez pedig alaptraumaként lett minden egyéb káros járulékos következmény forrásává is. Így egyebek közt azé, hogy

- a diktatúra meghaladása nyomán elsődleges jogvédelmet a múlt jogtagadó körülmények közt beállott jogállapotai nyertek (azáltal, hogy az igazságtétel ellehetetlenült, a régi rezsim túlélői és pártvagyona pedig új, megingathatatlan, állítólag jogállami legitimitást nyertek);
- az erkölcstől, s ezzel a mindennapi értelem józanságától mentesítve a jogot egy formális fogalmakból mesterségesen összeeskábált kalodába helyezte; amivel
- szabad teret nyitott a közösség háborítatlan fosztogatására, hiszen az „erkölcstelen, de jogszerű” ügyletek elburjánzásának megakadályozására minden eszköztől megfosztotta magát, sőt önnön dicsőségére úgy érezte, hogy amennyiben kellően elves, úgy ezeknek még formális jogvédelmet is kell biztosítania (miközben a világ boldogabbik felében az ügyvédtestületek már régóta azonnali ellehetetlenítő kizárással torolják meg a közérzékenységgel történő visszaélés eseteit); következésképpen
- gyakorló jogászkodásunk, ha és amennyiben ennek a *bátor új világnak* új lovagjait kiszolgálva a rablópiac nyesedékeiből maga is megpróbál csipegetni – tehetne-e mást? És tehet-e valóban mást? –, úgy leginkább joghézag-kutatásból él: bámulatra méltóan steril, ám egyszersmind kreatív fogalmi elemző készségét joghézagok mesterkélt kimunkálására fordítja, mely-

nek eredményeként majd a mögötte álló tetszőleges visszaélést arcátlanul jogmegvalósulásnak, a jogkövetés egyik – habár addig talán ismeretlen – válfajának mutathatja be;

- és mindez a nemzeti érdek, a közjó, mindannyiunk kárára, míg viszont egyeseknek a jogtól háborítatlan nyereszkesedésére történik. Olyan, immár két évtizede uralkodó praxis ez Magyarországon, amiben a vesztes mindig a köz. Nem véletlen, hogy a privatizálást nálunk mesterségesen felgyorsították, holott mindenkitől tudottan ez nemzetünk életében aligha átlátható, s még kevésbé visszafordítható jelentőségű esemény volt. Tudatos számításnak kell hát tekintenünk, hogy a legközönségesebben rövid, szokásosan rutinügyletekre szabott határidőkkel és gyenge utólagos vitathatási lehetőségekkel látták el. Jogosult ezért, ha úgy következtetünk, hogy tömegében a privatizációnk hiányos szerződések valamelyes teljesedése formálisan előállított utólagos kifogásolhatatlanságából áll össze – csupa olyan elemből, amelyek egyike sem szolgálta az ország érdekét.

A dolgok súlyának érzékeléséhez tudnunk kell, hogy sok ezred éves létében, történelmi fejlődésében a jog sohasem állott önmagában, a nemzet testébe ékelődő külső-idegen erőként. Társadalmak mindig valamilyen integrációból álltak elő; ezt az integrációt pedig a közösséget átfogó isten-eszme, elhivatottság, közös sors-megélés, morális alapmeggyőződés biztosította. Világosan látszik ez a máig élő ősi szakrális jogokban, de akár európai kontinensünk vagy az angol-szász világ jogfejlődésében is. Nos, ebben a közösségiségben kezdi el saját jegyeit kifejleszteni a jog – ámde nem azért, hogy leszakadjon egyetlen élő és éltető szubsztrátumáról, hanem csakis azért, hogy feladatának, a közösség életét lehetővé tevő moralitás végső és hatékony biztosítása keretszabásának megfelelhessen. Annak a természetes közegében élt; annak a háttérben kereste hát saját megoldásait is.

Kizárólag az utóbbi évtizedekben – először az amerikai diáklázadóknak az ottani kormányzatba és igazságszolgáltatásba történő beépülésével, majd utóbb az európai kontinensen szintén szétterjedve – kezdett el felbukkanni a jog egy teljességgel normatívumokból kiüresített szociális térben, teljes vákuumban,

amikor a liberális dekonstrukció zsigeri tekintélygyűlölete már minden egyéb közösségi összetartó erőt (pl. erkölcsi relativizmusa elvvé emelésével) diszkvalifikált, a jogot pedig úgy kezdte el használni, mint önjáró individuumok mindenkivel szemben folytatott harcának a párbajkódexét. Elillant belőle minden társadalmi kohézió; mércéje kizárólag az atomizált egyednek általa elért önérvényesülése foka lett. Közellenséggé a közjót és állami képviselőt kiáltotta ki; gondozásukat ezért száműzte a jogból. Mesterséges konstruktummá desztillálta és mindentől izolálta így a jogot. Önazonossága érdekében ráadásul formalizálta is. Nos, ez a jog a szöveg mindenkori értelmezésének bíróságilag kikényszerített hatalmával éli életét, amíg össze nem roppan önsúlya alatt. Csupán annyit tudunk minderről, hogy ilyen magára hagyatottságban jog még nem létezett. Még sohasem fordult elő, hogy egyedül a jogtól várták volna egy társadalom összetartását. Optimizmusunk ezért mai állapotaink jövőendő folytathatóságában feltétlen aligha lehet.

S azt, hogy mi is felbontottuk jogunkat egy ilyen nemcsak életképtelen, de egyben életellenesen életidegen képződménnyé, nem a Nyugat kényszerítette ránk (bár ösztönözhetette), s túlélő, majd hatalomba fokozatosan növekedő magabiztossággal visszaszerveződő kommunistáink is csak csendben tapsikolhattak ezen *sui generis* magyar jogászai teljesítményünkön. Mert megkérdőjelezetlenül azon vezető jogászainknak sok év kényelemszeretetéből és bárminemű radikális lépés megtételétől visszariadó s így a nemzeti jövőendő számára aligha hasznos kifinomultságából adódó össz-műve ez, akiket egyébként konzervatív világképükért és keresztény háttérükért, no meg majdnem végtelen műveltségükért szoktunk tisztelni. S alkotmánybíróságunk produktumaként azért szoktuk említeni, mert harsányságában, agresszív önigenlésében, türelmetlen tukmálásában már a néhány első megalapozó évben tetten érhető lett efelé egyirányúan navigáló szívós küzdelme.

Azóta általános lett igencsak viszonylagos hasznainak az élvezete, s az új generációk szocializálása immár ennek kizárólagos természetességével s így kétségbevonhatatlanságával kezdődik. Egyetlen, azóta már sikerrel jelentéktelenített árnyoldalát pedig a tülekedő jelszavak közt nem szokták felemlíteni, jelesül, hogy csu-

pán a nemzetnek, közös ügyünknek a képviselője hiányzik belőle. Márpedig ha pontosan ebben összegződött dicső átmenetünk, melyben – világszerte hallatlanul – nálunk esett meg, hogy egy egész népet évtizedeken keresztül zengedeztessenek „jogi”, „jogszerű”, „jogállami” megoldáskereséseink mindenkinek üdvöt biztosító közboldogságáról, úgy már az is sanda színben tűnhet fel, ha mindennek első számú szerzője, midőn könnyezve emlékezik első miniszterelnökünkre, a számára legnagyobb jelzővel ruházza fel, mi csak képzeletvilágában eszébe jut: dr. ANTALL „alkotmányos ember” volt.<sup>4</sup> Ami legempathikusabb értelmezés szerint sem jelenthet mást, mint hogy nemzete fundamentális értékét áldozta fel egy eszközérték kedvéért.

### **Támogató szerep helyett**

Azt jelentené-e mindez, hogy nem szeretjük vagy becsüljük eléggé a jogbiztonságot? Aligha; különösen a kommunizmus hosszú kártétele után. A jog és jogász bölcsessége azonban már a római jog korában sem valamiféle egytényezőjűségen, a végletes leegyszerűsítés és a mechanikus motorizálás bravúrján nyugodott. Jogászi műveltségről pontosan akkor és annyiban beszélünk, amikor az egyes korok sikerrel járnak abban, hogy joguk viszonylagos hajlékonyságát s egész jogi berendezkedésük adaptációs készségét mindenkor szükségüknek megfelelően biztosítsák. Ennek pedig egyik lehetséges ellenfele a romlott *simplicitas*, mely csábítóan ejtetheti meg a lelkeket, ám eddig minden megkísérlése tetemes kárral és a jog szövetének szétesésével járt, tartós hasznot azonban aligha hozott. Merthogy a jog mindig is posztulátumok, kívánalmak, desiderátumok, kritériumszerű eszmény-megfogalmazások többségével élt. Ennek egyik klasszikus megfogalmazása a XX. század első német dilemmája, mely az I. világháború előtti békeidők viszonylagos megállapodottságában még jogbiztonság / célszerűség / igazságosság sorrendjével élt, míg az őt is áldozattá tevő náciizmus keserű tapasztalata meg nem fontoltatta véle, hogy az igazságosság

---

4 Solyom László in *Magyar Nemzet* LXVI (2003. december 13. szombat) 290, Magazin a halál évfordulóján.



minimumának az alapvető biztosítottsága nélkül bizony az egész vállalkozás mit sem ér.<sup>5</sup>

Mindez összegződik abban az ősi felismerésben is, hogy a jog jogászai bölcsesség dolga: *ars iuris*, vagyis moralitásban, élettapasztalatban, mások sorsáért felelős gondolkodásban érett emberek mesterségbéli művészete, amelynek formalisztikus kicsavarása, természetéből kiforgatása, egyéni érdekek felé hajlító kiegyenlítetlen torzítása aligha más, mint amit már LUTHER ostromozott, amikor korának felszabadultságban tobzódó szellemét érzékelve megtagadta, hogy a hivatását csúrés-csavarásban kiélő jogász egyáltalán jó keresztény lehetne, s rabulisztikával, talmudizmussal, természetes tárgyakat megcsúfoló s elfogultan érdekhajszoló szellemi önkielégítéssel vádolta őket.<sup>6</sup>

Mert tudnunk kell, hogy a jog az ember civilizációs produktuma. Nem válhat hát sem emberellenes, sem elidegenülten nemzetrontó hatalommá. Sok évszázad lankadatlan fáradságával végzett kiegyensúlyozott művelése pedig időközben a magyar történeti joggyakorlatban is kifejlesztette mindazon kellő eszköztárat és készségeket, hogy általa rendkívüli helyzeteket úgyszintén megfelelően kezelni lehessen. (Ez az, amit a régi jogászság lecserélésével nyilván az elsőik közt dobtak sutba a kommunista diktatúra idején; s a jelek szerint csak egy, a társadalom önreformjában kulminálódó nemzeti honvédelem vívhatja ki, hogy formalisztikus kalodába zártan mesterségesen generált állítólagos jogállamiságunkat felváltva ez ismét méltó helyére visszakerüljön.)

Lényege pedig nem egy *bravado* kiállítás valamilyen apodiktikusan beállított következtetés mellett vagy ellen, azért, hogy valaminő igény feltétlen befogadásra vagy eleve elvetésre leljen, hanem az, hogy főként konfliktushelyzetben (és a tisztességes, kellően mély gondolkodású bíró aligha lát konfliktusmentesnek egy látszólag egyszerű ügyet sem) egyként védendő értékek, tisztelendő szabályok és még figyelembe vehető elvek közt mérlegelést megejtсен,

---

5 Gustav Radbruch tollából *Grundzüge der Rechtsphilosophie* (Leipzig: Quelle & Meyer 1914) xi + 215 o. és *Rechtsphilosophie* 4. Aufl. besorgt Erik Wolf (Stuttgart: Koehler 1950) 391 o. a *Gerechtigkeit* / *Zweckmäßigkeit* / *Rechtssicherheit* rangsoráról.

6 E gyökérből ered a „Juristen, böse Christen” XIV. század eleji, LUTHERnél már a katolikus kánonjogászok rabulisztikáját célba vevő mondása. Lásd <[http://de.wikipedia.org/wiki/Juristen,\\_böse\\_Christen](http://de.wikipedia.org/wiki/Juristen,_böse_Christen)>.

egyensúlyozást, kiegyenlítést s végső soron a lelkiismeret azonosulásával, meggyőződéssel vállalható döntést biztosítson. Ezért nem helyettesítheti paragrafus-automata sem őt, hiszen mindig egyszerűsmind személyes döntéshozónak kell lennie.

## **Meddig jutottunk?**

Ha a jogot és bölcsességét hosszú szerves fejlődés termékének tekintjük, úgy civilizációs érettségben talán még az utolsó ún. békeévek fejlettségéhez sem érkeztünk – vissza. Akkor van-e mit egyáltalán folytatnunk? Vagy újrakezdenünk kellene, hátrahagyva a kommunizmus bukása utáni iránytévesztést, ha lenne s lehetne egyáltalán újrakezdés a történelemben?

Kormányprogram aligha szólhat egy általános társadalmi szellemi megújulás igényéről. De ünnepi dikció emlegetheti, részletezheti, néhány legkíváncsabb irányát ki is jelölheti. Az eddig elhangzottak közül leginkább a természetes értelem, mindennapi erkölcsünk és gondolkodásmódunk, és magatartásformáinknak végre saját természetes jussára visszajuttatása tűnik a legfontosabbnak. Annak módszertani vezérlő gondolat gyanánt elfogadását jelenti ez, hogy semmiféle mesterséges indok vagy konstrukció (bármiféle pénzügyi, gazdasági vagy jogászörökből, avagy vízügyi vagy egyéb követhetetlenül ezoterikus belátásból eredjen is) végső soron nem írhatja felül józan eszünk belátását. Vissza kell hát találnunk magunkhoz; saját erőnkre rá kell újból ébrednünk.

Hallatlan feladat ez; de vállalható s vállalandó. Még ha sokat követel is; még ha csakis annak tisztázásával indulhat is, hogy egyelőre még az út elején állunk.

Zárszóként ezért aligha mondhatnák mást, annál világosabbat és őszintébbet, mint amit a háborús angol miniszterelnök mondott kormányalakítása után, belépve a parlament alsóházába: „Nem ígérhetek mást, csak vért, gyötrelmet, könnyeket és verejtéket.”<sup>7</sup>

---

7 WINSTON CHURCHILL, 1940. május 13-án: „I would say to the House as I said to those who have joined this government: I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat. We have before us an ordeal of the most grievous kind. We have before us many, many long months of struggle and of suffering.” A <[http://en.wikipedia.org/wiki/Blood,\\_toil,\\_tears,\\_and\\_sweat](http://en.wikipedia.org/wiki/Blood,_toil,_tears,_and_sweat)> vezeti vissza ezt korábbi szóhasználatra GIUSEPPE GARIBALDI (1849), majd THEODORE ROOSEVELT (1917) részéről.



# **FÜGGELÉK**

**POSZTUMUSZ ELEMZÉS  
A KOMMUNIZMUS ÁTMENTŐDÉSÉNEK  
JOGI LOGIKÁJÁRÓL  
1991 DECEMBERÉBŐL**



## VARGA CSABA

### SZABÓ JÓZSEFRŐL\*

SZABÓ JÓZSEF jogbölcselő, majd alkotmányjogász (Hódmezővásárhely, 1909. április 13. – Szeged, 1992. február 15.) szegedi egyetemi tanár volt. Munkás és ígéretes életét valóban derékba törte a történelem, mert ragyogó pályakezdés után a szocializmus magyarországi éveiből hármát börtönben, s az 1956-os rehabilitálásától az 1960-ban történt kényszernyugdíjaztatásáig terjedő időszakról eltekintve az összes többit mellőzötte, elszegényítette, szakfordítóként vegetálásra kényszerítve töltötte. Pályáján csillagszerűen emelkedett ifjúkorában, majd az érett férfikorban – önhibáján kívül – csillaghullásszerűen kellett aláhanyatlania.<sup>1</sup>

\* Első megjelenése 'A rendszerváltoztatás kritikusa – és posztumusz tanulmánya' *PoLiSz* (2010. tavasz), 127, 17–20. o. & in <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19867>>.

1 Szakmai életútját ismerteti <[http://www.nlvk.hu/jadox/images/konyvek/tudoslexikon/tudoslexikon\\_0053.txt](http://www.nlvk.hu/jadox/images/konyvek/tudoslexikon/tudoslexikon_0053.txt)>.

Tárgyunk szempontjából legfontosabb művei az alábbiak: *Demokrácia és közjogi bíráskodás* (Budapest: Hernádi Könyvkiadó 1946) xxxii + 247 o. és *A magyar alkotmányjog vázlata* (Szeged 1948) 237 o. [Jogászköri kiadványok 9].

Méltó opusokkal keresztmetszetet ad a sajnos már posztumusz megjelent *Ki a káoszról, vissza Európába* Életrajzi, jogbölcséleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások (Budapest: Kráter 1993) 203 o. [Teleszkóp] és *A jogbölcsélet vonzásában* Válogatott tanulmányok, szerk. Szabadfalvi József (Miskolc: Bíbor Kiadó 1999) 225 o. [Prudentia Iuris 13]. Idegen nyelvű termését pedig a *Die Schule von Szeged* Rechtsphilosophische Aufsätze von István Bibó, József Szabó und Tibor Vas, hrsg. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2006) 246 o. [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris], 79–133. o. reprodukálja, benne életmű-bibliográfiával, 82–89. o.

További főbb műveiként lásd még *Dancig nemzetközi jogi helyzete* 1 (Szeged 1934) 79 o. [A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Intézetének kiadványai]; *Szuverenitáselméletek* (Szeged 1937), 225–426. o. [Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae: Sectio Juridico-Politica XI, 2]; *A szuverenitás* Nemzetközi jogi tanulmány (Szeged 1937) 224 o. [Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae: Sectio Juridico-Politica XI, 1]; *A jog alapjai* Különös tekintettel a nemzetközi jogra (Budapest: Magyar Társadalomtudományi Társulat 1938) 96 o.; *A jogászai gondolkodás bölcsellete* (Szeged: Szeged Városi Nyomda Rt. 1941) 71 o. [Acta Universitatis Szegediensis: Sectio Juridica-Politica XVI, 2]; *A béke értelme* (Budapest: Hernádi Könyvkiadó 1946) 168 o.

A jelen, mindeddig közöletlen írás feltehetően utolsó műve – „Karácsonykor még megkaptam tőle legújabb kitűnő tanulmányát (*Quo usque tandem...*), amelyet ISÉPY államtitkárnak és KÓNYA frakcióvezetőnek juttattam el.”<sup>2</sup> –, amit most leánya, SZABÓ ENÉH ny. főkönyvtáros szíves engedélyével tehetek közzé (a lehető legcsekélyebb, de szükségesnek ítélt szerkesztői javításokkal), miután BOLERATZKY LÓRÁND egyetemi magántanár, evangélikus egyházjogász figyelmességéből a közelmúltban hozzájutottam gépelt eredeti másolati példányához.

Egyszersmind megajándékozott személyes levelezése jó néhány darabjával, amelyek pontosan úgynevezett jogállami átmenetünk drámai éveiben – miközben kevéssel halála előtt SZABÓ JÓZSEF saját és felesége már börtönéveik során megroppant egészségének végleges leromlásával, majd a vele mindvégig legteljesebb sorsközösséget vállaló társ elvesztésének fájdalmával küzdött – kellő világossággal mutatják a napjait mégis kitöltő közéleti gondját és pontosan azokban a jövőformáló időkben drámai aktualitásúnak érzett gondolkodásának alakulását.<sup>3</sup>

Mert írni kezdett, rohamtempóban s szinte kényszeresen, hiszen utat tévesztettnek látta a magyarországi átalakulás berendezkedő közjogi szerkezetét. Mintegy a még élő utolsó magyar valódi közjogász palackpostájaként, meghallgatatlanul s talán reményvesztetten is, de hű reformátusként Úra előtti kötelmében téve dolgát, amíg csak tehetett; merthogy neki, generációjából az utolsó még élő közjogászként volt tudása arra, hogy helyesen érzékeli a kialakult helyzetet. Azt, hogy szemben a magyar magánjogi hagyomány sorsával – amelynek körében szintén bekövetkezett a moszkovita sugallatú MARXizáló primitivizálás, mégis, az ennek alapjául szolgáló német pandektisztikus és dogmatikai alapok egyre-másra, ha csonkán vagy torzultan is, visszatérhettek, kommunista művelő-

---

2 BOLERATZKY LÓRÁND – Szeged, 1992. február 25-én – SZABÓ ENÉHnek.

3 Akkoriban, még a szerző életében megjelentekként lásd Szabó József tollából: „Szabad választások előtt: Quis custodiet ipsos custodes” [I–II] *Hírlevél* [Az MDF budapesti szervezetének kiadványa] 1989/9, 5–6. o. és 1989/10, 4–5. o.; „Kultúránk és az Akadémia: Súlyos torzulások” *Hírlevél* 1989/10, 13–15. o.; „Alkotmánybíróság és hatalommegosztás: Kell-e a parlamentnek korlát?” *Magyar Nemzet* (1989. március 22.), 5. o.; „A parlamenti kormányzás lényege” *PolíSz* (1990), No. 2, 18–21. o.; „A parlament szolgálja-e ki a kormányt, vagy fordítva?” *PolíSz* (1990), No. 3, 8–10. o.; „Egyenlőség” *Új Magyarország* (1991. június 10.), 10. o.

ik munkásságába a szocialistának mondott rend gazdasági kényszeréből beépültek, hogy a polgári jog magyarországi művelésében fokról fokra szervesüljenek –, a magyar közjogi hagyomány, mely íratlan, ún. történelmi alkotmányra épült, és a Szent Koronával összefonódott,<sup>4</sup> már csak politikai konnotációi és történelem-filozófiai mögöttese okán is mintegy tetszhalottá lett: addigi műveleit elhallgattatták s pária-sorsra ítélték, irodalmát partszélre vetették, s ehelyett az új harcosok a szocializmus magyar államjogát a bolsevizmus LENINI államelméletéből kifejlesztett SZTÁLINI mintára építették. Amikor mindez összeomlott, előzmény, tanítómester, műveltség hiányában a totalizáló hatalomkoncentráció meghaladását már csak nyelvi okokból is német – tehát az angoltól eltérően egyszerűen testidegen, mert megoldásainkkal rokonságot soha sem mutatott – minta szerint kísérelték meg a tudomány újként, beavatatlanként, tárgyakat cselekvés közben elsajátítani igyekvő négy évtizeddel későbbi önjelölt elhivatottjai. Ezért érezte a veszélyt nagyobbnak, véglegesebbnek s csaknem jöváthetetlenebbnek SZABÓ JÓZSEF most, hogy látszat szerint maga választotta útra térített az ország – szemben a közelmúlttal, amikor katonai megszállással és brutális kényszerrel, tehát elvileg túlélhető módon egy országot, társadalmat, fejlett intézményszerűséget a szovjetrendszerbe *gleichschalt*oltak, vagyis a szovjet terroruralom merő kiterjesztésével abba egyszerűen betagoltak.<sup>5</sup> Hiszen ha az átmenet eufóriájában, az elérhető katarzis legigazibb pillanataiban nem éled vágy, érzékeny-

---

4 Vö. Zlinszky János szócikke in <<http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Szent%20Korona-tan.html>>, tágabban in <[http://hu.wikipedia.org/wiki/Szent\\_Korona-tan](http://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Korona-tan)>. Dokumentációra lásd *A történeti alkotmány Magyarország ősi alkotmánya*, szerk. Zétényi Zsolt, 2. bőv. kiad. [2009] (Budapest: Magyarországért Kulturális Egyesület 2010) 1407 o.; sokoldalú összegzésre *A magyar Szent Korona és a Szent Korona-tan az ezredfordulón* szerk. Tóth Zoltán József (Budapest: Szent István Társulat 1999) 391 o. és *A Szent Korona-eszme időszzerűsége* Tanulmánykötet, szerk. Tóth Zoltán József (Budapest: Szent István Társulat 2004) 528 o. Monografikus áttekintésben végül vö. Tóth Zoltán József tollából *Megmaradásunk alkotmánya A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban* (Budapest: Hun-idea 2007) 318 o. és *Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig* Adalékok a Szent Korona-eszme történetéhez (Budapest: Szent István Társulat 2007) 348 o. {2. kiad. (2008) 353 o.} [Societas perfecta], Zétényi Zsolt tollából pedig *A szentkorona eszme mai értelme* (Budapest: Püski 1997) 299 o. és *Magyarország Szent Koronája* Múlt, jelen, jövő (Szentendre: Kairosz 2001) 229 o.

5 Vö. Varga Csaba *Jogállami átmenetünk* Paradoxonok, dilemmák, feloladatlan kérdések (Budapest: [AKAPrint] 1998) 234 o. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5].



ség és tudás egy ezredévtől megszentelten a nemzettől kiküzdött út iránt, úgy az valóban könnyen a történelem szemétdombjára kerülhet. S az átmenetet levezésnylők éppen ebben megmutatkozó tudatlansága, biztosnak vélt civilisztikai háttérükből adódóan a közjog iránt erőfölénnyel érvényesített alárendelő arroganciája mintha egyelőre oda is juttatta volna. Ráadásul mindez olyan többlethatással ment végbe, amelynek mintha valamiféle fátumszerű kényszerességgel mindig csak egy valódi rendszerváltás esélyeinek a kisiklatását, a *status quo ante*, azaz a gyűlölt vörösuralom és primitív undokai új legitimációval felerősített visszatérését kellene szolgálnia.

Amint már utóbb, a kondoleálásra született válaszában SZABÓ JÓZSEF leánya érzékeny pontossággal rögzítette apja küszködését és fájdalmát, „egyetlen egészséges politikai erőt sem látott ma, és ez nagyon elkeserítette, sőt mondhatom azt is, hogy halálát is gyorsította. Erőltetett menetben írt, erejét felülhaladó módon, mert úgy érezte, hogy meg kellene minden módon akadályozni, hogy a régi világból átörökölt hatalomnak és vagyonnak, az ország kifosztásának »jogállami« alapokat adjanak. Az Alkotmánybíróság iránti gyűlölete már mániákussá vált. Mint az idősebb CATO, aki folyton Karthágó elpusztításáról beszélt, ő is minden beszélgetésben hamarosan arra tért rá, hogy az Alkotmánybíróságot meg kell szüntetni, mert a jogrend szétdúlása, relativizálása lesz az eredmény, a jogi szöözönben fog eltűnni a lényeg, a lakosság, sőt a parlament is a »beavatottak« körén kívül fog rekedni, s a néhány beavatott végül is azt fogja tenni, ami csak tetszik néki.”<sup>6</sup>

Evvel rímelnék az apa leveleiből vett, s időrendben most bemutatott néhány részlet is: „az alkotmánybíróság létrehozása [...] nem megy együtt a parlamentáris rendszerrel”.<sup>7</sup> Mert „most már igazi botrányok vannak az Alkotmánybírósággal. Persze, ezt az utolsó kommunista kormány tervezte, bár alkotmányunkba nem illik bele. De eszközül akarták használni a visszatérő parlamenttel szemben, amelyet nem tudtak megakadályozni. Ez ANTALL miniszterelnök irányának is látszik.”<sup>8</sup> Ezért különösen „Nem jó érzés, hogy a hatalom új uraival majdnem úgy szembenállónak érzem már

6 SZABÓ ENÉH – Szeged, 1992. március 4-én – BOLERATZKY LÓRÁNDnak.

7 SZABÓ JÓZSEF – Szeged, 1989. október 19-én – BOLERATZKY LÓRÁNDnak.

8 SZABÓ JÓZSEF – Szeged, 1991. április 18-én – BOLERATZKY LÓRÁNDnak.

magam, mint előbb a bolsevista vezetőkkel. Sőt, ezek még nagyobb bajokat csinálnak. Elődeikről tudtuk, hogy napjaik meg vannak számlálva. De ezek véglegesen akarnak berendezkedni, miközben nagyjából ugyanazokat az értékeket rongálják, amelyek már elődeiktől is szenvedtek. Egyre hangosabban tagadják, hogy forradalom lett volna. Ezen a címen a volt uralkodó elit ugyanúgy szilárdan helyén van, mint a múlt rendszerben. Nyíltan követeli, hogy ne legyen boszorkányüldözés, de a »szocializmus« értékeitől »eltérni ezután sem akar.«<sup>9</sup> S miközben feltehetően éppen most közzétett dolgozatán munkálkodik, jegyzi meg közel negyvenöt éve megismert barátjának: „egyre világosabban látom, hogy az államvezetésnek ez az irányítása világos utat vett egy új önkényuralom felé KULCSÁR KÁLMÁNÉk kommunista alkotmánymódosításának – amely a mi tőlük átvett alkotmányunk – a célzatos megvédésével. [...] A parlamentet kénytelenek voltak visszaadni, de korlátolt, meghamisított hatáskörrel akarják. Az alkotmánybíróság a fejsze, amivel a gyökereit szétverik.”<sup>10</sup>

A mai napig nincs mérvadó irodalmi feldolgozás arról, hogy miként formálódott vagy deformálódott alkotmánybíróági gyakorlatunkon keresztül büszke jogállamiságunk közjogi berendezkedése<sup>11</sup> – alapvetően a közösségi gondolatot előtérbe helyező közjogi gondolkodás hiányában olyan túlnyomóan civilista szakemberek közreműködésével, akiknek professzionális látásmódja, kiindulópontja és krédója, egész jártassága és érzékenysége az atomizáltan önálló egyedek mint önkéntes szerződéskötés alanyai konszenzus-teremtő képességére, tehát saját, elszigetelt, önérdékű, egyéni akarat-elhatározására és csupán szükség esetén ebbe visszaeépülő gyakorlati kompromisszuális engedményeire épül.<sup>12</sup>

9 SZABÓ JÓZSEF – Szeged, 1991. június 19-én – BOLERATZKY LÓRÁNDnak.

10 SZABÓ JÓZSEF – Szeged, 1991. december 10-én – BOLERATZKY LÓRÁNDnak.

11 Vö. még Varga Csaba „Rendszerváltoztatásunk – nemzetközi erőterben” *Hitel* XXI (2008) 8, 11–25. o. és <<http://www.hitelfolyoirat.hu/dl/pdf/20080829-19510.pdf>>, ill. „Kommunizmus után? Kényszerek és esetlegességek – nemzetközi ellenszélben [A jog lehetőségei elidegenedés és az emberszlgálat között]” *PoLiSz* (2009. nyár), No. 125, 4–25. o. és <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19774>>.

12 Vö. Varga Csaba „Lopakodó jogújítás alkotmánybíráskodás útján? (Rendszerváltoztatásunk természetrajzához)” *PoLiSz* (2006. június), No. 95, 4–30. o. & <<http://www.krater.hu/site.php?func=polisz&file=cikkek&nr=844>> és in *uő. Jogállami? Átmenetünk?* (Pomáz: Kráter 2007) 241 o. [PoLiSz sorozat könyvei 6], 64–111. o. További összefüggéseire vö. még *Igazságtétel jogállamban* Német és cseh dokumentumok, szerk. Varga Csaba (Budapest:

Ennek fényében mai alkotmányjog-tudományunk sem igazán más még, mint tényleges berendezkedésünk kizárólagos adottságán nyugvó teoretizáló elemzés, háttérében német, amerikai és bármiféle más jog- és politikatudományi aktualitásokkal; ámde bárminek valódi, megnyugtató perspektíva híján. Hiszen anélkül építgeti tárgyát, hogy a magyar nemzeti történelemből és a figyelemre érdemes egyéb tapasztalatokból adódó tanulságokat vaskos monográfiák sorában és különféle kézikönyvszerű összeggések megvitatása során ez idő szerint levonhatták volna.

A magyar közjog hagyománya, lehetséges és/vagy kívánatos mai aktualitása hasonlóképpen nem foglalkoztatja a napjaink alkotmányjogászaitól művelt irodalmat. Paradoxikus – ha egyenesen nem szégyenletes –, hogy SZABÓ JÓZSEF munkássága iránt legfeljebb a jogbölcselet és néhány szegedi jogtörténész érdeklődött. E körön kívül még posztumusz nagy gyűjteményének – mely kései, a változások szelében fogant írásait TURCSÁNY PÉTER költő és nagyhatású kiadó egykori szerkesztői buzgalmának köszönhetően csokorba gyűjtötte – sem volt napjainkig semmiféle kritikai reflexiója akár egykori államjogászaink, akár az újonnan felnövekvő alkotmányelmélet-művelők részéről. Remélnünk kell, hogy ingerküszöbüket – számos állami, katolikus vagy református egyetemünk egy-némelyikén, akadémiánk büszkén öntörvényű tudományosságában, avagy *horribile dictu* Szeged vagy Hódmezővásárhely valamelyik honvédő vagy kultúrakitjesítő műhelyében – egyszer még eléri ez a szellem is, és mindannak az ethosza, amelyért SZABÓ JÓZSEF egész életén át munkálkodott.

Persze tudjuk, hogy a túlaktivitás, a hangoskodás olykor – és nem is olyan ritkán – éppen valami másnak az elhallgatását szolgálja. Ám ideje van talán – ámbár talán túl későn már, de esetleg mégsem végleg elkéssetten –, hogy viták induljanak a *Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* kérdésfeltevéseiről is. Úgy tetszik, hogy a rendszerváltoztatás mindmáig egyik legélesebben látó, múltból eredeztetett cél- és következményrendszerében leginkább perspektivikus kritikája ez. Elbeszélő látszata, kommentelő stílusa ellenére olyan teoretikus rekonstrukció, melynek ere-

---

[Osiris] 1995 [újrany. {Budapest: Szent István Társulat 2006}] 241 o. [A Windsor Klub könyvei I] és *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben* szerk. Varga Csaba (Budapest: [AKAPrint] 1998) 122 o. [A Windsor Klub könyvei II].

dendő – a kommunista átmentődés tényeit bármiféle éppen aktuális állami korlátozás jogvitáiba fojtó – logikája mintha csapdába ejtette volna a teljes rendszerváltó társadalmat, politikai, egyetemi/akadémiai s egyházi elitjét egyaránt. Hiszen az utóbbi húsz évben ahol és amikor csak a 'jog' vagy 'jogvédelem' búvzava elhangzott, a józan értelem s a történelmi bölcsesség rögvest összeomlott. Ez pedig jövőbe vethető esélyeink tényleges elárulásába torkollott. Márpedig mai vagy holnapi alibi-barkácsolások jottányit sem változtatnak a tegnap még keresztény középosztályunk hangadói üdvrivalgásától kísérten előállított alaphelyzeten – legalábbis addig, amíg valóságos horderejének felismerése s kellő céltudatos, hosszú távú stratégiával történő felváltása/kiigazítása meg nem történik. Magam – jogfilozófusként – a jog és (joguralmi, jogbiztonsági stb.) derivátumai szándékos leegyszerűsítésű félreértésében, az egykori jognihilizálásnak egy mechanikus fetiszizálással való felváltásában láttam megragadhatni a közös probléma gyökerét. Most, tanulva SZABÓ JÓZSEF hamisítatlanul alkotmányjogász érveléséből úgy tetszik, hogy a bemutatott, folyamatlogikai feltáráson nyugvó rekonstrukciója mélyebb, meggyőzőbb, történetileg is nyomon követhetőbb leírását adja annak, hogy voltaképpen mi, és miképpen történt. És a történet legnagyobb botrányaként annak is, hogy miként keveredhettek a kommunizmus újralegitimálása szolgálatába politizálni eredetileg másért kezdő legjobbbaik is.

## SZABÓ JÓZSEF†

### »QUO USQUE TANDEM ABUTERE, CATILINA, PATIENTIA NOSTRA?«<sup>\*1</sup>

„Az nem lehet, hogy milliók fohásza  
Örökké visszaszálljon rólad, ég,  
És annyi vér – a szabadság kovásza –  
Posvány maradjon, hol elönteték.”

(ARANY JÁNOS)

Hazánkban a jogi helyzet hosszas feszültség után végre tisztázódni látszik, azonban nem olyan módon, ahogyan ezt vártuk volna. A magyar rádió 1991. november 14-én, reggel 6 óra előtt, kora reggeli híradásában ismertette, majd egy óra múlva megismételte, hogy mi a hazánkban történelmünk során először felállított alkotmánybíróság szerepe, majd követte ezt ennek hivatalos értelmezése. A híradásból kiderült, hogy ezt egy nemzetközi bizottságnak is bemutatták, és az a német szakértő helyeslésével találkozott.

Dr. SÓLYOM LÁSZLÓ professzor, az újonnan felállított Alkotmánybíróság elnöke indokolta meg, hogy miért volt szükség erre az intézkedésre. Állítólag a nép nem érzi, hogy az új jogalkotás az ő érdekeit szolgálja. SÓLYOM professzor szerint azonban az új, a reformkommunista korból kritika nélkül átvett „alkotmány” hibái

---

\* Első megjelenése „Que usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra» Avagy a rendszerváltás és a kommunizmus átmentődésének jogi logikája (Elemzés 1991 decemberéből)» *PolitSz* (2010. tavasz), 127, 3–16. o. & in <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19864>>.

1 „Meddig élsz még vissza, Catilina, békétűrésünkkel? Mily sokáig űz még csúfot belőlünk dühödtséged? Mely határig hányja-veti magát fékevesztett vakmerőség?” Cicero „Catalina elleni első beszéd” ford. Borzák István in *Cicero válogatott művei* szerk. Havas László (Budapest: Európa 1987), 57. o.

nem ítélkezési, hanem jogalkotási tévedés következményei. Az igen rossz, túl hosszú, túl bonyolult és igen homályosan fogalmazott választási törvény lehetővé tette a sok és túlságosan széles körű, sőt arányaiban igen nagy hányadot kitevő listás választást, és számos, nem a nép kívánságának megfelelő, sőt egyes esetekben a nép által korábban leszavazott képviselője bejuttatását az országgyűlésbe. Mivel ezek a képviselők a parlamentbe jutásukat teljesen pártjuknak köszönhetik és nem az ország népének, igen kevés található közöttük, aki a nép és nem a pártok iránti hűséget tartja elsődlegesnek, és nem merő pártérdeket képvisel. Márpedig ezt a nép kezdi felismerni, és joggal elégedetlen „képviselői” egy részével szemben.

Az újonnan felállított bíróság elnöke viszont abban jelölte meg az elégedetlenség okát, hogy szerinte a választott parlament a demokratikus, a bíróság viszont az arisztokratikus elv, tehát ellentétes érdekek képviseletének talaján áll. Ezen feltehetőleg azt értette, hogy a nép által elméletben demokratikus elvek alapján megválasztott képviselők hozzák csak meg törvényeiket, de tevékenységük felülbírálását majd az arisztokratikus (elméletben valódi értékekre, magas szintű szakmai tudásra és feddhetetlen jellemre alapuló) elvet képviselő 5–15 tagú bíróság fogja elvégezni, határozataikat értékelni, s eldönteni, hogy azok mennyire szolgálják a közérdeket, az ország javát, s csak ezután lehetnek a törvények érvényesek.

Ez a kiindulás azonban téves. A nép azzal, hogy kit választott meg, már értékítéletet mondott arról, hogy kit tart méltónak érdekei képviseletére. Ezért bíraskodásra nem ilyen célból, hanem csak az alaki választási jogi szabályok ellenőrzése körében lehetne szükség. Ezt a feladatot a múltban a kommunista vezetés által eltörölt, de már visszaállítani tervezett Közigazgatási Bíróság legalább a rendeletekkel kapcsolatban nagyszerűen elvégezte. Az ország legfelső alkotmányos szerve a választások értékelését a visszatérő választásokon magára a népre bízta. E célból tehát nincs és az ország ezeréves történelme során soha nem is volt szükség arra, hogy törvényeit néhány, nem is a nép által közvetlenül választott polgára ítélje meg, bírálja felül, s ezzel a törvényhozást a saját irányítása alá vonja.

Az ellentmondás oka talán az, hogy az alkotmánybíróság intézménye országunkban új. Akik ennek elvi alapjait lefektették, azok jogászok voltak, kik jogászai képesítésüket akkor szerezték, amikor az ország szovjet elnyomása, az ennek következtében ránk kényszerített szovjet mintájú jogtudomány és szinte szó szerint átvett alkotmány, a régi jogászok és professzorok nagy részének eltávolítása, az oktatás szovjetizálása sajnos – ma már látjuk – nem tette lehetővé a demokratikus jogászai gondolkodást, sőt ennek a kialakulását is sikeresen meggátolta. Ugyanez lehet az oka annak is, hogy a túlnyomó többségükben jogászokból álló parlament képviselői és vezetői már több mint egy éve engedik, hogy az Alkotmánybíróság gyámsága alá helyezték őket. A bíróság eleinte óvatosan járt el, korlátozta magát. Mikor figyelmeztetésben részesült, tagadta, hogy a parlamentet akarná korlátozni. Képviselőink csak most kezdenek komolyan felfigyelni tevékenységére, mikor korábbi korlátozó gyakorlatát a fenti figyelmeztetés ellenére újra kezdte, a régi és új törvények rendelkezéseinek eleinte csak szerény mértékű, de ma már tömeges megsemmisítésével. A jogrendszerünkben megjelenő újabb visszasság gyökere tehát – akárcsak kultúránk és gazdaságunk tönkremenése esetében – a majd' fél évszázados szovjet megszállás, melynek nemcsak gazdasági, de az emberek tudatában tovább élő örökségét is továbbsszenvedjük. Ennek eredménye a rendszerváltás elhúzódása is, sőt az, hogy sok téren nem is történt rendszerváltás. Így az elnyomás éveiben kiépült és igen szívósnak mutakozó elnyomó rendszer kedvezményezettjei és hívei tömegesen helyükön maradtak. Különösen érvényes ez a sajtó képviselőire. Sőt, a sajtó – a sajtótörvény meghozása és ezzel a sajtószabadság biztosítása hiányában – magát már negyedik hatalmi ágnak képzeli. Nagyobb részének tevékenysége, ha nyíltan ezt nem is fogalmazza meg, demokratikus sallangjai ellenére a régi, szocialista alattvaló korunkban majdnem általánossá vált tudat tovább élését támogatja. Így lelkesen támogatja az Alkotmánybíróságot is, bár tudniuk kellene, hogy a parlamentet most már maga a nép választotta, mégpedig titkos választásokon, míg a mai sajtót részben még a régi rendszer, részben pedig a térségünk ügyeibe egyre nagyobb beleszólást nyerő nemzetközi tőke. Így éppúgy nem tekinthetik magukat a törvényhozás jogos bírónak,

mint ahogyan nem jogos a választáson vereséget szenvedett ellenzéki pártoknak az az igénye sem, hogy a választásokon indult s a parlamentbe jutáshoz szükséges szavazatokat megszerzett hat párt, azaz a győztes és a vesztes fél egyforma súllyal vegyen részt minden fontos kérdés eldöntésében. Hiszen ebben az esetben mi értelme is lenne a választásnak? A hatpárti „nagykoalíció” az egypártrendszer rémét idézi, ahol végül is csak ugyanannak a politikának és célkitűzéseknek az egyénileg rokonszenvesebb vagy kevésbé rokonszenves képviselői között válogathatott a nép. (Már maga a kommunista rendszer is felismerte, hogy nem a választható jelöltek száma, hanem a politikai alternatívák megléte kínálja az igazi választási lehetőséget.) A jogi és politikai gondolkodás zűrzavarát tükrözi, hogy egyes pártok a demokratikus választás előtti csoportosulásokban és fórumokon, főként a lakitelki találkozón kötött kompromisszumokra akarják a mai politikát építeni. A nekik tett ígéreteket emlegetik, ezt jogilag kötelező érvényűnek képzelik. Az igazság azonban az, hogy a választáson győztes pártot csak a választáson nyert mandátuma, a népnek a választási programjában tett ünnepélyes ígérete kötelezi, s ez minden ezzel ellentétes magánalkut semmissé tesz – ha létezett volna is ilyen.

Miután az első szabad választásokat a polgári pártok hármaskoalíciója a hatalmas népi lelkesedés folytán nagy fölénnyel megnyerte, egy időn át e koalíció még azzal próbálkozott, hogy céljait úgy érje el, hogy a lehető legkevésbé kelljen hozzányúlania az összeomlott MARXista–LENINista államszervezethez. Kiderült azonban, hogy ez a törekvés kivihetetlen. A bolsevista szervezet maradványa ugyanis minden erejével ellenáll a változtatásnak. A magukban gyenge szervmaradványok közötti konspirációs összefogás ugyanis sikeresen tudja gátját vetni a további haladásnak. Propagandájuktól mint felesleges ballaszttól megszabadulva most már csak a korábban zsákmányolt hatalmat igyekeznek bármi áron megtartani. A közvagyon, mely felett negyvenhét éven át satrapáskodtak, most már „privatizálják”, az erőszakkal elfoglalt állami hivatalokat, gazdasági vezető posztokat viszont túlnyomórészt megőrizték; sőt senki által nem ellenőrzött szakértelmükre hivatkozva meg is kívánják őrizni, kezükben tartva a sajtót. Ahol „tisztáldozatra” kényszerültek, kevésbé kompromittált társaikat vagy



lekötelezett vazallusaikat igyekeznek a maguk helyére ültetni. A magasabb és kevésbé magas államhivatalokban – hol csendben meghúzódva, hol támadásba lendülve – bent maradtak. A gazdaság és a kultúra fejlesztését egyéni érdekeltségeik következtében bárhol, ahol csak tudják, akadályozzák. A kommunista szervek által ránk testált alkotmánytörvény az utolsó – látszólag haladó, de hasonló jogi buktatókat rejtő – reformkommunista törvényekkel együtt az ugyancsak örökségül hagyott „szakemberek” segítségével az Európába visszavezető utunkat legalábbis lassítja, ha végleg meg nem akadályozza. Erre először maga a nép jött rá, talán ha nem is tudatosan, de ráérezve a lényegre. Ezért aztán nem érezte érdemesnek, hogy továbbra is eljárjon a választásokra. Most már a kormány maga is továbblép, és próbál a gátló erőktől végre sorjában megszabadulni.

Ekkor POZSGAY IMRE<sup>2</sup> megint az MDF-et, és azt tanácsolja neki, hogy ne gyötörje magát az eredendő bűn gondolatával, ti., hogy nem Názáretből jött, hanem csak Lakitelken született az állampárt reformerőinek közreműködésével – hiszen a népet ez nem érdekli. Ám hogy a népet mégis mennyire ez érdekli, mutatják nemcsak a régi és új választások eredményei, de az MDF és SZDSZ közt a televízióban kétszer közvetítetten lefolytatott vita is. Az pedig, amit állandóan hangoztatnak, hogy az MDF Lakitelken született volna, tévedés. Azon az éjjelen született, amelyen a választási eredményeket közzétették. S az erő, amely mögötte állt, nem az állampárt néhány vezetőjének segítségével volt, akik elég eszesek voltak az eredmény megsejtésére, s ezért még a maguk átmentésére tettek egy utolsó kísérletet. Inkább KÓNYA IMRÉNEK van igaza, hogy az igazi előzmény az 1956-os forradalom és szabadságharc, a Nyugattól és Keletől egyformán magára hagyott magyarság heroikus küzdelmének az emléke (amelynek a legalizálásához – POZSGAY állításával ellentétben – a magyar népnek nem volt szüksége az állampárt „átértékelt 56-értelmezésére”), valamint a népnek az a vágya, hogy azt a burkot, amelyet a világpolitika parancsa kényszerített rá, levesse. Csak abban van POZSGAYnak igaza, hogy erős önkormányzatokra is szükség lett volna. De ezt a megyék révén,

---

<sup>2</sup> Pozsgay Imre „Parlamentáris demokrácia Közép-Európában: Mitől változott a rendszer?” *Magyar Nemzet* (1991. november 22.), 4. o.

nem pedig ezek nagyobb kerületekkel történő helyettesítésével kellett volna elérni.

Az pedig, hogy a most összeült alkotmánybírói konferencián, amely – úgy tűnik – osztrák és német alkotmánybírákból állt, az új irányzatot a külföldi bírák is helyeselték, még kevesebbet jelent. A tiszta parlamentarizmuson alapuló törvényhozás nem német, hanem angol eredetű. Ezért inkább angol tudósokkal, a kérdés igazi szakértőivel kellett volna konzultálni. Mint már előbb is említettem, a német nagyhatalom, mint a legtöbb nagyhatalom, összetett szerkezetű, és mint a nagyhatalmak többsége (Anglia kivételével), szövetséges állam. Az ilyen jogi felépítés indokolja a kétharmados törvények meglétét is ezekben az államokban. Az angol és a magyar jog azonban ilyet soha nem ismert. Nálunk a kétharmados törvénynek valódi jogi funkciója nincs (hiszen nem fordulhat elő az egyes tagállamok és az államszövetség érdekének időnkénti szembekerülése); ezért csak nehézséget okoz, mert ekkora többséget egyetlen párt vagy koalíció sem tud szerezni, legfeljebb ha tagjaikat teljes konformitásra kényszerítik; de még így egy olyan „nagykoalícióra” van szükség, amely már az egyeduralom irányába mutat. Ezzel pedig a törvények módosíthatatlanná válnak. Vagyis a parlamenti demokrácia vagy befagy, vagy mesterségesen „bebetonozzák”. Haladás csak a négyévenkénti választásokon történhet, mikor a tehetetlen pártokat végre eltávolíthatja a nép.

Nem csoda, ha a nép nem érti a jogi változtatásokat, s ezen nem segít az Alkotmánybíróság elnöke által adott tájékoztatás sem. Abban egyetértek véleményével, hogy a parlament nálunk is, akárcsak mindenütt a világon, demokratikus elven alapul, a nép részvételét biztosítja a törvényhozásban, és pedig lehetőleg a különböző csoportok arányában. Bizonyos részek külön képviseletét nevezhetnénk *arisztokratikusnak*, de ezt a külön képviseletet nem ilyen úton, azaz nem a parlament fölé helyezett, szabadságát korlátozó, sőt végső soron kizáró bíróság útján szokták biztosítani, hanem egy külön kamarának, a felsőháznak nem a parlament fölé, hanem a parlament mellé rendelésével. Ennek nálunk is vannak történelmi hagyományai. Kár volt alkotmányunkból kihagyni. Ez egy második kamara lenne, a régi főrendi ház, majd felsőház helyett, és nem bíróság. Ebben érvényesülhetne az az elv,

amellyel most az alkotmánybíróság létét igyekeznek indokolni. Az öröklött kiváltságok helyett itt adhatnánk helyet a kiemelkedő szaktudásnak, itt kaphatnának hangot a nemzetiségek, szakszervezetek, egyházak stb. érdekei, az egyenlő jogok védelme.

Megnyugtatónak tűnik a bíróság elnökének az az ígérete, hogy a bíróság hatáskörében nem politizál, csupán befolyást gyakorol a politikai kérdésekre. De már a befolyásolás is politizálás. A bíróságnak pedig erre nincs hatásköre, hiszen a parlament az egyetlen törvényhozó szerv, amelyet maga a nép választott, tehát a bizalmát ebbe – mondhatnánk: csakis ebbe – helyezte. A további biztosíték, nevezetesen, hogy a bíróság több tagját nem az utolsó kommunista miniszterelnök jelölte ki, hanem külön bizottság, szintén nem meggyőző. Ez a bizottság ugyanis ugyancsak kommunistákból állt, a parlamentben pedig, amely jóváhagyta kinevezésüket, szintén kommunisták voltak nagy többségben, akik mandátumukat nem titkos és nem megbízható demokratikus szabályok szerinti választás alapján szerezték. A bizottság létrejöttének körülményei tehát nem tekinthetők elfogadhatónak.

Csupán újabb körülírása a már említett 'befolyásolás' szónak a bíróság elnökének azon ígérete, mely szerint a bíróság a törvényeket csupán értelmezheti: a bíróság megérteti a parlamenttel, hogy döntése valami okból megvalósíthatatlan, ellenkezik az alkotmány, az európaiság stb. szellemével, ezért rendelkezését semmisnek kell tekintenie, s ezek után már a parlament dolga lesz, hogy új törvényt hozzon a bíróság által kifogásolt helyett. Ez azonban a parlamentre nézve sértő, és semmi nem indokolja bevezetését. Ennek a nyilatkozatnak a mélyén az a feltételezés rejtőzik, hogy a parlament kiskorú, csökkent értelmi képességű, gyámságra szoruló egyénekből áll, akiket másoknak, valamiféle elitnek kell vezetnie. Ez a bíróság elnöke által említett arisztokratikus elv valódi értelme, és akárhogy is játszunk a szavak értelmével, egy ilyen eljárás lényegében nem más, mint törvényhozás, és ezenkívül a parlament akadályozása feladatának teljesítésében, és pedig egy erre nem illetékes bírói szerv részéről, amely minden jogalap nélkül kíván magának gyámszerepet arrogálni a parlament és az azt megválasztó nép felett. A törvények semmisnek nyilvánítása kizárólag a parlament hatáskörébe tartozik, és ha más állami szerv ilyen jogot ígé-

nyel magának, úgy ennél durvább törvénysértés el sem képzelhető. Ugyanezért nem meggyőző a bíróság elnökének az a vádja sem, hogy a parlamentek államszervezeti kérdésekben merev, statikus, sőt korlátozó szerepet töltenek be, mert nem engedik, hogy a politika a színpalak mögött megváltoztathassa az alkotmányt. Ezt valóban nem engedik, és nagyon jó, hogy ezt teszik, mert így igyekeznek gátat vetni a nyilvánosság ellenőrzése alól kivont politizálásnak, annak, hogy a nemzet létfontosságú kérdéseiről egy maroknyi önjelölt elit döntsön. Arra az érvre pedig, hogy az Alkotmánybíróság a „láthatatlan alkotmányt” írja, csak azt mondhatjuk, hogy erről a parlament is, a nép is szívesen lemond, mert egyrészt állandó problémák forrása lenne, ha több alkotmány között kellene választani, másrészt a bíróság feladata az ítékezés alkotmányjogunk szellemében, nem pedig az alkotmányozás. Inkább az lenne kívánatos, ha a meggondolatlanul átvett reformkommunista új alkotmány helyett a megszállás végével visszanyert történelmi alkotmányunkat alkalmaznák.

Az Alkotmánybíróság elnökének fenti szélsőséges felfogása ellentétben áll több alkotmánybíró más ügyekben kifejtett párhuzamos vagy különvéleményével is. Így a bíróságnak a köztársasági elnök jogkörére vonatkozó határozatához<sup>3</sup> csatolt különvéleményben KILÉNYI GÉZA, SCHMIDT PÉTER és VÖRÖS IMRE alkotmánybíró élesen szembeállítja egymással az alkotmányozás és az alkotmányértelmezés aktusát, leszögezve, hogy az alkotmánybíróságnak nincs felhatalmazása az alkotmányozásra (mely az országgyűlés hatáskörébe tartozik), még alkotmányértelmezés címén sem. Még részletesebben kifejti e helyes felfogást SZABÓ ANDRÁS és ZLINSZKY JÁNOS alkotmánybíró párhuzamos véleménye, mely szerint sem az alkotmánybíróság, sem a köztársasági elnök nem felelős a politikai hatalomnak. Kizárólag az alkotmánynak, a törvénynek vannak alávetve. De ugyanezen okból nem is rendelkeznek tényleges politikai hatalommal, még alkotmányos keretek közötti cselekvés-mérlegelési szabadsággal sem. A célszerűségi, hasznossági, anyagi szempontok kívül esnek döntéseik körén. Ezért

---

3 48/1991. (IX. 26.) AB sz. határozat in <<http://www.mkab.hu/netacgi/ahawkereuj.pl?s1=&s2=&s3=&s4=&s5=&s6=&s7=&s8=&s9=&s10=&s11=s%F3lyom&l=20&u=/netahtml/ahawuj/ahawkere.htm&p=3&r=52&SECT5=AHAWKERE&d=AHAW&f=G>> (V. Cs. jegyzete).

az alkotmányt, a törvényt olyan esetben is kötelesek döntésük alapjául elfogadni, mikor egyéni, emberi lelkiismeretük és meggyőződésük mást, többet vagy kevesebbet sugallna. Általuk az alkotmányos alapon álló törvény szól. Minden olyan törekvés – vonják le a végkövetkeztetést ezen bírák –, amely politikai felelősséggel járó döntéseket kívánna az alkotmánybíróságra vagy a bírói szervezetre hárítani, ellenkezik a jogállamiság alkotmányos elveivel.

Az elnöknek arra a bejelentésére, miszerint a bíróság a várható törvények megsemmisítésének ügyében ugyanolyan határozott szellemben fog eljárni, amint ezt a halálbüntetés eltörlésével<sup>4</sup> és a születésszabályozás kérdésében<sup>5</sup> tette, mikor ezen ügyeket elébe vitték, csak azt mondhatjuk, hogy egyik kérdés sem tartozott a hatáskörébe. Ezek bonyolult, messzire vezető szempontjait nem is tekintette át, s nagy könnyelműség volt a parlament irányítói részéről, hogy a parlament mint testület már ekkor közbe nem lépett. Valószínűleg nem figyeltek még fel ekkor az Alkotmánybíróság messzemenő hatalomátvételi szándékának első jeleire.

Miképpen juthatott az Alkotmánybíróság ilyen helyzetbe? Tekintsünk most el attól (bár ez sem elhanyagolható tényező), hogy a pártállam különösen nagy gondot fordított régi jogrendünk szétzúzására azért, hogy magát akadálytalanul az ország törvényei fölé helyezhesse, s különös figyelmet szentelt a jog egyetemi oktatása tönkretételének, elsősorban az alkotmányjog területén, hogy a maga által kinevelt jogásznezmedék gondolkodását a maga céljainak megfelelően befolyásolja; tudományegyetemeink majd' fél évszázados elnyomása alatt a régi professzorok nagy részét erőszakos úton eltávolították, a régi tankönyveket megsemmisítették – mindezt a mára már ismert eredménnyel. Tekintsünk el attól is, hogy nálunk, Magyarországon jogrendünkben az alkotmánybíróságnak semmiféle előzménye nincsen, mivel a magyar jogrend alapintézményei

---

4 23/1990. (X. 31.) AB sz. határozat in <<http://isz.mkab.hu/netacgi/ahawkere2009.pl?s1=23/1990&s2=&s3=&s4=&s5=&s6=&s7=&s8=&s9=&s10=&s11=Dr&r=1&SECT5=AHAWKERE&op9=and&op10=and&d=AHAW&op8=and&l=20&u=/netahtml/ahawuj/ahawkere.htm&p=1&op11=and&op7=and&f=G>> (V. Cs. jegyzete).

5 64/1991. (XII. 17.) AB sz. határozat az abortuszról in <<http://isz.mkab.hu/netacgi/ahawkere2009.pl?s1=&s2=&s3=&s4=&s5=&s6=&s7=&s8=abortusz&s9=&s10=&s11=Dr&r=8&SECT5=AHAWKERE&op9=and&op10=and&d=AHAW&op8=and&l=20&u=/netahtml/ahawuj/ahawkere.htm&p=1&op11=and&op7=and&f=G>> (V. Cs. jegyzete).

közé egyszerűen nem illik bele. Ne vegyük tekintetbe most azt a szintén fontos tényezőt sem, hogy a kormány tagjai kivételével az összes hatóságaink, de különösen a főhatóságok még ma is szinte változatlanul az áldott emlékű pártállam által oda ültetett emberekkel vannak megtöltve, akik ezt „szakértelmük” elismeréseként helyénvalónak is tartják, és szabadon tevékenykednek tovább a néhai pártállam szellemében, hiszen másképp nem is tudnak, más szabályokat nem is ismernek. (Nem csoda, ha a megígért rendszerváltást, melynek végrehajtását rájuk bízta, késleltetik, gátolják, és igyekeznek semmit sem tenni ennek érdekében.) Az említett tényezők mind fontosak, mert mind hozzájárultak a mai jogi helyzet tisztázatlanságához. A fő ok azonban mégis az, hogy a fordulat idején és azóta történelmi alkotmányunkat nem létezőnek tekintettük és tekintjük, semmibe vesszük, megfélekezünk róla, az „új” alkotmányt pedig olyan módon hozták létre, hogy a kommunista párt utolsó kormánya némi kozmetikázást végzett az 1949. évi XX. törvényen,<sup>6</sup> ismertebb nevén a SZTÁLINi alkotmányon; továbbá néhány nagyobb változtatást olyan nem kívánatos irányban, hogy a nemzet vagyonát annak kommunista „gazdái” kezére játssza immár jogosan át; így ezt a második alkotmánymódosítást<sup>7</sup> vette át az új reformkommunista parlament 1989. október 23-án, tehát a megszállás megszűnte előtt az ország új alkotmányául. Ilyen hatásköre a megszálló idegen hatalomnak és az általa ránk kényszerített kormánynak a nemzetközi jog értelmében természetesen nem volt. Jobb híján jogunk működésének csak tényleges szabályai voltak abban az időben, amik a megszállás megszűntekor *ipso iure* hatályukat veszítették. Ez a második alkotmánymódosítás tehát hatálytalanná vált új alkotmányként is, de azért is, mert antagonisztikus ellentétben áll történelmi alkotmányunkkal, amely a megszállás megszűntével automatikusan visszanyerte hatályát. Egy újabb alkotmányt pedig nemcsak a társadalom önhibáján kívüli okokból általánossá vált alkotmányjogi hozzá nem értés és ismerethiány miatt nem lenne célszerű gyorsan megkonstruálni (hiszen óva intenek ettől az eddigi negatív tapasztalatok is), hanem azért is, mert az általános jogászai bizonytalanság tömeges hibák forrásává válhatna.

---

6 Vö. <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8365>> (V. Cs. jegyzete).

7 Vö. <<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8629>> (V. Cs. jegyzete).

De mi értelme is lenne ennek? A mi történeti és jogtörténeti fejlődésünk eltér azon európai államokétól, amelyeknek pedig a véleményét kérték itthon ebben a kérdésben. Németországnak soha nem volt történelmi alkotmánya, mint nekünk. Ez az alkotmány nem egy kormány élettartamára vagy még rövidebb időre érvényes, hanem évszázadokra, ahogyan Anglia alkotmánya<sup>8</sup> is. Anglia most is, a múltban is ugyanolyan súlyos történelmi változásokon esett át, mint mi: háborúkon, vallásháborúkon, forradalmakon, belharcokon, birodalma nagy részének elvesztésén, a II. világháború által okozott eladósodása miatti nélkülözés hosszú évein, a munkáskormány uralmán, a szocialista és polgári rend egymás elleni, még ma sem lezárult küzdelmén. Mégsem dobta el, mint mi tettük, olyan könnyelműen alkotmányát, amely évszázadokon át nagyon hasonló volt a miénkhöz, a *Magna Cartával*,<sup>9</sup> a reformációval és a protestantizmus védelmével, a parlamentarizmus kifejlesztésével, amelyet a maga teljes tisztaságában éppen mi vettünk át tőlük. Ahogy Anglia sem változtatta meg alkotmányát a háborúk után, a liberalizmus bevezetésének szükségessé válásával az ún. Első Reformtörvényjavaslat [*First Reform Bill*]<sup>10</sup> törvénnyé válása idején a gyarmatbirodalom felbomlása után, úgy nekünk is merőben felesleges lenne ezt tennünk. Ami kifogás alá eshet, amin esetleg túlléphetett a társadalom fejlődése, az nem szabadságszerető alkotmányunk, legfeljebb egyes konkrét törvények. Ezeket eddig is változtattuk, ezután is fogjuk. Ezek között is elsősorban teljesen elrontott választójogi törvényünk megváltoztatására lenne szükség, hogy a nép a választást a magáénak ismerhesse el, s hogy ne kerülhessenek képviselők pártok listáin, a nép akaratától függetlenül, sőt még ennek ellenére is a parlamentbe, s így a pártos-

8 Vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution\\_of\\_the\\_United\\_Kingdom](http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_the_United_Kingdom)>; történelmi feldolgozásban – Jean Louis De Lolme *The Constitution of England Or, an Account of the English Government* [*Constitution de l'Angleterre...* (Amsterdam: E. van Harrevelt 1771) 308 o. / *Constitution of England...* (London: T. Spilsbury MDCCLXXV) vii + 448 o.] ed. & introd. David Lieberman (Indianapolis: Liberty Fund 2007) xxiii + 369 o. [Natural Law and Enlightenment Series] művén keresztül – pedig <[http://oll.libertyfund.org/?option=com\\_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2089&Itemid=27](http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2089&Itemid=27)> (V. Cs. jegyzete).

9 Vö. <[http://209.85.129.132/search?q=cache:03Z5UI6ezEIJ:www.lemontree.hu/egyeb-kep/linkkep/history/tortenetek/kozepkor/magna\\_carta.htm+magna+carta&cd=2&hl=hu&cl=clnk&gl=hu](http://209.85.129.132/search?q=cache:03Z5UI6ezEIJ:www.lemontree.hu/egyeb-kep/linkkep/history/tortenetek/kozepkor/magna_carta.htm+magna+carta&cd=2&hl=hu&cl=clnk&gl=hu)> és <[http://en.wikipedia.org/wiki/Magna\\_Carta](http://en.wikipedia.org/wiki/Magna_Carta)> (V. Cs. jegyzete).

10 Vö. <[http://en.wikipedia.org/wiki/Reform\\_Act\\_1832](http://en.wikipedia.org/wiki/Reform_Act_1832)> (V. Cs. jegyzete).

ság nyomai végre eltűnjenek közéletünkől, és helyébe a nemzet-  
hez való hűség léphessen.

Történelmi alkotmányunkat, amely a történelem tanulságait  
hasznosítva évszázadok lassú, organikus fejlődése során alakult ki,  
ugyanúgy, mint az angol alkotmány, elveiben, egyszerű törvények-  
ként a parlament hatáskörében sem lehetne változtatni, mint ahogy  
az emberi alapjogokat, az erkölcsöt, a nagy vallásokat, így reformá-  
ciónkat sem törölhetjük el. Legfeljebb egyes konkrét részleteken  
vagy szabályokon, egyes törvényeinken javíthatunk.

Annak azonban, hogy törvényeinket, jogrendszerünket helyes  
alapokra tudjuk helyezni az új kezdetektől fogva, s ezzel rengeteg  
későbbi problémának már most elejét vegyük, előfeltétele lenne a  
Magyar Tudományos Akadémia és tudományegyetemeink megsza-  
badítása a negyvenhét éves elnyomás következményeitől, szerveze-  
ti és személyzeti rehabilitálása, ami azonban egyre késik. Az  
Akadémiának vissza kellene adni teljes humán osztályait és azokat  
a tudósait, akik nem a MARXizmus tételeinek és különféle politikai  
érdekeknek az állandó tiszteletben tartása miatt foglalhattak itt  
helyet. És ahelyett, hogy külön akadémiát szervezzenek az íróknak  
és művészeknek, ahogyan most tervezik, újra meg kellene nyitni az  
írók és művészek előtt Tudományos Akadémiánkat, ahogy régi  
Akadémiánknak is tagjai lehettek íróink, művészeink – elég, ha  
csak ARANY JÁNOST említjük itt. Az egyetemeket pedig fel kellene  
szabadítani az Akadémiának a megszállás korában rájuk kiterjesz-  
tett gyámsága alól, s visszaadni nekik kutatási szabadságukat az  
alacsonyabb rendűnek ítélt oktatási tevékenység mellé. Végül el  
kellene törölni azt az egyetemekre nézve sértő megkülönböztetést,  
mely szerint ők csak „kis” doktorátust adhatnak a „magasabb”  
akadémiai fokozatokkal szemben, s visszaadni az egyetemeknek a  
posztgraduális tudósképzés irányítását. Ugyancsak fontos lenne,  
hogy a kommunista centralizálással szemben az egyetemek valóban  
visszakapják kiadói jogukat (ami ma már főleg azt jelenti, hogy az  
anyagi támogatás hozzájuk kerüljön), s ne legyenek kénytelenek  
oktatóik az Akadémia folyóiratainak, könyvkiadójának adni leg-  
jobb írásait, mivel az egyetemek kiadványai lenézettek, színvo-  
naltalannak bélyegzettek. Ha a tudomány nemcsak egy fővárosi  
szűk centrumba fog tömörülni (melynek fő előnye a hatalom számá-



ra való könnyű ellenőrizhetőség volt), hanem kisugárzik a regionális központokra is, úgy kiszélesíti bázisát, és elősegíti a tudományos szabadságot (amely nemcsak a MARXizmus–LENINizmus örökségétől, hanem a tudományra rátelepedett politikai áltekingvénytől való megszabadulást is jelenti), akkor kezdhetjük majd új jogrendünk végleges megalapozását is.

De kik és hogyan erőltették ránk ezt a teljesen vakvágányra futott jogi fejlődést? Kétségkívül az előző rendszer, még a hatalom átadása előtt. Úgy tűnik, különösen a parlament szabadságbiztosító szerepét igyekeztek korlátok közé szorítani. Ezt a célt szolgálta a megszelídített, néhol kapitalista szelleművé tett SZTÁLINi alkotmány örökségének a lehetőségek szerinti megőrzése, ami a jelek szerint egyelőre sikerült is. És erre szolgált a nem tiszta parlamentáris rendszerekből átvett alkotmánybíráóság becsempészése is jogrendünkbe. Ez a szerv a vegyes alkotmányú rendszerekben bizonyos védelmet tud nyújtani a különféle érdekeknek, a tiszta parlamentarizmusban azonban éppen ellenkezőleg, korlátozza, sőt akadályozza az ezt a feladatot demokratikusabban ellátó parlament szerepét és jelentőségét. A régi rendszer számítása bevált. De nem tud mindenkit megelégedtetni. Ezért fontos, hogy mindenki megértse: a kis létszámú, nem a nép által választott bíróságra a néptől választott szabad parlament ellenőrzését nem bízhatjuk rá, ahogy ezt történelmi alkotmányunk sem engedte, mert ezzel ismét teret engednénk a színpad mögötti titkos, a nyilvánosság által ellenőrizhetetlen politizálásnak, mégpedig a sorsunkat leginkább érintő kérdésekben. Még akkor is így lenne ez, ha az alkotmánybíráóság tagjait vagy legalább nagyobb részüket nem a pártállam választotta és nevezte volna ki. Ezt követeli tőlünk a hatalmak elválasztásának elve és a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó és a bíraskodó hatalom alá való rendelése tilalma is. Ezért volt szüksége a régi rendszernek arra is, hogy teljesen téves és hibás kísérletet tegyen történelmi alkotmányunk megsemmisítésére. Ezt egy olyan országban, ahol a szovjet és MARXista elnyomás nem végzett ilyen nagy pusztítást szellemi téren is, a parlament és működésének irányítói nyilván azonnal észrevették volna. Ezért előbb a szellemi rombolás eredményeit kell felszámolni, a nemzetet felébreszteni szellemi tetszhalálából, mert a ma embere – PLATÓN hasonlatával élve – az igazság-

nak csak árnyképét látja barlangja falán megjelenni. Reméljük, nem tart sokáig ez az öngyilkos késlekedés, mely még ma is szabad teret biztosít a szabadság ellenségeinek. Mert nemzeti megmaradásunk a tét.

Egyelőre azonban tovább folyik a parlamentáris rendszer lebontása. A liberális párt, belátva eddigi útjának tévedéseit, november 23-án újjáalakult. Ebben önmagában nincs semmi kivetnivaló. Az azonban már aggodalomra ad okot, ami az új vezető programjában egy nappal később elhangzott: a hatpárti döntéshozatal terve. Ez valójában nem új program, hanem a másik liberális párt, a FIDESZ régi, meg nem valósult kezdeményezésének felújítása a megválasztott parlamenti vezetőség és a három koalíciós kormányzó párt háttérbe szorítására, valamint a parlament félretolására egy újabb, parlamenten kívül alakított és a nyilvánosság számára az Alkotmánybírósághoz hasonlóan ellenőrizhetetlen csoport (megint csak a kiskorú nép és a parlamentje fölé rendelt elit) javára. Alkotmányjogi szempontból tökéletes képtelenség. De mire is lenne ez jó?

Tegyük előbb egy kitérőt, és idézzük az Alkotmánybíróság elnökének 1991. november 14-én tett nyilatkozatát. Ebben azt mondta: „Nem volt könnyű helyzetben az Alkotmánybíróság az elmúlt másfél évben. Sokszor próbáltak jogi köntösbe öltöztetve a testület elé terjeszteni s vele meghozatni olyan fontos döntéseket, amelyek politikai következményét sem a kormány, sem a parlament nem akarja felvállalni.” Véleménye szerint azonban már túljutottak a krízisen, mert „Amikor a kormány vagy a parlament saját hatáskörben meghozható döntést akart ránk hárítani, igyekeztünk ellenállni.” Ez teljesen világos beszéd. „Elkerülhetetlen azonban – folytatja –, hogy nagy jelentőségű politikai ügyek is alkotmányos kérdéssé váljanak, így a testület elé kerüljenek. Az alkotmányválság éppen azért kerülhető el, hogy a politikai konfliktust jogi kérdéssé alakítják, amelyre az alkotmány alapján egyértelmű válasz adható.” „Ebben – teszi hozzá – nagy szerepe van annak, hogy a dolgok »fehérkesztyűsen« történnek.” Ilyen szerepet azonban csak a parlament törvényben kifejezett döntése bízhatna rájuk, nem saját bírói döntésük „értelmezése”.

A fentiekből világosan kitűnik, hogy a bíróságnak ezt a szerepét – a szerepvállalás helytelenségének egyszer már megtörtént felismerése ellenére – már nem maga a bíróság, s nem is a parlament (amelynek erre semmi szüksége sem lenne), hanem – valamilyen okból – maga a kormány vagy egy része erőlteti. Ezt erősíteni látszik a következő napon tett váratlan bejelentés is, melyet a rádió szintén közölt, s amely szerint az ország háromtagú vezetőségét négytagúra emelik, s így a négy legmagasabb közbizleti méltóság közé a köztársasági elnök, a miniszterelnök és a parlament elnöke mellé az Alkotmánybíróság elnökét is beveszik.

Az egész reform-kommunista alkotmány jellemzője az a küzdelem, amelyet a parlamentnek a hatalomból való mind teljesebb kikapcsolása érdekében folytat. Ennek az alkotmánynak a készítői ugyanis világosan felismerték, hogy a parlament nem az éppen uralmon lévő párt, hanem az egész nép képviselője, ezért nem bíztak benne, s ezért törekedtek minél teljesebb megfékezésére és háttérbe szorítására. De egy parlament nélküli „parlamentarizmus” vagy egy látszatszerepre kárhoztatott, pusztán előkészítő feladatokat ellátó, de az érdemi döntésben meggátolt parlament miképpen lehetne még parlamentarizmusnak tekinthető? És milyen szerepe lesz annak a vezetőségnek, amelyet most négytagúra emeltek? Talán egy direktórium szerepét szánják neki, mint ami a francia forradalomból a NAPÓLEONi diktatúra felé vezető átmenet időszakát jellemezte? És vajon melyik alkotmány tette lehetővé ennek az új főszervnek a létrehozását, amely a parlamentáris jogrendbe ugyanúgy nem illeszthető be, mint a törvényhozás bírói gyámság alá helyezése? Vajon a ma érthetetlenül mellőzött törvényes történelmi alkotmány ez, vagy a helyébe állított reform-kommunista alkotmány? Nem kétséges, hogy egyik sem. S vajon hogyan látják igazolhatónak és kivihetőnek azt, hogy az állam törvényes, legfőbb, történelmileg nehéz küzdelmekben bevált parlamentje fölé – mondjuk ki nyíltan – önkényesen lehet rendelni először egy, a törvényeket tetszése szerint megsemmisítő bíróságot, majd – miután talán még ez is vonakodik a legkényesebb döntéseket meghozni – egy olyan „direktóriumszerű”, egész történelmünkben ismeretlen

főszervet, amely – ha a látszat nem csal, s a bíróság elnökének szavait helyesen értjük – magát a bíróságot is irányítani látszik?

S ezt éppen akkor teszik, amikor érezhetően tömeges méretekben készülnek eldönteni a nemzet szempontjából életfontosságú ügyeket. Mert súlyos ügyekben kell most döntést hozni. A pártok programjában megígért kártalanítás; felelősségre vonás a fél évszázados népiertásban való részvételért, gyilkosságokért, hazaárulásért; a parasztságtól a SZTÁLINi politika alapján elrabolt földek visszaadása – mindez többé már el nem kerülhető. De hogy a döntés valóban azok érdekét szolgálja, akikért állítólag hozzák, s ne az újmódi sakálók és hiénák felemelkedését segítse elő, ez nem bízható többé a múlt rendszerben oly elterjedt „titkos diplomáciára”. A régi rendszer szürke eminenciásai ugyanis rendkívüli ravaszságról tettek tanúságot. Ismerve valódi felelősségük mértékét, kerültek a rendszerrel a nyílt és későbbiekben komolyan bizonyítható kapcsolatot, döntéseiket „aláírók” sokasága fedezte, akik kis tehetségükkel ennek köszönhatték viszonylag magas állásaikat. Komoly vagyontokat gyűjtöttek, amelyeket az új rendszer nem jelentéktelen hozzájárulásával sikerült is átmenteniük. Most is csak arra várnak, hogy „tanácsadói” szerepüket újra átvehessék, miután a naivabb és kevésbé cinikus „felelősöket” eltakarították az útból. A kárpótlási törvény visszasságaitól pedig további legális meggazdagodásukat remélik a korábbi kisemmizettek rovására. Szakmai síkra terelve a kérdést egy olyan országban, ahol bizony – éppen az ő hibájukból és akaratukból – ritka a szakértelem, ilyen címen akarják most már az országot hűbértokként és felelősségtől mentesen birtokolni. Egészen az ország összeomlásáig. A színpalak mögött folytatott titkos alku nekik kedvez, hiszen számos ügőkártya birtokában vannak vagyon, külföldi kapcsolatok stb. tekintetében. A feldühödött nép csillapítására pedig készek odadobni a megfelelő koncot. Ezért van szükség indulatoktól mentes, nagyon világos fejre és teljes nyilvánosságra.

\*

Számtalan egyéb súlyos kérdés, alkotmánysérelem vár már az eddigi vonalvezetés után is orvoslásra. De talán még fontosabb az, hogy

ez a fejlődés ne folytatódjék így tovább. Mindenekelőtt tanulmányozni kellene a vitatott alkotmány „atyjának”, KULCSÁR KÁLMÁN volt igazságügy-miniszternek erről a kérdésről írt igen gondolatébresztő és figyelmeztető tanulmányát.<sup>11</sup> KULCSÁR mint a reform-kommunista kormány igazságügy-minisztere jobban látta ennek előzményeit is, mint mai utódai. Ebből a cikkből megtudjuk, hogy már szerzője is – számunkra némileg váratlanul, de az utóbbiak fényében mégis érthetően – nosztalgiát érez Magyarország régi, történeti, nem írott alkotmánya, illetve ennek szabadságszerető, demokratikus szelleme iránt. Nem mintha KULCSÁR nem venné védelmébe a reform-kommunista alkotmányt. Szerinte az 1989. évi XXXI. törvény,<sup>12</sup> ha módosításnak is nevezik csupán, mélyreható változásokat hajtott végre az 1949. évi XX. törvényen, azaz a SZTÁLINI alkotmányon.<sup>13</sup> A változások arányait félreismerők idézett érvei között ráismerek saját szamizdat írásaiméira is, habár KULCSÁR a szerzőket név szerint nem említi. Véleményünkkel szembeállítja a fejlett Nyugat csodálatát az 1989. évi XXXI. törvény iránt. Ez az érv azonban számomra korántsem olyan meggyőző, mint a cikk szerzője számára, mivel ismerem a fejlett Nyugat nagyfokú tájékozatlanságát kultúránk és történelmi értékeink terén, valamint „elfogulatlan” szakértői egy részének kommunista befolyásoltságát, amint ennek újabban már a magyar tömegközlelési eszközök is hangot adnak időnként (például legutóbb a népszerű *Gondolat-jel* című műsorban, melyből többek között megtudtuk, hogy a potsdami tárgyalásokon amerikai részről a szovjetekkel szemben ülő két tárgyalófél a szovjetek beépített embere volt). A fejlett Nyugat osztatlan csodálata azonban KULCSÁRt sem akadályozza meg abban, hogy fokozatosan előhozakodjék aggodalmaival az új alkotmányt és különösen az alkotmányosságot illetőleg. Egyrészt elismeri, hogy a hazánkra és közép-európai sorstársainkra egy tőlünk történelmi és jogi fejlődésében teljesen idegen hatalom által kényszerített „jogrend”

---

11 Kulcsár Kálmán „Az alkotmányosság és a kontinuitás” *Valóság* XXXIV (1991) 8, 1–15. o.

12 Lásd 3. jegyzet.

13 A voltaképpen SZTÁLINI, azaz az 1936. december 5-én elfogadott szovjet alkotmányra lásd <[http://hu.wikipedia.org/wiki/A\\_Szovjetuni%C3%B3\\_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9re](http://hu.wikipedia.org/wiki/A_Szovjetuni%C3%B3_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9re)>, valamint <[http://hu.wikipedia.org/wiki/A\\_Szovjetuni%C3%B3\\_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9re](http://hu.wikipedia.org/wiki/A_Szovjetuni%C3%B3_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9re)>, szövegére pedig <[http://constitution.garant.ru/DOC\\_3858676.htm](http://constitution.garant.ru/DOC_3858676.htm)> [oroszul] és <<http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1936toc.html>> [angolul] (V. Cs. jegyzete).

nagyobb pusztítást végzett, nem utolsósorban az emberek jogi és állampolgári tudatában, s magának az alkotmányosságnak a felfogásában is, mint a történelmünk során elszenvedett bármelyik elnyomás, a legsötétebb BACH-korszakot is beleértve. A magyar nép soha nem fogadta el a szocialista alkotmányt, ez soha nem vált részévé a magyar közjogi gondolkodásnak, de a helyén űr keletkezett, s a jog és az alkotmányosság eszméje ugyanúgy devalválódott, mint az erkölcs, aláásva ezzel az emberek demokratikus és humanitárius érzületeit. Jól látja KULCSÁR, hogy ez a jelenség azzal függ össze, hogy az egész élet alapjává a rövid távú politikai célszerűséget tették meg, mely végül is relativizálta az addig abszolútnak hitt értékeket az azonnali politikai haszon kedvéért, s ez az utilitarista-relativista szemlélet azután aláásta az eredeti értelmükből kiforgatott, üressé vagy hazuggá vált demokratikus fogalmakat a jog terén csakúgy, mint más területeken. (Ezzel kapcsolatban említeném meg, hogy a SZTÁLINi alkotmány és módosított változata közötti hasonlóság elsősorban nem abban van, amit nyíltan kimond, hiszen még a legelnyomóbb korszak alkotmánya sem tartalmazta nyíltan az elkövetett atrocitásokra való felhatalmazást, részben az előbb említett fejlett Nyugat kedvéért és félrevezetése céljából. A hasonlóság abban van, ami kimarad belőle, illetve ami annyira általános és megfoghatatlan, hogy semmire sem nyújt valódi jogi garanciát.)

Érdekesebb azonban ennél, hogy miért kezdi KULCSÁRT éppen most nyugtalanítani a lakosság alkotmányos tudatának háttérbe szorulása és az új alkotmány túlzottan a politikai élet rövid távú célkitűzéseivel és változásaihoz kapcsolódó jellege. Írásából megértjük, hogy a kommunista vezetés legeszesebb rétege a nyolcvanas évek végére megértette, hogy szovjet támogatója a két világrend harcában alulmaradt, mert képtelen volt felzárkózni a harmadik ipari forradalomtól elindított fejlődéshez. Társadalmi-politikai és nevelési rendszere tette erre teljesen alkalmatlanná, elsősorban az a tény, hogy nem az ember önálló gondolkodására, hanem éppen ennek minden áron való elnyomására épült. Egy ideig kölcsönök felvételével és a külföldi szaktudáson való élőködéssel próbálta meghosszabbítani életét, de a csőd ettől hosszú távon csak még világosabbá lett. A kommunisták pragmatikus, ideológiától kevésbé érintett rétege, kihasználva a társadalommal szembeni információs

előnyét, elképzelhetőnek tartotta, hogy hatalmát (a vagyont, melynek ugyan csak kezelője volt a „nép” nevében, de gyakorlatilag a redistribúció segítségével főként magának juttatta, valamint a „szakértelem” címén, de valójában jó kapcsolatainak köszönhetően megszerzett gazdasági, társadalmi, politikai és tudományos vezető állásokat) továbbra is megőrizheti külföldi pártfogója nélkül is, ha kellő törvényes alapokat tud teremteni számára. Ezt szolgálta volna az új alkotmány, amely – és ebben igazat adok KULCSÁRnak – valóban lényegesen különbözik az 1949. évtől abban a tekintetben, hogy nagy találékonyságot fejt ki a nemzet vagyonának az eddigi helytartók és kezelők kezére történő játszásában. KULCSÁRék számításába azonban hiba csúszott. A szovjet összeomlás gyorsasága minden várakozást felülmúlt, s így információs monopóliumuk ellenére sem tudták a helyzetet a kívánt mértékben saját javukra fordítani. Az ország felső vezetéséből kiszorultak, az első szabad választáson látványos vereséget szenvedtek. A köztársasági elnöki pozíciót nem sikerült a választások előtt megszerezniük, s a parlamentben, melynek korábban döntő többségét alkották, jelentéktelen kis párt lettek. Így a színpalak mögött folyó politikai alkudozások során sem tudták már annyira befolyásolni az állami élet alakulását, mint szerették volna. S ekkor kezdett rájuk is visszautni az általuk kialakított forma, az erős kormány, az ennek meghosszabbított karjaként működő Alkotmánybíróság és a gyenge parlament, ahol a képviselők pártlojalitása háttérbe szorítja az alkotmányossághoz való ragaszkodást, és ahol a hatalomkorlátozásra irányuló, történelmi alkotmányunk szelleméből fakadó demokratikus törekvések, úgy tűnik, feledésbe mentek. Feltehetőleg KULCSÁRban is, akárcsak másokban, felmerül egy újabb, konzervatív-katolikus alapú, paternalista szellemű egypárti uralomtól való félelem (melyben részt vehet akár több párt is, de alternatívát nem kínálnak). Talán nem is ok nélkül. S ebben a helyzetben ő is világosan meglátja, hogy a hatalomban nem osztozó rétegek, vagyis az állampolgárok többsége számára a legkedvezőbb nem más, mint történelmi alkotmányunk demokratizmusa, amely még a bűnössel szemben is méltányos, s lényegesen jobb elbánásban részesíti, mint a kommunista rendszer az ártatlan és becsületesen dolgozó embereket.

Bár teljesen más indíttatásból, de egyetérttek vele abban is, hogy az új diktatúra ellen csak az állampolgárok alkotmányos és polgári öntudata tudja megvédeni a társadalmat. De ennek újraéledéséhez az is szükséges, hogy a polgárok végre úgy érezzék: nem kiskorú gyermekként igyekeznek őket kezelni, hogy a demokráciára való erőtlensége ismételtetésével kiszoríthassák így őket a politikai életben való részvételből azok, akik valóban nem akarnak demokráciát; hiszen ez komolyan gátolná őket az ország anyagi és szellemi javainak „újrafelosztásában”. Jobban szeretik, ha a fontos kérdések a háttérben, titokban nyernek megoldást, s a döntéshozók száma minél kisebb, mert így sokkal könnyebb őket befolyásolni. Ha azt akarjuk, hogy a nép állampolgári öntudata megerősödjék, engedni kell, hogy az emberek úgy érezhessék: végre ők döntenek saját sorsukról; s ennek első, fontos lépése lenne a parlament tekintélyének és súlyának visszaadása – ahelyett, hogy egy állampárt helyett több kis állampárt a nemzettől teljesen elszakadt, sorsa iránt kevésbé érzékeny frakcióharcainak a dicstelen látványát kelljen szemlélnie, miközben az ország súlyos problémái megoldatlannak maradnak. S nem lenne szabad semmiféle „arisztokratikus” elven nyugvó testületet a fölébe rendelni, hiszen ekkor azt érezheti a nép, hogy a demokrácia csak sallang, szemfényvesztés, a döntéseket megint csak a nemzettől függetlenül hozzák.

Hogyan is lehetett ezt az alkotmányt kritika nélkül, sőt egyáltalán átvenni? – tehetjük fel a kérdést mi is. És hogyan akadhatnak még védelmezői mind a mai napig? – tehetjük hozzá mindehhez. Nyilvánvalóan a rendszerváltás elmaradása következtében. És egyes lapok szerint egy, az SZDSZ-szel kötött paktum okán is, sőt az MSZP-vel még az átmenet idején kötött megállapodás kihatásaként is. Egy vidéki lap Szegeden<sup>14</sup> elég világosan írja az akkor még kispap OLÁH SÁNDOR képviselőt idézve: „Kerekasztal mellett ANTALL és POZSGAY megegyezett (más lapok szerint pedig nem ANTALL, hanem BÍRÓ ZOLTÁN és POZSGAY, ami elképzelhetőbb, hiszen éppen ők azok, akik ma is kiegyezésről álmodoznak), ezért késlekedik tehát még most is a múltban a legsúlyosabb bűnököt elkövetők felelősségre vonása, az igazságtétel, a valódi kárpótlás.” A Szabad Demokratákat képviselő köztársasági elnök pedig, aki a

---

<sup>14</sup> (1991. november 9.).



két párt paktuma következtében kerülhetett az elnöki székbe, megfellebbezte a parlament még nem jogerős, mert általa alá nem írt határozatát az Alkotmánybírósághoz. S ez az aktus nyilván megfelel a nép által nem kívánt, de a rossz választási törvény pártlistáin a parlamentbe mégis nagy számban bekerült különböző elnevezésű liberál-MARXista képviselők kívánságának is, hiszen a megszállás idején általuk jóváhagyott s ránk hagyományozott új „alkotmány” értelmezéséről van szó.

De folytassuk az előbb idézett, a *Délmagyarországban* megjelent cikk írójának rendkívül tanulságos tájékoztatását. Az újságrónő szerint nemcsak a paktumot kötő pártok, de a Független Kisgazdapárt sem egészen mentes minden felelősségtől a rendszerváltás késleltetésében, s ezért szintén vesztett hiteléből. Egyrészt, mert a Pártközpont felülbírálta a helyben kötött választási szövetségeket, s „ukáz” gyanánt kiadta az MDF-fel és a KDNP-vel való koalíciót. Másrészt azért, mert vállalta a kormányban való részvételt anélkül, hogy a koalíciós tárgyalásokon elhangzottakat, például a párt feltételeit írásban rögzítették volna. A párt parlamenti frakciójának egy része pedig nem úgy szavazott, ahogy azt a párt politikai irányvonala megkívánta volna, s így a párt nem tudta akaratát érvényre juttatni a parlamentben, ezt „meggátoló” tagjait pedig nem zárta ki. Egyrészt tudomásul vette az MDF és az SZDSZ közötti paktumot, másrészt – az Alkotmánybíróság szerencsétlen határozata után – nem ragaszkodott az előprivatizációs, illetve igazságtételi, a föld visszaadását sürgető álláspontjához, pedig választási kampányának ez képezte sarokpontját: legtöbb választóját ezzel az ígérettel szerezte. Ennyiben még ez a párt is felelős szerinte azért, hogy a társadalom viszolygva fordul el a politikától. De e párt éppen most kísérli meg, hogy korábbi mulasztásait jóvátegye.

\*

Igazat kell tehát adnunk POKOL BÉLA jogászprofesszornak abban, hogy a SZTÁLINi alkotmány második módosításának mai alkotmányként való könnyelmű elfogadásában „beépített dinamitok” vannak, és hogy valóban veszélyes az a mód, ahogyan az Alkotmánybíróság feladatköre létrejött. Azzal pedig, hogy félig kész törvényeket be

lehet hozzá nyújtani elbírálásra, az Alkotmánybíróság a politikai harcok középpontjába került. Már ennyiből is világos lehet, mennyire alkalmas e bíróság erőltetett szerepvállalása a parlamentarizmus működésének megzavarására. (Valószínű, hogy a reform-kommunista korban éppen ez volt a bíróság felállításának egyik ki nem mondott célja.) Az az elgondolása is helytálló POKOL BÉLÁnak, hogy az Alkotmánybíróság így a többpárti rendszer irányítójává, gyámjává lehet. (Feltehetőleg ez is szerepelt felállítóinak szándékai között.) A beépített „kaucsuk-fogalmakat” is helyesen bírálja. Mindezen hátrányok következményeit máris tapasztaljuk.

SÓS VILMOS, az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa pedig helyesen hangsúlyozza, hogy az alkotmány a közönséges törvényektől éppen abban különbözik, hogy ereje a hagyományban van. Tegyük hozzá ehhez, hogy a történelmi alkotmányra, mint amilyen az angoloké és a miénk, ez különösen érvényes. Már csak azért sem lehetne ezt – mint a sűrűn változtatott kartális alkotmányokat, amelyeket az egymást követő korszakok állandóan alakíthatnak – úgy kezelni, ahogyan ezt most a mi nem is kartális történelmi alkotmányainkkal tették.<sup>15</sup> Egyébként KULCSÁR KÁLMÁN is rámutatott idézett írásában, hogy egy történelmi alkotmányban – Angliában éppen úgy, mint nálunk – az idők folyamán változtatások előfordulhatnak ugyan, mikor a történelmi-társadalmi fejlődés ezt szükségessé teszi, mint például 1831–32-ben Angliában, mikor az alkotmány liberalizálása már nem volt tovább halasztható,<sup>16</sup> vagy 1848-ban nálunk; de az ilyen alkotmányok organikus fejlődésüknél fogva asszimilálni tudják a változtatásokat, ezért teljes elvetésükre nem szokott sor kerülni, ahogyan most a mi történelmi alkotmányunkkal akarják tenni, amit az új, módosított alkotmány készítésekor teljesen figyelmen kívül hagytak. A történelmi alkotmányok ereje ugyanis nem egy parlamenti törvényen alapul, amely bármikor megsemmisíthető, hanem az ilyen alkotmánnyal rendelkező nép államalkotó szellemén és hagyományain. A parlament törvényhozó és nem törvényértelmező szerv. A történelem tanulmányozása és tanulságainak levonása pedig majd a még csak ezután rehabilitá-

15 Vö. Ó-Varga Judit, 'Filozófus és jogász az alkotmányról' *Magyar Hírlap* (1991. szeptember 28.), 5. o.

16 Vö. <<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1831/sep/19/parliamentary-reform-bill-for-england>> (V. Cs. jegyzete).

landó MTA tagjai és a tudományegyetemek tanárainak dolga kell legyen. Számos egyéb tévedés mellett most ezt is figyelmen kívül hagyták.

Jogosan teszi fel a kérdést Dr. SALAMON LÁSZLÓ, az országgyűlés alkotmányjogi és jogi bizottságának elnöke, hogy kell-e alkotmánybíróság a jogállamban.<sup>17</sup> Hivatkozik arra, hogy Nagy-Britanniában, Hollandiában, Svédországban például nincs ilyen. Rámutat arra, hogy milyen hibát követ el egy ilyen alkotmánybíróság, ha értelmezés címén (mint ma a miénk) alkotmányozni kezd. Mégis az a véleménye, hogy az Alkotmánybíróságról szóló törvény módosítását nem kell a bizottságnak a T. Ház elé terjesztenie, hanem az „nyugodtan megtörténhet a szokott csatornán, tehát az Igazságügyi Minisztériumon és a kormányon keresztül.” Ez számomra teljesen érthetetlen álláspont, csak a szerző pártfüggőségével tudom magyarázni.

Ezeket a súlyos, szuverén államiságunk fennmaradása, pontosabban visszanyerése szempontjából döntő kérdéseket jobb lett volna avatatlan kézzel nem bolygatni, s ezzel vitássá tenni, hanem végre visszanyert alkotmányunk alapján most már újra szabad és európai viszonyok között élni ezzel az alkotmánnyal. De ha már a rabságból való szabadulás után ilyen hosszú átmenetre van szükség, legalább történelmi múltunk szenvedéseinek megedzett szilárd-sággal, értékeink megingás nélküli megőrzésével kellene megpróbálnunk átvészelnünk ezt a korszakot.

Amíg SZÉCHENYI és az EÖTVÖSÖK, VÖRÖSMARTY és ARANY JÁNOS tudományos akadémiajára, KOSSUTH és DEÁK FERENC parlamentjére hazánkban változatlanul a pártállam hosszú árnyéka vetődik, addig szabad alkotmányunkat sem nyerhetjük teljesen vissza. Ezt a képviselők többségének látnia kellene ahhoz, hogy a parlament helyesen dönthessen. A megértés folyamatát azonban láthatólag zavarja, hogy a képviselők közül is sokan azt hiszik – mert a propaganda is ezt harsogja a fülükbe –, hogy a választásokon győztes többség a saját előjogait akarja biztosítani. Pedig ez a parlament működésének elve, s egyedül ez szolgálja mindkét fél, tehát mind a kormány, mind az ellenzék érdekeit, hiszen a négyévenkénti választások kötelező ismétlésével a következő választás után az

---

<sup>17</sup> *Magyar Hírlap* (1991. november 14.), 13. o.

ellenzék is kerülhet ki győztesen, és ekkor ők jutnak többségbe és az ezzel járó helyzetbe. A nem-demokratikus kormányformák, mint a kommunizmus és a náciizmus példája megmutatta, hogy ezek sohasem tesznek lehetővé ilyen hatalmi váltógazdálkodást. Svájc közvetlen demokráciája pedig azt mutatta meg, hogy állandó népszavazás itt is csak a legkisebb, parányi öskantonokban, és nem minden kantonjában biztosítható ma már. Nálunk megfizethetetlenül költségesnek bizonyulna (és bizonyult máris) a nép állandó megkérdezésének módja. A három nagy államhatalmi ág (a törvényhozó, a bírói és a végrehajtó) különválasztása nélkül pedig az elnyomást nem lehet kizárni. Ha azonban az elválasztást biztosítjuk, ezt a biztosítékot nem szabad úgy kijátszani, hogy az elnyomó hatalmat új néven, szalonképessé átkeresztelve próbáljuk átmenteni.

Megszállóink elnyomásunk kezdetén, 1949-ben ránk erőltették a SZTÁLINI alkotmány magyarra fordított szövegét, közvetlenül távozásuk előtt pedig egy olyan alkotmányt, amely ennek második módosítása volt. Amit pedig KULCSÁR KÁLMÁN tanulmányából láthatunk, az az, hogy a távozó hatalom kezdetben azt remélte, hogy ezt a nekünk merőben idegen rendezést a már felszabadult ország is átveszi és megtartja. Politikai tévedését fölismerve ma már KULCSÁR is újabb, elvileg átgondoltabb, politikamentesebb, hosszabb távú célkitűzéseket követő alkotmányt szeretne elfogadtatni, mely már nem hurcolná magával ballasztként eredetét, sőt felajánlja újabb saját készítésű alkotmányszöveg-változatát is a mai vezetés részére. De semmi sem kötelez minket arra, hogy kitartsunk hibáink mellett, ha már beláttuk tévedésünket. Sőt, minél előbb, lehetőleg azonnal jóvá kellene tennünk ezeket. Durva jogi tévedéssel hatálytalannak vélt történelmi alkotmányunk hatályát mielőbb újra hivatalosan el kellene ismernünk az ezzel ellentétes szellemű törvények mint hatálytalanok helyett, és amint tehetjük, új törvényeket kellene hoznunk, mindenekelőtt az oly sok probléma forrásává vált képviselői választójogi törvényünket kellene újraalkotni.

A nálunk rendszeridegen alkotmánybíróság helyett minél előbb, hatáskörének teljes modernizálásával, vissza kellene állítanunk a pártállam uralma idején felosztatott közigazgatási bíróságot, s visszahelyezni a Lánchíd budai hídfőjénél álló palotájába.

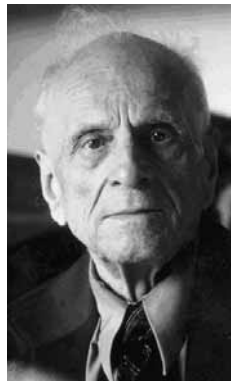
A német és osztrák tudósokkal tartott konferencia eredményeihez kevés hozzászólnivalónk van. Ezeknek az országoknak ugyanis nincs, és soha nem is volt történelmi alkotmányuk, helyzetük tehát eltér a miénktől. Az angol tudósok véleményét viszont, kik e probléma szakértői, nem kérdezték. A francia tudósok írásai közül inkább csak a régebbiek állnak közel problémáinkhoz. De rendelkezésre állnak hazai források is, például saját tanulmányaim, régebbiek és újabbak egyaránt (bár ez utóbbiakat még nem volt módomban hivatalosan megjelentetni), s bizonyára más magyar tudósok és bírák írásai is.

Hadd zárjam soraimat, ahogy kezdtem, ARANY JÁNOSsal:

„Támadni kell, mindig nagyobb körökben,  
Életnek ott, hol a mártír-tetem  
Magát kiforrja csendes földi rögben:  
Légy hű s bízzál jövődbbe, nemzetem.”

*W*

(Szabó József szignója)



## SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- |                                |   |                            |                                 |
|--------------------------------|---|----------------------------|---------------------------------|
| Adorno, Theodor                | 17                                      | Gaulle, C. de              | 70, 73                          |
| Alphonsín                      | 68                                      | Golding, Martin            | 77                              |
| ancien régime                  | 25, 114                                 | Gottlieb, F. J.            | 201                             |
| Antall József                  | 44, 73, 154, 181,<br>190, 215, 224, 247 | Habsburg Ottó              | 48                              |
| Antall-kormány, -éra           | 32, 42, 71,<br>80, 189                  | Havel, Vaclav              | 65                              |
| Arisztotelész                  | 28, 203                                 | Haydn, M.                  | 99                              |
| Bach J. S.                     | 102                                     | Hegel, G. W. F.            | 98, 112                         |
| Balogh József                  | 40                                      | Henke, Wilhelm             | 192                             |
| Bangha Béla                    | 19                                      | Herczegh Géza              | 13                              |
| Benjamin, Walter               | 192, 196                                | Hobbes, Thomas             | 26                              |
| Biblia                         | 34, 106                                 | Horn Gyula                 | 40                              |
| Bibó István                    | 183, 193                                | Hruscsov, Ny. Sz.          | 21                              |
| Bibó Szakkollégium, -kollégium | 47,<br>92                               | Huxley, Aldous             | 61                              |
| Bíró Zoltán                    | 247                                     | II. János Pál              | 28, 99, 107                     |
| Blum-tézis                     | 17                                      | Jhering, Rudolf von        | 107                             |
| Boaventura de Sousa-Santos     | 17                                      | Johnson, Paul              | 199                             |
| Boldizsár Iván                 | 40                                      | Jusztiniánusz              | 201                             |
| Boleratzky Lóránd              | 222                                     | Kahler Frigyes             | 66, 72                          |
| Bogár László                   | 186, 191                                | Kant, I.                   | 74                              |
| Brecht, Bertolt                | 178                                     | Kádár János, kádári        | 72, 73                          |
| Buharin                        | 17                                      | Kelsen, Hans               | 149, 193, 194                   |
| Burke, Edmund                  | 34                                      | Kilényi Géza               | 235                             |
| Ceaulescu, N.                  | 63                                      | Kirchmann, Julius von      | 198                             |
| Collegium Budapest             | 14                                      | Kirkpatrick, Jeane         | 58, 59                          |
| Comenius, Johannes A.          | 103, 105                                | Kirschner Béla             | 17                              |
| Comte, A.                      | 98                                      | Kis János                  | 78                              |
| Dacey, Albert V.               | 105, 129                                | Klebelberg Kuno            | 33                              |
| Dickens, C.                    | 17                                      | Kónya Imre                 | 232                             |
| Dimitrov, Georgi               | 65                                      | Kulcsár Kálmán             | 225, 244, 245,<br>246, 249, 251 |
| Durkheim, Émile                | 186                                     | Kun Béla                   | 17, 27                          |
| Dworkin, Ronald                | 77                                      | Lassalle, Ferdinand        | 201                             |
| Engels, F.                     | 9, 10                                   | Lawrence, H. D.            | 61                              |
| Esterházy János                | 85, 86, 88                              | Lendvai Pál (Paul Lendvai) | 187                             |
| Finnis, John                   | 47                                      | Lenin, V. I., leninizmus   | 17, 52,<br>223, 231, 240        |
| Fletcher, George               | 78                                      | Lewis, Bernard             | 41                              |
| Frazer, J. G.                  | 34                                      | Lomax, Bill                | 41                              |
| Gasset, Ortega Y               | 59, 116, 200                            | Löwy, Michael              | 17                              |

- Lukács György, lukácsi 17, 18, 19,  
 20, 63, 112, 185  
 Madách Imre 107, 170  
 Mann, Thomas 58, 143  
 Marx, marxizmus 8, 9, 10, 11, 17,  
 18, 20, 28, 52, 104, 169, 195, 196,  
 204, 205, 206, 222, 231, 239, 240,  
 248  
 Marília 18, 19  
 Méndez, Juan 65, 68, 69, 70, 72  
 Mészáros István 22  
 Miklós Péter 33  
 Molière, Jean-Baptiste 156  
 Mózes 25  
 Nagy Frigyes 74  
 Nemeskürty István 32  
 Németh László 13  
 Nino, Carlos 68, 77  
 Oláh Sándor 247  
 Palmer, Mark 189  
 Peschka Vilmos 204  
 Petőfi Sándor 31  
 Poincaré, H. 98  
 Pokol Béla 198, 248, 249  
 Poulantzas, N. 17  
 Pozsgay Imre 187, 191, 232, 247  
 Pungor Ernő 40  
 Raz, Joseph 77  
 Révész Tamás 40  
 Ricouer, P 17  
 Rottleuthner, Hubert 202  
 Salamon László 250  
 Sartre, Jean-Paul 17  
 Schmidt Péter 204, 235  
 Schmitt, Carl 55, 115, 192, 196,  
 204  
 Smith, Bradley F 56  
 Soros György, -alapítvány 12, 65,  
 69, 78, 189  
 Sólyom László 140, 160, 178, 215,  
 228  
 Sós Vilmos 249  
 Szabó András 235  
 Szabó Dennis 60  
 Szabó Enéh 222  
 Szabó József 221, 223, 226, 227,  
 228  
 Szekfű Gyula 147  
 Szókratész 95  
 Sztálin, sztálinizmus 21, 41, 166,  
 185, 204, 223, 237, 243, 245,  
 248, 251  
 Tamási Áron 186  
 Techet Péter 187  
 Teleki Intézet 56  
 Tellér Gyula 186, 189  
 Toynbee, Arnold J., 34, 52  
 Trockij, L. D. 17  
 Türcsány Péter 226  
 Vörös Imre 235  
 Wallenstein, Immanuel 50  
 Weber, Max 152, 194, 197  
 Zinovjev 17,  
 Zlinszky János 79, 143, 235

# KERESŐ

## KÜLVILÁGUNK – BELVILÁGUNK

Szép új világunk? [1992/1989/2000/2002] .....	7
Dél keresztje alatt (Úti tűnődés sorsunkról – a közös múltról s jövőről) [2009] .....	16
Halála vagy egyetlen esélye-e a tettnek az okoskodás? [2010] .....	31
Kommunizmus után? Kényszerek és esetlegességek – nemzetközi ellenszélben [1998/2008/2009] .....	44
Kis országok magányossága – nagyhatalmak árnyékában [44]	
Helyzetünk példátlanúsága s a megtapasztalás szükségessége [52]	
Igazságtétel szüksége, félelme, majd elodázásának kártevése [62]	
Joguralom, jogállam, s az elévülés kérdése: a jog lehetőségei elidegene- dés és emberszolgálat között [73]	

## A JOG VILÁGA

Közös felelősségünk a jogért [2007/2008] .....	85
Partitúra és katarzis: mi végre szolgál a jog? [2010] .....	98
Jogfilozófia – a jogon túl [2007] .....	103
Érdekek és átmenetek, normalitások és jogállamiság-felfogások [2009] .....	109
Két minta, feloldatlan ellentmondással [109] Történelmi partikulari- tás és elvont univerzalizmus feszültsége [116] A jog szerkezetének és működésmódjának egysége [120] Kényszer vagy organikus fejlődés dilemmája [124] A társadalmi legitimáció megkerülhetetlensége [126]	



## DIAGNÓZISOK ÉS A KIÚT LEHETŐSÉGEI

Válság a válságban? [2010] .....	133
Zavarok jogfelfogásunk, jogrendünk körül [133] Az öncéllá válás és kiüresedés: veszélyek és károk [136]	
»Küzdelem a jogért«? Alkotmányvitáink és tanulságaik [2010].....	147
»Húsz éve szabadon Közép-Európában« [148] »Twenty Years of Freedom« [150] Globalizmus? Kozmopolitizmus? [151] Kell-e új jog? Kell-e új alkotmány? [152] Zsákutcának bizonyult-e eddigi „jogállami átmenetünk”? [154] Milyen jogfelfogást plántál hát belénk szívósan? [157]	
Kényszeredetten bolyongunk [2009] .....	163
Fenséges jelszavakkal [2010] .....	175
Világproblémákba égtünk ismét bele [2011] .....	182
Evilági feltámadásunk. Állapotok, esélyek [2011] .....	207
Stílussteremtés [207] Jogkiüresedés [209] Támogató szerep helyett [215] Meddig jutottunk? [217]	

## FÜGGELÉK

Posztumusz elemzés a kommunizmus átmentődésének jogi logikájáról 1991 decemberéből	
Varga Csaba: Szabó Józsefről.....	221
Szabó József †: „Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra” .....	228
Névmutató.....	253